

Kálmán Péter Peregrin OFM

A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári
egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések
tükrében

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola (iskolavezető: Dr. Fröhlich Ida DSc)

Eszmetörténeti Műhely (műhelyvezető: Dr. Fröhlich Ida DSc)

Témavezető: Dr. Óze Sándor CSc intézetvezető

Budapest, 2014

Tartalomjegyzék

I. TÉMAMEGJELÖLÉS ÉS MÓDSZERTAN – MEGHATÁROZÁS.....	6
I. 1. A vizsgálat tárgya és a munkamódszer meghatározása	6
I. 2. A vonatkozó szakirodalom eddigi megállapításai	10
II. A KEGYELMI REND ÉS A TÖRTÉNETI TÉNYEZŐK TALÁLKOZÁSA	19
II. 1. TÖRTÉNELEM ÉS TEOLÓGIA.....	19
II. 1. 1. A keresztény történelemszemlélet filozófiai hátterének kérdése – Lénárd Ödön problémamegoldása alapján	19
II. 1. 2. A marxizmus teológiai értékelésének néhány vonatkozása.....	23
II. 1. 3. Teológiai megfontolások az egyház és a történelem kapcsolatáról.....	26
II. 1. 4. A keresztény történelemszemlélet rövid összefoglalása.....	28
II. 2. A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK EGYHÁZFOGALMA ÉS ANNAK HATÁSA A 20. SZÁZADI DIKTATÚRÁKRA	30
II. 2. 1. Az egyház és az állam egyházfogalmának átalakulása a felvilágosodás korára .	30
II. 2. 2. A nagypéteri reformok hatása a politikai egyházkép kialakulására és az orosz ortodox egyház társadalmi pozíciójára.....	31
II. 2. 3. A felvilágosodás egyházképének átültetése a szovjet diktatúrába	36
II. 3. A FELVILÁGOSODÁS ÉS A DIKTATÚRÁK HATÁSA A 19-20. SZÁZADI KATOLIKUS EGYHÁZ ÉLETBERENDEZKEDÉSÉRE ÉS TEOLÓGIÁJÁRA.....	39
II. 3. 1. A lelki közösség és a tökéletes társaság egyházfogalmának bemutatása	39
II. 3. 2. A klerikalizált egyház és a laicizált társadalom szembefordulása.....	42
II. 3. 3. Az I. Vatikáni Zsinat hatása a katolikus egyház 20. századi társadalom felfogására	44
II. 3. 4. Szentszéki törekvések az egyház függetlenségének megőrzéséért a 20. századi diktatúrákban	47
II. 4. KÍSÉRLETEK ÉS TAPASZTALATOK A KATOLIKUS EGYHÁZ EGYSÉGÉNEK MEGBONTÁSÁBAN.....	52
II. 4. 1. A protestáns tapasztalat	52

II. 4. 2. Katolikus stratégiák a különféle támadások közepette.....	54
II. 4. 3. A katolikus egyház 1956 utáni helyzetének ideológiai értékelése és kényszerpályára szorítása.....	56
III. AZ 1956-OS FORRADALOM HATÁSA AZ EGYHÁZPOLITIKA ÁTALAKULÁSÁRA.....	60
III. 1. EGYHÁZPOLITIKAI ENYHÜLÉS 1956-BAN.....	60
III. 1. 1. Püspökkari irányvonalak az egyház és állam kapcsolatának 1945 utáni alakításában.....	60
III. 1. 2. Grósz József 1956-os visszatérésének előkészítése.....	63
III. 1. 3. A szabaddá vált Grósz József kalocsai érsek fogadtatása és első megnyilatkozásai.....	68
III. 1. 4. Grósz József püspökkari elnöksége 1956 novemberéig.....	70
III. 2. EGYHÁZPOLITIKAI FOLYAMATOK AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN ÉS ANNAK HATÁSA ALATT.....	81
III. 2. 1. A forradalom azonnali következményei a katolikus egyház életében.....	81
III. 2. 2. Mindszenty József bíboros tevékenységének kevésbé ismert részletei.....	82
III. 2. 3. A budapesti papság politikai útkeresése a társadalmi változások láttán.....	89
III. 3. A KATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETÉNEK ÁTALAKULÁSA.....	95
AZ 1956-OS FORRADALOM UTÁN.....	95
III. 3. 1. A várakozás taktikája a forradalom leverését követő időszakban.....	95
III. 3. 2. Az időleges álláspontok előtérbe kerülése.....	97
III. 3. 3. Az egyházpolitikát irányító szervek zavara a forradalom után.....	99
III. 3. 4. A kádári egyházpolitika kialakulásának első lépései.....	101
III. 4. A VATIKÁN ÉS A MAGYAR EGYHÁZ KAPCSOLATTARTÁSA A FORRADALOM IDEJÉN ÉS AZUTÁN.....	102
III. 4. 1. Alkalmi kapcsolatteremtési kísérletek Róma és a helyi egyház között.....	102
III. 4. 2. A győri püspökség, Endrey Mihály püspök és a bécsi nunciatura központi szerepe a Rómával való kapcsolattartásban.....	105
III. 4. 3. A varsói és a svájci kapcsolat.....	120
III. 5. MEGTORLÓ INTÉZKEDÉSEK 1957 TAVASZÁN.....	122

III. 5. 1. A stílusváltás új iránya: az egyházügyi megbízottak visszatérése	122
III. 5. 2. A megtorlás vértanúi a papság köréből	123
III. 5. 3. A börtönből kiszabadult egyháziak visszaszállítása.....	125
III. 5. 4. Az esztergomi érsek helyzetére vonatkozó első hivatalos állampárti megnyilatkozások.....	126
III. 5. 5. A hitoktatás szabadságának akadályoztatása	127
III. 6. AZ EGYHÁZKORMÁNYZAT MEGTISZTÍTÁSA ÉS MEGBÉNÍTÁSA.....	128
III. 6. 1. A megyéspüspök és a Szentszék lépései a szabad egyházkormányzat helyreállítására	128
III. 6. 2. A kölcsönös tárgyalási készség kifejezése	133
III. 6. 3. A kádári egyházpolitika kiindulópontja	133
III. 6. 4. Kompromisszumok a viharcsend reményében.....	136
III. 6. 5. Az Opus Pacis megalakítása	137
IV. AZ EGYHÁZ BELSŐ EGYSÉGÉNEK MEGBONTÁSÁRA ÉS AZ EGYHÁZKORMÁNYZAT RENDSZERBE ILLESZTÉSÉRE IRÁNYULÓ KÁDÁRI EGYHÁZPOLITIKA	147
IV. 1. A GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ ELSZAKÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TÖREKVÉSEK.....	147
IV. 1. 1. Kívülről induló kísérletek az ortodox egyházszervezet magyarországi meghonosítására és a görög katolikusok elszakítására.....	147
IV. 1. 2. A görög katolikus egyház egységének belülről induló megbontása	149
IV. 1. 3. Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök szerepe az egység megőrzésében	151
IV. 1. 4. A Miskolci Exarchátus irányából érkező támadások	156
IV. 2. RENDELETEK ÁLTAL TÖRTÉNŐ FESZÜLTÉGTEREMTÉS RÓMA ÉS A HELYI EGYHÁZ KAPCSOLATÁBAN.....	163
IV. 2. 1. A 18/1959 (IV.6.) számú kormányrendelet létrejöttének ideológiai előzményei	163
IV. 2. 2. A 18/1959 (IV.6.) számú kormányrendelet létrejöttének jogszabály-előzményei	166
IV. 2. 3. A 18/1959 (IV.6.) számú kormányrendelet végleges formája	170

és a törvénykezés háttere.....	170
IV. 2. 4. A katolikus egyház vezetőinek reakciója a kinevezéseket szabályozó kormányrendeletre.....	172
IV. 2. 5. A Szentszék reakciója a magyarországi állapotokra.....	178
IV. 2. 6. A problémák kiéleződése: az 1959-es törvényerejű rendelet betű szerinti alkalmazása	185
IV. 2. 7. Az 1956 utáni magyar egyházpolitika a szocialista országok viszonylatában.	190
IV. 3. KITEKINTÉS	195
V. ÖSSZEFOGLALÁS.....	198
V. 1. ÖSSZEFOGLALÓ	198
V. 2. SUMMARY	200
V. 3. EPILOGUS.....	202
Források.....	203

I. TÉMAMEGJELÖLÉS ÉS MÓDSZERTAN – MEGHATÁROZÁS

I. 1. A vizsgálat tárgya és a munkamódszer meghatározása

2006-ban a Magyar Ferences Levéltárban találtam rá *Grósz József*,¹ a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke 1956. december 19-én kelt levelének egy grafitceruzával másolt példányára, amely a katolikus egyház követeléseit és az ÁEH elnökének egyházpolitikai elképzeléseit foglalta össze az ordináriusok számára. Mivel érdekelt a levél létrejöttének háttere, kutatni kezdtem Grósz József Kalocsán őrzött hagyatékát.² Lakatos Andor érseki levéltárigazgató segítségével ekkor fedeztem fel, hogy az iratkötegek nemcsak az 1956 végi tárgyalások háttéranyagát, hanem a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1956-1961 közötti elnökségi dokumentumait és más fontos forráscsoportokat is tartalmazzák. Közel félévnyi feldolgozás után azonban újabb iratcsomók kerültek elő, amelyekben ismét szép számmal találtam olyan dokumentumokat, amelyek a Magyar Katolikus Egyház 1956-1961 közötti történetének eddig ismeretlen forrásai voltak. 2007 és 2011 között a sajátos forráskiadási szempontok kialakítása mellett az 1956-57-es évkör dokumentumait sikerült egy kötetbe rendeznem és publikálnom.³

E többéves elemző és feltáró munka eredménye lett az a felismerés, hogy a Grósz-hagyaték iratanyaga egy a rendszerváltozás óta – különböző okok miatt – kevésbé vizsgált forrástípust állít elénk, amely sok szempontból új megvilágításban mutat(hat) meg bizonyos eseményeket és folyamatokat. Vagyis az iratok rendezése és külső forrásokkal való egybevetésük engem is vezettek, mégpedig annak tudatosításában, hogy a püspöki kar tagjai számára az egyház elsősorban egy teológiai, és azon belül is dogmatikai valóság volt, s hogy ők elsősorban ebből a szempontból tekintettek a különféle kérdések megoldására. Ennek a motivációnak a hangsúlyozása azonban újabb kérdést vetett fel, mégpedig azt, hogy

¹ Grósz József (1887 – 1961) 1911-ben szentelték pappá, rövid lekipásztori szolgálat után, 1913-tól egyházkormányzati hivatalokban dolgozott. 1928-ban győri segédpüspök, 1933-tól ugyanott helynök. 1936-ban szombathelyi apostoli adminisztrátorra, majd 1939-ben megyéspüspökké nevezik ki. 1943-1944-ben egyidejűleg kormányozza a Kalocsai Főegyházmegyét és a Szombathelyi Főegyházmegyét. 1945-ben rövid ideig, majd 1948-1951 valamint 1956-1961 között a püspöki kar elnöke volt. 1951. május 18-án letartóztatták, pere a legnagyobb méretű egyházi koncepció per volt, amely során 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. Ítéletét 1990. május 18-án semmisnek mondták ki. 1956-ban szabadult, hogy átvehesse a magyar egyház vezetését.

² Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I.1.a. Püspökkari iratok, Grósz József különgyűjtemény 1956-1961 (rendezés alatt).

³ L. Grósz, 2011.

vizsgálhatjuk-e egy teológiai tétel történeti megvalósulását, és ha igen, akkor hogyan kell ezt megtennünk a magyarországi kommunista diktatúra vonatkozásában.

Doktori disszertációm célja – éppen ezért – a Grósz-hagyaték alapján megismerhető (egyház)történeti események és folyamatok bemutatása az 1956-57. évre vonatkozóan, illetve annak az ugyanezt az időt és az azt követő éveket meghatározó teológiai és eszmetörténeti háttérnek az elemzése, amely hatástörténetében egészen 1989-ig alakította a katolikus egyház és a diktatúra kapcsolatát. Mivel azonban e korszak egyháztörténetének ebből a szempontból való vizsgálata viszonylag új felvetésnek tűnik, a megszokottnál nagyobb hangsúllyal és terjedelemben idéztem azoknak a gondolkodóknak és történészeknek műveit, akik az én látásmódomat is alakították. Ugyanígy voltam az eddig ismeretlen történeti források esetében is, amelyeket nem függelékként, hanem a dolgozat főszövegében közöltem, hiszen azok ugyancsak eddig ismeretlen vagy kevésbé hangsúlyozott információkat hordoznak, amelyek alapjait jelentik e disszertáció kidolgozásának.

Értekezésem alapszövegét és vezérfonalát éppen ezért a *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957* című forráskiadvány⁴ bevezető tanulmánya és iratanyaga, illetve annak új eredményekkel való kiegészítése adja. Ez az összeállítás egyfajta sorvezetője disszertációmnak. Ennek 2011-ben történt megírásakor a dokumentumhagyaték segítségével a Grósz-portré megrajzolásában már egy új lépést tettem meg, ugyanis 1956-1957-re vonatkozóan választ adtam arra a kérdésre, amit Szabó Csaba *A Grósz-per előkészítése* című munkájában a következő megállapítással jelölt meg. *„Hogy milyen mértékben formálta a kalocsai érsek személyiségét a diktatúra egyházpolitikája – a hozzá kapcsolódó kirakatperekkel, börtönbüntetésekkel, az államvédelmis módszerekkel stb. –, nem lehet igazán kideríteni.”*⁵ Az érsek személyes feljegyzéseinek bemutatása azonban megmutatta, hogy a püspöki kar elnökeként milyen problémákkal kellett szembenéznie, hogyan vélekedett a kialakult történelmi helyzetről, és azok miként hatottak rá, ami jó tükre mindannak, *„hogyan milyen mértékben formálta a kalocsai érsek személyiségét a diktatúra egyházpolitikája.”*⁶

A püspöki kar akkori elnöke által megőrzött iratok, feljegyzések ugyanakkor teológiai szempontból is megvilágítják az egyházi vezetők motivációit, és így elénk tárják azt a dimenziót, amit egy belügyi jelentés vagy egy nem katolikus forráscsoport a legtöbb esetben

⁴ Vö. Grósz, 2011. E kötetben és most is csak azon események összefüggéseit tárgyalom, amelyek a püspökkari dokumentumokban is előkerültek (így pl. kimarad a budapesti kispapok elhurcolásának, Brenner János meggyilkolásának ügye.)

⁵ Szabó, 2001, 59.

⁶ Szabó, 2001, 59.

is csak halvány árnyalataiban képes közvetíteni az utókornak. Hiszen a megyésfőpásztoroktól egyazon kérdésre beérkezett válaszok együttes képet tárnak elénk arról, hogy összességében miként gondolkodtak Magyarország püspökei 1956-1957-ben az egyház helyzetéről. Értekezésemnek ez a másik dimenziója, ami akkor és most is újabb eredményekkel szolgál. Ugyanakkor a Szentszék vagy a bécsi nunciatúra iratanyaga sajnos ma sem áll rendelkezésemre, így azokra a Magyarországon kívüli egyházi forrásokra, amelyek meghatározták a magyar egyház és állam viszonyát egyáltalán nem, vagy csak ritkán, utalásszerűen, esetleg másodlagos forrásokból tudtam és tudok hivatkozni. Témafeldolgozásomnak – a titkosítás miatt – ez hiányossága, ami a jövőben talán némely ponton pótolható lesz. A disszertáció további hiányossága a Nyugat-európai, elsősorban olasz szakirodalom legújabb eredményeinek (pl. Adriano Rocucci, Andrea Riccardi vonatkozó írásai) feldolgozása, amelyek a kommunizmusnak a vallásokhoz fűződő viszonyáról, vagy vallási jelenségként való megjelenéséről szólnak. E hiányosság oka, hogy a művek Magyarországon nem lelhetők fel, hosszabb olaszországi tanulmányi útra pedig nem tudtam eljutni, ami feltétele lett volna az e témában megjelent publikációk feldolgozásának.

A tényszerű események bemutatása azonban ma már kiegészülhet a kommunista diktatúra egyházfelfogásának bemutatásával is, amelyet a szovjet gyakorlat elemzése alapján tehetünk meg, amit mint mintát a szocialista blokk államai – valamilyen szinten – ösztönszerűen követtek.

Meglátásom szerint ebben az összefüggésben, a kialakuló kádári egyházpolitika legsajátosabb, hatástörténetében pedig legjelentősebb dokumentuma ugyanakkor nem egy párthatározat, hanem az az 1957. január 21-én kiadott szentszéki dekrétum volt, amely az idegen egyházmegyékből állami kényszer hatására egyházkormányzati pozícióba került békepapok helyzetét szabályozta. Ennek ellenpontjaként jelent meg ugyanis az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról szóló 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet,⁷ amelynek súlyát tovább fokozta az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet végrehajtási utasítása: /18/1959. sz. K. r. IV. 6./.⁸ Ez utóbbi a diktatúrának már törvényszintű jogformálása volt a püspökkinevezések gyakorlására, amit azután csak a keleti politikának sikerült valamiféle kontroll alá helyezni, illetve amelyeknek kitételei az egyházmegyék kormányzásában egészen 1989-ig érvényesültek.

⁷ L. 1957. évi 22. törvényerejű rendelet az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról (1957. március 24.)

⁸ L. 18/1959.

Az ÁEH szakértői e törvények és rendeletek létrehozásakor beható tanulmányozásnak vetették alá a püspökkinevezések közép- és modernkori történetét, és ezek alapján fogalmazták meg törvényben is jogformálási igényüket az ordináriusok kiválasztásának jóváhagyására. Ez a kérdés pedig a felvilágosodás óta a Szentszéknek a modern demokráciákkal és diktatúrákkal való kapcsolatában egyaránt olyan pont volt, amiben a római pápa mindenütt a legnagyobb függetlenséget próbálta kiharcolni jogérvényesítése számára. De miért? Hogyan gondolkodtak a felvilágosodás hatása alatt lévő államok az egyházzal? Hogyan fogalmazta meg lényegét és alakította ki egyházkormányzását az e világban élő egyház? Hatott-e a két szemlélet és igazgatásmód egymásra? Illetve miben különbözött az Egyház és az egyházak önértelmezése, struktúrája, és az ebben a közegben hatott-e a különféle államrendekkel való kapcsolatukra? Ezekre a kérdésekre a (korabeli) katolikus, ortodox és protestáns egyházszervezet teológiai különbözőségeinek vizsgálatával keresem a választ. Mindezt pedig kiegészíthetjük napjaink teológiai reflexióval, amelyek már ebből a szempontból is elemzik az egyházak kapcsolatát és állapotát.

Vizsgálódásunkat egy teológiai alaptételre építjük: állítjuk a történeti események kegyelmi rendben való végső értelmét, miközben a kontingens eseményeket és azok hatásait az emberi módszeres kutatás eszközeivel kívánjuk megismerni és bemutatni. Ezzel nyílik út a teológiai, eszmetörténeti háttér konkrét, történeti megvalósulásának és különbözőségeinek bemutatására. Vagyis a marxista, a liberális és a moralizáló történetírás opusainak népszerűsége közepette – amelyek nem vesznek tudomást az egyház dogmatikai valóságáról – , szeretnénk megadni és kimutatni a tárgyalt időszak teológiai olvasatát, amit az a fentebb már bemutatott szempont tesz lehetővé, hogy az egyház maga is teológiai valóság és annak irányítói vagy külső alakítói is eként kezelték. Ez utóbbira pedig nincs jobb hivatkozás, mint *Kádár János*⁹ 1960-ban tett kijelentése: „*Katolikus püspök, ha nem hű a Vatikánhoz, nem is katolikus püspök többé.*”¹⁰

Mindezekből jól látható, hogy a disszertáció szerkezeti felépítésében több szempontot kellett érvényre juttatni. Ennek érvényesülése érdekében az első és második fejezetben a teológiai és eszmetörténeti megfontolások, valamint azoknak a történeti következményeknek bemutatása kapott helyet, amelyek a kádári egyházpolitika előzményei voltak. A harmadik fejezetben kronologikus rendben tárgyaljuk azt a folyamatot, amely 1956-1957-ben ment végbe a magyar egyház és az állam kapcsolatának alakulásában, hiszen ez világosan

⁹ Kádár János (1912 – 1989) politikus, 1948-1950-ig belügyminiszter, 1956-1958 és 1961-1965 között miniszterelnök. Az 1956 utáni diktatúra névadó személyisége.

¹⁰ Kádár János kijelentése a Politikai Bizottság 1960. március 1-jei ülésén. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 172. ő. e. 32.

szemlélteti mindazoknak az elvi álláspontoknak konkrét következményeit és az ehhez kapcsolódó játszmákat, amelyeket az első és második fejezetben felvázoltunk. A negyedik fejezet pedig – leletvétele szerűen – két olyan konkrét példát vonultat fel az azt követő évekből, amelyek egyaránt betekintést nyújtanak a katolikus egyház szekularizációjára irányuló törekvések 1956 előtti előzményeibe és e szándék átalakulási folyamatába, amely a magyarországi, a nemzetközi és az egyházon belüli erőviszonyok átrendeződése nyomán született meg. Ennek következményeként dolgozatunk időkeretét az 1956-1957-es évben határozhatjuk meg, amelyet – a kitekintés módszerét alkalmazva – néhány esetben kiegészítünk az előtte lévő és a II. Vatikáni Zsinatot megelőző évek aspektusaival.

Kötelességemnek érzem, hogy köszönetemet ezen a helyen is kifejezzem dr. Bábel Balázs Kalocsa-kecskeméti érseknek, aki engedélyezte, hogy kutatómunkát folytassak az érseki levéltárban, valamint Lakatos Andor levéltárigazgatónak, aki megismertette velem a Grösz-forráscsoportot. Koltai Andrásnak, a Piarista Levéltár vezetőjének, aki felhívta figyelmemet *Tomek Vince* SchP generális¹¹ naplójára és rendelkezésemre bocsátotta a feljegyzések vonatkozó részeit. Hálás vagyok témavezetőmnek, Óze Sándor professzornak, azoknak a korszak történetével foglalkozó kutatóknak, akik szakmai tanácsaikkal segítették munkámat valamint rendtársaimnak.

I. 2. A vonatkozó szakirodalom eddigi megállapításai

A katolikus egyház és az 1956-57-es események kapcsolatának bemutatása nem kizárólagosan a rendszerváltozás utáni kutatómunka gyümölcse, mivel ezt a kérdést már a diktatúra történeti szakirodalma is tárgyalta. Ezek a munkák azonban mindig ideológiai céllal születtek, amelyeknek fő csapásirányát az MSZMP Intézőbizottság 1957. március 5-ei határozata befolyásolta leginkább.¹² Ez a *Mindszenty bíboros*¹³ helyzetével foglalkozó, első teljes körű nyilatkozat ugyanis kezdete volt annak a pártpropagandának, amely a történeti értékeléseken keresztül is azt akarta elérni, hogy a primás egyfajta ellenforradalmi bűnbakká

¹¹ Tomek Vince (1892 – 1986) piarista szerzetes tartományfőnök, majd a rend generálisa. A Szentszék és a magyar állam közötti kapcsolatok 1945 utáni alakulásának kulcsfigurája.

¹² Vö. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 17. ő. e.

¹³ Mindszenty József (1892 – 1975) szombathelyi egyházmegyes pap, veszprémi püspök, esztergomi érsek, bíboros. 1915-ben szentelték pappá. Mindhárom diktatúra idején börtönben sínylődött. 1944-től veszprémi püspök, majd 1945. szeptember 5-én XII. Piusz pápa esztergomi érsekké nevezte ki, 1946-ban bíborossá kreálta. 1948. december 26-án letartóztatták, és 1949. február 8-án életfogytiglani börtönbüntetést kapott, később Püspökszentlászlón és Felsőpetényben volt őrizet alatt. 1956. október 31-én vette át főegyházmegyeje kormányzását, a forradalom leverése után 1971. szeptember 28-ig az amerikai nagykövetségen tartózkodott. 1974-ben VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. Maradványait 1991-ben szállították vissza érseki székhelyére.

váljon a közgondolkodásban. E folyamat során a kádári propaganda fokozatosan eltávolodott attól a kezdeti, a forradalom napjait követő állásponttól, amely az egyház egészét tette felelőssé a forradalom adta lehetőségek kihasználásért.¹⁴ Helyette az ellenforradalmi-Mindszenty szárny és a nyugalmat, azaz szocializmust akaró békepapi vonal szembeállítására lett mindenféle történeti feldolgozás kiindulópontja¹⁵ valamint az 1956 utáni katolikus egyházi vezetés megítélésnek mércéje. Ennek kialakulását leginkább azok a békepapok mozdították elő, akik 1956 telétől kezdve folyamatosan sürgették az ún. egyházi ellenforradalmi erőkkel való leszámolást, majd pedig annak a pártpolitikai felismerésnek a kibontakozása, amely szerint az egyházvezetéssel szembe lehet szállni, a vallásos tömegekkel azonban nem.

Az 1964-es megállapodást követően ez az ideológia új színezetet nyert, mert Mindszenty bíboros novemberi szózatára fókuszálva, és annak fő mondanivalóját a földbirtokok visszakövetelésében meghatározva, a primást úgy akarták bemutatni, mint aki követeléseivel, a szocializmussal kiegyezést kereső Vatikánnak is egyfajta „ellenfele.”¹⁶ A kor történészei közül kiemelkedik Gergely Jenő munkássága, aki az Állami Egyházügyi Hivatal szakértőjeként az ideológiai és politikai szűrőn áteresztve, és mások számára meg nem ismerhető levéltári források segítségével végezhette ezt a tevékenységét. Ennek egyik összegző opusa *A Katolikus Egyház Magyarországon 1944 – 1971*¹⁷ című munkája. Ehhez a forráscsoporthoz tartoznak még az Opus Pacis és a Katolikus Papok Békebizottsága által publikált kiadványok, amelyek a mozgalom egyházi legitimációjának célja alá rendelve és a hivatalos pártpropaganda intuíciói szerint írták újra ezeknek az éveknek eseményeit.¹⁸

1988-ban, még a rendszerváltozás előtt, Münchenben jelent meg Salacz Gábor a *Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje*¹⁹ címet viselő korfeldolgozó összeállítás, amely Rogács Ferenc jegyzeteire hivatkozva elsőként próbálta történészi eszközökkel érzékeltetni azt a diktatórikus légkört, amely meghatározta például egy-egy püspökkari nyilatkozat születését, és a püspöki kar egy tagjának személyes tapasztalatain és őrlődésein keresztül láttatta ezeknek az éveknek az eseményeit.

¹⁴ Kádár János beszéde a XXI. kerületi pártaktíván, 1957. január 27-én. Vö. Népszabadság, 1957. január 31.; Grósz József ezzel kapcsolatos feljegyzése In: Grósz, 2011, 412.

¹⁵ Pl. Tóth, 1985.; Gergely, 1985, 146-173.; Békemozgalom, 1975. 49.; Katolikus Szó, 1975. 42.; A katolikus békemozgalom, 1970. 51-66; A témához még: Mészáros, 1992.

¹⁶ Gergely, 1985, 151-152. Meglátásunk szerint ennek a propagandának a következménye, hogy a rendszerváltozás után, amikor az egyházi ingatlanok rendezéséről volt szó, az egykori kommunista blokk országai közül egyedül Magyarországon nem kérte vissza a katolikus egyház földbirtokait. Az egyház akkori vezetői ugyanis ebben a propaganda-hangulatban éltek működésük több mint negyven évét.

¹⁷ Gergely, 1985.

¹⁸ L. 13. jegyzet.

¹⁹ Salacz, 1988.

A rendszerváltozást közvetlen megelőző és követő időszakban, az 1956-os forradalom és a diktatúra hivatalos megítélésnek átértékelődése idején, a még élő tanúk hosszú évtizedek utáni szóhoz jutása és a levéltári források akkori hiánya következtében elsősorban a személyes életsorsok és visszaemlékezések kerültek a kutatások középpontjába,²⁰ ami mintegy kiegészítése volt annak az emlékezetanyagnak, amely a kommunizmus negyven éve alatt az emigráció folyóirataiban látott napvilágot.

A millenniumot körülvevő években – érdekes módon – újból előtérbe kerültek a személyes visszaemlékezések,²¹ de ezeket többnyire már nem az emlékezők publikálták, hanem az a fiatal történészgeneráció, amelynek tagjai levél- és irattárakban leltek rá ezekre a lappangó, vagy addig titkosan kezelt memoárokra és azok kiegészítő forrásaira. Az akkor kibontakozó történész- és levéltárszerkesztők nagy érdeme, hogy ezen művek közreadásakor az egyes események kapcsán hivatkozásokkal, vagyis az összefüggéseket érzékeltetve adták a kutatók és az olvasóközönség elé a forrásértékű munkákat.²² Ennek prototípusát azonban – amely az évek alatt fokozatosan továbbfejlesztettek a kutatók –, *Hetényi Varga Károly*²³ munkássága teremtette meg, aki már a kommunizmus utolsó évtizedeiben összegyűjtötte a még élő tanúknak a nemzeti és kommunista szocializmus alatt történt üldöztetését bemutató vallomásaikat, majd a levéltárak megnyílása idején az „oral historynak” ezt a sajátos gyűjteményét dokumentumokkal is alátámasztotta, és így publikálta.²⁴

Az 1956-1957-es évek és az ahhoz kapcsolódó megtorlások első, rendszerváltozás utáni történészi összefoglalóját, ami egyfajta próbálkozás és korrekció is volt, *Szántó Konrád* 1993-ban készítette el,²⁵ aki a korábban, Nyugat-Európában megjelent feldolgozások mellett szemtanúk, levéltárosok és az egyházi tapasztalatokat, eseményeket megörökítő személyektől is begyűjtött információkat. A szerző Magyarországon elsőként és szemléletesen bizonyította a papság helytállását a népharag megakadályozásában, a karitatív tevékenységekben és az állami megtorló intézkedések egyházellenes élet. Ugyanakkor a rendszerváltozás bizonytalanságai közepette több tévedés is keveredett a sorok közé. A ferences történész fontosnak tartotta annak hangsúlyozását is, hogy e területen megkezdődő publikációi²⁶

²⁰ Ilyen pl. Elmer István, *Börtönkereszt, Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*, METEM, Budapest, 1994.

²¹ Pl. Shvoy, 2002.

²² Pl. Shvoy, 2002, Dudás, 2005, Lénárd-Tímár-Szabó-Soós, 2006, Adriányi, 2007., Székely, 2011.

²³ Hetényi Varga Károly (1932 – 2002) történész. Az 1970-es évektől kutatta, 1985 óta pedig folyamatosan publikálta magyar katolikus egyház nyilas és szocialista uralom alatt meghurcolt személyeinek visszaemlékezéseit és élettörténetét. Munkássága iskolateremtő hatású a 20. századi magyar egyháztörténet kutatásában.

²⁴ L. Hetényi, 1992, 1994, 1996.

²⁵ Szántó 1993.

²⁶ Pl. Új Misszió Alapítvány, Miskolc 1992.; Szántó, 1991, *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*, Mécses, Budapest, 1991. vagy *A kommunizmusnak sem sikerült, A magyar katolikus egyház története 1945-1991*.

korábbi műveinek korrigálást is jelentik. Ennek okát egy 1990-ben kiadott művéhez írt előszavában ezzel indokolta: „Mivel ebben a munkámban már mindenről szabadon és tárgyilagosan szólhattam, nagyon szépen kérem azokat az olvasókat, akik annak idején megvették az *Egyháztörténelem II. kötetét*, okvetlenül szerezzék be ezt a tanulmányt is, hogy az ebben található adatokkal és meglátásokkal egészítsék ki a II. kötetben írtakat, illetve jelen értekezésem segítségével korrigálhassák ki azt, amit a II. kötet első változatának elkészítése után következő három, egymást követő cenzúra miatt csak hangfogóval, illetve torzítva vagy félreérthetően közölhettem.”²⁷ Szántó Konrád cenzora és művének átdolgozója Gergely Jenő volt, aki például általa törvényellenesnek tituláltatta a forradalmárokat és Mindszenty beszédét a kapitalizmus visszaállításának követelésével vádoltatta, valamint „elhamarkodottnak és bölcsnek semmiképpen sem mondható”-nak tituláltatta.²⁸

A rendszerváltozás óta eltelt időszak egyháztörténeti kutatásait és új fejleményeit a forradalom kitörésének 50. évfordulója alkalmából két tanulmánykötet – *A katolikus egyház 1956-ban és a Magyar Katolikus Egyház 1956* – foglalta össze,²⁹ amelyek egyazon hangsúllyal kezelték a dokumentumok és a személyes tapasztalatok jelentőségét, illetve a katolikus egyház szerepét és helyzetét a nemzetközi viszonylatok összefüggései között is tárgyalták. A tanulmánykötetek elsősorban átfogó képet kívántak adni az 1956 és az azt követő megtorlások időszakáról, amellyel párhuzamosan a részletkutatások kezdődtek, és ezek még inkább új eredményeket hoztak felszínre.

Mindezek alapján a főbb kérdésköröket, amelyek köré az elmúlt másfél évtized forráskutatásai rendeződtek, a következőkben lehet meghatározni: a Mindszenty-kérdés, a békepapság ügye, a keleti politika, az egyházmegyék és Kelet-európai egyházak helyzete, valamint a rendszer egyházüldöző mechanizmusa.

A rendszerváltozás előtti és utáni szakirodalomban egyaránt Mindszenty József bíboros-primás személyiségének és világlátásnak megítélése volt az a vízvonal, amely köré az egyes események értelmezése vagy értékelése rendeződött. Miként ezt fentebb láttuk, a kommunista ideológia az imperializmus egyfajta szimbólumává avatta őt, ugyanakkor pedig – ennek ellenpontjaként – a szocializmussal szembenállók számára az ellenállás tökéletes ikonja lett. Sajnos e két, egyaránt végletes felfogás – az érzelmi szélsőség vagy talán az időbeli közelség és érintettség miatt –, napjainkban is alapvetően befolyásolja a történettudományt, amelynek keserű gyümölcsként ma még távol állunk egy a primás életútjának egészét, annak

²⁷ Szántó, 1991. 9.

²⁸ Szántó, 1983.

²⁹ Rosdy, 2006 és Szabó, 2007a.

Kelet- és Nyugat-európai politikai vonatkozásait, szentszéki és teológiai valamint társadalmi összefüggéseit, jó és nem jó döntéseit együttesen látó biográfia megszületésétől. Ugyanakkor Mindszenty életútjának egy-egy szakasza, aspektusa jól feldolgozott. Emlékirataiból³⁰ ismerjük az eseményekhez való személyes hozzáállását, és azok benne megmaradt emlékét. Mészáros István munkássága révén a kommunista történetírás Mindszenty-képének tudatos torzító hatását,³¹ és az ostpolitikához való hozzáállását,³² amit tovább mélyített Adriányi Gábor vonatkozó műve, ami jól érzékelteti a magyar egyház helyzetének megoldásáról alkotott, a Szentszék diplomataitól eltérő véleményét, és azt, hogy ezzel a Vatikán is tisztában volt.³³ Szabó Csaba az 1956. november 3-i beszédét a korábbi évtizedek ideológiának bástyái közül próbálta kiszabadítani.³⁴ Somorjai Ádám pedig a bíboros történeti személyének kulcsát a nemzetért való felelősségérzetében látja, amely a szerző szerint teljesen áthatotta a Szentszékhez való viszonyát, egyházképét, lelkipásztori szolgálatát és az amerikai nagykövetségről folytatott egyoldalú kapcsolatkeresését.³⁵ Somorjai megnyilatkozásai nyomán számos kritika született, aminek nagy eredménye lehet a jövőben, hogy az (egyház)történeti szakirodalom megtanul, végre higgadtan beszélni pl. szentek, eszményképek, így Mindszenty hibáiról is.

A békepapi mozgalom történetét 1995-ben igen alapos munkában dolgozta fel Pál József,³⁶ aki nem csak az állami, hanem pl. a Szeged–Csanádi Egyházmegye iratanyagát is vizsgálta, ám Kalocsán még nem talált rá az Opus Pacis megalakulása körüli problémák forráscsoportjára – pl. Grösz szándéknyilatkozatára, hogy feloszlattja a szervezetet, amennyiben abban régi békepapok szerepet kapnak –, és egyéb olyan dokumentumokra, amelyek az állami intézkedések politikai játszóját megfelelőképpen visszaadják. Orbán József Gyula a *Katolikus Papok Békemozgalma Magyarországon 1950-1956* című könyvének³⁷ nagy érdeme, hogy a nemzetközi egyház- és világpolitikai események keretei közé is elhelyezte a mozgalom történetét. E műnek azonban van egy alapvető metodológiai hibája, mégpedig az, hogy a szerző nem kezeli kellő súllyal azt a tényt, hogy a békepapi szervezet 1956-ig nem a katolikus egyházhoz, hanem a Hazafias Népfronthoz tartozó csoportosulás volt, és ennek következtében tévesen állítja annak Mindszenty által történt feloszlását. Hiszen a prímás nem tette, nem tehetette meg ezt, mert ez a szervezet nem

---

³⁰ Mindszenty, 1989.

³¹ Mészáros, 1992.

³² Mészáros, 2001.

³³ Adriányi, 2004.

³⁴ Szabó 2007a.

³⁵ Somorjai, 2008, 2009.

³⁶ Pál, 1995.

³⁷ Orbán, 2001.

tartozott egyházi joghatóság alá még akkor sem, ha papok vettek részt benne. E két a témával foglalkozó alapmű mellett több olyan elemzés született, amely helyi vagy országos szinten is szemléletesen érzékelteti a mozgalomhoz kapcsolódó állami intuíciónkat és az egyház egészéből felénk megnyilvánuló ellenszenv történeti emlékeit.³⁸

Az úgynevezett keleti politika értékelésével foglalkozó szakirodalom rövid jellemzés kapcsán ismételen arra kell utalnunk, hogy annak tárgyalása elválaszthatatlanná vált a történészek Mindszenty-képétől. A másik fontos szempont, hogy a bíboros helyzetét a vatikáni-magyar tárgyalások kérdéskörében sem a Vatikán, de a magyar fél sem akarta, tudta azonnal rendezni, mégis ügyét egyfajta kulcskérdésként kezelték mindkét oldalon. Ennek következtében pedig a magyar primás személye az ostpolitiknak is egyfajta tükre lett.

*Agostino Casaroli*³⁹ *A türelem vértanúsága* c. visszaemlékezésében a magyarországi helyzetet a szocialista világ többi államának rendszerébe állította be, illetve személyes intuícióiba, helyzetértékelésébe is némi betekintést engedett.⁴⁰ A könyv egyfajta háttér-gyűjteményeként Giovanni Barberini jól használható formában jelentette meg a keleti politika dokumentumkötetét,⁴¹ amit a vatikáni-magyar tárgyalásokra vonatkozóan Szabó Csaba tett meg.⁴² Az ostpolitik káros hatásának hangsúlyozói Adriányi Gábor,⁴³ Mészáros István,⁴⁴ Szabó Ferenc⁴⁵ elsősorban azt vetik e törekvés munkálóinak szemére, hogy a püspökkinevezések érdekében minden egyéb kérdés rendezését beáldozták, és ezzel a magyar egyház maradék életerejét is elapasztotta ez a diplomáciai irány, vagyis a kiegyezők-megalkuvók, de végső soron a szocialista rendszer malmára hajtotta a vizet az 1964-es megállapodás és annak minden következménye. Megegyező kérdésük: érdemes volt ez?

A kádári-egyházpolitika regionális szinten való érvényesülését Mózessy Gergely a székesfehérvári,⁴⁶ Soós Viktor a veszprémi és szombathelyi,⁴⁷ Petes Róbert a győri egyházmegyék⁴⁸ püspökeinek vagy papjainak, lelkipásztori életének egy-egy eseményét vagy szimbolikus momentumát felvillantva mutatta meg. Ezen kutatók érdeme, hogy a nagy, átfogó

³⁸ Soós, 2005, 2006

³⁹ Casaroli, Agostino (1914 – 1998) bíboros, államtitkár. 1961-től a Vatikáni Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkárhelyettese, 1967-ben a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára, 1979-ben bíboros, államtitkár. 1964-ben a Parlamentben írta alá Magyarország és a Szentoszák közötti egyezményt, majd 1990-ben a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló dokumentumot.

⁴⁰ Casaroli, 2001.

⁴¹ Barberini, 2008.

⁴² Szabó, 2005.

⁴³ Adriányi, 2004.

⁴⁴ Mészáros, 2001.

⁴⁵ Szabó F, 2012.

⁴⁶ Mózessy, 2007

⁴⁷ Soós, 2006, 2007a, 2007b, Soós, 2008; Soós, 2010.

⁴⁸ Petes, 2009.

politikai irányvonalak konkrét megvalósulási formáit állítják elénk. Ugyanilyen fontos hangsúlyozni azoknak a konferenciáknak a tanulmányköteteit⁴⁹ és kutatási eredményeit, amelyek a magyar egyház kommunizmus alatti történetének feltárásához a szocialista blokk államainak vallási életét és egyházpolitikáját egyfajta segédanyagként foglalták össze a hazai történeti kutatások számára. Ezek a tudományos eredmények jól megvilágítják, hogy a kommunista diktatúra országában az egyház megfélemlítésének egyes lépései ugyanazok voltak, érvényesülésükben pedig leginkább az játszott szerepet, hogy az adott állam nemzeti identitása és vallási hovatartozása mennyire volt egységesen befolyásolt a katolikus egyház által.

A szakirodalom vonatkozó felismeréseinek sorában, az utóbbi években jelentek meg azok a könyvek és tanulmányok, amelyek az egyházüldözés mechanizmusára próbáltak rámutatni. Ilyen volt Szabó Csaba és Soós Viktor *Világosság* c. kötete,⁵⁰ amely az ÁEH és a hírszerzés közös, a katolikus egyház ellen irányuló összefogását mutatja be, vagy annak az állambiztonsági tankönyvnek a publikálása, amely a korábban az egyházüldözés állambiztonsági tankönyveként került „forgalomba”.⁵¹

Hangsúlyoznunk kell Balogh Margit publikációinak jelentőségét is, aki a nemzeti egyház megteremtésének kísérletére először hívta fel a figyelmet⁵² – 2001-ben ezt egy utalás erejéig Kiszely Gábor is megtette⁵³ –, majd Gergely Jenővel együttműködve az egyházra vonatkozó törvények szinopszist is elkészítette.⁵⁴ Publikációinak témaválasztásunkra vonatkozó legjelentősebb eredménye a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1949-1965 közötti tanácskozási jegyzőkönyveinek közlése volt.⁵⁵ A történész ebben a munkában egyaránt felhasználta kutatómunkájának addigi eredményeit, valamint a konferencia több tagjának feljegyzéseit is, amelyek jól rávilágítanak a különböző döntések megélt hátterére, körülményeire.

Érdekes és tanúságos hangsúlyoznunk, hogy a történeti események filozófiai és teológiai vonatkozásainak feltárására nagyon kevesen, jellemző módon szinte kizárólag papok, vagy teológusok vállalkoztak, így például Lénárd Ödön,⁵⁶ Gárdonyi Máté,⁵⁷ Fejérdy András⁵⁸ és

⁴⁹ Pl. MKE, 1956. és Egyházüldözés, 2010.

⁵⁰ Szabó – Soós, 2006.

⁵¹ Állambiztonsági Tankönyv, 2012.

⁵² Balogh M., 1998, 227-241.

⁵³ Kiszely, 2001, 106.

⁵⁴ Balogh–Gergely, 1993.

⁵⁵ Balogh M., 2008b.

⁵⁶ Lénárd, 2008. A piarista szerzetespap felvetéseit itt nem elemzem, mivel ezek adják a disszertáció kiindulópontját. Ld. I. fejezet.

⁵⁷ Gárdonyi, 2004.

⁵⁸ Fejérdy, 2010 és Fejérdy, 2011.

Szabó Ferenc.⁵⁹ Ők tettek először kísérletet arra, hogy a részeseményeket teológiai alapon is egységbe fogják.

Gárdonyi Máté többszöri is hangsúlyozta, hogy a tradicionális egyházkép számára a szentség-kiszolgáltatás és az ennek érvényességéhez szükséges, a szentségi jog szempontjából pedig szabályosan működő hierarchia biztosítása volt az elsődleges cél, mert ezzel tudta biztosítani a *salus animarum* előmozdítását.⁶⁰ Ugyancsak ő próbálta megragadni a II. Vatikáni Zsinat hatását a magyarországi egyház életére vonatkozóan, és állapította meg, hogy a helyi egyház kisközösségi próbálkozásain túl ez az időszak volt az, amikor a magyar teológusnemzedék, hosszú évek után először kerülhetett kapcsolatba a világegyház teológiai sodrásával.⁶¹

Fejérdy András a hierarchia biztosítása érdekében tett római lépéseket az egyház egységének megőrzése szempontjából értékelte, illetve ő volt az, aki azt a megállapítást igazolta, hogy a magyarországi teológusoknak elsősorban a zsinati tanításnak az egyház belső valóságára vonatkozó tételeit (pl. liturgikus reform) volt szabad hangoztatniuk, míg a világgal való kapcsolat témájában hozott megállapítások csak az ideológiai szűrőn áteresztve juthattak el hazánkba.⁶²

Szabó Ferenc a 20. század szellemtörténeti eseményeinek sodrában helyezte el a diktatúra és az úgynevezett dialógus-politika világát, illetve arra a következtetésre jutott, hogy a Szentszék mind teológiailag, mind pedig politikailag útirányt tévesztett, s érzékletesen ábrázolta a lengyel prímás ellenvetéseit a Casaroli bíboros-féle politika vonatkozásában.⁶³

A szakirodalom e rövid áttekintése alapján is érzékelhető, nem mindegy, sőt magát a következtetéseket is lényegesen befolyásolja, hogy ki, miként, milyen szemszögből interpretálja az elmúlt negyven évben történeteket. Hiszen ugyanazon eseményt általában másként értelmezi az, aki műveli,⁶⁴ és aki elszenvedti,⁶⁵ vagy aki nem volt részese annak.⁶⁶ Így született meg az elmúlt két évtizedben a kommunista egyházüldözésről szóló munkák széles skálája, amit egyaránt meghatároz a sebzettség⁶⁷ és az érintettség,⁶⁸ az aktuális politikai

---

⁵⁹ Szabó F, 2012.

⁶⁰ Vö. Gárdonyi, 2010. 42-43 és Gárdonyi 2004, 25-32.

⁶¹ Gárdonyi 2004, 25-32.

⁶² Vö. Fejérdy, 2013. és Fejérdy, 2011, 248-251.

⁶³ Vö. Szabó F, 2012.

⁶⁴ L. Casaroli, 2001.

⁶⁵ L. Adriányi, 2004.

⁶⁶ L. Somorjai, 2008.

⁶⁷ L. Havassy, 1990.

⁶⁸ L. Tomka, 2005.

támadás,⁶⁹ vagy az apologetika szándéka,⁷⁰ a mozaikkockák összerakása, mérlegelése,⁷¹ de még olyan gyakorlati tényezők is, hogy melyik forráscsoport érhető el interneten vagy a fővárosban, illetve kelti fel jobban az olvasóközönség érdeklődését.⁷² Ugyanakkor azonban azt is megállapíthatjuk, hogy napjainkban mind a forráskutatás, mind pedig a történettudomány más részterületei felmutattak olyan eredményeket, amelyek segítségével kísérletet tehetünk a történetkutatás és a teológia tudománya által elénk tárt szempontok összekapcsolására.

---

⁶⁹ Erre jó példa, hogy az ügynökkérdést mindig valamiféle gazdasági, politikai vihar esetén, figyelemelterelésként vette elő a szocialista – liberális kormányzat.

⁷⁰ Vö. Tomka, 2005.

⁷¹ L. Szabó, 2005.

⁷² Napjainkban a vidéki, vagy egyházi levéltárak vonatkozó anyaga a Budapest-központúság és a kutatási feltételek hiánya miatt szinte egyáltalán nem ismert.

II. A KEGYELMI REND ÉS A TÖRTÉNETI TÉNYEZŐK TALÁLKOZÁSA

II. 1. TÖRTÉNELEM ÉS TEOLÓGIA

II. 1. 1. A keresztény történelemszemlélet filozófiai hátterének kérdése – Lénárd Ödön problémamegoldása alapján

Bizonyára nem véletlen, hogy Lénárd Ödön, a kommunista rendszer meghurcoltjainak ikonikus személyisége, a diktatúra utolsó éveiben és élete végső szakaszában is arra próbált rákérdezni, hogy az egyház élete miként és miért alakult úgy, ahogy azt a történeti események mutatják, s azokat milyen szemszögből lehet helyesen értelmezni.

A piarista szerzetes *Történelemszemlélet*⁷³ címmel megjelent munkájában e válaszkérésnek mintegy kiindulópontjaként adja meg személyes hitvallását: „*A magam világnézeti meggyőződése szerint minden, akár egyéni, akár közösségi jellegű értékítélet gyökere a Teremtőben van. Ezt a bizonyos mércét is csak Nála kereshetjük, csak Tőle kérhetjük. Az emberre zárt humán gondolkodás erre azt mondja, hogy itt egy az antropológián kívüli szempontot vonunk bele az emberi viszonyok mérlegelésébe. Ez azonban csak akkor lenne helytálló, ha a lét az emberrel és az emberben lezárható lenne. De nem így van. Az ember szabad ugyan, és ezért van önálló emberi történelem. De nem független, nem önmagában, egyedül és a maga erejéből áll fenn a létben, hanem a Teremtőtől függően. Így létének is, gondolkodásának is minden kiinduló alapkategóriáját kapja. Szabadságában ugyan elutasíthatja ezeket magától, de ettől még nem tud valami mást, újat, a szája ízének megfelelőbbet teremteni. Ehhez Istennek kellene lennie. Néha nem hiszi el, hogy nem az, de akkor sem az. Minden elutasítással eljegyz magát az illető területen a steril magatehetetlenséggel, a rosszal vagy a pusztulással. Delp, a Hitler által lefejeztetett fiatal jezsuita, így fogalmazta ezt meg: *Der Mensch ist nur Gott zusammen Mensch* – az ember csak az Istennel együtt, Istenhez kapcsoltnak számít embernek.”⁷⁴ A szerző ezt a megállapítását Walter Kasper kijelentésével is igazolja, aki ugyancsak állítja, hogy az ember személye Isten nélkül megmagyarázhatatlan. Szerinte ugyanis a keresztények Istenének, pontosabban Jézus*

⁷³ Lénárd, 2008.

⁷⁴ Lénárd, 2008, 40.

Krisztus megtestesülésének társadalmi és filozófiai vonatkozása az európai kultúra és jog személyfogalma, amely Jézus istenemberségének meghatározása nyomán alakult ki, s hatott az emberiség gondolkodására. Ennek eredménye az a mai álláspont, hogy az ember nem egyed, hanem megismételhetetlen személyiség.⁷⁵ Sőt, amikor Kasper az ateizmus megjelenési formáit vizsgálja, azt a véleményt képviseli, hogy Isten létének tagadása ugyanúgy egy dogmatikai kijelentés, mint az istenhit, mert a természetfeletti léte vagy nemléte nem természettudományos, hanem filozófia belátás eredménye.⁷⁶ Kaspernek ezt a kijelentését továbbszöve, ugyanakkor azzal a megállapítással élhetünk, hogy az ateizmus Isten nélkül önmagát sem tudná meghatározni, csak az Ő ellenében nyeri el identitását, miként ezt az isten-tagadás szóösszetétele is megjeleníti: a – teizmus. Ugyancsak ő állapítja meg, hogy az isten-tagadás újkori jelensége nem születhetett volna meg egy keresztény világ nélkül. Kasper szerint ugyanis a Teremtőnek és teremtménynek keresztény felfogása teremtette meg azt a lehetőséget, hogy az újkorban egyáltalán felmerülhessen az istenkérdésre adott tagadó válasz, Krisztus előtt ez lehetetlen lett volna.⁷⁷ Mindezek azonban már előrevetítik a történeti következményeket is, az ateista világrend kialakítóinak szembenállását a katolikus egyházzal, hiszen identitásuk ebből a szembenállásból források.

Érvelése következő lépésében Lénárd Ödön megállapítja, hogy amikor ilyen szemszögből tekintünk a történelemre – s mivel Istenről kihagyhatatlanul szólnunk –, egyfajta történelemteológiát is művelünk. A piarista szerzetes arra a tényre alapozva bontakoztatja ki a gondolkodási horizontját, hogy a történések sorában sem a történelem kezdetét, sem pedig végét nem tudjuk elhelyezni, nincs történelmi adatunk róla. *„A történelem kezdete és vége tehát nem szakmai történelmi, hanem történelemteológiai probléma. De ha abba belehelyezzük a történelem egészét, a továbbiakban nyugodtan és zavar nélkül foglalkozhatunk annak számunkra is jól megközelíthető történelmi részeivel.”*⁷⁸ *„...be kell látnunk, hogy a tiszta és igazi történelmi tapasztalás számára a kezdet és a vég hozzáférhetetlen.”*⁷⁹

A szerző ezen összefüggések közepette mutat rá a marxista történelemfilozófia hiányosságára, mégpedig arra, hogy az nem vesz tudomást a kezdet és a vég adatnélküliségéről, pontosabban azt látva, egy kizárólag immanens rendszert állít fel, vagyis mesterségesen, az embert jelöli ki a legfőbb lénynek. *„...Az ember számára a legfőbb lény*

⁷⁵ Kasper, 1996. 277-278, 284.

⁷⁶ Vö. Kasper, 2003.

⁷⁷ L. Kasper, 2003. 28.

⁷⁸ Lénárd, 2008, 92 és 128.

⁷⁹ Lénárd, 2008, 128.

*maga az ember, aki nemcsak a közvetlen létfenntartásban, és nemének reprodukciójában tevékeny, hanem saját történelmének egyedüli szubjektuma és szerzője is.*⁸⁰ Más összefüggések között ugyan, de hasonlóképpen fogalmazza meg ezt a jelenséget Arend Theodoor Van Leeuwen is. Szerinte Marx zárt rendszerében elődeinek égkritikája földkritikává, valláskritikává lett, a teológia kritikája pedig a politika kritikájává vált.⁸¹

A kereszténység spektrumából emiatt a marxizmus egyfajta bálványimádás, hiszen abban az emberi valóság az abszolút valósággá lesz: egy osztály – a náciizmus esetében a faj –, vagy az emberiség önmaga bálványaként jelenik meg. És mivel elutasítja Krisztust, ezért megmarad ebben az önmaga körül forgó világban.⁸² A bezártság viszont kihat a kereszténységről alkotott fogalmára is. Marx és követői ugyanis Galilea, Konstantinápoly, a reneszánsz vagy a későbbi korok egyházának megjelenési formáiban az adott kor gazdasági folyamatainak tükröződését látják csupán, és így a változó épületformákat az alapokkal, az egyház lényegével akarják azonosítani, mert a felépítményen nem lát túl tekintetük,⁸³ – vélekedik e kérdéstről a jezsuita teológus, Jean Daniélou bíboros.

Lénárd Ödön a marxizmus immanens szemléletének tézisei kapcsán ellenérvként az emberi tapasztalat világára hivatkozik. Megemlíti, hogy amikor a koncentrációs táborok, az embertelenség borzalmait látja egy ateista, akkor még benne is felmerül, hogy mindez egy emberen túli, emberfeletti, sátáni erő műve, vagyis ezzel a megsejtéssel túllép azon az állításon, hogy a történelemben nincs jelen egy emberfeletti erő.⁸⁴ Majd ennek a tapasztalatnak egyfajta ellenpontjaként megállapítja, hogy személyes életünket sem önmagunk állítjuk elő, hanem ajándékba kapjuk valakiktől, akik „túl vannak” rajtunk, de akikkel mégis azonosak vagyunk. *„Így persze a történelem úgy néz ki, mint egy kötélrészlet, aminek az eleje eltűnik a ködben, amit már nem a történelem, hanem a teológia világít át. A másik vége a jelen pillanat, ami eddigi tapasztalataink és várakozásaink szerint további kötélrészekben folytatódik, anélkül, hogy a kötélt egészének a felfüggesztésével tisztába jöhetnénk.*”⁸⁵ – vélekedik Lénárd Ödön. Daniélou is hasonló álláspontra helyezkedik, amikor a marxizmust úgy határozza meg, mint az ember vallását. *„Mint ilyen, a marxizmus a kereszténység tökéletes ellentéte, hiszen az ember a legfőbb érték az ember számára, ő saját maga megteremtője. Istent elismerni lealacsonyító és megalázó, az igaz humanizmus feltétele*

⁸⁰ Lénárd, 2008, 98.

⁸¹ Leeuwen, 2010, 276.

⁸² Daniélou, 2006, 48.

⁸³ Daniélou, 2006, 41.

⁸⁴ Lénárd, 2008, 108.

⁸⁵ Lénárd, 2008, 100.

tehát őt elvetni.”⁸⁶A kereszténység viszont állítja, hogy a világ kezdete és vége Istentől ered és Istenhez ér vissza, ő az alapja az emberi, a történelmi létnek. „Hiszi továbbá az egyház, hogy Ura és Mestere az egész történelem kulcsa, középpontja és végső célja.”⁸⁷ Vagy, ahogy a Kolosszei Levélben áll: „Minden általa és érte teremtetett. Ő előbb van mindennél, és minden Őbenne áll fenn” (Kol 1,16-17).

A piarista gondolkodó vélekedése szerint a nem hívőnek ebben a helyzetben a kezdet és a vég bizonytalanságával kell számolnia és együtt élnie, de egyet nem tehet meg, hogy ezt a feszültséget körforgással, vagy mesterkéltn, lehatároló elméletekkel keverje össze.⁸⁸

Az előzőekben láttuk tehát, hogy a filozófiai gondolkodás közvetve vagy közvetlenül, de meghatározza az egyes ember és a társadalmi csoportok életszemléletét is. Lénárd Ödön szerint ennek alapján az életberendezkedés szempontjából van, aki csupán az anyagi-biológiai lét síkján gondolkodik és él, akiknek célja a földi élet fenntartása és kormányzása. Mások egyfajta szellemi létre törekednek, a világ fejlődésére, emberiségére, ők megmenteni és kiteljesíteni akarják a világot. Ismét mások pedig úgy vélekednek, hogy az élet nem zárul le a halállal, és ezért azt akarják, hogy mindezeket keresztül Isten elvárásainak feleljenek meg.⁸⁹ Lénárd állítja, a személynek, a történésznek e síkokon való elhelyezkedése személyes döntésétől függ, s ha az kívül marad bármelyik síkon is, nem képes megérteni annak szempontrendszerét. „Képtelen a valóságnak megfelelően látni és kezelni az olyan történéseket, amelyek az ő személyes lét- és értékrendi szintje felett zajlanak! Pl. a legkompetensebb ateista szakember tolla is kibicsaklik a történelemnek bármely jelensége előtt, ami a maga természete szerint lényegében transzcendentális, mint Gergely Jenő könyve az 1938-as budapesti Eucharisztikus kongresszusról.”⁹⁰

És mi az egyház karaktere ebben a szellemi környezetben? Erről a következőképpen vélekedik Lénárd Ödön:⁹¹ „A transzcendentális szintű létnek és szemléletnek kiemelt képviselője az Egyház, a kereszténység. És bár az Egyház társadalmi jelenség is, és így részese lehet közéleti, szellemi, társadalmi stb. mozgásoknak is, mégis lényege szerint alapvetően és döntően más, ti. kegyelmi, valamint szabad akaratú szellemi-erkölcsi közösségi. Nem egyszerűen része a társadalomnak, az nem tudja megbízni valamivel, és nem várhat el tőle valamit, se nem áll fölötte, se nem ítélkezhet fölötte. Ezért a humán szintű

⁸⁶ Daniélou, 2006, 97.

⁸⁷ Gaudium et spes 10.p. idézi: Lénárd, 2008, 129.

⁸⁸ Lénárd, 2008, 100.

⁸⁹ Lénárd, 2008, 142-143.

⁹⁰ Lénárd, 2008, 142-143.

⁹¹ Lénárd Ödön itt kérdésfeltevésünk számára oly alapvető szempontokat fogalmaz meg, amelyet jobbnak láttunk terjedelme ellenére is szó szerint idézni.

történelemszemlélet nem is tudja valóságosan és helyesen megfogni, csak transzcendentális szintről fogható, ami nem hivatalok, intézmények, vagy gondolatrendszerek dolga, hanem legfeljebb transzcendentális szinten vergődő lelkeké, akik az Egyház történelmi eseményeit az Egyház transzcendentális kategóriái szerint közelítik meg, és nem az időhöz kötött humán közélet szempontjai szerint. A humán racionalitás az ilyesmit sokszor egyszerűen kibújásnak minősíti, tehát amíg az ő célja a hatalom feltétlen megszerzése, a kereszténységé nem! Ezért, ha ő van hatalmon, elvárná, hogy a kereszténység kiszolgálja, ha pedig az éppen fennálló hatalom ellenzéke, akkor a kereszténység legalább is segítsen neki kikaparni a gesztenyét a tűzből. Ezért, ha mégsem lépünk porondra, az a vád, hogy a „gettóba húzódunk”. Ha viszont az egyház véleményt nyilvánít aktuális, erkölcsi háttérű kérdésekről, mint a családi élet, a munkanélküliség, a béke, stb., akkor „politizál”, és túllépi a hatáskörét. Másrészt a XX. század pogány totalitarizmusainak a nyomása alatt egyes keresztények hibázhattak is, de mint szervezet, az Egyház volt az egyetlen, amelyik minden önkényuralmi rendszeren belül is megmaradt egy attól idegen testnek...” Így „Az egyházzól is elképzelhető lenne a teljes politikai érdektelenség magatartása azért, hogy folytathassa azt, ami isteni küldetése: a liturgiát, lelkipásztorkodást, karitatív segítő munkát, stb. Egyháziaknál lelkiismereti kérdésékként jelentkezhet az is, nehogy magatartásuk miatt kelljen a hívőknek szentség-kiszolgáltatás nélkül meghalniuk. Ugyanígy megfontolandó az is, hogy ha az egyes vezető akár vértanúi készséggel vállalna is egy keményebb magatartást, felkészült-e a hívők széles társadalma a felzárkózásra, vagy éppen papjaik révén jutnak lelkiismereti zavarokba, elcsúszásba?”⁹²

II. 1. 2. A marxizmus teológiai értékelésének néhány vonatkozása

Az egyház vagy a hívő ember transzcendens mivoltának megőrzése kapcsán érdemes idézni a 20. század egyik legműveltebb személyiségének, Hans Urs von Balthasarnak véleményét, aki a marxizmus és a zsidóság kapcsolatának konkrét példájában ugyanennek az elkülönülési folyamatnak a megőrzésére vagy elvesztésére mutat rá. „...az, hogy a marxizmus alapvetően zsidó, azaz a szekularizált messianizmus megjelenési formája, számos tekintélyes – zsidó és nem zsidó – kortárs kutatómunkája után nem vonható kétségbe. Hegel-könyvében Theunissen több bizonyítékot is hoz erre. És ha Martin Buber Góg és Magóg című haszid regényét olvasva arra figyelünk, mint mond Izrael aktuális világtörténelmi jelentőségéről, világosan

⁹² Lénárd, 2008, 157-158.

*láthatjuk, hogy a zsidóság egész világra kiterjedő küldetésében hívő Buber szerint a zsidó egzisztencia kialakítására törekvőnek két lehetőség közül kell választania: vagy eltökélten várakozik a Messiásra, vagy pedig – a Messiás jövetelének hiányában – saját maga próbálja megtenni azt, amit korábban tőle várt. A két lehetőség a Deutero-Izajásnál elhangzó ígélet kétfajta értelmezését tükrözi; az ateista zsidóság a második utat választotta. A marxizmus ennyiben negatív teológiai jelenség.*⁹³

Ugyanezt állítja Arend Theodoor Van Leeuwen is, aki szerint a marxi világtrend vonásai – nyilván Marx rabbinikus gyökerei miatt – egyértelműen az Ószövetségre vezethetők vissza. *„Szekularizált bibliai eszkatológia, amiben a proletariátus Jahve messiási szolgájának nagyszerű vonásait öltötte magára, akinek helyettesítő szenvedései a teremtés új aiónját vezetik be.*”⁹⁴ A holland történész állítja, hogy a marxi eszmék lenini megjelenésében *„az a dialektikus módszer, amivel a kommunista forradalom szembeállítja magát a keresztény történelemmel, pseudoteológiai megismétlése az ó- és az újszövetség közötti keresztény ellentétnek.*”⁹⁵ Továbbá úgy látja, hogy a zsidóság a marxizmusban mutatta meg a kereszténységgel szembeni életerejét, amelyre úgy tekintett, mint korábbi növekedésének gátjára.⁹⁶ Azonban, amikor mindez társadalmi valóságot öltött az orosz kommunizmusban, ott *„minél inkább csökkent a messianisztikus feszültség a kommunista hitben, annál inkább felülkerekedett a látens nihilizmus.*”⁹⁷ Másrészt pedig a világforradalom elmaradását látva arra kényszerült a rendszer – mivel apokaliptikája csupán evilági –, hogy *„a történelem beteljesedését magában a történelmi folyamatban keresse.*”⁹⁸ Arend Theodoor Van Leeuwen mindezek alapján úgy tekint a kommunizmusra, mint egy vallási struktúrájú messianisztikus ideológiára, amelynek teológiája az új embertípus antropológiája.⁹⁹

Ezt a szembenállást XI. Piusz pápa¹⁰⁰ skolasztikus pontossággal fejtette ki a Divini Redemptoris enciklikájában, amikor így ír: *„A kommunizmus természeténél fogva vallásellenes, és a vallást a nép ópiumának tartja, mert a vallási eszmék, amelyek a túlvilági életet hirdetik, eltávolítják a munkásosztályt a szovjet földi paradicsom felé való törekvéstől.*”¹⁰¹ Casarolli bíboros pedig kései visszatekintésében e sorokat kommentálva

⁹³ Balthasar, 2004, 34.

⁹⁴ Leeuwen, 2010, 276.

⁹⁵ Leeuwen, 2010, 283.

⁹⁶ Leeuwen, 2010, 283.

⁹⁷ Leeuwen, 2010, 278-279.

⁹⁸ Leeuwen, 2010, 279.

⁹⁹ Leeuwen, 2010, 288.

¹⁰⁰ Ratti, Achille (1857 – 1939), XI. Piusz pápa. 1879-ben szentelték pappá, a Vatikáni Könyvtár prefektusa, 1921-ben lett bíboros, Milánó püspöke. 1922-ben választották Róma püspökének. Pápasága idején írták alá a Lateráni Egyezményt és a német konkordátumot.

¹⁰¹ Idézi: Casarolli, 2001, 74.

ugyancsak utalt az istenkérdés és a társadalmi berendezkedés konkrét kapcsolatára. „*Nem azért, vagy nemcsak azért vallásellenes tehát a kommunizmus, mert ateista, Isten nélküli, hanem mert határozottan törekszik arra, hogy távol tartsa a népet egy jövőbeni élet utáni illuzórikus várakozástól, és arra kényszeríti, hogy abban a valóságos, vagyis földi életben gondolkodjon és cselekedjen, melyre minden figyelemnek és minden igyekezetnek irányulnia kell... mi lehet az, ami ezeknél jobban szemben áll a marxista ember- és történelemfelfogással, és mi lehet az, ami ezeknél jobban lelankasztja a marxizmus által meghirdetett, a földi javak megszerzéséért folytatott harcot? A vallás igazi „ópium a népnek”: lecsendesíti értelmét és akaratát.*”¹⁰²

Fontos azonban utalnunk rá, hogy Lénárd Ödön arra kérdésre is kereste a választ: a keresztény ember, vagy közösség milyen álláspontot képviseljen pl. egy (marxista) totalitárius rendszerrel szemben, mit jelent ebben a helyzetben a keresztény-egzisztencia. Szerinte a szembenállás első formája a hallgatás, amely nem vesz tudomást bizonyos felkínálta bűnös lehetőségekről, illetve egyfajta negatív stratégia, ha elmarad bizonyos személyek „evangéliumi szólása” a fontos kérdésekben. Ez utóbbi vonatkozásában Lénárd úgy látja, ennek oka lehet a felelősségérzet, például, amikor akinek szólni kellene, tudja, nem fogják őt követni, mert a társadalom puhány, s szólása így erőtlen lenne. A másik, amikor a szóló gyáva vagy lebénult.” Taktikailag lehet hallgatni bizonyos kérdésekben, ám nem lehet szótlannak maradni stratégiai ügyekben.” És ez az illető személy hűtlenségén vagy hűségén áll vagy bukik – jegyzi meg a szerző.¹⁰³ A másik az ellenállás, ami humán szinten a gyűlés, vagy akár harc, a keresztény világban azonban „*a tanúságtétel, ami a legegyszerűbb hétköznapi helytállásoknál kezdve egészen a vértanúságig nyúlhat.*”¹⁰⁴

Mindezek alapján azt kell mondanunk tehát, hogy a felvilágosodás – és az annak hatása alatt álló diktatúrák – valamint a keresztény világszemlélet között az igazi ütközőpont nem vallási, hanem filozófiai, antropológiai kérdés: ki a világ alapja és hol kezdődik és végződik az emberi élet és történelem? A marxizmus ezt egy önmagában zárt rendszerben képzelel el, és a világ eredeti bűneként tekint a kapitalizmusra, amelynek felszámolása képes elhozni a paradicsom világát és felülmúlja a keresztény idealizmust. A kereszténység ezzel szemben a történelem kezdetének és végének Istentől induló és hozzá visszaérkező vonulatát látja ugyanezen az eseményskálán, amely számára értelmezhetlenné és rendezetlenné válik e két függesztő pont figyelembevétel nélkül.

¹⁰² Casarolli, 2001, 74.

¹⁰³ Lénárd, 2008, 155.

¹⁰⁴ Lénárd, 2008, 157.

Lénárd Ödön szerint az immanens és a transzcendens történelemszemlélet közötti választás azonban nem csak a személyes életutakat, hanem a világban zajló folyamatok értelmezését és az azokra adott válaszokat is érintik, mivel „*a történés történelemmé csak a szemléleten keresztül válik. A külső történés az emberi szemlélőben lesz történelemmé. Történelem nincs emberi szemlélő nélkül és ennek következtében történelemszemlélet nélkül.*”¹⁰⁵ Ezen a ponton azonban már ténylegesen átlépünk a történelemteológia világába, és arra keressük a választ, van-e az egyház természetfeletti dimenziójának történeti vonatkozása.

II. 1. 3. Teológiai megfontolások az egyház és a történelem kapcsolatáról

Vizsgálódásunk további lépéseit a történelemteológia területén a jezsuita teológus, *Alszeghy Zoltán*¹⁰⁶ (üdv)történelem és egyháztörténelem szemlélete alapján tesszük meg,¹⁰⁷ hiszen ő volt azok egyike, aki a 20. századi teológiában összefoglalóan tárgyalta a történelem, az egyház és az üdvösség kapcsolatát. A neves jezsuita professzor a kérdéskör meghatározásában először arra keresi a választ, mit is jelent az üdvösség. Megállapítása szerint az üdvösség Isten jóságának közlése Krisztus által, aki megment a bűntől, illetve az ember szabad csatlakozása ehhez az eseményhez. Ez az aktus azonban a történelemben nyilvánul meg, és mivel az ember test, és nem csupán lélek, így az üdvösségnek van történeti oldala. Kiemelten igaz ez, ha a katolikus gondolkodásmód szerint tájékozódunk, amely vallja, hogy már itt a földön elővételezzük, megkezdjük azt az örök életet, amit Isten Krisztus által ígért.

Alszeghy szerint: „*Ezek az események azonban bár időbeliek, nem lennének történelem, ha kapcsolat nélküli saját individuális egyediségükben maradnának meg. A történelem nemcsak az egyes eseményeket sorolja fel, hanem elsősorban az események egységét szemlélve valamely kollektív változás értelmét, terjedelmét és sajátosságát írja le. A fent felsorolt üdvhozó események pedig nem függetlenek egymástól, hanem összefüggenek, és*

¹⁰⁵ Lénárd, 2008, 35-36.

¹⁰⁶ Alszeghy Zoltán SJ (1915 – 1991), 1946-1988 között a római Gergely Egyetem teológia professzora, aki munkássága során a ferences iskola és Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatainak a teológiára gyakorolt hatását vizsgálta. „*A római professzorok közül ő volt a legmélyebben szántó és legnagyobb kihívásokat támasztó tanárok egyike. Az egész világról összesereglett teológiatemlőknek több nemzedékére gyakorolt meghatározó hatást azáltal, hogy a hagyományt összekapcsolta a mai kérdések iránti nyitottsággal.*” Idézi a Lexikon für Theologie und Kirche szócikkét Nemeshegyi Péter SJ, in: Alszeghy, 2009, 266.

¹⁰⁷ Alszeghy, 2009, 267-277. P. Nemeshegyi módszeresen az üdvtörténelem kifejezést használja, bár meglátásunk szerint több alkalommal jobb lenne az üdvtörténet fogalmának alkalmazása, ám a szöveg hűség kedvéért ezen nem változtattunk. Yves Congar OP, a zsinati teológia egyik legjelentősebb személyisége az írta, hogy 1966. szeptember 28-án igen nagy „mozgolódást” okozott Rómában. Vö. Yves Congar, Mon journal du Concile 2., Paris, Cerf, 2002., 538-539. Idézi: Nemeshegyi Péter in: Alszeghy, 2009, 267.

valamilyen egységet képeznek.”¹⁰⁸ Ezek a kegyelmi történések tehát az emberi élet eseményei közepette valósulnak meg – pl. Krisztus halála Poncius Pilátus uralkodása idején –, illetve az emberi élet eseményeit a kegyelmi élet aktusai is alakítják – pl. az, ahogy Krisztus szembenézett a halállal. Ennek következtében az üdvösségtörténet aktusai külső eseményként az emberi történelem, a tapasztalat részei, benső lényegük viszont csak az isteni kinyilatkoztatás által ismerhető meg. A nagy teológus mindezek alapján a következőképpen határozza meg az üdvtörténelmet: *„azoknak a hit fényében megismert időbeli eseményeknek a sorozata, amelyekkel Isten az emberiséget az üdvösségre hívja, illetve, amelyekkel az emberiség, az isteni hívásra válaszol, és amelyeknek kölcsönös összefüggése által az eszkatologikus üdvösség folyamatosan megkezdődik.*”¹⁰⁹

E definíció összefüggésében Alszezhgy Zoltán elsőként megkülönbözteti a természet történelmét, amely a világmindenség fejlődését mutatja be, de csak bizonyos változásokat ír le. Az üdvösségtörténelem ehhez azáltal kapcsolódik, hogy a természet történelmének folyamatát és törvényszerűségeit el- és befogadva arra irányítja a figyelmet, hogy az az Isten önközlésének része. Másodikként az emberiség történelmének rendszerezési folyamatát mutatja be, mégpedig úgy, mint ami *„az ember életének társadalmi, gazdasági, politikai, tudományos, erkölcsi és vallási felfogásainak és intézményeinek fejlődését*”¹¹⁰ állítja elének. Ez a folyamat abban különbözik az előzőtől, hogy itt már nem csupán törvényszerűségekkel, hanem az emberek által hozott választásokkal is szemben találjuk magunkat, amelyek adott esetben a természetfeletti élet hatására jönnek létre. *„Vagyis a profán történelem és az üdvtörténelem ugyanazokat az eseményeket szemléli,*”¹¹¹ az üdvtörténelem azonban rámutat arra, hogy ezek nem értelmetlenek, de ugyanakkor értelmüket sem hordozzák kizárólagosan önmagukban, hanem lehetőségek arra, hogy az ember ezen folyamatok közepette teljesítse természetfeletti hivatását és jusson el annak beteljesedésére, Istenhez. Alszezhgy – harmadik lépésként – az egyháztörténelem következő meghatározását adja: *„Az egyháztörténelem, amennyiben nem az egyetemes történelem részeként, hanem a profán történelemtől megkülönböztetett sajátos tudományágnak tekintjük, annak a vallásos közösségnek a belső és külső fejlődését írja le, amelyet Krisztus által alapított üdvösségközösségnek tekint.*”¹¹²

Alszezhgy Zoltán végül az üdvtörténelem és az egyháztörténelem közötti különbséget is meghatározza, ugyanis megállapítja, hogy miközben szoros kapcsolatban állnak egymással –

¹⁰⁸ Alszezhgy, 2009, 270.

¹⁰⁹ P. Nemeshegyi a pontos lelőhelye megadása nélkül közli a latin nyelvű előadás fordítását: in: Alszezhgy, 2009., 271.

¹¹⁰ Alszezhgy, 2009., 271.

¹¹¹ Alszezhgy, 2009., 271.

¹¹² Alszezhgy, 2009., 272.

mivel az egyház ideje része az üdvtörténelemnek –, maga az üdvtörténelem túlnyúlik az egyházon, hiszen annak része például az Ószövetség és az az isteni szándék, hogy az egyházhoz nem tartozó emberek is üdvözüljenek. *„Az üdvtörténelem az egyház fejlődését annyiban írja le, amennyiben ez Isten igéjéből megmagyarázható. Ezért ennél a leírásnál az Egyház idejének csak legfőbb strukturális vonalait jelöljük meg, amennyiben ez az Isten igéje hirdetésének ideje, a szakramentumok ideje és a hierarchia küldetésének ideje. Az egyháztörténelem viszont, feltételezve a hitet az egyházban, úgy írja le a kontingens eseményeket és azok hatásait, ahogyan ezek az emberi módszeres kutatással megismerhetők”*¹¹³ – zárja vonatkozó gondolatmenetét a teológus.

Alszeghy üdvtörténet-teológiáját azonban érdemes kiegészítenünk a másik nagy jezsuita teológus, Jean Daniélou bíboros meglátásával, aki rendtársához hasonlóan megállapítja, hogy az egyház része a történelem fonálának, és így egyfajta tárgya a történész megismerési folyamatának, aki mint *„a történelmi tények sorába illeszkedő jelenségként írja le.”*¹¹⁴ Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy eközben *„a történelem van a kereszténységben, a profán történelem lép be a szent történelembe azáltal, hogy egy olyan egész része, amelyben ő alkotja az előkészületet. Ez az előkészület tölti ki a teljes jelen világot. A kereszténység azonban pontosan az eljövendő világot jelenti, amely már titokzatos módon jelen van. Legbensőbb valóságában tehát nem pusztán egyetlen pillanaton, de az egész történelmen túl helyezkedik el. Valóban „novissimus”, utolsó, amellyel a vég is leérkezik egyben. Mindazonáltal – és ez az Egyház legnagyobb titka – ez a történelmen túli mégis jelen van, és a kettő egyidejűleg létezik.”*¹¹⁵

II. 1. 4. A keresztény történelemszemlélet rövid összefoglalása

Mindezek után összegezhetjük azokat a legfontosabb felismeréseket, amelyre a korábbi gondolkodók, filozófiai és teológiai reflexiók alapján jutottunk.

Először is megállapítottuk, hogy a keresztény szemlélet nem egy eredet és cél nélküli embert és világtörténelmet lát maga előtt, hanem a világ Isten által alkotott értelmes rendjét szemléli, és eszerint építi fel életét. Ennek következtében Lénárd Ödön szerint logikus következmény az egyháznak a kommunizmussal – vagy bármely diktatúrával való

¹¹³ Alszeghy, 2009., 272.

¹¹⁴ Daniélou, 2006, 40.

¹¹⁵ Daniélou, 2006, 40.

összeütközése. Hisz' azáltal, hogy egy rendszer erőszakos eszméinek keretei közé zárja be az embert, szükségszerűen szembe kerül a kereszténységgel, az egyházzal, és különösképpen is a katolikus egyházzal, mert annak már szervezete, Rómához való tartozása is ezt az önmagából kiemelkedő, társadalmi határok közé be nem illeszthető életberendezkedést hordozza.

A felvilágosodás és az azt követő birodalmi eszmények ugyanis, mint például a nemzeti vagy a kommunista szocializmus, olyan embertípus kialakítására törekedtek, amelynek karakteréből hiányzik a metafizikai aspektus, vagy ez csupán az ész, egy faj vagy a munkásosztály apoteózisában nyilvánul meg, amely – elgondolásuk szerint majd – megvalósítja a szekularizált „istenországát”. És ezt Freisler náci népbíró is megállapította: „...*a nemzeti szocializmus és a kereszténység között csak egyetlen közös pont van: mindkettő az ember egészségét igényli.*”¹¹⁶

Éppen ezért mindezekhez hozzáfűzve és későbbi végkövetkeztetésünkre utalva megállapíthatjuk: nem véletlen, hogy a kommunista rendszer már 1945-től ezen lehatárolt világból is ki akarta szorítani, 1956 után pedig oda szerette volna integrálni az egyházat. E folyamatban viszont az állam azzal szembesült, hogy az egyház belső rendjét nem uralja, és annak lelki egységét nem tudja megtörni még az elhurcolásokkal sem, ezért új területen kezdett támadásba, mégpedig az egyház szervezeti oldalánál, amelyet hozzá akart igazítani a diktatúra világához. „*Semmilyen államrendszer nem tűrte és nem tűrné, hogy az egyház állam legyen az államban.*”¹¹⁷ – fogalmazat meg e küzdelem kiindulópontját Thököly István¹¹⁸ békepap a plébániájára internált *Bárd János* kalocsai segédpüspök¹¹⁹ számára.

¹¹⁶ Idézi: Lénárd, 2008, 177.

¹¹⁷ MNL OL XIX-A-21-d 0034-4/1962.

¹¹⁸ Thökölyi István (1902 – 1965) váci egyházmegyes pap, 1951-1953 között irodaigazgató Székesfehérváron, 1952-től c. prépost, 1953-tól plébános Kerekegyházán.

¹¹⁹ Bárd János (1908 – 1982) kalocsai segédpüspök. 1951-ben szentelték püspökké, ám a működési engedély hiányában hivatalát alig gyakorolhatta. 1961-ben, Grósz József halálakor helynöki kinevezést kapott Rómától, de hivatalának betöltését ugyancsak megakadályozta az állam, majd Kerekegyházára internálták. Onnan csak a '70-es években térhetett vissza Kalocsára, ahol visszavonultan élt.

II. 2. A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK EGYHÁZFOGALMA ÉS ANNAK HATÁSA A 20. SZÁZADI DIKTATÚRÁKRA

II. 2. 1. Az egyház és az állam egyházfogalmának átalakulása a felvilágosodás korára

Miként láttuk, az ateista ideológiában a transzcendens valóság helyére az ember és az erkölcs lépett, és így ez az eszmeiség kiindulópontja lett a zárt világ apoteózisának, amelynek legszélsőségesebb 20. századi megnyilvánulása a kommunista és a nemzeti szocialista diktatúra. A szemléletváltás következtében azonban a világi hatalom egyházzól alkotott felfogása is megváltozott, ami magára az egyházra, sőt annak önfelfogására is hatott, hiszen az új társadalmi közeg hatása a teológusok gondolkodásmódján is megmutatta hatását.

Az egyházfogalom és az ezer éven át érvényben lévő egyház és világi hatalom európai kapcsolatának ebben az átalakulásában a legjelentősebb fordulópont a reformáció volt. Ebből a szempontból itt elég, ha csak arra utalunk, hogy a *katolikus* egyházi karakter a köztudatban egy felekezeti jelzővé szűkült össze, mivel az egyház önmeghatározásra a protestantizmus is igényt tartott. De változás állt be a világi hatalomhoz fűződő kapcsolat vonatkozásában is, amit a következőkben részletesen is tárgyalunk.

A reformáció egyházaiban nem volt egy a helyi egyházakat megvédő, a lokális közösségek felett álló szervezet, ezért nekik szükségszerűen szorosabb kapcsolatot kellett ápolniuk a laikus közigazgatással, hogy a kérdéses ügyekben segítse őket, de így ezeknek a vallási közösségeknek kiszolgáltatottsága is nagyobb lett a korábinál. Luther patriarchálisan és territoriálisan gondolkodott, ezért közösségét az uralkodói réteg védelme alatt akarta tudni.¹²⁰ Kálvin viszont egy teokratikus társadalomban látta az eszményt, és egyfajta konzervatív demokrácia felé fordult, amelynek mintája a genfi szimbiózis volt. Éppen ezért a *„A kálvinista gyökeret vert demokrácia sajátos karaktert hordoz. Tipikusan alkotmányos, mivel Isten törvényéhez kötődik, ami azonos a természetjoggal és mindenkire egyformán kötelező. Feltételezi az egyház és a felsőbb hatóságok szoros együttműködését, és számol egymás feladatainak valamint jogainak kölcsönös megbecsülésében... A görög típussal szemben a kálvinista eredetű demokrácia erőteljesen ószövetségi jelleget hordoz.”*¹²¹

¹²⁰ Leeuwen, 2010, 245.

¹²¹ Leeuwen, 2010, 246-247.

Rousseau pedig, a Genfből száműzött filozófus szülővárosának ezt a berendezkedését száműzetése során egyre jobban idealizálta, majd annak egy szekularizált formáját jelentette meg társadalomfilozófiájában. Majd ezek után a kereszténység helyére a természetes vallást helyezte, a hazaszeretetet pedig egyfajta vallássá emelte.¹²² A deista „istenkép” és „vallás” középpontjába így az erkölcs került – ld. Kant felfogását –, amely nyomán az egyház már nem az isteni kinyilatkoztatás szolgája, nem a hitvallók közössége, hanem egy erkölcsi nevelőintézet, amely jó polgárokat állít elő a társadalom számára, vagyis az állam részeként, az evilági boldogságra irányuló államegyház.¹²³ Létét nem isteni, vagy szakramentális rendelkezések, nem egy természetfeletti dimenzió, hanem társadalomelméletek határozzák meg: az államszervezet alkotóelemeként olyan, mint egy klub vagy egy sportegylet, amely kielégíti az emberek bizonyos „kulturális” igényeit, és ezzel mintegy mentesíti az államot a polgárok vallási életének kiszolgálása alól.

II. 2. 2. A nagypéterei reformok hatása a politikai egyházkép kialakulására és az orosz ortodox egyház társadalmi pozíciójára

A felvilágosodásnak ez az egyházképe az elméleti sík előtt, a gyakorlatban már Rousseau és Kant előtt is működött, hiszen *Nagy Péter cár*¹²⁴ modernizációs törekvései során e szisztémát alkalmazta az ortodox egyházra. Mintája a német evangélikus egyházkormányzat,¹²⁵ célja pedig a „közjó” érdekének alárendelt egyházi struktúra kialakítása volt. Az állam és az egyház korábbi és koronként különböző szakrális kötelékei helyébe az államérdek lépett, amely folyamat végül az államegyház modelljének kialakulásához vezetett.¹²⁶ Mivel a pátriárka és a szerzetesség a cár ez irányú törekvéseit igyekeztek elhárítani, Adrián pátriárka halála (1700) után Nagy Péter nem engedte meg a pátriárkaválasztást, hanem egy helytartón keresztül irányította az egyházat.¹²⁷ Főállította az ún. kolostori kormányzókat (prikáz), amelyet ugyancsak egy világi személy vezetett, aki felügyelte az egyházi iskolákat, a nyomdákat, és

¹²² Leeuwen, 2010 263.

¹²³ Müller, 2007, 589.

¹²⁴ Nagy Péter (1672 – 1725) orosz cár. 1682-től orosz cár, 1696-tól egyeduralkodó. 1697-1698-ban Nyugat-európai utazást tett, amelynek hatására elkezdte Oroszország modernizálását a közigazgatásban, egyházpolitikában. Oroszország igen nagy mértékben neki köszönheti nagyhatalommá válását.

¹²⁵ Az 1721-es „Vallási Rendelet” szerint a szinódus laikus elnökének jogköre megegyezett a „oberprokurator” felhatalmazásaival. Vö. Timkó, 1971, 297.

¹²⁶ Onasch – Cipin, 1999, 102.

¹²⁷ Onasch – Cipin, 1999, 103.

végrehajtotta azokat a cári kívánalmakat, amelyek a szerzetesség kiiktatására és az egyház belülről, de állami érdek szerint való igazgatására irányultak.¹²⁸

A cár törekvéseit az ortodox egyházban *Teofan Prokopovics* (+1738) ukrán teológus karolta fel, aki a protestáns teológia hatása alá kerülve szerette volna az ortodox vallási életet egyfajta evangéliumibb és az őskereszténységhez közelebb álló irányba befolyásolni, miként ugyanezt nyugaton a pietizmus és a felvilágosodás is megpróbálta.¹²⁹ Jó példája ennek Prokopovics *Az uralkodó akaratának törvénye* címmel írt műve (1722), amely a bizánci-orosz államelméletből és a felvilágosodás természetjogából táplálkozik. Azt állítja, hogy a cár a legfőbb főpap, a legfőbb pásztor minden ügyben, a népakarat pedig feloldódik az uralkodó akaratában, aki az egyének megegyezésén alapuló társadalmi szerződésre lép a néppel.¹³⁰

Prokopovics munkásságának csúcsa az 1721. év volt, amikor a január 25-én megjelent Egyházi Szabályzattal egy történeti és teológiai szempontból addig egyaránt előzmény nélküli útra terelte az orosz ortodox egyházat. A dekrétum egyértelműen kijelenti, a cárnak úgy kell gondoskodnia az egyházzal, mint a népről és a neki alávetett államokról.¹³¹ Ennek következményeként a nagypéteri reform által kialakított államigazgatási egységek, a kollégiumok mintájára, a rendelkezés testületi irányítást honosította meg az ortodox egyházban, és háttérbe szorította annak hierarchikus rendjét, tanítói és egyházkormányzati tekintélyét. Az egyházi kollégiumhoz *„folyamodjanak egyházi ügyekben legfelsőbb igazságszolgáltatásért, határozatért és végzésért; ...intézkedéseinek mindenben engedelmeskedjenek, mert a többi Kollégium gyakorlatához hasonlóan, súlyos büntetés terheli azt, aki vele szembeszegül, vagyis iránta engedetlen.”*¹³²

A dekrétum előírta a kollégium minden tagjának eskütételét, amelyben megfogadták: *„mindenben az Egyházi Reglamenteben (Szabályzatban) lefektetett szabályok szerint cselekszem, illetve azok szerint, amelyek a későbbiek során ezen Egyházi Kormányzás egyetértésével és Őfelsége, a Cár hozzájárulásával elrendeltetnek... Újra esküszöm a Mindenható Istenre: akarom és kötelezem magam arra, hogy az én törvényes és igaz Cáromnak, I. Péter, egész Oroszország uralkodójának és monarchájának stb., és Cári Őfelsége őt követő Felséges Utódainak – kik egyeduralkodó Cári Őfelsége döntése alapján a hatalom birtokosai, vagy a jövőben annak birtokosai s a Trón méltó várományosai lesznek –, továbbá Őfelsége, Jekatyerina Alekszejevna Úrnőnek és Cárnőnek derék és engedelmes*

¹²⁸ Onasch – Cipin, 1999, 103.

¹²⁹ Onasch – Cipin, 1999, 105.

¹³⁰ Onasch – Cipin, 1999, 106.

¹³¹ Szántó, 1983, 792.

¹³² Szántó, 1983, 793.

szolgája és alattvalója leszek. S mindazon, jelenleg szentesített s a jövőben kizárólagos jogokat és kiváltságokat (prerogativa), amelyek Cári Őfelsége Egyeduralmát, jogkörét és hatalmát megilletik, legjobb tudásom, erőm és képességem szerint védelmezni és oltalmazni fogom, s ezért végveszélyben még életemet sem kímélem. Mindemellett teljes erőmből törekszem mindama dolgok támogatására, amelyek Cári Őfelsége hűséges szolgálatát és javát bármilyen esetben érinthetik. Mihelyt pedig Őfelsége érdekét sértő, annak ártó vagy veszélyeztető dologról értesülök, azt nemcsak idejében jelentem, hanem minden eszközzel törekszem elhárítani és megelőzni. Midőn pedig Őfelsége vagy az Egyház szolgálatát s javát érintő titkos ügy vagy bármi más a tudomásomra jut, azt kötelességem titokban tartani. Teljes titokban tartva senkinek föl nem fedni, akire nem tartozik, még parancsra sem. Eskü alatt vallom ezen Egyházi Kollégium legfelsőbb Bírójának egész Oroszország Monarcháját, a mi Legirgalmasabb Uralkodónkat. Esküszöm továbbá a mindeneket látó Istenre, hogy mostani ígéretemet aszerint értelmezem elmémben, miként ajkammal megvallom, oly jelentést és értelmet tulajdonítok eme leírt szavaknak, mit azoknak olvasója és hallgatója előtt fölfednek.”¹³³

Az eskü szövegéből három fontos pontot érdemes kiemelni. Az egyik a titkok, így akár a gyónási titok besúgása, a másik a cár elismerése az egyház monarchájaként, illetve a *reservatio mentalis* – a jezsuiták által gyakorolt jogi fogás: egyet mondok, de mást gondolok – , kizárása.

A rendelkezések teológiai szemléletváltása – egyértelműen protestáns hatás –, hogy a Szentírást az egyház és a hagyomány elé helyezte, és úgy értelmezte az ortodoxiát, „*mint a Szentírás jegyében összegyűlő és sokszínűen szerveződő kereszténységet.*”¹³⁴ E reform során az egyház a nagy állami közigazgatás egy egysége lett, amit a Szent Kormányzó Szinódus irányít. A liturgiákon a pátriárka nevének említése helyén a szinódusért kellett imádkozni. Az egyházkormányzati gyakorlat megváltoztatásának indokai között ugyanakkor az is szerepelt, hogy az egyházi kollégiumnak egy olyan testületnek kell lennie, ahol jó közigazgatási gyakorlatot lehet szerezni, vagyis innen kerülhetnek ki a későbbi főpapok. Ez azzal járt, hogy aki ebből a körből származott, már előre bizonyítani tudta az állam iránti lojalitást, a testületi lázadástól pedig nem kellett félnie a kormánynak.¹³⁵

¹³³ Isztorija Russzkoj Pravoszlavnoj Cerkvi. Novij Patriarsij Period. Tom I. 1917-1970. Voszkreszenyje, Sankt-Peterburg, 1997. 898. Hidász Ferenc OFM fordítása.

¹³⁴ Onasch – Cipin, 1999, 107.

¹³⁵ Onasch – Cipin, 1999, 109.

Nagy Péter a szerzetességet is a közjó szolgálatába állította, karitatív munkát kellett vállalniuk, és oly annyira akadályozta az utánpótlás felvételt, hogy a jelentkezéseket minden esetben a szinódusnak kellett jóváhagynia.¹³⁶

A cár 1722. május 11-én a szinódus fölé kinevezett egy civil állami hivatalnokot, akinek vétőjoga volt a szinódussal szemben, a cárt pedig teljes jogkörrel képviselte ezen a fórumon: „*a mi szemünk és ügyvédünk az államot érintő ügyekben.*”¹³⁷ Ennek a főügyésznek a szinódusban nem volt szavazati joga, de ő határozta meg az ülések rendjét, levelezését, tárgyalásait.¹³⁸ Konrad Onasch és Vlasgyiszlav Cipin találóan így mutatja be a korabeli egyház helyzetét: „*az egyházat nem kultuszintézményként, hanem a művelődés átfogó eszközeként fogták fel. Az egyháznak, mint a szentségek és a vallásgyakorlat révén “ „üdvösséget közvetítő” intézménynek a kor szellemének megfelelően, „felvilágosító” szerepet kellett vállalnia a széles néptömegek körében. A közjó morális-pedagógiai hatását állították mércéül az egyház liturgikus és szakrális élete elé.*”¹³⁹

Azáltal, hogy a cár ilyen mélyen belenyúlt az orosz egyház szervezeti rendjébe és azt az állam alá rendelte, az ortodoxiát arra az útra állította rá, hogy államegyházzá váljon.¹⁴⁰ Ebben a folyamatban mérföldkövet jelentett III. Péter és II. Katalin uralkodása. A cár eredetileg lutheránus volt, így a liturgiában is érvényesíttetni kezdte a protestáns puritanizmust, a cárnő pedig deistaként „*úgy tartotta, hogy [Isten]kívül áll a történelmen és az immanencián, amelyen belül a kereszténységet is lehelyezte. Ennél fogva az egyházat is immanensnek, azaz jóformán az állam alá rendelt jelenségnek tartotta, és saját magát „chef de l’église grecque”-nek nevezte. Az I. Péter által még szinte vallásos lelkesedéssel használt „közjó” fogalom Katalinnál meghátrált a hűvös, tudatosan evilági államérdek előtt.*”¹⁴¹ A cárnő ezek után átszervezte a hierarchia összetételét, a vele szembeszálló előljárókat deportálta, majd államosította az egyházi vagyont. Konrad Onasch és Vlasgyiszlav Cipin szerint ennek jogi megalapozását államjogászok dolgozták ki, azon érvek alapján, hogy az egyház egy állami társaság, és így földbirtokinak is az állam az igazi tulajdonosa.¹⁴²

I. Sándor cár (1801-1825) már ateistákat nevezett ki a szent szinódus és más az egyházat érintő hivatalok élére, megjelentek azok a társulatok, amelyek a keresztény felekezetek

¹³⁶ Onasch – Cipin, 1999, 109.

¹³⁷ Vö. Timkó, 1971, 297-299. és Onasch – Cipin, 1999, 109.

¹³⁸ Onasch – Cipin, 1999, 137-138.

¹³⁹ Onasch – Cipin, 1999, 112.

¹⁴⁰ Reinhardt, 2001, 180.

¹⁴¹ Onasch – Cipin, 1999, 123.

¹⁴² Onasch – Cipin, 1999, 125.

közötti határok összemosására törekedtek, s mindezt az erkölcsösség és a humanizmus nevében tették.¹⁴³

Az ortodox hagyományokban nevelkedett teológusok és filozófusok jelentős része a protestáns teológia, a német idealizmus és romantika hatása alá kerülve Jézus istenemberségének tagadásához jutott, és egyfajta antropocentrikus teológiai kidolgozását szorgalmazták. Jézus istenember voltának elvetése egy mitikus hőssé, az idealizált emberiség szimbólumává alakította át Krisztus személyét, amely az egyházfelfogásukra is kifejtette hatását. Elgondolásaik közepette az ortodoxia a vallásos emberek egyetemes közösségévé lett, megfosztva ezzel az egyházat benső hitvallása lényegétől, hogy annak alapja és összehívója, maga Krisztus. *„Egy többé kevésbé-kevésbé mitikus színezetű, krisztocentrikus antropológia és az ennek megfelelő ekkleziológia képezik tehát az orosz vallásfilozófia magvát és központi problematikáját.”*¹⁴⁴

Ez a folyamat később odáig jutott, hogy 1905-ben Pétervárott megalakult az ún. „32-es csoport”, amelyből aztán kifejlődött a „Demokratikus Papság Összorosz Egyesülete”. Mivel a korabeli ortodox egyházban a szociális kérdések nem voltak napirenden, ezért a társuláshoz csatlakozó papi körök ennek hangsúlyozását helyezték gondolkodásuk középpontjába. Ugyanakkor csökkenteni akarták a püspöki karok törvénykezési hatalmát, saját köreiből követeltek püspököket, és lettek alapjai a későbbi diktatúra által favorizált „Élő Egyház” mozgalmanak.¹⁴⁵

A cári Oroszország egyházpolitikájának társadalmi lényegét találóan foglalja össze E. C. Suttner, amikor így ír: *„A cári kormányzat minden egyes terjeszkedése során az újonnan meghódított országrészek ortodox híveit – nemzeti és egyházi hovatartozásuktól függetlenül – az orosz államegyház kötelékébe vonta, legfőképpen nyilván azért, hogy az egyházzárón is az új államhoz kösse őket. A kormányzatnak érdeke volt, hogy a bizánci hagyományú uniós híveket az államegyházba integrálja, hiszen pontosan olyan módon akarta teljes mértékben felügyelni a hívőket, amiképpen az orosz ortodox egyházat már tette.”*¹⁴⁶

Hosszas vívódás után az Orosz Ortodox Egyház helyi zsinatának összehívását épp’ azokra a napokra hirdették meg, amikor kitört a forradalom. A tanácskozás középpontjában a patriarchátus intézményének visszaállítása állt, amelynek ellenzői a kánoni érvek helyére a politikai szílamokat állították.¹⁴⁷ A zsinat végül 1917. október 28-án visszaállította a

¹⁴³ Onasch – Cipin, 1999, 133-132, 135.

¹⁴⁴ Onasch – Cipin, 1999, 142-143.

¹⁴⁵ Onasch – Cipin, 1999, 148.

¹⁴⁶ Suttner, 1994, 13-14.

¹⁴⁷ Onasch – Cipin, 1999, 153.

patriarcha Nagy Péter előtti méltóságát és jogkörét,¹⁴⁸ végső határozatában pedig kijelentette, hogy az ortodox egyház független az államhatalomtól, s hogy vagyona nem kobozható el. Megállapította, hogy a rá vonatkozó állami törvényeket csak egyházi egyetértéssel lehet meghozni, valamint az államfőnek, a vallásügyi miniszternek, a közoktatásügyi miniszternek és munkatársainak ortodox hitűnek kell lenniük.¹⁴⁹

A zsinat ezekkel a döntésekkel és azok kiegészítéseivel rövid idő alatt helyreállította a kánoni rendet, de ugyanakkor megpróbálta azokat az államigazgatási területeket is hatáskörében tartani, amelyek működésének társadalmi kereteit meghatározták (ld. a főbb törvényalkotók vallására vonatkozóan).

II. 2. 3. A felvilágosodás egyházképének átültetése a szovjet diktatúrába

1918. január 23-án a szovjet kormány rendeletben szabályozta az egyházakhoz való viszonyát, kimondta az állam és egyház szétválasztását, ami a kommunista egyházfelszámolás alapvető lépéseit tartalmazta: vagyonek Kobzás, oktatási intézmények államosítása, a hitoktatás erőszakos háttérbe szorítása.¹⁵⁰ 1921-ben az állami hatóságok provokációjára szakadt el Moszkvától az ukrajnai egyház,¹⁵¹ 1921. május 12-én lemondatták Tyichon pátriárkát, és egy papi csoport megpróbálta annak jogköreit is megszerezni, s ehhez megalakították a Legfelső Egyházi Kormányzatot,¹⁵² majd 1922-ben az Élő Egyház mozgalmát, akiknek célja ismét az egyházat irányító szerzetesektől való megszabadulás volt.¹⁵³ Megkezdődött a szabálytalan püspökké szentelések sorozata, az újító zsinat összehívása, amely dogmatikai és erkölcsi kérdésekben is dönteni akart.¹⁵⁴ Tyihon pátriárka 1923. június 1-jén nyilatkozatot adott ki, amelyben elismerte a kialakult államformát, július 15-én pedig semmisnek nyilvánította az egyházi szakadárak minden intézkedését, aminek hatására viszont megkezdődött egy párhuzamos hierarchia kiépítése. Tyihon felszólította továbbá az ortodox egyházat, hogy működését hozza összhangba az új állami struktúrákkal.¹⁵⁵ 1927. július 1-jén az Ideiglenes Szinódus nyilatkozattételre kötelezte külföldön működő papjait, mégpedig az ügyben, hogy nem tesznek semmiféle, a szovjet államvezetést sértő nyilatkozatot.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Onasch – Cipin, 1999, 154.

¹⁴⁹ Onasch – Cipin, 1999, 159.

¹⁵⁰ Onasch – Cipin, 1999, 171.

¹⁵¹ Onasch – Cipin, 1999, 178-179.

¹⁵² Onasch – Cipin, 1999, 178-179.

¹⁵³ Onasch – Cipin, 1999, 190.

¹⁵⁴ Onasch – Cipin, 1999, 194.

¹⁵⁵ Reinhardt, 2001, 181.

¹⁵⁶ Onasch – Cipin, 1999, 282.

Sztálin 1943 szeptemberében szóbeli utasítással szabályozta az egyházat irányító szervek munkáját, aminek feljegyzését Karpov 1954-ben *Hruscsovnak*¹⁵⁷ adta át.¹⁵⁸ A diktátor a háború szorításai közepette kénytelen volt bizonyos engedményeket adni – így például meghagyta a patriarchátus intézményét, de a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának adott instrukcióiban kijelölte, hogy az Orosz Ortodox Egyház Ügyeinek Tanácsa nem hozhat döntést, hanem a kormány közvetlen irányítása alatt kell működnie. Kerülnie kell oberprokurátor szerepének átvételét, és a minimális belső, egyházi szabadság biztosítását is elő kell mozdítania. A szabadság mögött Sztálin „kompromisszumkészsége” húzódik meg, akinek céljai eléréséhez be kellett vetni propagandájában az egyház támogatását is a II. világháború idején, ami végül a későbbi Állami Egyházügyi Hivatalok megalakításának is alapdokumentuma lett. Ugyanakkor felmerült az az állami igény is, hogy az Orosz Ortodox Egyház egyfajta szovjet-vatikáni szerepet vállaljon, összehívva Moszkvába a világ egyházi vezetőinek színe-virágát, továbbá hogy Rómától független, helyi katolikus egyházakat hozzanak létre.

A Szovjetunió egyházpolitikusaik azonban könnyebbséget jelentett, hogy az egyház sárba tiprásához a pravoszláv világban nem kellett egy szuverén állammal – a Vatikánnal – szembenézniük, hanem építhettek arra az akkorra már több évszázados állam-egyház kapcsolatra, amelyet az orosz ortodox egyház nehéz teherként viselt. Ennek eredményeként a patriarchátus hivatalvezetőinek jelentős része az egyháztól rájuk ruházott tekintéllyel valósította meg és hajtatta végre az Orosz Ortodox Egyházat felügyelő Kormánytanács akaratát. Ezért a Szovjetunió vezetésének is érdekében állt a többi nemzeti egyház háttérbe szorítása és a Moszkvai Patriarchátus joghatóságának kiterjesztésére mindazon országok területére,¹⁵⁹ ahol a szocialista rendszer megerősítését és a Szentszék kiküszöbölését akarta előmozdítani.

A diktatúra az ortodox egyházmegyék moszkvai irányításának kiépítése után, már ki tudta élezeni az ortodox – unitus feszültségeket, így teremtett lehetőséget arra, hogy a görög katolikusokat erőszakkal elszakíthassa Rómától, vagyis megsebezze a Katolikus Egyházat. *„A szovjet-kommunista gyakorlatnak a római katolikus egyház szempontjából a katolikus hierarchia elleni küzdelem volt a legjellemzőbb sajátossága. A kommunisták számára a Szovjetunió katolikus püspökei egy nemzetek feletti hatalom elsődleges képviselői voltak, s*

¹⁵⁷ Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894 – 1971) szovjet politikus. Sztálin halála után, 1953-1964 között az SZKP titkára, 1958-1964-ig a Minisztertanács elnöke is. Nevéhez fűződik az 1956-os forradalom vérbefojtása, 1964-ben ellenfelei eltávolították, ettől kezdve visszavonultan élt.

¹⁵⁸ Isztorija Russzkoj Pravoszlavnoj Cerkvi. Novij Patriarsij Period. Tom I. 1917-1970. Voszkreszenyje, Sankt-Peterburg, 1997. 898. 31. melléklet.

¹⁵⁹ A törekvése említészerűen utal Timkó, 1971. 320-324.

már azért sem kerülhették el az üldöztetést. Erkölcsi tekintélyük ezen kívül egészen komoly akadályát jelentette annak, hogy a katolikus polgárok, a kommunista párt oldalára álljanak.”¹⁶⁰

„*Semmilyen államrendszer nem tűrte és nem tűrné, hogy az egyház állam legyen az államban.*”¹⁶¹ – idéztük korábban Tököly István 1962-ben tett megállapítását, és jól láttuk, hogy míg a felvilágosodás hatása alatt álló államok számára az egyház valóban állam volt az államban, amit ezért akartak betörni, addig a szovjet diktatúra szemléletében – be nem vallottan ugyan –, de egyfajta ellenvallás volt egy vallási jellegzetességeket magára öltő diktatúrában. Ugyanakkor a felvilágosodás hatása és a cári-kommunista egyházfelfogás hasonlóságainak hangsúlyozása mellett fontos egy megkülönböztetést tennünk. A Szentszéknek az európai demokráciák, de még a nemzeti szocialista birodalom egyházzemlélete kapcsán is a felvilágosodás hatásával kellett számolnia, és így nyilvánvaló, hogy a Vatikán építhetett azokra a tapasztalataira, amelyeket a nemzetállamokkal kialakított stratégiái során szerzett. A keleti tömb országaiba azonban már egészen más vallási, kulturális és társadalmi környezetből, nevezetesen az orosz-ortodox világból és az ott kibontakozó kommunista rezsimből kerültek át a felvilágosodás egyházmodelljének jegyeit magánviselő elképzelések, ami később Róma számára is új helyzetet teremtett. Ezért is hangsúlyozta Esty Miklós Tomek Vince piarista generálisnak 1957-ben, hogy a vasfüggöny mögött más világ, ázsiai diktatúra van, ami mögött ott húzódik még pluszban az ortodoxia Róma-ellenessége.¹⁶² És ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy a felvilágosult államokban az egyház építhetett a megállapodások tartalmának garantálására és biztosítására, ám a moszkvai hatás alatt lévő „térfelel” ezzel már nem számolhattak. Éppen ezért Mindszenty bíboros eleve elképzelhetetlennek tartott bármiféle megegyezést és Grósz érsek is csak követeléssel tudta elérni az állam által megígért minimális feltételek legalább egy részének biztosítását.

Ezeknek az ideológiáknak tehát elsősorban nem a hittel, a vallásossággal, vagy magával az egyházzal volt bajuk, hanem azzal, ha a hit, a vallásosság, az egyház nem tagozódott be abba a szerepkörbe, amelyet az aktuálpolitika szánt neki, hanem megőrizte természetfeletti dimenzióját, és ezzel túlnőtte azt az életberendezkedést, amely az embert csak evilági lényként értelmezte. Ennek megfelelően a hatalom abban az esetben nem vetette el az egyház képviselőit, akkor épített rájuk, ha megadták az aktuális rezsím vallási, teológiai vagy gazdasági támogatottságát.

¹⁶⁰ Idézi: Suttner, 1994, 30. 15. j.

¹⁶¹ Tököly, 1962.

¹⁶² Ld. 113. o. Czapik Gyula is utal erre a vélekedésre az Államtitkárság számára benyújtott Pro-memóriájában. Közli: Rétfalvi, in: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm>

II. 3. A FELVILÁGOSODÁS ÉS A DIKTATÚRÁK HATÁSA A 19-20. SZÁZADI KATOLIKUS EGYHÁZ ÉLETBERENDEZKEDÉSÉRE ÉS TEOLÓGIÁJÁRA

II. 3. 1. A lelki közösség és a tökéletes társaság egyházfogalmának bemutatása

Az előzőekben több megközelítésben szemléltettük, hogy a felvilágosodás állameszményének háttérében a kálvini társadalomszemlélet, a kommunista rendszer ideáinak kialakításában pedig a szekularizált istenországa kép állt, vagyis mindkettő egy teológiai tartalom laicizált formája. Éppen ezért e szellemi környezet támadásainak keresztüzébe – érthető módon – a katolikus egyház került leginkább, hiszen az európai vallási identitás sarokköve mindenképpen Róma volt, amely egyfajta nemzet- és társadalomfölöttiséget is biztosított a helyi katolikus közösségek számára. Aprólékosan fölépített teológiai gondolkodásával, szentségi-, jog- és szokásrendjével, egységes megjelenésével pedig valóban egyfajta állam volt az államban.

Európa szellemi áramlatainak hatása viszont a közös élettér miatt óhatatlanul is hatott az egyház belső világára. Ezért a katolikus teológiának a belső rend, az egyház függetlenségének megőrzése és fennmaradása érdekében az ideológiai támadások közepette teológiai választ kellett találnia társadalmi létének újfajta megalapozására és ki kellett alakítania egy olyan „egyház a világban” stratégiát, amely a zárt ember- és világkép érvényesülése közepette is biztosítja transzcendentális dimenziójának megmaradását. E válaszadás útját és stílusát egyértelműen a Tridenti Zsinat jelölte ki ezekre az évszázadokra, amelynek hatása egészen a II. Vatikáni Zsinatig legbefolyásosabb, azután pedig továbbra is alakító tényezője volt a katolikus egyház belső életének és a laikus államokhoz fűződő kapcsolatának.

A Tridenti Zsinat összehívásának elsődleges oka azonban – már az időbeli eltérések miatt sem – a felvilágosodás vagy egy-egy diktatúra, hanem a katolikus megújulás előmozdítása volt, amelynek egyik fontos pontját jelentette az egyház mibenlétének újrafogalmazása és különösképpen is a hierarchia teológiai alapjainak tisztázása. Ezeknek a kérdéseknek világos kifejtését a reformáció új egyházfelfogása tette szükségessé. De ez egyben felkészülés volt a következő évszázadokra is, hiszen amikor a modern államok vagy a huszadik századi diktatúrák rá akarták erőltetni sajátos egyházfelfogásukat a katolikus egyházra – véleményünk szerint –, az azért tudott annak ellenállni, mivel a reformáció keresztüzének hatására ekkorra

már olyan kidolgozott teológiai rendszerekkel és egyértelmű intézményfelfogással rendelkezett, amely a vallási közösségek közül egyedüli stabilitással tudott ellenállni a politikai viharok legtöbb csapásának. De melyek voltak ennek az egyházképnek a főbb jellemzői és az államokhoz fűződő viszony történeti következményei? A következőkben erre keressük a választ.

A katolikus egyház gyakorlatában a hittapasztalat elsődleges színhelye az egyház közössége, amely hitével, tanításával, szentségi és karitatív életével biztosítja a hívő számára azt a közeget, amelyben eljuthat az üdvösségre. A reformáció szakított ezzel a hagyománnyal és a hívő Istennel való közvetlen hittapasztalatára és kapcsolatára helyezte a hangsúlyt. Ez a meggyőződés azután mind a katolikus, mind pedig a protestáns térfélen, közvetetten pedig az ortodoxiában is nagyban befolyásolta az egyházzól alkotott felfogást.

A két látásmód közötti eltérést később többek abban próbálták megragadni, hogy a katolikus gondolkodás az objektív tradícióra, a protestáns pedig a szubjektív szellemi működésre épít,¹⁶³ mások a megváltástan eltérését – a katolikus értelmezés szerint ez Isten és ember műve, a protestáns szemléletben viszont a Lélek és egyén közvetlen találkozása – határozták meg alapvető különbözőségként.¹⁶⁴

A reformátorok elsősorban Krisztusnak egyfajta második énjeként tekintettek az egyházra, amelyben Isten titokzatos módon viszi végbe megszentelő tevékenységét, és amelyben a hívőknek a Krisztussal való titokzatos egysége jut kifejezésre. E felfogás logikus következménye lett az egyház láthatatlan és meghatározhatatlan dimenzióinak hangsúlyozása, és az a képcsere, amelyben nem az egyház „szülő” anyaként, anyaszentegyházként a híveket, hanem a hívek hozzák létre az egyházat, mint a szentek közösségét.¹⁶⁵ Később e felfogás olyan irányt vett, amely azt állította, hogy Jézus az egyes lelkeket akarta megmenteni, és az egyház ennek a folyamatnak egy történeti következménye csupán.¹⁶⁶

Luther szerint az egyház akkori szervezete akadályt jelentett Isten és ember közvetlen kapcsolatában, mivel a szakramentális rendnek szükségszerű következménye a papság és a hierarchia. Éppen ezért a szentségi rendre úgy tekintett, mint egy ideológiára, amely a papság-pápaság hatalmának alátámasztója, és ezért el is vetette azt.¹⁶⁷ Ehelyett a reformátorok a személyes istenkapcsolatot élők, helyi „sejtközösségekké” alakulását hangsúlyozták, amelyből felépül a nagy egész, a Krisztus Teste, a látható intézmény, amelyet Isten népeként

¹⁶³ Scheffczyk, 2012, 16.

¹⁶⁴ Scheffczyk, 2012, 17.

¹⁶⁵ Schütz, 1937. II. 236.

¹⁶⁶ Schütz, 1937. II. 249.

¹⁶⁷ Vö. Müller, 2007, 586-587.

egyháznak hívnak. Luther például elismerte ugyan az egyházi hivatal isteni eredetét, de hierarchikus felépítését csak emberi jognak tartotta. Az Ágostai Hitvallásban is azt olvassuk: *„Az egyház valódi egységéhez elegendő, hogy egyetértés legyen az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy az emberi hagyományok... egyformák legyenek.*”¹⁶⁸ A II. Helvét Hitvallásban (1566) pedig ez áll: *„A testnek csakis egy feje van és az a testtel összhangzásban van. Ennél fogva nem lehet más feje az egyháznak, mint Krisztus... [akinek] nincs szüksége semmi helyettesre, amilyenre csakis a távollevőknek van szüksége. Krisztus azonban jelen van az egyházban.*”¹⁶⁹

A reformátorok központi gondolata volt az egyháznak, mint lelki közösségnek a hangsúlyozása, amelynek szélsőséges értelmezése mind a felvilágosodás, valamint Nagy Péter cár, mind pedig a későbbi diktatúrák számára kiváló lehetőséget adott arra, hogy úgy tekintsenek az egyház szervezeti oldalára és hierarchiájára, mint amely nem függ össze az egyház lelkiéleti kérdéseivel és hatalmával, s úgy tüntessék fel annak rendszerét, mint egy csupán igazgatási, pontosabban közigazgatási formát.

Ezekre a vélekedésekre a Tridenti Zsinat azután az egyház látható valóságának hangsúlyozásával reagált, aminek fogalmi kiérlelődése Bellarmini Szent Róbert híres egyház-meghatározásában érte le csúcspontját: *„Az egyház azon emberek gyülekezete, akik egyazon keresztény hitet vallják, ugyanazon szentségek kötik őket össze, és a törvényes pásztorok, különösen is Krisztus földi helytartója, a római pápa vezetése alatt állnak.*”¹⁷⁰ A definícióban tetten érhető a lutheri nézetekre való reagálás: a látható egyház hangsúlyozása az üdvösség elnyerésének folyamatában, a hierarchiának az egyház lényegéhez való csatolása. Bellarmini ez utóbbi tétel hangsúlyozásakor épp’ egy társadalmi hasonlattal él: az egyház olyan emberi közösség, mely *„látható és kézzel fogható, mint a Francia Királyság vagy a Velencei Köztársaság.*”¹⁷¹

Ez a hasonlat viszont már előrevetítette azt a folyamatot, amely az egyház és a laikus államok későbbi kapcsolatát meghatározta. Az egyház ugyanis a reformációt követő évszázadokban saját magát is úgy látta, mint a világi állam analógiája, amit jól jelez, hogy e jogi-társadalmi önértelmezés mellett, csak 1943-ban került előtérbe egy újabb, a misztikus test szimbolikája alapján megjelenő egyházkép-hasonlat.¹⁷² Az egyháznak ez a kvázi társadalomként való értelmezése a kormányzás túlhangsúlyozásához vezetett. Kialakult

¹⁶⁸ Idézi: Müller, 2007, 586-587.

¹⁶⁹ Idézi: Müller, 2007, 586-587.

¹⁷⁰ Idézi: Müller, 2007, 588.

¹⁷¹ Idézi: Müller, 2007, 588.

¹⁷² Dulles, 2003, 32.

magában az egyházban is egy uralkodói osztály-szerű klérusfelfogás, ahová kooptálással lehet „bekerülni”,¹⁷³ de ez egyben ellenszere volt annak a támadásnak, amely a reformáció oldaláról a hierarchiát és a pápaságot érte.¹⁷⁴

Az egyház úgy értelmezte és jelenítette meg önmagát, mint tökéletes társaság, amely „*az igaz társadalom minden jellemvonásával rendelkezik. Krisztus nem hagyta el ezt a társadalmat meghatározás és elrendelt forma nélkül. Ő maga hívta létre, és akarata határozta meg létezésének formáját, és adta meg alkotmányát. Az egyház nem része vagy tagja semmilyen más társadalomnak, és nem is keveredik semmilyen más társadalommal. Annyira tökéletes önmagában, hogy ezáltal különbözik minden emberi társadalomtól, és magasan felettük áll.*” – olvassuk az I. Vatikáni Zsinat egyik, az egyházzal szülő dokumentum-tervezetében¹⁷⁵ Találhatóan írja erről az időszakról Avery Dulles: „*A tizenötödik századtól a huszadik század közepéig... az egyházat statikusan értelmezték, mint olyan társadalmat, amelynek bizonyos tulajdonságait végérvényesen Krisztus adta. Az intézményt szükségesnek gondolták, abban az értelemben, hogy az embereknek kötelezően be kellett lépniük, ha lelkük üdvözülésére bármilyen reményt akartak táplálni. Ezért aztán kiemelkedően fontos lett az embereknek, hogy fel tudják ismerni az igaz egyházat. Úgy tartották, hogy Isten minden olyan embernek lehetségessé tett ezt, akinek van átlagos intelligenciája és jóakarata, ezért ellátta az egyházat bizonyos nyilvánvaló ismertetőjegyekkel, amelyek alapján az felismerhető.*”¹⁷⁶ Ugyanő jegyzi meg, az egyház nem öncélúan, hanem küldetésének teljesítése érdekében öltötte magára ezt a formát, miközben egyfajta iskolamesterré lett, aki arra tartott igényt, hogy növendékei csupán jártassága és kora miatt fogadják el minden jellegű kinyilatkoztatását.¹⁷⁷ Vagyis maga a katolikus gondolkodás is hatása alá került annak az ideológiának, amit a kanti vagy a cári egyházfunkciónál láttunk: a pápa – a cár vagy az államfő tisztségének párhuzamaként – a legfőbb uralkodó, akinek vezetésével engedelmes és erkölcsös polgárok nevelése történik az egyházban, csak a katolikus mentalitás szerint nem evilág, hanem a mennyország számára.

II. 3. 2. A klerikalizált egyház és a laicizált társadalom szembefordulása

¹⁷³ Dulles, 2003, 42.

¹⁷⁴ Dulles, 2003, 39.

¹⁷⁵ Dulles, 2003, 40.

¹⁷⁶ Dulles, 2003, 145.

¹⁷⁷ Dulles, 2003, 188 és 204-205.

A reformáció után másfél évszázaddal az egyháznak szembe kellett néznie a deizmus kihívásaival is. Ez az ideológia egy lépéssel már továbbment, mert az egyházat megpróbálta alárendelni a polgárok érdekében tevékenykedő állam hatalmának. Ennek megfelelően a felvilágosodás ideológiája szerint szerveződő államok részéről megindultak azok a törekvések, amelyeknek célja, az egyház külső szervezetének az államhatalom alá történő betagozódása volt.¹⁷⁸ Az ezen eszmeiség hatása alatt álló teológiai körök ki nem mondott szándéka pedig az egyház dogmatikai megnyilatkozásainak támadása lett, és ennek érdekében a Szentírás kijelentéseit is különféle pszichológiai és társadalomelméleti elméletek alapján magyarázták.¹⁷⁹ Ennek eredményeként a modernista teológia viszont már úgy beszélt az egyházzal, mint ami „*a Krisztustól élő összeköttetésben függő, kollektív hívő öntudatnak a szüleménye.*”¹⁸⁰ Az I. világháború krízise azonban magára az ún. liberális teológiára is hatott, a politikai és gazdasági zűrzavarok következtében egyre nagyobb figyelem irányult a bűn, az emberi esendőség, az Isten és ember közötti távolság valamint az irgalom kérdésére.¹⁸¹ Mindez azonban Kant kritizmusának közegében zajlott, ami elvezetett oda, hogy a valóság megismerését is kimondva vagy kimondatlanul tagadták ezek az iskolák.¹⁸²

A katolikus egyház – amint fentebb utaltunk már rá – szembehelyezkedett a kálvini elvvel, az egyház – állam szövetségével a közjó érdekében, illetve azzal a nagypéteri gyakorlattal, amely ennek mintájára Oroszországban született meg az ortodox egyház és a cári államhatalom között. Ezen modellek következtében ugyanis az egyházszerkezet mindkettőben egyfajta evilági intézménnyé alakult át, amely első lépése volt annak, hogy maga a hitletétemény is sérüljön és szekularizálódjon, azaz elveszítse természetfeletti vonatkozását.

Schütz Antal, a 20. század egyik legjelentősebb magyar teológusa *Dogmatikájában* idézi is e konkrét történeti példát: „*Az a cészaropapizmus, mellyel a protestánsok Luther példájára a világi fejedelmekben látták, az evangélium ügyének fősáfárát, homlokegyenest ellenére jár az Üdvözítő szándékának.*”¹⁸³

A társadalom legújabb kori szekularizációja során tehát a klerikusokból álló egyház és a világiakból álló világi, politikai hatalom került szembe egymással.¹⁸⁴ Ennek érzékletes momentuma, hogy a francia forradalom után az egyház életében a reformáció elítélése helyébe azoknak a nézeteknek a kiküszöbölése került, amelyek az egyház-világ középkori

¹⁷⁸ Dulles, 2005, 315.

¹⁷⁹ Dogmaértelmezés, 2012. 175.

¹⁸⁰ Schütz, 1937. II. 237.

¹⁸¹ Dulles, 2005, 103.

¹⁸² Alszegehy – Flick, 2012, 58-59.

¹⁸³ Schütz, 1937. II. 256.

¹⁸⁴ Müller, 2007. 588.

modelljének hierarchikus egységét támadták, vagy arra törekedtek, hogy valamiféle új összefonódást építsenek ki a korabeli államhatalommal. Eközben az egyház nehezen viselte, hogy a mindennapi élet bizonyos területei kikerülnek hatóköre sugarából, a politikai élet pedig lázadó flegmasággal fordult szembe mindazzal, ami a középkor társadalmát és Európa gyökereit élte. Ez a konfliktus továbbberősítette az egyház szentségi és hierarchikus rendjének középpontba kerülését, hiszen a modern államrend szerkezetét egyre jobban átvevő egyház, a lelki, a szentségi hatalom hangsúlyozásával tudott rámutatni arra, miben is különbözik vagy több a korabeli laikus államokhoz képest. Ennek megfelelően a teológusok az egyház *„szerkezetét...egyszerűen a történeti Jézus alapító szándékára vezették vissza, aki egyházát ellátta megfelelő tekintéllyel. Ebben az elképzelésben a világi hívők csupán a hierarchia utasításainak követői, akik hitből fakadó engedelmséggel alávetik magukat az egyház tekintélyének, és elfogadják a hivatalviselők papi-szentségi üdvösségközvetítő szolgálatát. Azaz az egyház látható közösségéhez tartoznak, és azzal a bizonyossággal rendelkeznek, hogy eljutnak a természetfeletti üdvösségre.”*¹⁸⁵

A 19. század egyháztana ebben a miliőben és ilyen hatások közepette próbálta megvédeni a „tökéletes társaság” (societas perfecta) fogalomkörének kidolgozásával az egyház függetlenségét és szabadságát. Ennek biztosítása érdekében az egyház saját intézményrendszerét is korának közigazgatás-képe szerint formálta, hogy saját központosított kormányzásrendjén keresztül a helyi egyházakkal fenntarthassa az egység kötelekeit, és ellensúlyozni tudja az állami beavatkozást.¹⁸⁶

II. 3. 3. Az I. Vatikáni Zsinat hatása a katolikus egyház 20. századi társadalom felfogására

E folyamat csúcspontja az I. Vatikáni Zsinatot (1869-70) volt, amely a pápai primátus és a tévedhetetlenség kérdésében „dogmaszinten” hozott válaszával, olyan biztos pontokra mutatott rá a 19. század végén, amelyek néhány évszázaddal korábban még teljesen egyértelműek voltak a hívő emberek számára. Ezek az alapvetően dogmatikai megnyilatkozások azonban társadalmi következményekkel jártak, mivel deszakralizálták az úgynevezett demokratikus államformákat és a diktatórikus rend szerint felépülő rendszereket is. Hiszen a pápai tévedhetetlenség megvallása egyben azt is jelentette, hogy az egyház

¹⁸⁵ Müller, 2007, 589.

¹⁸⁶ Wiedenhofer, 1997, 89-91.

kimondta, a hívek pedig megvallották: nem az állami törvényrend vagy rendelkezés a társadalom és személyes életük legfelsőbb fóruma. Nem véletlen, hogy e korszak liberális államai tiltakoztak az I. vatikáni zsinat vonatkozó döntései ellen, és hogy a kommunisták által kreált későbbi perek egyik leggyakrabban visszatérő kérdése volt: mit csinálna, ha a pápa és a Magyar Népköztársaság konfliktusba kerülne?

A 20. században érvényre jutó újskoalsztika egyház- és társadalomszemlélete szerint a Krisztus és egyház közötti egység következtében az egyháznak joga, sőt kötelessége, hogy mindenütt hirdesse az evangéliumot, mert minden föld Istené. Ebben a világrendben az egyház az örök javakat építi, az állam pedig ezen belül az ideig valókat, amelyek eszközként történő alkalmazására maga az egyház is jogot formál evilági munkálkodása folytán. Ez a feladatmegosztás pedig lehetővé teszi azt is, hogy mindenki egyszerre legyen tagja az egyháznak és az államnak. A két tökéletes társaság – egyház és állam – éppen ezért, s mert tagjai ugyanazok, nem különülhet el egymástól, pontosabban az államnak a sajátos evilági céljaival be kell sorolnia az egyház nagyobb ívű rendeltetése alá. Tiszteletben kell tartania, hogy formai megjelenése időleges és csak az emberei közösségalkotás gyümölcse, de ebben az értelemben közvetetten mégis Istentől származó. Míg az egyház egész megjelenése, formája és eredete közvetlenül Isten akaratából származik. *„Az államhatalom nem jár az egyháznak ellenére, sőt... kezére jár, törvényhozásában és intézkedéseiben az egyház törvényeire és érdekeire kifejezett tekintettel van, nevezetesen az egyes ügyekben (iskola, házasságok, kegyuraság)... Az egyház a dolgok rendes menetében az ideigvaló javak fölötti rendelkezést mindenestül az állam kezében hagyja. De ha ellentétbe jutnak az Egyháznak céljával, vagy ha annak biztosítására szükségessé válnak, joga van megfelelő módon rendelkezni fölöttük... Ha ez az Egyház isteni mivoltában gyökerező helyzet nem is tud megvalósulni a közömbös vagy éppen hitellenes államban, kivált ma az ún. totális államban, mely illetéktelenül lefoglalja az egész embert, a lelkét is, azért eszménye az igaz katolikusokban ne homályosulhat el, és az Egyház hű gyermekének nem szabad belefáradnia édesanyja jogainak képviselésébe.”* – írja Schütz Antal 1937-ben.¹⁸⁷

A nagy magyar dogmatikaprofesszor megállapításai mögött – érzékelhető módon – az első vatikáni zsinat szemlélete áll, amelyről Latourelle megjegyzi, hogy tanításának *„szövegezését kétségtelenül a tizenkilencedik század társadalmi összefüggéseiben kell értelmeznünk, amikor az egyházat tökéletes, autonóm, transzcendentális társadalomként*

¹⁸⁷ Schütz, 1937. II. 256-258.

látták, amely megmenekült azoktól a viszontagságoktól, amelyeknek az emberi társadalmak áldozataivá váltak.”¹⁸⁸

Ez azonban más módon is hatott a teológiára. Hiszen az egyház evilági valóságának minél alaposabb, jogi körülbástyázása következtében már a 19. században háttérbe szorult az Istenről szóló tudomány természetfeletti dimenziója, s úgy jelentek meg annak tételei, mint tekintély- vagy észérvek alapján kimondott igazságok. *„E különös tünemény okát, úgy látszik, a korszak általános kulturális helyzetében kell keresnünk. A forradalmi lelkesedés az új eszmék iránt, melyek Európa megújítását ígérték, oly mértékben elszakította az intellektuális életet a múlttól, hogy a történeti források tanulmányozása a teológiára sem gyakorolt vonzerőt.*”¹⁸⁹ – vagyis az aktuális problémák és társadalmi normák megoldásának szükséglete maga alá gyűrte magát a teológiát.

Avery Dulles *A Kinyilatkoztatás modelljei* című könyvében, amikor az újszolasztika kinyilatkoztatás-felfogását tárgyalja, kutatásunk szemszögéből is megrajzolja a 19-20. századi egyház berendezkedésének előnyeit és hátrányait. Szerinte az egyház tételközpontú – elsősorban hierarchikus és jogi jellegű – kinyilatkoztatás- vagy egyházszemlélete világos tanrendszert, a katolikus egyházon belüli egységet, határozott azonosságtudatot és az egymás közötti szolidaritást eredményezett. Ez a szemlélet jól elkülönítette egymástól, kik, milyen feltételekkel tartoznak az egyházközségéhez, távolodtak el tőle, valamint rámutatott a hagyomány közvetítő szerepére. Éltetője volt a misszióknak, a teljes elköteleződésnek, és ezáltal a növekedés szolgálatában állt, mert a liberális teológia kiszámíthatatlan környezetében konkrét vonatkoztatási rendszert adott a hívek elé. Hátránya volt, hogy a Bibliát a tanító-kijelentések egyfajta összességének tekintette, a kriticizmus korában nem alapozta meg sem logikai sem pedig hittapasztalati szempontból a Tanítóhivatal tekintélyét, hanem csak élt vele. Nem vette figyelembe, hogy a zsinati és papi döntésekben is megmutatkoznak bizonyos társadalmi hatások, a hagyomány fogalmát pedig szinte kizárólag az írott, tételes egyházi tanításra szűkítette.¹⁹⁰

A korszak egyházát vizsgálva annak is tanúi lehetünk, hogy a pápai tévedhetetlenség dogmája a gyakorlatban szinte minden, a hierarchia által hozott döntésre kiterjedt. Nyilván voltak ennek negatív következményei is, a pozitívumok között azonban mindenképpen meg kell említenünk, hogy egy egységes „csapatfegyelmet” alakított ki, ami később a magyar

¹⁸⁸ Dulles, 2003, 151

¹⁸⁹ Alszeghy – Flick, 2012, 103.

¹⁹⁰ Dulles, 2005, 62-69.

klérust is jellemezte. Mindszenty József, Grósz József, *Hamvas Endre*,¹⁹¹ *Brezanóczy Pál*¹⁹² és a többi, még az 1980-as években kinevezett főpap jelentős része, közülük a külföldön tanultak is az első vatikáni zsinat szelleme által alakított teológia szellemében gondolkodtak. Ez határozta meg Agostino Casaroli bíboros hivatali előmenetelének útját, a korabeli hittankönyveket, *XII. Piusz* pápaságát,¹⁹³ de még *VI. Pál*¹⁹⁴ döntései mögött¹⁹⁵ is felfedezhetjük ezeket a motivációkat. Vagyis e felsorolás alapján is jól láthatjuk, miként határozza, határozta meg a teológiai gondolkodás e korunkig nyúló hosszú évszázadok sorozatát.

II. 3. 4. Szentszéki törekvések az egyház függetlenségének megőrzéséért a 20. századi diktatúrákban

Láttuk, hogy a *tökéletes társaság* gondolatköre már kialakulása idején is a bezárkózáshoz, az egyház és a világ jól látható eltávolodásához vezetett, amit a katolikus önértelmezéssel párhuzamosan tovább fokoztak a 19. századi forradalmak és az új, Isten nélküli filozófiák világszemléletének 20. századi érvényre jutása. Ennek következtében azonban a Szentszéknek azzal kellett szembenéznie, hogy azok a kiváltságok, amelyek eddig a katolikus és szakrális alapokon nyugvó uralkodói családok kezében voltak, a laikus államok közigazgatási hatóságaihoz kerültek át, és nyertek olyan jogosítványokat, amelyek az egyházkormányzat befolyásolásával vagy megbénításával jártak. Az 1917-es kódex 329. kánonja nem véletlenül

¹⁹¹Hamvas Endre (1890 – 1970) érsek, csanádi megyéspüspök. 1913-ban szentelték pappá, 1936-tól Esztergomban irodaigazgató, kanonok. 1940-től budapesti érseki helynök. 1944. március 3-tól csanádi megyéspüspök, 1951–1956 között az esztergomi főegyházmegye apostoli adminisztrátora. 1952-től a nagyváradi egyházmegye magyarországi részének apostoli adminisztrátora. 1964 őszén kalocsai érsek lesz, 1968-ban visszavonult, arei címzetes érseki címet kapott. 1961–1968 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke, jelen volt a II. Vatikáni Zsinaton. A békemozgalom aktív tagja, 1969-től az Országos Béketanács alelnöke.

¹⁹²Brezanóczy Pál (1912 – 1972) egri megyéspüspök. 1935-ben szentelték pappá a Kassai Egyházmegye szolgálatára. 1942-től irodaigazgató, 1946-ban a Kassai Egyházmegye magyarországi részének általános helynöke, 1951-ben ugyanezen minőségben a Rozsnyói Egyházmegye magyar részének irányítója. Czapi Gyula érsek halála után káptalani helynök, 1959-ben XXIII. János pápa az egri főegyházmegye és a kormányzatilag csatolt részek apostoli kormányzójává nevezi ki, 1964-ben püspökké szentelik, 1969. január 10-től egri érsek.

¹⁹³Piusz, XII. pápa (Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli, 1876 – 1958) 1899-ben szentelték pappá, az Államtitkárság munkatársa, 1917-től szardeszi c. érsek. 1920-tól németországi nuncius, 1929-től bíboros, 1930–1939 között vatikáni államtitkár. 1939. március 2-án választották Róma püspökévé.

¹⁹⁴Pál, VI. pápa (Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini, 651897 – 1978) 1920-ban szentelték pappá, 1937-től Eugenio Pacelli titkára, 1952-ben helyettes államtitkár, 1954-től milánói érsek, 1958-ban bíboros. 1963–1978 között pápa, ő zárta be a II. Vatikáni Zsinatot.

¹⁹⁵Yves Congar figyelemreméltóan jellemezte VI. Pál helyzetét: „Úgy tűnt nekem, hogy a pápának ekkleziológia terén nincs meg az a teológiai látásmódja, amelyet nyitottsága megkívánna. Nagyon kötődik a római nézethez” Idézi: Nemeshegyi, 2009. 80.

mondta ki, hogy „*A pápa szabadon nevezi ki a püspököket*”,¹⁹⁶ s képviselte azt az álláspontot a Szentszék, hogy a korábbi, laikus hatalomnak adott kiváltságok megszűntek, mivel az az államforma is megváltozott, amelynek ezt Róma korábban delegálta.

De Németország például ezt az elvet nem volt hajlandó elismerni, ezért az állam hozzájárulása nélkül senki sem lehetett püspök a német területeken, ami kvázi egy a csupán helyi egyház és az állam érdekeit szem előtt tartó, az egyetemes egyház szempontjait pedig háttérbe szorító „állami püspöki kollégium” kialakulását vetítette elő. Éppen ezért, amikor Eugenio Pacelli, a későbbi XII. Pius pápa 1917-ben müncheni, majd berlini nuncius lett, tevékenységét leginkább az kötötte le, hogy a korábbi, porosz és laicista szemléletű, német nyelvterületen tanult püspököket Rómában, a jezsuitáknál végzett, feltétlen Róma-hűséget garantáló ordináriusokra cserélje, hogy azok a korszellemmel szemben ellenállóvá tegyék a papképzést és az egész egyházat.¹⁹⁷

Érdemes azonban a német helyzetet egy nagyobb összefüggésben szemlélnünk, mégpedig a szekularizáció útjára lépett európai államok intézkedéseinek vonatkozásában. A 19. század közepétől kezdődően ugyanis ezek a laikus törvénykezések a szentszéki megnyilatkozások elítélő hangvételét vonták magukra, olyannyira, hogy IX. Pius pápa¹⁹⁸ 1864-ben tévedésként ítélte el a szabadelvűséggel, a polgárosodással való összebarátkozást.¹⁹⁹ Ezt a szakadékot és bezárkózást tovább fokozta a Risorgimento, amikor 1870-ben az olasz csapatok elfoglalták az Egyházi Államot. Ezzel egyfajta blokád alá vonták a pápát, aki az 1929-es konkordátumig a Szent Péter Bazilikának nem a külső loggiájáról, a város és világ felé fordulva, hanem belső erkélyről, a templomban lévők irányába adta az *Urbi et Orbi* áldást. Sőt – hogy a pápa ne váljon részévé vagy eszközévé egy nemzetállamnak –, még a Vatikán Liechtensteinbe vagy Mallorcára történő áttelepítése is felmerült az I. világháború idején.²⁰⁰

XI. Pius pápa uralkodása alatt a politikai helyzet tovább fokozódott. A Szentszéknek most már nem csupán azzal kellett szembenéznie, hogy az államszerveződés minden szakrális eleme kiiktatásra került, és így az egyház szerepe is megváltozott a laicizmustól áthatott Európában, hanem olyan új, vallási jelenségekkel fellépő államokkal találta szembe magát, amelyek a kereszténység helyére akartak lépni, és ennek érdekében fel akarták számolni az

¹⁹⁶ 1917-es CIC. 329§.

¹⁹⁷ Wolf, 2010, 34, 40, 54.

¹⁹⁸ IX. Pius pápa (Mastai-Ferretti, Giovanni Maria, 1792 – 1878) 1819-ben szentelték pappá, majd a diplomáciai szolgálatban töltött rövid időszakot kivéve, a Spoleto-i érseki székre történt 1827-es kinevezéséig Rómában, különféle szociális intézményekben dolgozott. 1846-ban lett Róma püspöke, uralkodása idején számolták fel a Pápai Államot. A missziók támogatója, II. János Pál pápa 2000-ben boldoggá avatta.

¹⁹⁹ Dulles, 2003, 104.

²⁰⁰ Wolf, 2010, 12.

egyházat. Ezek voltak a diktatúrák, amelyek politikai vallássá tették ideológiájukat, és annak igája alatt igényt formáltak az egész ember birtoklására.

A nemzeti szocialista eszmeiség a faji vallás eszménye alapján akarta megteremteni a német egységet. Amikor pedig ezzel szembe szállt az evangélikus egyház ún. hitvalló szárnya, azt vetették szemükre, hogy elárulják Luther tanítását, amelynek lényege a Róma-ellenes magatartás.²⁰¹ „Nem tudjuk, hogy a nemzeti egyházat létrehozni akaró törekvéseink, sikerrel végződnek-e? Megértjük és becsüljük, ha a többi vallás nyíltan foglal állást kísérleteink ellen. Azonban se a mozgalom, se az állam részéről nincsen jogunk azt állítani, hogy vezérei éretlen gyerkőcök.”²⁰² – mondta Rosenberg²⁰³ 1934. február 22-én. A hitleri csapatok által elfoglalt területeken a zsidók elhurcolása után a katolikus egyház intézményrendszerének szétzúzása következett,²⁰⁴ aminek felszámolása a diktatúra viszonylagos rövidege miatt – ahhoz képest, mint ahogy erre számítani lehetett –, csak kisebb arányban érte el a hierarchia világát.

Ebben a helyzetben XI. Pius pápa azt az újnak mondható stratégiát alkalmazta, amelyet az Olasz Királysággal kötött megállapodás után nem sokkal így foglalt össze: „Ha akár csak egyetlen lélek megmentése lenne a tét, s ezzel nagyobb kárt lehetne elhárítani a lelkektől, akkor magával az ördöggel is tárgyalásba mernék bocsátkozni.”²⁰⁵

A Szentszék az 1932. október 12-én aláírt német konkordátumot is ennek szolgálatába akarta állítani, amelynek kezdeményezője ugyanúgy a Birodalom volt, mint korábban, Olaszország esetében Mussoliniék. Mindkét államnak szüksége volt ugyanis a Vatikán egyfajta „hitelesítésére”, és ennek megszerzése érdekében ők is felajánlottak olyan lehetőségeket, amely a Szentszék számára létfontosságúak voltak a lelkipásztori élet biztosításában. Amint korábban láttuk, ezek közé tartozott első helyen a hierarchia Rómával való egységének és ezen keresztül a szentségi élet lehetőségeinek biztosítása, ezek után pedig a katolikus oktatás, a hitoktatás valamint a papképzés szabad gyakorlásának lehetősége.

Ez azonban egy „ellenszolgáltatással”, a semlegesség garantálásával járt, ami azt jelentette, hogy Róma mind olasz, mind pedig német vonatkozásban névleg lemondott arról, hogy nyíltan bírálja az adott államformát, ami a helyi egyházra és tagjaira is vonatkozott. Hangsúlyoznunk kell, hogy a konkordátum az egyház jelenlétének és benső egységének megőrzését szolgálta, amely így intézménylétében – ha nem is a nyíltan, de – erőteljesen hordozta az ellenállást. És miközben egyes tagjaiért vagy bizonyos jelenségekkel szemben

²⁰¹ Király, 1946, 133.

²⁰² Király, 1946, 131.

²⁰³ Rosenberg, Alfred (1893 – 1946) Hitler legjelentősebb ideológusa. A Huszadik század mítosza című könyvében foglalta össze a nemzetiszocializmus eszmeiségét.

²⁰⁴ Blet, 1997, 110-111 és Hetényi 2012.

²⁰⁵ Wolf, 2010, 11.

Róma már nem tudott kellő határozottsággal kiállni, a háttérből arra ösztönözte a helyi egyházat, hogy evangéliumi alapokon képviselje az ellenállást, a rendszer üldözöttivel gyakorolt könyörületességet.

Miközben már akkor is sokan támadták a Szentszéknek ezt a politikáját, egy kései történeti tárgyalás során sem feledkezhetünk el arról, hogy egy ettől eltérő, vagy ezeket a minimumfeltételeket garantálni sem tudó közegben, magának a katolikus egyháznak is azzal a feldarabolódással, hatalomátvétellel kellett volna szembenéznie, mint az evangélikusoknak a Birodalom területén, vagy Oroszországban az ortodoxiának. Így a látható, intézményes egyház keretinek biztosítása egyfajta belső erőtartálékot adott a német egyháznak, biztosította egységét, és hosszú távú fennmaradását. A Vatikán ugyanis Hitler esetében hosszú távú diktatúrával számolt, és a konkordátum megkötésével még azt a mentességet is megadta a helyi egyháznak, hogy a létfontosságú kérdésekben ne nekik kelljen ütközniük a diktatúrával. XI. Pius ugyanezt a stratégiát korábban már a Szovjetunióval kapcsolatban is alkalmazni akarta, ám ott Sztálin passzivitása miatt nem látott ennek érvényesülésére semmiféle garanciát.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a folyamat egészét látva pontosan kitapintható az a szellemi, társadalmi légkör, amelyben az *ecclesia militans*, a harcos egyház gondolatköre kialakult és megkövesedett a 19-20. századra. A 16. században az egyház a hit tisztaságáért és egységéért harcolt, a felvilágosodástól kezdve önállóságáért, a diktatúrák közepette pedig fennmaradásáért. A 20. századi diktatúrák ráadásul olyan területeket is érintettek, ahol az egyházi jelenlét hagyományosan erős volt (Spanyolország, Bajorország vagy a későbbi Kelet-közép-európai tömb), és ahol rövid idő, vagyis néhány év alatt mentek végbe azok a folyamatok, amelyekre más területeken évszázadok voltak szükségesek. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy XII. Pius pápának nem csak a diktatúrákkal, hanem az ún. demokratikus államokkal szemben is meg kellett védenie az egyház függetlenségét, amire hasonlóképpen reagált. A II. világháború után ugyanis a francia kormány például a kollaboráció vádjával élve, valamennyi francia bíboros és kb. 30 püspök lemondatását követelte, mert így akart beleavatkozni az egyház életébe. A későbbi *Boldog XXIII. János pápának*²⁰⁶ az akkori párizsi nunciusnak köszönhető, hogy végül csak 3 főpap vonult vissza,

²⁰⁶ Roncalli, Angelo Giuseppe (1881 – 1963), XXIII. János pápa. 1904-ben szentelték pappá, 1921-ben a Szentszék szolgálatába állt. Bulgáriában és Franciaországban nuncius, majd 1953-tól bíboros, velencei pátriárka. 1958-ban választották pápává, ő hívta össze a II. vatikáni zsinatot. 2000-ben avatta boldoggá II. János Pál pápa.

de ők is csak azért, mert a nuncius intézkedéseit megelőzően, maguktól beadták lemondásukat.²⁰⁷

XI. Pius pápa korának ezekre a problémáira konkordátumokkal válaszolt, és ez jellemezte XII. Pius próbálkozásait is a szocialista blokk irányába, ám ott kudarcot vallott minden ilyen irányú kísérlet. A kommunizmus ellenei harcban pedig az egyház súlyos sebeket szerzett, 1956 után megkezdődött a hierarchia szétverése, ami a nagypéteri kor visszatérével fenyegetett, miként ezt a magyar példán az első fejezetben és a most következőkben is látjuk.

---

²⁰⁷ Vö. Riebs, 119-121. Ez a példa talán azt is világossá teszi, hogy miért vonul korunk egyháza is védekező állásba, ha a püspöki rend tagjainak múltbeli szerepét bolygatják, vagy más erkölcsi kérdések ügyekben próbálják leleplezni / sarokba szorítani őket. A korábbi tapasztalatok ugyanis azt mutatják, ezek a „purifikálások” – az esetek többségében – nem ártatlanok, hanem a civil társadalom beavatkozási kísérletei az egyházkormányzat szabadságába.

II. 4. KÍSÉRLETEK ÉS TAPASZTALATOK A KATOLIKUS EGYHÁZ EGYSÉGÉNEK MEGBONTÁSÁBAN

II. 4. 1. A protestáns tapasztalat

A kommunista rendszer 1945-ös magyarországi meghonosítói tanultak az 1919-ben szerzett tapasztalatokból, vagyis a második világháború után nem támadtak teljes erővel a keresztény egyházakra, hanem lépésről-lépésre jutottak el az egyházak belső életének megbénításához. Ehhez az első lépés a vallási közösségeknek a magyar társadalmi életből való kiszorítása volt, amit a katolikus papság és a püspökök, majd pedig a püspökök és a Szentszék szembeállítása követett. Három különböző szituációt eredményezett mindez, ami az első lépésnél egyaránt, de különböző válaszformákkal érintette a protestáns és katolikus egyházat, azután pedig eltérő koncepció kialakítását eredményezte még az egy ekkleziológiai látáskör, az I. vatikáni zsinat szerint tájékozódó Mindszenty Józsefnél és XII. Piusnál, valamint XXIII. Jánosnál és VI. Pálnál is.²⁰⁸

A katolikus egyház és a protestáns közösségek életterének leszűkítése tehát Magyarországon mindaddig párhuzamosan haladt egymás mellett, ameddig a katolikus egyházszerkezet különbözősége útját nem állta a kommunisták törekvéseinek. Az egyházak gazdasági stabilitásának megbontása (1945), az egyesületek és az iskolák államosítása (1948) vagy az egyházvezetők kiiktatása (1948) mindhárom egyházat egyformán érintette.

A magyar kommunisták a szovjet egyházpolitikából ismert deszakralizált és központosított egyházkormányzat megvalósítását azonban nem tudták kellően érvényre juttatni a katolikus egyházban, ezért azt a protestáns egyházaknál kezdték meg, mert itt tudták legkönnyebben befolyásolni a folyamatok alakulását. A református és evangélikus felekezetekben ugyanis a tisztségviselők választásos úton nyerték el megbízatásukat. Így a pártvezetés 1948-ban „lentől szervezve”, a választások befolyásolásával juttatta hivatalba azokat, akiket erre kiszemelt.

Ezek a személyek az evangélikus egyházban főként a pietista körökből kerültek ki (pl. Káldy Zoltán püspök), aminek hátterében ugyancsak megfigyelhetünk egy teológiai

²⁰⁸ Természetesen mindhárom személynek ez az I. vatikáni zsinaton nyugvó tájékozódása is tovább árnyalható.

motivációt. A pietizmus gondolatvilágában ugyanis az egyház társadalmi jelenléte nem volt hangsúlyos kérdés, így képviselői az együttműködésre is jobban hajlottak.²⁰⁹

Ezek után 1951-52-ben mindkét egyházban megindulhatott egy újabb központosítás: az egyházkerületek összevonása és a kormányzási hatalom centralizálása.²¹⁰ Később a lelkészválasztás helyett bevezették a lelkészek kinevezésének gyakorlatát.²¹¹ Vagyis a rendszer, célja elérése végett először az egyének erkölcsi, evangéliumi hűségét deszakralizálta, amikor pedig ezek a személyek irányítói feladatokhoz jutottak, általuk a pártállam olyan egyházi felügyelt alá helyezte a helyi közösségeket, amely segítségével legalább semlegesíteni tudták a számukra egyébként veszélyes elkötelezettségű csoportokat, alapsejteket, később talán még a nemzetközi protestáns szervezeteket is.

E központosított és állami szempontból hatékony egyházkormányzat miatt éppen ezért a protestáns egyházakban már nem kellett végrehajtani az előre előkészített monstrumpereket – kivéve Ordass Lajosét –, az egyház nagyobb egységeit megbénító eljárásokat. A megsemmisítendő „ellenséges erők” felszámolását, egyházkormányzati úton is végre lehetett hajtani. A kommunista hatalom tehát felülről irányította az üdvösségre törekvés magánosítását, és ugyanígy fentről szabta meg a hívő lét közösségi vonatkozásainak kereteit.²¹²

Kállai Gyula,²¹³ az 1956 utáni egyházüldözés egyik vezéralakja, 1957 márciusában nem véletlenül hívta fel a figyelmet arra, hogy másként kell küzdeni a két egyháztípus ellen. Azt mondta: megegyezni a protestáns egyházakkal kell, ami hivatkozási alap a katolikusokkal szemben, üldözni pedig elsősorban a katolikusokat kell, amiből majd tanulnak a protestánsok

²⁰⁹ A másik csoport a Luther-újraértelmezéshez kapcsolódó mozgalom volt, amely a norvég egyház náci ellenes tevékenységének a magját adta, és a társadalmi jelenlét fontosságát hangsúlyozta. Mindezek alapján ez az irányzat a kommunista rendszerhez is egészen máshogy viszonyult. Magyarországon emblematikus képviselőjük volt Ordass Lajos püspök. Ld. ehhez még Fekete, 2009.

²¹⁰ Az evangélikus egyházban például a négy egyházkerületből kettő lett, mindkettő Budapest központtal(!).

²¹¹ Vö. Kiss, 2006, 1369-1421., 1379., 1384.

²¹² A problémakört részletesen bemutatja: Balás, 2010, 47 – 89; illetve Kiss Réka, Az 1956 utáni megtorlás alakulása a református egyházban és az utolsó református egyházi per (1967). Elhangzott: Egyházüldözés és egyházüldözök a Kádár-korszakban c. konferencián, Budapest, Sapientia, 2010. május 7. Kiss, 2010

²¹³ Kállai Gyula (1910 – 1996) politikus. Külügyminisztersége alatt börtönbe csukták, ahonnan 1954-ben szabadult, majd Népművelési miniszterhelyettes 1955. február 19. – 1956. október 31. között. A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány tagja 1957. február 28. – május 9. között, s mint ilyen megbízva a művelődésügyek vezetésével 1957. március 1. – május 9. között. 1957. május 9. és 1958. január 28. között művelődésügyi miniszter, majd államminiszter 1958. január 28. – 1960. január 15. között, ezt követően a minisztertanács első elnökhelyettese 1960. január 15. – 1961. szeptember 13. között, a minisztertanács elnökhelyettese 1961. szeptember 13. – 1965. április 30. között, a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány (minisztertanács) elnöke 1965. június 30. – 1967. április 14. között. 1967. április 14-étől egészen 1989. október 23-áig az elnöki tanács tagja, közben az országgyűlés elnöke 1967. április 14. – 1971. május 12. között. Az 1956 utáni egyházi megtorlás egyik vezéralakja. 1958-1989 között a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának elnöke.

is.²¹⁴ Ennek eredményeként állapíthatta meg Olt Károly, az ÁEH elnöke 1961-ben a protestáns felekezetekről: *„Azt mondjuk, azok lojális emberek, akikkel nekünk különösebb bajunk nincs, ezek építik velünk a szocializmust, mindent megtesznek, amit nekik mondunk. És ez így is igaz.”*²¹⁵ Illetve ugyanezt a helyzetet jól tükrözi Miklós Imre megjegyzése is, aki szerint, *„ha a békepapok mellettünk szólnak, akkor nyilvánvalóan szembekerülnek a Vatikánnal, ha dicsérik a zsinatot, vagy az enciklikát, akkor sok vonatkozásban szembe kerülnek velünk. Ezért a protestánsok sokkal könnyebben, nagyobb kötöttségek nélkül tudnak ezekhez a kérdésekhez hozzájárulni, és ez közvetve segíti az ő munkájukat is.”*²¹⁶

Míg Rákosi Mátyásék 1948-ban a protestáns vezetőket legalább látszólag „demokratikus” úton távolították el az egyházi életből, addig Mindszenty bíborost – a római kinevezés miatt – már csak bebörtönzéssel tudták kivonni a Magyar Katolikus Egyház irányításából. Ennek következtében a katolikus egyházkormányzat átszervezése is sokkal bonyolultabb feladatnak tűnt a korábbiaknál, és ezzel különböző útra terelődött az állam kapcsolattartása a római és görög katolikus, valamint a protestáns egyházak vonatkozásában. Ezen kívül a római katolikus egyházban további gondot jelentett az állam számára a cölebsz papság és a személyes vagyonnal nem rendelkező szerzetesség jelenléte, akiknek ellenállását csak fizikai erőszakkal lehetett felszámolni. A görög katolikusoknál viszont az exarchátus és az egyházmegye között húzódó egzisztenciális és identitásbeli ellentétek, valamint a családfenntartás szempontjából létkérdést jelentő anyagi juttatások befolyásolása, olyan kártyát adott a hatalom birtokosainak kezébe, amely jó lehetőséget biztosított céljuk eléréséhez. Ez azonban többlépcsős folyamatban valósult meg.

II. 4. 2. Katolikus stratégiák a különféle támadások közepette

Ennek, a katolikus egyház sajátos helyzetét figyelembe vevő lépésnek első szakaszában, ami Mindszenty József bíboros „szabad” működésének idejére esik, a kommunista diktatúra – a protestánsokkal párhuzamosan – az egyház és a társadalom szétválasztására koncentrált. A primás maga is ebből a szempontból értékelte az államforma átalakulását és közjogi méltóságának megszüntetését.

²¹⁴ Vö. AZ MSZMP KB Politikai Bizottságának 1957. március 5-ei jegyzőkönyve, MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 17. ö. e. 2-3, 10-17. 30-35.

²¹⁵ MNL OL XIX–A–21–d–010-1/1961, 10-11.

²¹⁶ MNL OL XIX–A–21–d–0029-1/1962, 3.

Mindszenty József előre látta a diktatúra egyházpolitikájának végkifejletét, ezért kötelességének érezte, hogy az elhurcolása utáni időre is felkészítse a magyar egyházat. Ezt azzal akarta elérni, hogy működése során, megnyilatkozásaiban és politikai irányvonalában azt a pontot erősítette, amit éppen támadtak: a Szent István-i egyház-társadalom modell világképét. Annak a középkori világmodellnek a helyreállításán fáradozott, ami a 18-19. században megkezdődött szekularizációs folyamatok előtt Európa identitását meghatározta. Ami nem a rosszértelemben vett középkoriságot jelenti, hanem annak az eszköztárnak az alkalmazását, amivel a magyarországi katolikus megújulás a protestantizmus idején már megőrizte pozícióit. Ez kiválóan illett az I. vatikáni zsinatnak ahhoz a szellemiségéhez, amit a szombathelyi *teológián* kispapként elsajátított, és amit zalaegerszegi plébánosként is alkalmazott. Mindszenty József tehát elsősorban az egyház és a társadalom szétválasztásában látta a kommunizmus és a kereszténység ütközőpontját. Éppen ezért egész életén át ennek újraegyesítésén, vagyis a katolikus egyház isteni rendeltetésű felépítéséhez igazodó társadalmi rend megőrzésén, majd újjáépítésén dolgozott, hiszen számára származása, tanulmányai és működési tapasztalata alapján ez volt az eszmény, de a kiút is a diktatúra világából. Ez a meggyőződés Mindszenty bíborosban egyfajta evangéliumi törekvés volt, mely az Istenhez való hűségéből forrászott, amit jól mutat 1956-os beszéde is. Szózatát ugyanis azzal a megállapítással kezdte: neki nem kell szakítania múltjával, bizonygatnia, hogy igazat mond, mert *„Isten irgalmából ugyanaz vagyok, mint aki voltam bebörtönzésem előtt. Ugyanazzal a testi és szellemi épiséggel állok meggyőződésemmel, mint nyolc éve, bár a fogság megviselt.”*²¹⁷

Mindszenty József bíboros eltávolítása után a kommunista rezsim azonban megkezdte a papság módszeres meghurcolását, a szerzetesség felszámolását, amelyen keresztül a püspököket és a papokat akarta egymás ellen kijátszani. Ezzel a szentségi rend, az egyház természetfeletti jellege került a támadás középpontjába. Ennek végső célja ugyanaz volt, mint a többi egyháznál: az egyházkormányzat államhivatal-szerű újjászervezése.

Ez azonban már közvetlenül érintette XII. Piusz pápa szerepét és a vatikáni diplomáciát, amelynek 1948-tól kezdődően erre a helyzetre kellett megoldást találnia. Ugyanakkor Róma ebben az időszakban alig tudott kapcsolatot teremteni a magyar egyházzal.

XII. Piusz a – véres egyházüldözés ezen éveiben – hangsúlyozta a helyi egyház vértanúságig menő hűségét, valamint a hierarchia egységének megerősítését és függetlenségét tartotta legfontosabb feladatának. Ennek biztosítása érdekében azonban már ő maga is kereste

---

²¹⁷ Mindszenty 1989, 437.

a kompromisszumos megoldásokat. Ez tetten érhető abban is, hogy 1951-ben *Beresztóczy Miklós*²¹⁸ káptalani helynöksége, azaz az állami befolyásoltság érvényre jutásának megakadályozása végett, Hamvas Endre csanádi püspököt, egy az állam által akkor már preferált személyt nevezett ki apostoli adminisztrátornak az Esztergomi Főegyházmegyébe. Emellett a megyéspüspökök halálakor azonnal gondoskodni próbált a püspöki székek betöltéséről,²¹⁹ sőt a segédpüspökök kinevezése ügyében is rendszeresen információkat kért Grósz Józseftől.²²⁰ A kinevezéseket azonban a diktatúra sorra megakadályozta. De volt, amikor a konferencia tagjai léptek fel az új ordináriusok kinevezése ellen, mert attól féltek, hogy a megüresedő helyekre olyan személyek jutnak be az állam segítségével, akik szétzilálják az egyház egységét.²²¹ Mindemellett sem a pápa, sem pedig Mindszenty József bíboros nem tudta elképzelni, elfogadni egy ilyen típusú rendszer hosszú távú meglétét, ezért intézkedéseikben mindkettejüket az időleges megoldások keresése motiválta.²²² Továbbá XII. Piusznak már ekkor figyelnie kellett arra, ami a vatikáni politika idején még sürgetőbb problémaként jelentkezett: az egyház szentségi rendjének, azaz a helyi egyház és Róma szentségjogi harmóniájának biztosítása.

II. 4. 3. A katolikus egyház 1956 utáni helyzetének ideológiai értékelése és kényszerpályára szorítása

A magyarországi kommunizmus történetének minden bizonnyal legjelentősebb fordulópontja az 1956-os forradalom és annak leverése volt. Ekkor ugyanis a diktatúra irányítóinak először kellett szembenézniük azzal, hogy a terror és a propaganda eszközei nem állították a párt oldalára a lakosságot, sőt a szellemi és gazdasági kizsákmányolás kivívta a társadalom szembefordulását.

Az egyházpolitika csődjét jelentette, hogy a forradalom idején a békepapság és az egyházellenőrzés gépezete alól azonnal kicsúszott a talaj, szinte teljes egészében helyreállt az egyházkormányzat rendje, a hitoktatásra jelentkezők száma többszöröződött, a

²¹⁸ Beresztóczy Miklós (1905 – 1973) kanonok. 1930-tól dolgozott az egyházkormányzatban, 1939 és 1947 között a VKM katolikus osztályának vezetője. 1948-ban letartóztatták, 1949-ben szabadult. 1950-től káptalani, 1951-1956 között általános helynök Esztergomban. A békepapi mozgalom prominens személyisége, 1953-1973 között országgyűlési képviselő, 1961-1973 között az országgyűlés alelnöke. 1956-1971 között felfüggesztés alatt állt.

²¹⁹ Domenico Tardini államtitkár levele Grósz Józsefnek az egri érseki szék betöltésének lehetőségeiről. 1956. július 16. E. 60/1956. Kalocsai Érseki Levéltár.

²²⁰ Domenico Tardini bíboros-államtitkár javaslatkérő levele a koadjutornak és segédpüspököknek javasolt személyekről, 1957. március 10. Kalocsai Érseki Levéltár.

²²¹ Vö. Állambiztonsági jelentés, 1956. augusztus 10. Idézi: Balogh M., 2008b, 783-784.

²²² L. ehhez Fejérdy, 2013.

katolikus egyház pedig még hosszú hónapokra az ellenállás menedéke lett. Vagyis mindaz, amit a BM és az ÁEH 1951-től épített, pillanatok alatt összedőlt, s ez megmutatta, hogy az elmúlt öt év egyházpolitikája csak egy szűk réteget alakított át.

Ebben az időszakban a társadalom megbizonyosodott arról, hogy van ereje szembeszállni a magyar kommunistákkal, de szembesülnie kellett azzal is, hogy ez a bátorság a szovjet birodalommal való harchoz kevés. A szovjetek pedig nem engedték el magyar szövetségeseik kezét, és a várva várt nyugati segítség sem érkezett meg, így a magyar pártvezetés mindent végbevihetett, amit megtorlásként eltervezett. A magyarok szembeszállása a kommunizmussal magára maradt.

Kádár János e politikai paletta kialakulásának bizonytalanságai közepette, 1957-ben gyorsan megkezdte és sok tekintetben végbe is vitte a forradalom erőivel való leszámolást, majd pedig, amikor már látta, hogy léte a nagyhatalmak szemében is elfogadhatóvá vált, hozzákezdett a leszámolás befejezéséhez, amit már követhetett a kedvezmények osztogatása. Ez azután a társadalom széles rétegeiben is megteremtette a gulyáskommunizmus sajátos életstílusát: el kell fogadni egy nem kívánt rendszer tartós fennmaradását.

Ugyanez a folyamat az egyház és az állam kapcsolatának alakulásában is végbement, ami a fentebb vázolt folyamat harmadik és leghosszabb tartó fázisához vezet bennünket át.

A püspöki kar vezetői ugyanis 1957 első hónapjaiban szembesültek azzal, hogy a társadalom milyen nagymértékben támaszkodik az egyházra, s látták egyidejűleg, hogy a megtorlások mennyire erőtlenné teszik az egyházat érintő kezdeményezések előrejutását, mert a diktatúra erőszakkal „kiszervezi” mögülük az embereket. A magyar egyház vezetése mindezek következtében felismerte, hogy ereje ebben a helyzetben nem futja többre, mint a nagyobb szakadékokba való zuhanás elkerülésére, ezért innentől kezdve ennek megfelelően fogalmazta meg minden álláspontját. Grósz József vezetésével a magyar ordináriusok azzal számoltak, hogy a Kádár-rendszer világára hosszú távon kell berendezkedniük, éppen ezért ebből a szemszögből tájékoztatták a Vatikánt is a magyar egyház életét érintő kérdésekben.

Ezzel párhuzamosan azonban a kommunisták is belátták, hogy az egyházzal való együttélés ténye nem szüntethető meg erőszakos eszközökkel, csak „kiéheztetéssel”. Ezért az egyházi hivatalok betöltéséről szóló 1957-es törvény – amint erre korábban már utaltunk –, még a sztálini típusú évek egyházkormányzati lehetőségein is szigorított, pontosabban törvényi erőre emelte a Rákosi-éra gyakorlatát. Emiatt viszont újból előtérbe került a békepapi mozgalom szerepe, amit Opus Pacis néven, immár püspökkari felügyelettel alapítottak újjá. A püspöki kar ezzel a kompromisszummal megakadályozott egy egyházszakadást. Az állam viszont a békepapi mozgalom „demokratikus” struktúráinak kiépítésével – ami jellemző

módon nem az egyházmegyei, hanem a közigazgatási rendszer szerint épült fel –, elkezdte egy párhuzamos hierarchia kiépítését. Ennek példája, hogy az államhatalom azt is el akarta érni, hogy az egyes egyházmegyék konkrét ügyeinek kérdésben ne a püspöki kar, hanem valamilyen egyházmegyei papi küldöttség tárgyaljon az ÁEH vezetőivel. Amikor pedig ez nem sikerült, akkor a *Várkonyi Imre*²²³ által vezetett Actio Catholicába játszották át mindazokat a feladatköröket, amelyeken keresztül a püspöki kar saját maga tudta volna mozgáskörét bővíteni (pl. a külföldi segélyek kezelése). Megkezdődött az egyház rejtett tartalékainak felszámolása, vagyis felújultak a monstrumperek: a kispapvizárások (1959), a Regnum és más egyházi mozgalmak ellen indult módszeres eljárások (1960). Megerősödött az egyház belső, látható valóságának felszámolása, amit tovább fokozott a rendszer azzal, hogy nem vette figyelembe a pápai dekrétumok hatályát, és ezzel újból beletarolt a szentségi jog világába. Vagyis teológiai aspektusból nézve elkezdődött a magyar egyház Rómától való elszakítása.

*Horváth János*²²⁴ 1957. február 7-ei előterjesztésében így értékelte az egyház helyzetét és az állam koncepcióját: „*a papi békemozgalmat pedig az áthelyezésekkel valósággal lefejezték, működését megbénították. A harc az állam és a felsőbb klérus között nem a vallásszabadság kérdéseiben, hanem hatalmi kérdésekben folyik, ezt bizonyítja Grósz érseknek a püspökökhöz intézett körlevele is. Ebben 11 pontban foglalja össze követeléseiket és ezek úgyszólván kizárólag hatalmi és nem a hívő tömegeket érintő kérdésekre vonatkoznak. Ezért lehetségesnek mutatkozik e kérdés gyors és kemény, de rugalmas megoldása.*”²²⁵ Az ÁEH elnöke hangsúlyozta szemléletük újdonságát, vagyis, hogy nem a vallást kell megszüntetni, hanem az egyházi előljárók hatalmát kell korlátozni, hogy ne hassanak a vallásos tömegre. Kiemelte, hogy negatív módon, a „forradalmi elemek” kikapcsolásával, a helyezéseken keresztül lehet elérni, hogy a nemzeti egység szolgája legyen az egyház. Ezt pedig úgyis előmozdíthatják, ha azokat a személyeket biztosítják támogatásukról, akik bekapcsolódva a békapapi mozgalomba, egyházi vezetőként az életszínvonal, a béke, a hazafiság kérdésében az állam számára pozitív állásfoglalást tesznek.²²⁶

²²³ Várkonyi Imre (1916 – 1983) káptalani helynök, kalocsai egyházmegyei pap. 1941-ben szentelték pappá, 1953-tól a szegedi szeminárium rektora, 1958-tól az Actio Catholica igazgatója, 1961-1964 között Kalocsán káptalani helynök, 1963-1983-ig országgyűlési képviselő, a békepapi mozgalom prominens személyisége.

²²⁴ Horváth János (1921 – 1988), politikus. Kommunista párttisztviselő betöltése után, 1951-től az ÁEH elnökhelyettese, 1952-1959 között elnöke. A Kádári-egyházpolitika kialakulása idején az egyház és állam kapcsolatának egyik meghatározó személyisége.

²²⁵ MNL OL XIX-A-21-d-0011/1957, 3.

²²⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0011/1957, 7.

A korabeli magyar egyház helyzetét *Cserhádi József*²²⁷ egykori pécsi püspök később így jellemezte: *„Inkább érintettek bennünket azok az intézkedések, amelyek az egyházat létalapjaiban támadták meg, mert elvették szabadságát és mozgáslehetőségeit. Az Állami Egyházügyi Hivatal felállításával megkezdődött az egyháznak a néptől, a magyar történelmi múlttól, a Rómától, a világegyháztól való tervszerű elszakítása... meghurcolt, megfosztott, kiüresített egyház lettünk, melynek az külső terrortól elnémitva egyre jobban el kellett halkulnia, az ájulásig legyengülni és elbujni.... Tele várakozással és reménnyel vállaltuk az egyre sötétedő alagútban való járást azzal a félelmetes érzéssel, hogy mikor számolnak fel egészen bennünket.”*²²⁸

XII. Pius ezért is igyekezett ebben az időben az egyházi életből kiszorítani azokat, akik megkérdőjelezték annak egyértelműségét, hogy Magyarországon ki képviseli a hierarchiát, ki biztosítja a helyi egyház egységét, azaz a kor szemlélete szerint az egyház természetfelettségét. XXIII. János pápa idejére azonban a püspöki kar, a hierarchikus egyház látható testülete is egyre sérülékenyebb lett, sőt ordináriusi jogkörhöz jutottak a külső kényszer hatására kinevezett/megválasztott püspöki helynökök (*Klempa Sándor*²²⁹ 1957, *Cserhádi József* 1959, *Várkonyi Imre* 1961), ami új helyzetet teremtett, és ez a Vatikántól is új viselkedésformát kívánt.

²²⁷ Cserhádi József (1914 – 1994) pécsi megyéspüspök. 1940-ben szentelték pappá, 1961-ben állami utasításra pécsi káptalani helynökké választották, 1964-ben pécsi apostoli kormányzói és püspöki kinevezést kapott. 1969–1989 között megyéspüspökként vezette egyházmegyéjét.

²²⁸ Cserhádi, 1990, 16.

²²⁹ Klempa Sándor (1898 – 1985) püspök, premontrei szerzetes. 1916-tól a jászói apátság tagja, 1950 után veszprémi egyházmegyes pap. 1955-től irodaigazgató, Badalik Bertalan 1957. augusztus 15-ei internálása után püspöki helynök. 1959–1972 között az egyházmegye apostoli kormányzója, 1972-ben szentelték püspökké, a püspöki konferencia titkára. „László” fedőnéven jelentett az állambiztonság részére.

III. AZ 1956-OS FORRADALOM HATÁSA AZ EGYHÁZPOLITIKA ÁTALAKULÁSÁRA

III. 1. EGYHÁZPOLITIKAI ENYHÜLÉS 1956-BAN

III. 1. 1. Püspökkari irányvonalak az egyház és állam kapcsolatának 1945 utáni alakításában

A magyar politikai élet meghatározó szereplői között már a II. világháború utolsó szakaszában előtérbe kerültek a Szovjetunióból hazaérkező 1919-es forradalmárok. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tagjai jól ismerték őket, hiszen fiatal papként a főpapi testület szinte minden tagja átélte a kommün borzalmát.²³⁰ Éppen ezért ez a tapasztalat és a szovjet csapatok magyarországi jelenléte az ordináriusok körében már 1945-ben azt a félelmet ébresztette, hogy az országban a demokrácia megalapozása ürügyén a kommunista diktatúra kiépítése folyik.²³¹ „...*Ami ma nálunk van, az nem demokrácia, hanem a demokráciának a megcsúfolása. Országunkon egy baloldali kisebbség uralkodik, amely ugyan a nép nevében beszél és rendelkezik, de a nép megkérdése nélkül*” – jelentette Grósz József kalocsai érsek 1945. szeptember 2-án XII. Piusz pápának.²³² A püspököknek a magyar egyház jövőjére vonatkozó előérzetét megerősítették a Szovjetunió egyházpolitikájáról szóló értesülések is,²³³ amely alapján egyértelmű volt számukra: ha megszilárdul a baloldali erők hatalma, a kommunisták nem hagyják érintetlenül az egyház szabadságát, sőt annak teljes felszámolását viszik végbe az országban.

A püspöki kar a tagjai közötti stíluskülönbségek, a frontvonalak okozta szétszakítottság, *Serédi Jusztinián*²³⁴ bíboros-prímás halála (1945. március 29.), valamint *Angelo Rotta* pápai nuncius²³⁵ kiutasítása (1945. április 4.) miatt a politikai eseményekre hosszú idő óta nem

²³⁰ Vö. Shvoy, 2002, 22. és Mindszenty, 1989, 19-24.

²³¹ Mindszenty, 1989, 66.

²³² Grósz, 1995, 311.

²³³ Mindszenty, 1989, 69.

²³⁴ Serédi Jusztinián (1884 – 1945) bencés szerzetes, esztergomi érsek, bíboros, egyházjogász, az MTA tagja. 1908-ban szentelték pappá. A római Sant’ Anselmo Egyetem tanára, a Codicis Juris Canonici Fontes című 9 kötetes mű szerzője. 1927-től esztergomi érsek és bíboros.

²³⁵ Rotta, Angelo (1872 – 1965) címzetes thébai érsek, budapesti apostoli nuncius. 1895. február 1-jén szentelték pappá. 1922-től a szentszéki diplomácia szolgálatában tevékenykedett. XI. Pius pápa 1930-ban nevezte ki magyarországi apostoli nunciusává, a II. világháború idején segítségével közel 3000 üldözött talált oltalmat. A

tudott egységesen és azonnal reagálni. Az új primás, Mindszenty József kinevezése azonban egyértelmű irányvonalat adott az egyházi vezetés társadalomszemléletének, de ezzel együtt a püspöki konferencián belül megerősítette annak a két tábornak az elkülönülését is, amelynek gondolkodásmódja a katolikus egyház magyar államhoz fűződő viszonyát még hosszú évtizedekig meghatározta. A dunántúli, katolikus országrészek főpásztorai (például *Apor Vilmos*,²³⁶ *Shvoy Lajos*²³⁷) már Mindszenty József veszprémi püspöksége idején is a későbbi bíboros köré csoportosultak. A Szálasi-kormány alatt – Serédi Jusztinián politikájával ellentétben, valamint szabadabb mozgásterük és lelkipásztori mentalitásuk következtében – a három főpap a nyílt szembenállás képviselője volt. 1945-től ehhez a csoporthoz csatlakozott *Pétery József*,²³⁸ majd *Badalik Bertalan*,²³⁹ valamint a későbbi „ingadozó püspökök”: *Papp Kálmán*,²⁴⁰ *Kovács Sándor*²⁴¹ és *Dudás Miklós*.²⁴² Mindszenty József bíboros hatására 1950-ig a püspöki karban az ő irányvonaluk érvényesült. Ezek a főpásztorok ugyanis azzal a számítással védelmezték az egyház pozícióit, hogy a kommunista diktatúra – elődjeihez hasonlóan – rövid életű lesz, amelyet az egyház még akkor is kibír, ha ez nagy

---

Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése következtében 1945. április 4-én kiutasították Budapestről, április 6-án hagyta el az országot.

²³⁶ Boldog Apor Vilmos báró, (1892 – 1945) 1915-ben szentelték pappá, XII. Pius 1941-ben győri püspökké nevezte ki. 1944-ben tiltakozott a fajüldözés ellen, majd a püspökvár pincéjében adott menedéket sokaknak. A nők védelme közben egy szovjet katona 1945-március 30-án halálosan megsebesítette. II. János Pál pápa boldoggá avatta 1997-ben.

²³⁷ Shvoy Lajos (1879 – 1968) székesfehérvári megyéspüspök. 1901-ben szentelték pappá, a Regnum Marianum templom építtetője és első plébánosa. 1927-től székesfehérvári püspök. 1944-ben Sopronköhidára hurcolták, később pedig a kommunista rezsim alatt is állandó retorziókkal zsarolták.

²³⁸ Pétery József (1890 – 1967) 1912-ben szentelték pappá, 1942-1967 között a váci egyházmegye püspöke. 1951-es hejcei internálása egyértelműen annak demonstrálása volt, hogy mire számíthatnak azok a püspökök, akik Mindszentyhez hasonló következetességgel fordulnak szembe az állam elvárásaival.

²³⁹ Badalik Bertalan (1890 – 1965) 1908-ban lépett be a domonkos rendbe, 1914-ben szentelték pappá Grazban. A magyar domonkos rendtartomány tartományfőnöke 1938-1946 között. Veszprémi püspökké XII. Pius pápa 1949. június 10-én nevezte ki. Az 1956-os forradalom miatti politikai megtorlások egyik utolsó lépéseként, 1957. augusztus 15-én mozdították el a Veszprémi Egyházmegye éléről.

²⁴⁰ Papp Kálmán (1886 – 1966) 1908-ban szentelték pappá, mosoni káplán, majd Frigyes főherceg családjában nevelő. Az első világháború alatt tábori lelkész. 1920-tól röjtökmuzsaji, 1925-től soproni város-plébános, XII. Pius pápa 1946. május 3-án nevezte ki győri püspöknek.

²⁴¹ Kovács Sándor (1893 – 1972), szombathelyi megyéspüspök. 1915-ben szentelték pappá, a váci püspök udvari káplánja, 1928-tól kecskeméti plébános, 1944. március 17-től szombathelyi püspök.

Papp Kálmán és Kovács Sándor püspöknek nem volt meghatározó szerepe a püspökkari konferenciában. Akkor viszont, amikor a „második vonalhoz” tartozó személyek aktivitására volt szükség, mindig ők kerültek előtérbe. Így Grósz József kiszabadulásakor, mint az állammal (Papp Kálmán) és Grósszel (Kovács Sándor) tárgyaló személyek, majd a püspökkari tárgyalóbizottság (Papp Kálmán), vagy a zsinatra utazó képviselőcsoport (Kovács Sándor) tagjaiként.

²⁴² Dudás Miklós (1902 – 1972), hajdúdorogi megyéspüspök, bazilita szerzetes. 1921-ben lépett a rendbe, 1927-ben szentelték pappá. 1939-től hajdúdorogi megyéspüspök, 1946-tól pedig haláláig a Miskolci Exarchátus apostoli kormányzója. Ismereteink szerint Dudás Miklós püspök a bíboros gyóntatója volt. Őt, Pétery Józsefet és Shvoy Lajost már Mindszenty József letartóztatásakor is kihallgatták, Vö. Balogh M., 2008a, 43-44.

véraldozatokkal jár.²⁴³ E „lelkipásztori típusú” egyházvezetésben ösztönszerűen ott élt, hogy ők, mint pásztorok híveikért mindenestül felelősek. A felelősségtudat kapcsán azonban nem felejtkezhetünk el arról, hogy az általuk kormányzott egyházmegyékben a népesség túlnyomó része katolikus volt. Vagyis amikor a püspökök híveik érdekében szóltak, vagy a hitoktatás fakultatívvá tétele ellen tiltakoztak, egyben a lakosság nagyobb hányadának érdekeit védték. Bizonyos csoportok pedig legtöbbször csak az egyház védelmében bízhattak (például a magyarországi német nemzetiség), mert nem létezett egyéb olyan jelentős társadalmi csoportosulás, amely panaszukat képviselte volna. Ennek megfelelően a Mindszenty bíboros köré csoportosuló főpapok ettől a biztos háttértől támogatva nemegyszer nyíltan megkérdőjelezték a rendszer legalitását, rámutattak gyenge pontjaira, amire a kommunista vezetés egyre brutálisabb erőszakkal válaszolt.

A püspöki karnak azonban volt egy másik csoportja is. Ők korábban papként, püspökként olyan területeken működtek, ahol a társadalom vallásilag polarizáltabb volt (*Czapik Gyula*²⁴⁴ Budapesten, mint újságíró), ahol a katolikuság kisebbségben élt (*Bánáss László*²⁴⁵ Debrecenben volt plébános), vagy Serédi Jusztinián közvetlen környezetében tapasztalatot szereztek a diplomáciai útvonalak kompromisszumos lehetőségeiről (például *Hamvas Endre*, vagy *Beresztóczy Miklós*, bár ő inkább a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban tanulta ki a kompromisszumok csínját). Ők a politikai eseményeket közelebbről látták, *Balogh páter*²⁴⁶ információi alapján pedig²⁴⁷ a színpad mögötti folyamatokat is sejtették. Tapasztalataik és „előéletük” nyomán az egyházi vezetőknek ez a köre arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar egyháznak a kommunistákkal való hosszú távú együttéléssel kell számolnia,²⁴⁸ bár ennek „műfaja” még nem volt világos előttük. Amikor azonban egyre több jel mutatott az egyház szabad mozgásterének korlátozására (például katolikus egyesületek feloszlása, iskolák államosítása), legfontosabb céljuk a szentségkiszolgáltatás és a hitoktatás szabadságának megőrzése lett, amelynek biztosítása érdekében a katolikus közösség minden

²⁴³ A püspöki kar szerepvállalásának erről a tényezőjéről Czapik Gyula is szólt az Államtitkárság számára benyújtott Pro-memóriájában. Közli: Rétfalvi, in: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm>

²⁴⁴ Czapik Gyula (1887 – 1956) egri érsek. 1910-ben szentelték pappá, 1939-től veszprémi megyéspüspök, 1943-tól egri érsek. A püspöki karnak a békemozgalomhoz legközelebb álló személyisége.

²⁴⁵ Bánáss László (1888 – 1949), veszprémi megyéspüspök. 1912-ben szentelték pappá, 1942-től debreceni plébános, 1946-ban a veszprémi püspökségre kapott kinevezést.

²⁴⁶ Balogh István (1894 – 1976) csanádi egyházmegyes pap. A szegedi politikai élet, majd 1944-től országosan is a társadalmi élet meghatározó szereplője, miniszterelnökségi államtitkár. 1951-ben kiutasítják Budapestről, ahová 1953-ban visszatérhet. Ekkortól haláláig az V. kerületi Angolkisasszonyok Templomának igazgatója.

²⁴⁷ Vö. Balogh I., 1960. Az információátadás csatornáiról, kapcsolatteremtési kísérleteiről Balogh István részletesen ír önéletrajzi összefoglalójában, amelynek gépelte kéziratát Borovi József (1917 – 2005) halála előtt adta át nekem. (K. P.) Ebből megtalálható egy példány a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban is. Címe: 15 év egyházpolitikája.

²⁴⁸ Saád, 1983, 129.

más életterületének megmaradását alárendelték. E két elemi feltétel megóvása és a további engedmények elérése érdekében hajlandónak mutatkoztak a rendszer politikai stabilitását támogatni, és sokszor annak igényeit is kiszolgálni. A Czapik Gyula nevéhez fűződő irányzat – Mindszenty tudtával és engedélyével – már az egyházi iskolák államosítása idején igyekezett kapcsolatot tartani *Rákosi Mátyással*,²⁴⁹ jelentőségük azonban csak a szerzetesek 1950-es elhurcolása kapcsán nőtt meg, és volt meghatározó 1956-ig.²⁵⁰ Czapiknak és társainak sikerült ugyan kicsikarniuk néhány engedményt, az 1950-es egyezmény pedig valamiféle jogbiztonságot adott a katolikus egyház számára, az „ellenszolgáltatások” azonban felőrölték őket.²⁵¹

III. 1. 2. Grósz József 1956-os visszatérésének előkészítése

Mindszenty József emlékirataiból tudjuk, hogy 1955 telén, amikor a pártvezetés megpróbálta szalonképesebbé tenni a diktatúrát, őt, valamint az 1951 óta ugyancsak rab kalocsai érseket felkeresték a felsőpetényi kastélyban, hogy szabadulásuk előkészítéseként a szocializmus néhány eredményének elismerésére bírják őket. Mindszenty erre nem volt hajlandó, Grósz azonban elfogadta a lehetőséget.²⁵² Közben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa több egyházi személyt, köztük a Grósz-per néhány vádlottját is kegyelemben részesítette. Ekkor szabadult ki a börtönből *Baranyai Jusztin*²⁵³ ciszterci, *Bolyos Rezső Ákos*,²⁵⁴ *Bihari Árpád Tádé*,²⁵⁵ Rába Márk Lukács pálos szerzetes, *Gyetzvai Péter* kalocsai érseki irodaigazgató,²⁵⁶

²⁴⁹ A tárgyalási folyamatot részletesen elemzi Balogh M., 2008a, 65-103.

²⁵⁰ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a püspöki kar két irányvonala nem állt szemben egymással oly mértékben, ahogy ezt a kommunista politika a békepapi mozgalom 1950-es megalapításával, majd szerepeltetésével próbálta kiélezni, illetve ahogy a későbbi ideológiai történetírás értelmezte (például Gergely Jenő vonatkozó könyve: Gergely, 1985). Ezt a szembeállítást, ellenkező előjellel ugyan, de a rendszerváltozás utáni történetírás is gyakran alkalmazza. Meglátásunk szerint a püspöki kar 1958-ig – a belső véleménykülönbségek ellenére – mindig egységes állásponttal lépett a nyilvánosság elé, aminek az is bizonyítéka, hogy a Szentszék figyelmeztetései minden esetben a konferencia egészéhez szóltak, sohasem az egyes ordináriusokhoz. A Vatikán csak egyszer, 1958-ban intett meg személy szerint magyar püspököt, mégpedig Hamvas Endrét. Hamvas ügye pedig azzal az eltávolodással hozható összefüggésbe, amely Grósz József tevékenysége és az ő személyes ambíciói között mutatkozott.

²⁵¹ Czapik 1956. januári állapotáról lásd: Jelentés, 1956. február 1, Közli: Balogh M., 2008b, 730.

²⁵² A háttéreményeket részletesen bemutatja Szabó, 2001, 55-57.

²⁵³ Baranyai Jusztin (1882 – 1956) ciszterci szerzetes, 1948. december 26-án tartóztatták le. A Mindszenty-per másodrendű vádlottja, 12 év fegyházra ítélték. A börtönben a kínzások hatására teljesen tönkre ment, szabadulása után fél évvel meghalt.

²⁵⁴ Bolyos Ákos (1914 – 1994) pálos szerzetes. 1935-ben lépett a rendbe, páloszszenkúti, majd pécsi házfönök. A Grósz-perben 10 év börtönbüntetésre ítélték 1951. augusztus 7-én.

²⁵⁵ Bihari Tádé (1906 – 1993) pálos szerzetes. 1938-ban lépett a rendbe. 8 év börtönbüntetésre ítélték 1951. szeptember 26-án.

²⁵⁶ Gyetzvai Péter (1912 – 1988) kalocsai főegyházmegyes pap. 1951. május 18-án Grósz Józseffel együtt hurcolták el, 5 évet töltött fegyházban.

Sztrilich Károly érseki titkár,²⁵⁷ valamint *Juhász Ferenc* mérki,²⁵⁸ *Eröss István* tiszagyendai²⁵⁹ és *Iselstőger Lajos* kalocsai plébános.²⁶⁰ *Papp Kálmán* győri püspök naplójában 1956. március 4-én a következő megjegyzést találjuk: „...*ebéd alatt beszélgetés Grósz Józsefről, akit szabadon bocsátottak*”.²⁶¹ A „szabadon bocsátás” a kalocsai érsek áttelepítését jelentette Felsőpetényből a tószegi plébániára (Szolnok megye). Ide feltehetőleg február 25-én érkezett meg, mert egy a tószegiek által, az érsek számára készített fotóalbum ezt az időpontot jelöli meg tartózkodásának kezdeteként. Grósz József ekkor a faluban már viszonylag szabadon mozoghatott, látogatókat fogadott, és csak egy ór felügyelte.²⁶² Grósz hagyatékában megmaradtak azok a jegyzetek, amelyekkel a visszatérésre készült.²⁶³ Ezek arról tanúskodnak, hogy részletesen áttanulmányozta a magyar közigazgatás rendszerét, az újságokból pedig feltérképezte az iparosítás eredményeit. Egy későbbi leveléből tudjuk, hogy ezekben az időkben *Kenyeres Lajos*,²⁶⁴ az 1957-ben meggyilkolt tiszavárkonyi plébános volt a gyóntatója.²⁶⁵

Feltehetőleg még Felsőpetényben, vagy pedig ezekben a hónapokban történt Grósz József ügynöki beszerzése, hiszen az államhatalom által neki szánt feladat kulcsfontosságú volt.²⁶⁶ 1955-re ugyanis a Czapik-szárny elszigetelődött, a békepapi mozgalom munkája pedig nemhogy szembeállította, hanem ellenükben összekovácsolta az egyházvezetőket és a papságot. A kalocsai érseknek ebben a helyzetben a híd szerepét kellett volna betöltenie a püspöki karon belül, mert úgy látszott, lojális magatartása, illetve börtönviselt állapota mindkét püspökkari csoport előtt elfogadhatóvá teszi.²⁶⁷ Az államvédelem eredeti elképzelése

²⁵⁷ Sztrilich Károly (1917 – 1964) kalocsai főegyházmegyes pap. Érseki titkár, 1951-ben a Grósz-per vádlottjaként bebörtönözték, majd 1956-tól irodaigazgató. 1964-től Kecel-Beltér plébánosa, esperes, autóbalesetben hunyt el.

²⁵⁸ Juhász Ferenc (1904 – 1976) szatmári egyházmegyes pap, letartóztatásának időpontja ismeretlen.

²⁵⁹ Eröss István (1909 – 2002) egri főegyházmegyes pap, tiszagyendai plébános. 1950. április 11-ére tanúnak idézték be Budapestre, de azonnal letartóztatták. Háromévi börtönbüntetésének utolsó napján közölték vele, hogy rabságát nyolc évre emelték. 1956. február 25-én kegyelmet kapott. Vö. Hetényi, 1996, 57.

²⁶⁰ Iselstőger Lajos (1885 – 1963) váci egyházmegyes pap. 1918-ban a szerb csapatok, 1944-ben a nyilasok, 1953-ban pedig a kommunisták börtönözték be, ekkor államellenes összeesküvés vádjával, 15 évre. Hetényi szerint 1956. február 25-én szabadult. Hetényi, 1994, 65-66., 144. A hírt az *Új Ember* is közölte: *Új Ember*, 1956. március 4.

²⁶¹ Papp, 1956. március 4.

²⁶² Lásd Grósz, 1995, 337-338. és Badalik Bertalan május 18-i levele Horváth Jánoshoz, amelyben Grósz Józsefnél tett látogatásáról, valamint az érsek életkörülményeiről ír. MNL OL XIX-A-21-a-95/1956. (6. d.)

²⁶³ Petróci Sándor váci aulista véleménye szerint 1955 decemberében Verney Kornél pestszentlőrinci plébánost állami nyomásra helyezték Tószegre adminisztrátornak, hogy ott Grósz József „átnevelője” legyen. Petróci, 1997, 217-218.

²⁶⁴ Kenyeres Károly Lajos (1908 – 1957) plébános. 1930-ban szentelték pappá, 1946-tól tiszavárkonyi plébános. 1957-ben meggyilkolták.

²⁶⁵ Grósz József kalocsai érsek levele Sinka Imrénéhez, KFL, I. 1. a. Püspökkari iratok – Grósz József különgyűjtemény, 1958. Rendezés alatt.

²⁶⁶ Szabó, 2001, 59.

²⁶⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O-13405/2. 156-162.

az volt, hogy az érsek háromhavi tószegi tartózkodás után kérvényezze a püspöki kartól: járjanak közben érte és Mindszenty Józsefért a Minisztertanácsnál. Ezt első körben a primás és az ellenálló püspökök magatartására hivatkozva elutasította volna a kormány. A visszajuttatási terv szerint többszöri próbálkozás után, bizonyos ellenszolgáltatások fejében a kalocsai érsek megkapta volna a kegyelmet.²⁶⁸ A folyamatot azonban felgyorsította Czapik Gyula betegsége, akinek egészsége – a számtalan konfliktushelyzettől terhelten – már 1956 januárjában megroppant.²⁶⁹ „Czapik érsek betegségéről (rák) aggasztó hírek. Gröss érseket állítólag rehabilitálják, és újra átvesszi a hivatalt Kalocsán” – olvassuk a győri püspök április 13-i bejegyzésénél.²⁷⁰

1956. április 23-án Bognár József külkereskedelmi miniszter²⁷¹, majd az ÁEH vezetői látogatást tettek Czapik Gyulánál a Széher úti kórházban, ahol az érsek betegségének súlyosságával szembesültek.²⁷² Ugyanezen a napon Papp Kálmán a következőket írja: „11 órakor megérkezik [Kovács] Sándor episcopus Pannonhalmáról... Gröss érseknél volt... Jól van. Nemsokára Kalocsán”,²⁷³ majd április 25-énél, az egri érsek halálhíre²⁷⁴ kapcsán megjegyzi: „Nagy esemény, nagy problémákat vet fel”.²⁷⁵ A kommunista kormány saját halottjának tekintette a püspöki kar elnökét, temetésén pedig igen jelentős tisztségviselőkkel képviseltette magát.²⁷⁶ „Szegény mást érdemelt volna” – jegyzi meg önéletrajzában a szertartást végző Shvoy Lajos püspök.²⁷⁷

1956 áprilisának végén, betöltetlenül, illetve akadályoztatva volt három érseki szék, a rangidős Virág Ferenc,²⁷⁸ valamint Dudás Miklós püspök súlyos betegséggel²⁷⁹ küszködött,

²⁶⁸ Uo. 137-138. Lénárd, 1995, 151-153.

²⁶⁹ Betegségének körülményeiről vö. Saád, 1983, 142-143.

²⁷⁰ Papp, 1956. április 13.

²⁷¹ Bognár József (1917 – 1996) politikus. Kisgazdapárti feladatkörei után különféle miniszteri posztokra kapott kinevezést, 1949-1956 között belkereskedelmi miniszter, Nagy Imre 1956-os kormányának miniszterelnök-helyettese, a Kádár-korszakban kulturális és tudományos területeken dolgozott tovább.

²⁷² Vö. MNL OL XIX-A-21-a-7-1956. (4. d.). Az *Új Ember* szerint ugyanaznap operálták meg az érseket. *Új Ember*, 1956. április 29. Az ÁEH dokumentum szerint az operációra április 19-én került sor.

²⁷³ Papp, 1956. április 19. Hasonlóképpen ír erről Shvoy, 2002, 125.

²⁷⁴ Az *Új Ember* részletesen beszámol az érsek haldoklásáról, halálának okáról, valamint a Czapik Gyulát segítő és a betegek szentségével is ellátó Badalik Bertalan püspök jelenlétéről a betegágy mellett. A halottas ágyánál később ott volt Endrey Mihály, Brezanóczy Pál, Esty Miklós mellett Horváth János ÁEH elnök és helyettese, Miklós Imre is. *Új Ember*, 1956. április 29., Saád, 1983, 112-113.

²⁷⁵ Papp, 1956. április 26.

²⁷⁶ A kormányt Mekis József, a minisztertanács elnökhelyettese, Molnár Erik és Román József miniszterek, az ÁEH-t Horváth János elnök, valamint helyettese Varga József képviselte, továbbá a népfront, a béketanács vezető személyiségei is jelen voltak a temetésen. *Új Ember*, 1956. május 6.

²⁷⁷ Shvoy, 2002, 125. A székesfehérvári püspök mellett a püspöki kar tagjai közül Hamvas Endre, Papp Kálmán, Badalik Bertalan, *Sárközy Pál*, Kovács Vince vett részt a temetésen, valamint ott volt a két egri segédpüspök, Kriston Endre és Endrey Mihály is. *Új Ember*, 1956. május 6.

²⁷⁸ Virág Ferenc (1869 – 1958) püspök. 1926-tól állt a Pécsi Egyházmegye élén.

²⁷⁹ Dudás Miklós tüdőbajban szenvedett, ezért a püspökkari konferenciákon sem tudott mindig jelen lenni, 1957-ben pedig tüdőbetegségére hivatkozva vonult vissza az egyházkormányzati ügyek közvetlen intézésétől, illetve

Shvoy Lajos személye pedig elfogadhatatlan volt az állam számára. Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) azonban az államvédelmi hatóságokkal karöltve már Czapik Gyula halála előtt néhány nappal elkezdte a jövő építését. Kovács Sándor püspök feltehetőleg ennek első lépéseként járt Tószegen.²⁸⁰ Erre a szombathelyi püspök azért lehetett alkalmas, mert a magyarországi főpapok közül talán ő állt legközelebb az érsekhez, ugyanakkor a püspöki karban is egyöntetűen elfogadott személyiség volt. Azt nem tudjuk eldönteni, hogy a szombathelyi püspök tájékoztatása, Grösz megtörése vagy a szabadulás utáni vágy hatott rá jobban, de Horváth János ÁEH elnök és *Varga József* április 23-i látogatásakor az érsek az állami tisztségviselők szerint is alkalmazkodónak mutatkozott azokban a kritikus kérdésekben, amelyek az állam és az egyház aktuális konfliktusainak forrásai voltak (belpolitikai viszonyok, a békepapi mozgalom és annak újsága, a *Kereszt* ügyében). E találkozás érdekessége – amint az elnök ezt fel is jegyezte –, hogy Grösz gyakorlatilag ekkor tárgyalta először az ÁEH vezetésével, hiszen annak 1951-es megalakulásakor már börtönben volt.²⁸¹

Horváth János 1956. május 3-án előterjesztéssel fordult az MDP Politikai Bizottságához: Grösz Józsefet jelölte a püspöki kar élére. Javaslatára szerint a visszatérést a kar három legtekintélyesebb tagjának kell indítványoznia május 19-én, kifejezve együttműködési szándékukat a kormány törekvéseivel. Erre válaszként a minisztertanács elnöke május 21-én fogadja Grösz érseket, amikor írásos nyilatkozatban kell megerősítenie lojalitását. A bizottság május 4-én hagyta jóvá a javaslatot,²⁸² épp az ötödik évfordulóján annak a határozatnak, amely elrendelte az érsek letartóztatását.²⁸³ A hivatal ugyanezen a napon értesítette Shvoy Lajos, Papp Kálmán és Hamvas Endre püspököket, hogy május 7-ére tárgyalásra hívja őket.²⁸⁴

---

kért és kapott kiutazási engedélyt egy svájci gyógykezelésre. Dudás Miklós 1944-ben lett tbc-s, miközben munkácsi apostoli kormányzóként Kárpátalját járta, hogy a német hatóságoknál megakadályozza a ruszinok kitelepítését. Hat ruszin halálraítéltért Szombathelyre is elutazott, közülük hármat tudott megmenteni. A malenkij robot idején pedig a Tisza menti falvakat járta egy egylovas taligával, bokasérüléssel, hogy vigasztalja a bajbajutottakat. Vö. Hollós, 1991.

²⁸⁰ Papp, 1956. április 19. A győri püspök naplójának tanúsága szerint a kalocsai érsek és a püspöki kar közötti kapcsolatfelvétel három héttel előbb történt, mint arra – május 6-át meghatározva – *Salacz Gábor* rámutatott, aki Rogács Ferenc feljegyzésén kívül más forrást nem ismert. Papp Kálmán információit megbízhatóbbnak tartjuk, mivel ő a tárgyalóbizottságnak is tagja volt.

²⁸¹ Vö. MNL OL M–KS 276. f. 89. cs. 278. ő. e. 311–313. A forrás tanúsága szerint a két személyt Hegedüs András utasította, hogy látogassák meg Grösz Józsefet.

²⁸² MNL OL M–KS 276. f. 53. cs. 284. ő. e. 10., 112.

²⁸³ Vö. Balogh M., 2006, 19. és Szabó, 2001, 18.

²⁸⁴ Papp, 1956. május 4. Salacz Gábor és rá hivatkozva a vonatkozó szakirodalom is úgy tudja, hogy a megbeszélésen csak Hamvas Endre és Papp Kálmán vett részt. A győri püspök naplójának e bejegyzése azonban arról tudósít, hogy Shvoy Lajos mind a tárgyaláson, mind a nyilatkozat megfogalmazásakor jelen volt.

A főpapokat Horváth János, Varga József és *Miklós Imre*²⁸⁵ fogadta, akik azt indítványozták, hogy a főpapok készítsenek egy nyilatkozatot, és kérjék a kormánytól a kalocsai érsek szabadon bocsátását. A nyilatkozatot végül Hamvas és Papp püspök fogalmazta meg az esztergomi apostoli kormányzó, Hamvas Endre lakásán,²⁸⁶ de ez nem tetszett az ÁEH-nak, miként a Badalik által korábban összeállított változat sem, amelyet egészében elvetettek, mert követelések is voltak benne.²⁸⁷ Az egyházügyi hivatal vezetői biztosra mentek, mert a tárgyalás előtt újból egyeztettek Grósz Józseffel, akit május 6-án ismét meglátogatott Tószegen Horváth János.²⁸⁸ Ezekben a napokban Shvoy Lajos, Hamvas Endre, Papp Kálmán egyaránt készült az érsekhez, de nem jutottak el hozzá.²⁸⁹ A Széher úti kórházban betegeskedő Badalik Bertalan viszont felkereste a Szolnok megyei faluban, amire egy levelében hivatkozik is.²⁹⁰ E műveletek közepette az államvédelmi hatóság sem volt tétlen. Az ÁEH-n keresztül felajánlották, hogy a visszaérkező érsek lakosztályát rendbe hozzák. A munkálatok során felszerelt mikrofonokat a püspökségi egyházügyi megbízott irodájába vezették, később ezen keresztül ellenőrizték az érseket. *Tassi Ferenc* titkár²⁹¹ és Sztrilich Károly a forradalom idején leszerelték ezeket a készülékeket, egyet azonban nem találtak meg, ami alapján azonosították a „leszerelőket”, és emiatt 1957 áprilisában néhány napra fogdába vetették a két aulistát.²⁹²

Grósz József szabadon bocsátásának útja azonban ismét lerövidült. Az események *Hegedüs András*²⁹³ külföldi utazása miatt május 4-étől felgyorsultak. Hamvas május 10-én másnap délelőttre táviratban hívta össze a konferenciát,²⁹⁴ ahol elfogadták a kívánt hűségnyilatkozatot és kegyelmi kérvényt.²⁹⁵ Május 11-én délután a püspöki kar három fent említett képviselője Hegedüs Andrásához ment kihallgatásra, aki kérelmük előterjesztése után arról tájékoztatta őket, hogy Grósz Józsefet 1956. május 12-én fogadja.²⁹⁶ *Molnár Erik*

²⁸⁵ Miklós Imre (1927 – 2003) politikus. Szakszervezeti munkás, majd 1951-től az ÁEH dolgozója. 1956-tól elnökhelyettes, a hivatal egyik legiskolázottabb személyisége, 1956-tól a kommunista egyházpolitika legbefolyásosabb alakítója és végrehajtója.

²⁸⁶ Ez feltehetőleg a budai primási palota lehetett.

²⁸⁷ Salacz, 1988, 126.

²⁸⁸ Balogh, 2006, 20.

²⁸⁹ Papp, 1956. május 7.

²⁹⁰ MNL OL XIX–A–21–a–95/1956. (6. d.)

²⁹¹ Tassi Ferenc (1911 – ?) kalocsai főegyházmegyei pap. Hitoktató, lelkész 1933-tól Horgos-Királyhalomban, 1935-től a szabadkai Apostoli Kormányzóság jegyzője, 1936-tól levéltáros u. o. 1937-1938 jogi tanulmányokat folytatott Rómában, főszentszéki jegyző Kalocsán, 1947-1950 között a karmelita rendben volt, 1950-től lelki igazgató a kalocsai küsszemináriumban. 1951-től érseki titkár, főszentszéki jegyző, 1974-től érseki tanácsos, 1983-ban nyugállományba vonult.

²⁹² *Tassi Ferenc* érseki titkár beszámolója, in: Hetényi, 1994, 146-147.

²⁹³ Hegedüs András (1922 – 1999) politikus. Magyarország miniszterelnöke 1955-1956-ban.

²⁹⁴ Ld. Grósz, 2011. 1956/12.

²⁹⁵ A nyilatkozat szövegét közli Balogh M, 2008b, 738.

²⁹⁶ Papp, 1956. május 11.

igazságügy-miniszter²⁹⁷ értesítése május 11-i keltezésű; ennek tanúsága szerint a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a miniszter előterjesztésére kegyelemben részesítette a kalocsai érseket.²⁹⁸

III. 1. 3. A szabaddá vált Grósz József kalocsai érsek fogadtatása és első megnyilatkozásai

Hegedüs András tehát május 12-én fogadta Grósz Józsefet, ami jó alkalom volt arra, hogy az érsek a nyilvánosság előtt is abban a hangnemben beszéljen a rendszerről, amelyet 1955 decembere óta a hatalom birtokosai elvártak tőle.²⁹⁹ Papp Kálmán naplójegyzete szerint az érsek e napokban még Tószegen tartózkodott, ezek azonban már csak a búcsúzás napjai voltak. Grósz József május 13-án, ünnepi szentmise pontifikálásával köszönt el a tószegi hívektől, majd Budapestre utazott, ahol több napra a Központi Szemináriumban szállt meg. *Török József* Grósz titkárára³⁰⁰ hivatkozva úgy tudja, hogy az érsek innen egy dunaújvárosi látogatásra indult,³⁰¹ majd Egerbe, ahol átvette a püspöki kar ügyvitelét.³⁰² Ezeket a programokat említi *Saad Béla*³⁰³ is, aki az *Új Ember* május 27-i³⁰⁴ számában közölt interjút a szabaddá vált főpástorral. *Kriston Endre*³⁰⁵ levele szerint az egri látogatásra 1956. május 17-én került sor,³⁰⁶ május 19-én, pünkösd vigíliáján pedig Grósz József kalocsai érsek ünnepélyesen bevonult székhelyére, és visszavette a főegyházmegye kormányzását.³⁰⁷

²⁹⁷ Dr. Molnár Erik (1894 – 1966) akadémikus, Kossuth-díjas. 1928-tól tagja az MKP-nek, tagja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, 1944–1947 népjóléti-, 1947–1948 külügyminiszter, 1948–1949 moszkvai nagykövet, 1950–1952 igazságügy-, 1952–1953 külügyminiszter, 1953–1954 a Legfelsőbb Bíróság elnöke, 1954–1956 igazságügy-miniszter.

²⁹⁸ A korábbi szakirodalom a miniszterelnök és Grósz József találkozásának időpontját, május 12-ét jelöli meg a dokumentum keltezési időpontjaként (például Balogh–Gergely, 1993, 311.). A helyes dátum azonban 1956. május 11. Vö. Grósz, 2011, 1956/13.

²⁹⁹ A találkozóról hírt ad, és a nyilatkozatot – amelyben Grósz elismeri a szocialista társadalom eredményeit, és készséget mutat az együttműködésre – közli: *Új Ember*, 1956. május 20.

³⁰⁰ Az életrajzból nem derül ki, ki a hír forrása: Sztrilich Károly vagy Tassi Ferenc.

³⁰¹ Papp Kálmán szerint a főpap ezekben a napokban még Tószegen tartózkodott (vö. Papp, 1956. május 12.), de ez az információ nem egyezik meg a többi forrással.

³⁰² Grósz, 1995, 338. Török József idézőjelben hivatkozik a titkár beszámolójára, a forrás lelőhelyét azonban nem adja meg.

³⁰³ Saad Béla (1905 – 1993) újságíró, számos könyv szerzője, 1957-től a Vigilia felelős kiadója, az *Új Ember* felelős szerkesztője és kiadója.

³⁰⁴ *Új Ember*, 1956. május 27.

³⁰⁵ Kriston Endre (1877 – 1960) egri segédpüspök. 1899-ben szentelték pappá, a kommün idején meghurcolták. Püspöki kinevezésére 1923-ban került sor. 1945-ben hamis vádak alapján ismét letartóztatták és megkínózták. Ezután visszavonultan élt.

³⁰⁶ Ld. Grósz, 2012. 1956/23.

³⁰⁷ Grósz, 1995, 338. A szemtanúk elmondása szerint a kalocsaiak kivonultak Grósz József érsek elé a város határába, ahol a sofőr leállította a gépkocsi motorját, mert az autót a tömeg akarta betolni a székesegyházhoz. Hosszú évtizedek után is úgy emlékeztek erre az eseményre, mint egy olyan alkalomra, amikor soha nem látott

Másnap a főszékesegyházban bérmált.³⁰⁸ Ezzel kezdte meg főpásztori működésének utolsó öt évét a Kalocsai Főegyházmezejében.

A szabadulásakor adott nyilatkozatok és a püspöki kar elnökének állami „sztárolása” azonban félelmet keltett nemcsak a hívekben, hanem még Papp Kálmánban is. „*Május 14. hétfő. Mérlegelem Grósz érsek nyilatkozatát, latolgotom, és aggodalomra ad okot. Május 15. kedd. Nagyon sokat foglalkoztat Grósz érsek ügye. Híre jár, hogy pünkösdszombat nagy ünnepélyességgel akarja [a] kormány bevonulását Kalocsára. Május 22. kedd. Grósz érseket vizsik, hordozzák Operába, Margitszigeten vacsora, cigányzene.*”³⁰⁹ Az ÁEH a püspöki kar elnökének Budapesten szolgálati lakást akart adni, ezt azonban feltehetőleg nem vette igénybe, mert 1957 januárjában Grnák Károly,³¹⁰ az egyházügyi hivatal egyik dolgozója kapta meg a kijelölt Kossuth téri ingatlant.³¹¹

1956. június 9-én Kalocsán nemzetközi sajtótájékoztatóra került sor. Ezen az érsek úgy nyilatkozott, hogy Magyarországon szabad a vallásgyakorlás, a hitoktatásban és a kinevezésekben azonban vannak helyi nehézségek. Beszámolt arról is, hogy már felkereste a pesti és a szegedi szemináriumot, illetve megemlítette Mindszenty József, Pétery József, valamint Kisberk Imre³¹² visszahelyezésének szükségességét, de ezt az MTI tudósítója kihúzta a közleményből.³¹³ Mindszentyről egyébként azt mondta Grósz, hogy kedvező körülmények között van, és a vele való találkozást sem tiltották meg neki.³¹⁴ Elmondása szerint az ő kiszabadulásának ügyébe nem vonták be a prímást, bővebben azonban nem akart a bíboros helyzetéről nyilatkozni.³¹⁵ A Grósz-hagyatékban egyébként nagy számban maradtak meg

---

embertömeg vette körül az érseket, aki számára ugyancsak felejthetetlen volt ez a bevonulás. (Lakatos Andor szóbeli közlése.)

³⁰⁸ *Új Ember*, 1956. június 10.

³⁰⁹ Papp, 1956. május 14., 15., 22.

³¹⁰ Grnák Károly (1928 – ?) ÁEH dolgozó. 1945-től párttag, a Budapesti DISZ Bizottság tagja, 1950-1953 között a Néphadsereg politikai tisztje, 1955-től dolgozik az ÁEH-ban, mint a protestáns egyházakkal és szektákkal foglalkozó osztályok munkatársa. Többször fegyelmben részesült, amely alól később mentesítették. 1987-től a Tájékoztatói és Dokumentációs Osztály vezetője. (Soós Viktor Attila közlése.)

³¹¹ Vö. MNL OL XIX–A–21–a–125/1956. (6. d.) A levélben az ÁEH elnöke kéri, hogy a Kossuth Lajos tér 13-14. III. em. 9. alatt lévő kétszobás lakást május 11-ére utalják ki Grósz Józsefnek. Továbbá: MNL OL XIX–A–21–a–262/1956. (6. d.) A dokumentum szerint a lakást *Bugyi Balázs* önhatalmúlag elfoglalta, ezért az ÁEH az ő kilakoltatását kéri, hogy helyére Grnák Károly, a hivatal dolgozója költözhessen be.

³¹² Kisberk Imre (1906 – 1982) székesfehérvári megyéspüspök. 1930-ban szentelik pappá, 1951-ben segédpüspök. Működésében az állam hosszú éveken át akadályozza, Székesfehérvárról is kitiltják. 1958-ban ismét plébános Székesfehérváron, 1969-től apostoli kormányzó, 1974-től megyéspüspök. 1971–1974-ben az esztergomi főegyházmege apostoli kormányzója.

³¹³ A sajtótájékoztató eseményről ebben a szellemen tudósít az *Új Ember* is. *Új Ember*, 1956. június 17.

³¹⁴ Amennyiben tényleg nem tiltották a két főpap találkozását, akkor Grósznak ez a kijelentése módosítja Mindszenty állítását, miszerint csak Püspökszentlászlón volt alkalmuk a kapcsolattartásra. A kérdéshez lásd Szabó, 2001, 55. és a hozzá kapcsolódó 172. jegyzet.

³¹⁵ Vö. MNL OL XIX–A–21–a–121/1956. (6. d.)

olyan levelek, amelyek már ekkor az érsek közbenjárását kérik a bebörtönzött politikai foglyokért, tehát érzékelhette a probléma súlyát.

A kalocsai érsek megnyilatkozása és állami támogatottsága sokakban megütközést keltett. Nem tudták, mit várhatnak tőle, hiszen kiszabadulása után azonnal a vallásszabadság meglétéről beszélt, ami nem volt jó jel, bizonyos mértékben még visszalépést is jelentett Czapik Gyula nyilatkozataihoz képest.

A következőkben látni fogjuk, hogy a fenti eseménysor taktikázásnak, óvatosságnak bizonyult, hiszen utóbbi megnyilatkozásaiban egyre több igénnyel állt elő az egyház működési szabadságának érdekében. Egri és szegedi útja egyben bölcsességre utal, az ügyeket ugyanis mind adminisztratív szinten, mind az „ügyvivő”, Hamvas Endre által nyújtott személyes tájékoztatás alapján meg akarta ismerni. Feltűnő azonban, hogy a rangidős Shvoy Lajossal nem kereste a kapcsolatot. Elképzelhető ugyan, hogy Grósz József budapesti tartózkodása idején találkozott egymással a két főpásztor,³¹⁶ e feltételezést azonban semmilyen írásos forrás nem erősíti meg. Kérdés az is, hogy amennyiben nem jött létre ez a találkozó, az Grósz személyes választásának, vagy az állami tiltásnak köszönhető. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az érsek tájékozódását már itt, a kezdeteknél nagyban befolyásolta segédpüspökének, *Bárd János*nak, valamint a kalocsai káptalan tagjainak a hatása, a későbbiekben ugyanis kritikusan mindig azt rótták fel Grósz bűneként, hogy elképzeléseit túlságosan meghatározza udvari papsága.

III. 1. 4. Grósz József püspökkari elnöksége 1956 novemberéig

A Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökeként Grósz József június 4-én kelt táviratában június 13-ára, a Központi Szemináriumba hívta össze az első konferenciát.³¹⁷ Ebben az időszakban azok az országrészek, amelyeknek egyházi központjai az országhatáron kívülre kerültek, már egy-egy magyarországi egyházmegyéhez lettek csatolva (a nagyváradiak Szegedhez, a kassai, rozsnói, szatmári részek Egerhez). Mindszenty József akadályoztatása miatt Hamvas Endre volt az Esztergomi Főegyházmegye Szentszék által kinevezett apostoli adminisztrátora, aki vikáriusa, Beresztóczy Miklós segítségével irányította a főegyházmegyét.³¹⁸ A Hejcére

³¹⁶ Shvoy Lajos önéletrajzában az 1956-os események között meg sem említi Grósz visszatérését.

³¹⁷ Ld. Grósz, 2011, 1956/42.

³¹⁸ Beresztóczy Miklóst 1948 telén, a Mindszenty-per előkészítése idején tartóztatta le az Államvédelmi Hatóság. A számtalan megaláztatás, kínzás következtében 1949-es kiszabadulása után már nem tudott ellentmondani a pártállami követeléseknek, és azok kiszolgálója lett. 1950. június 15-én, amikor meghalt *Drahos János*, a

internált Pétery József váci püspök ordináriusi feladatait 1953-tól *Kovács Vince* püspöki helynök³¹⁹ vette át, az Egri Főegyházmegyét pedig – a hozzácsatolt részekkel együtt – Czapik Gyula halálát követően Brezanóczy Pál káptalani helynöként kormányozta. A többi egyházmegyében a Szentszék által kinevezett főpásztorok voltak, Virág Ferenc pécsi püspököt azonban – betegsége miatt – koadjutor segédpüspöke, *Rogács Ferenc*³²⁰ képviselte a konferencián. A konferenciának csak az ordináriusok, azaz a megyéspüspökök, vagy hiányukban képviselőik és az ordináriusi jogkört gyakorló helynökök, a miskolci apostoli exarchátus helynöke,³²¹ valamint a pannonhalmi főapát³²² voltak tagjai és résztvevői, a segédpüspökök nem. Így *Szabó Imre*³²³ esztergomi, Bárd János kalocsai és Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspökök, valamint a két egri segédpüspök: Kriston Endre és az Actio Catholica elnökeként Budapesten tartózkodó *Endrey Mihály*³²⁴ sem voltak jelen a püspökkari gyűléseken.

A főpapok közül *Zadravecz István* nyugalmazott tábori püspök,³²⁵ Pétery József váci megyéspüspök, Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök kényszertartózkodási helyen volt, Bárd János kalocsai segédpüspök pedig az érseki palotában tartózkodott, ugyanis működési engedélyét az állam kinevezése után nem sokkal megvonta.

Grósz József visszatérésekor több dologban szakított elődje, Czapik Gyula gyakorlatával. Az egri érsek a püspökkari tanácskozások előtt először mindig Hamvas Endrével, majd egy

diktatúra Beresztóczy Miklóst szerette volna utódként látni a káptalani helynök tisztségben. Ennek érdekében még Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt is beengedték a rab Mindszenty Józsefhez. A görög katolikus püspök azzal az állítólagos üzenettel állt elő, hogy a primás is Beresztóczy Miklóst látná szívesen a főegyházmegye kormányzásában. A káptalan tagjai helyette *Meszlényi Zoltán* püspököt választották meg, akit 1950. június 29-én emiatt elhurcoltak. Az esztergomi segédpüspök Kistarcsán halt vértanúhalált 1951. március 4-én. Boldoggá avatásának kihirdetésére 2009. október 31-én, Esztergomban került sor.

³¹⁹ Kovács Vince (1886 – 1974) váci megyéspüspök. 1910-ben szentelték pappá, 1940-ben püspökké szentelték, 1942-től káptalani helynök, 1953 és 1959 között Pétery József helyett irányította az egyházmegyét, 1959-től apostoli kormányzó, 1969-től visszavonultan élt.

³²⁰ Rogács Ferenc (1880 – 1961) pécsi megyéspüspök. 1903-ban szentelték pappá, 1912-től Szombathelyen irodaigazgató, 1948-tól püspök, 1958-tól pécsi megyéspüspök.

³²¹ Szántay-Szémán István (1880 – 1960) általános helynök. 1903-ban szentelték pappá, 1920-ban Magyarországra települt, 1925-től a miskolci apostoli kormányzóság általános helynöke.

³²² Sárközy Pál (1884 – 1957) pannonhalmi főapát, 1938–1951 között bakonybéli apát, 1947–1951-ig pannonhalmi kormányzó apát, majd haláláig főapát.

³²³ Szabó Imre (1901 – 1976) esztergomi segédpüspök. 1924-ben szentelték pappá, 1950-1957 között budapesti érseki helytartó. 1951-ben püspökké szentelték, Mindszenty bíboros rendelkezéseinek kézbesítője 1956-ban. 1958-1962 között Huguagra internálták, 1964-től ismét általános helynök.

³²⁴ Endrey Mihály (1905 – 1977) püspök. 1928-ban szentelték pappá, 1948-tól az Actio Catholica országos igazgatója. 1950-től egri segédpüspök, 1957-től speciális delegátusként irányítja az Esztergomi Főegyházmegyét, 1958-ban kezdődött száműzetése, 1964-től költözhetett csak Budapestre. 1972 és 1975 között pécsi segédpüspök, majd váci püspökként halt meg. 1956-1958-ban a bécsi nunciatúrával tartotta a kapcsolatot, többször látogatást is tett a nunciussal az egyház és állam ügyeinek rendezése érdekében. A forradalom utáni karitászmunka megszervezője.

³²⁵ Zadravecz István OFM (1884 – 1965) tábori püspök. 1907-ben szentelték pappá, 1915–1920 házfőnök és plébános Szegeden, 1920–1927 között tábori püspök. 1945. május 8-án letartóztatták, 1947-ben mentették fel a vádak alól. 1951-ben kiutasították Budapestről, 1955-től Zsámbékon élt, számos titkos papszentelést vállalt.

szűk körű értekezleten Badalik Bertalan veszprémi, Kovács Sándor szombathelyi és Papp Kálmán győri püspökkel egyeztetett a különböző témakörökben, nyilván az ÁEH instrukciói alapján. Ezeket az úgynevezett előkonferenciákat, amelyeknek a színhelye általában Czapik Mikszáth Kálmán téri lakása volt Budapest VIII. kerületében, az állambiztonsági szervek lehallgató készülékeken keresztül végig nyomon követték.³²⁶

Az egri érsek elnöki feladatainak gyakorlásában jelentős mértékben támaszkodott Hamvas Endre csanádi püspökre, aki Serédi Jusztinián irodaigazgatójaként (1936-tól) Beresztóczy Miklós mellett a magyar egyház ügyeinek egyik meghatározó irányítója volt. Grósz József visszatérésének egyik következménye Hamvas püspök háttérbe kerülése lett. A régi-új elnök ugyan gyakran kikérte a véleményét, de nem támaszkodott olyan mértékben a csanádi főpásztorra, mint elődje, hanem *Kujáni Ferenc*³²⁷ és Sztrilich Károly segítségével ő maga intézte a különféle ügyeket. Grósz jobban figyelt püspöktársai véleményére is, mint Czapik. Döntéseit ezek összesítése alapján hozta meg, felmérve a körülmények adta lehetőségeket. Hamvas Endre egy alkalommal így panaszkodott titkárának, *Pataky Kornél*nak:³²⁸ „*Látod, azelőtt nem így volt. Czapik idejében már mindent előző nap szépen megbeszéltünk kettesben. Másnap aztán már nem volt más dolgunk, mint elfogadtatni a püspöki karral. Czapik mindig mondta: Nehogy cserbenhagyjon aztán engem a püspökök előtt!... A gyűléseken gyorsan előadta Czapik az éppen aktuális kérdést, és mire hozzászólhattak volna, már meg is volt a dolog... Most bizony másképp van. Grósz lassabb és nehezkesebb...» Látszott a megyéspásztorn, hogy maga is feleslegesnek tartja a sok huzakodást ilyen esetekben, és neki is jobban konveniált a Czapik-féle intézkedésmód.»³²⁹ A főpásztort 1957-ben hasonlóképpen jellemezte Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó *Borai Emil*³³⁰ kormánybiztos előtt: „...az a baj, hogy Grósz nem erős, mindig az utolsónak van*

³²⁶ Vö. Balogh M., 2008a, 725.

³²⁷ Kujáni Ferenc (1890 – 1964) kalocsai főegyházmegyes pap. 1930-1944 között irodaigazgató, 1931-től kanonok. Grósz József 1951-ben történt letartóztatása után az érsek kiszabadulásáig érseki helynökként a főegyházmegye ordináriusa, 1959-től nagyprépost.

³²⁸ Pataky Kornél (1920 – 1998) győri megyéspüspök. Pappá szentelésére 1944-ben került sor Budapesten, 1949–1957 között Szegeden püspöki titkár, 1957–1974 között irodaigazgató, 1974-ben püspöki helynök. 1975-től címzetes püspök és győri apostoli kormányzó, megyéspüspökké 1976-ban nevezték ki. 1991-ben súlyos idegi problémák miatt vonult nyugállományba. „Kerekes” fedőnévű ügynökként jelentett az állambiztonság részére.

³²⁹ ÁBTL 3. 1. 2. M–36278. 86.

³³⁰ Borai Emil (?) 1954–1969 között az ÁEH Heves megyei egyházügyi megbízottja. A forradalom idején Kiss István teológiai tanár bújtatta az egri szemináriumban, ezt követően azonban hosszú időn át menekítője eltávolításán fáradozott. (Soós Viktor Attila közlése).

1964. augusztus 11-én írásbeli figyelmeztetésben részesítette Prantner József az ÁEH elnöke, mert határidőre, mint visszarendelt miniszteri biztos nem tett a felszólításnak eleget, illetve egyházi személyeknek olyan hivatali ügyeket mondott el, ami nem rájuk tartozott.

*igaza nála, nem olyan jó, mint Czapik, aki nem engedte volna az államelleneseket szóhoz jutni.*³³¹

Az új püspökkari elnök első intézkedései valóban egységesítették a püspöki kar tagjait, de nem az állam által kívánt irányban. A Hamvas által a püspökkar tagságába juttatott esztergomi helynök, Beresztóczy Miklós kiutasítása a Grósz által vezetett első konferenciáról nyílt üzenet volt.³³² A kalocsai érsek 1956 és 1961 között a békepapi mozgalom vezetőjét minden erejével távol akarta tartani az egyházi megbízatásoktól. Ezt egyrészt Beresztóczynak az 1950-es események idején tanúsított magatartása eredményez[het]te,³³³ azonban arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy az esztergomi kanonok a békepapi mozgalom vezetőjeként már olyan egyházkormányzati, politikai gyakorlattal rendelkezett, amely magasabb egyházi pozícióra is esélyessé tette. Így feltételezhetjük, hogy Grósz azzal számolt, hogy egy egyházzsukadás esetén a szenvedésektől megtört, tudathasadással küszködő Beresztóczy lehetett volna a szakadár egyház vezetője. És amint a későbbiekben látni fogjuk, a püspöki kar elnökének félelme nem volt alaptalan. A kalocsai érsek – 1956 decemberétől – valószínűleg ezért került mindenféle együttműködést, tényleges vagy propagandisztikus együttműködést Beresztóczival, miközben a békepapi mozgalom létét valamilyen szinten eltűrte.³³⁴

A püspökkari konferenciák színhelye a Központi Szeminárium rektori irodája volt, amelyet titkosszolgálati eszközökkel is felügyeltek. A konferencia tagjai közül ezekben az években hárman adtak jelentéseket a tanácskozás lefolyásáról. Az utalások alapján az egyik biztosan Beresztóczy Miklós,³³⁵ később pedig Brezanóczy Pál volt,³³⁶ a harmadik személyt³³⁷

³³¹ Borai Emil 1957. április 12-ei jelentése, MNL OL XIX–A–21–d–0018–1/1957.

³³² Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 188–193. Közli: Balogh 2008a, 750.

³³³ Beresztóczy Miklós fogsága alatt a számtalan megaláztatás következtében súlyos tudathasadást szenvedett, ami ezekben az években is kísérte. Többeknek beszélt arról, hogy „állambarát” viselkedésének oka: retteg egy újabb letartóztatástól. (Takács Nándor nyugalmazott székesfehérvári megyéspüspök szíves közlése, aki 1950 után egy ideig szobaszomszédja volt Beresztóczynak a Központi Szemináriumban.) A korabeli börtönviszonyokra és Beresztóczy Miklós szenvedéseire vonatkozóan lásd Ispánki, 1995.

³³⁴ Szabó Csaba is tárgyalja (Szabó, 2001, 57–58.) Grósz József határozott fellépését a Beresztóczy-ügyben. Feltételezéseként említi, hogy ez a püspöktársak bizalmának megnyerését célzó, eleve konspirált esemény lehetett, vagy taktikai lépés, hiszen Grósz tudhatta, hogy abban a politikai légkörben egy hónap után nem fogják ismét börtönbe zárni. Ha az 1956–1957-es időszak Beresztóczyra vonatkozó püspökkari dokumentumait vizsgáljuk, láthatóvá válik, hogy az 1956. júniusi kiutasítás nem konspiráció, nem taktikai lépés volt, hanem a Beresztóczy Miklóssal való, öt éven át tartó határozott szembe fordulás kezdete. Grósz ennek első mozzanataként távolította el a püspöki karból a békepapi mozgalom vezetőjét. Ismereteink szerint az év folyamán az érsek még két alkalommal találkozott vele, hogy áthidalja azokat a feszültségeket, amelyek a konferencia és a papi csoportosulás között voltak. Az 1956-os forradalmat követő hónapokban és az 1957-es megtorlás idején azonban nyilvánvaló lett, hogy az állam bosszúhadjárata a békepapi vezetők nem csendesítik, hanem szítják, és Hamvas Endrét is befolyásolják. Grósz József ekkor állt elő az Opus Pacis megalapításának ötletével, amelynek célja e személyek kirekesztése lett volna a vezetésből, ám ezt a megállapodást az állam később kijátszotta.

³³⁵ Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 279. „Balassa” fedőnévvel.

³³⁶ Vö. Tabajdi–Ungváry, 2008, 826., „Kékes Pál” fedőnévvel.

³³⁷ Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 279. „Galambos” fedőnévvel. A jelentés szerint az illető személy betegsége okán maradt ki a püspöki karból. Ebben az időszakban ilyen indokkal Dudás Miklós hajdúdorogi püspök és

azonban nem lehet egyértelműen azonosítani. Jelenlegi ismereteink szerint Grósz József rendelkezett ugyan a Lajtai Márton fedőnévvel, de nem állt kapcsolatban az állambiztonsági szervekkel.³³⁸

A püspöki kar elnöke 1956. június 13-ára hívta össze a testületet. Ekkorra már Grószhoz is megérkezett *Frühwirth Mátyásnak*,³³⁹ a Katolikus Népszövetség egykori főtítkárának beadványa, amelyet Hegedüs Andrásához, a minisztertanács elnökéhez írt az egyház működési területeinek kiszélesítése ügyében.³⁴⁰ Valószínűsíthető, hogy kiszabadulásakor az érsek az *Acta Apostolicae Sedis* és más vallási kiadványok szabad behozataláról, valamint az egyházügyi megbízottak jogkörének korlátozásáról is tárgyalt az őt fogadó Hegedüs Andrással, mert a főpap a püspökkari gyűlés kezdetén ezeket a változásokat, mint új engedményeket jelentette be. A konferencia tagjai ebben a helyzetben azt az utat látták célravezetőnek, amely 1953-ban már némi eredménnyel járt, és amelyet Badalik Bertalannak korábban javasolt az ÁEH: közvetlen beadványában, illetve a minisztertanács elnökével folytatott személyes megbeszélés alkalmával terjesszék elő minden kérésüket. Ezt különösen is sürgette, hogy közeledett a hitoktatási beíratás, amelyet a pártaktivisták fenyegetésekkel próbáltak megakadályozni. A Grósz által vezetett első konferencia után készült egy miniszterelnökhöz küldött előterjesztés, amely nem kezdeményezte az egyház mozgásterének kiterjesztését, hanem a meglévő keretek belső és külső szabadságának biztosítását kérte. Tulajdonképpen azok a kérdések kerültek elő, amelyek 1950 és 1990 között mindig is szerepeltek a szabad vallásgyakorlásról szóló egyházi igények között (például a püspökök szabad kormányzási joga, a vallási okokból bebörtönzöttek és elhelyezett szabadtsága, az idegen egyházmegyékből „átcsoportosított” papok visszahelyezése, hitoktatás, szabad plébánialapítás stb...).³⁴¹

Szántay-Szémán István miskolci helynök maradt távol hosszabb ideig a konferenciáról. Dudás Miklósról a rendszerrel való állandó konfliktusai miatt a szakirodalom nehezen tudja elképzelni a beszervezettségét, ugyanakkor – miként erre később is utalunk – 1957-es svájci útja vagy Mindszentynél tett látogatása 1950-ben, és ugyanakkor a szemináriumalapítás és annak megmaradása a későbbi szemináriumbezárások idején olyan „kiváltságok”, amelyeket még Czapik Gyula sem kapott meg. Továbbá az Ügynökség felkészítése a Zsinat III. ülészakára (PMI-vel kapcsolatos operatív intézkedések. Javaslat. Budapest, 1964. VIII. 19.) című dokumentumban található egy olyan névsor, amelyben valamennyi működő főpásztor neve szerepel, és alatta megjegyzésként: A tizenöt zsinati atya közül öt ügynök, illetve ügynökjelölt, egy kizárt hálózat. (Vö. Kahler, 2005, 3. 9. dokumentum., 163.). Szántay-Szémán mellett pedig az az érv szól, hogy a belügyi szervek részéről ő volt kiszemelve egy esetleges egyházzsákadás végrehajtására. Hollós János szóbeli közlése a szerzővel, 2009-ben.

³³⁸ Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 279.

³³⁹ Frühwirth Mátyás (1889-1949 után) politikus, számos társadalmi szervezet meghatározó egyénisége a két világháború közötti időszakban. 1945-től fakereskedéssel foglalkozott.

³⁴⁰ Grósz, 2011, 1956/46.

³⁴¹ Grósz, 2011, 1956/57.

A püspökkari gyűlésen kijelölték azokat a személyeket is, akiket a minisztertanács elnökével tárgyaló bizottságba szántak. Ebben a konferencia elnöke mellett eredetileg Shvoy Lajos és Hamvas Endre kapott helyet, akiknek a személye egyszerre jelezte a határozottságot és a folyamatosságot. A székesfehérvári püspök azonban megbetegedett, helyét a póttagként kijelölt Papp Kálmán győri püspök foglalta el a július 10-i tárgyaláson. A Hegedüs András miniszterelnökkel folytatott megbeszélésre, amely délután hat órától negyed kilencig tartott a Parlamentben, Horváth János társaságában került sor. A tárgyalófelek több témát is érintettek, de tényleges eredményt nem tudtak elérni a püspökök, csupán néhány enyhítést (például a körlevélcenzúra módosítását) és ígéretéseket kaptak.³⁴² Ezzel párhuzamosan Beresztóczy Miklós, *Horváth Richárd*³⁴³ és *Mag Béla*³⁴⁴ a békepapi mozgalom nevében kérvénnyel fordult a minisztertanács elnökéhez, aminek eredményeként kilenc – politikai okok miatt elítélt – pap került szabadlábra.³⁴⁵

A békepapi mozgalom újságja, a *Kereszt* egyházi indexre került, ezért megjelenése is sok problémát okozott. Grósz áprilisi elgondolását felújítva a lap megszüntetését javasolta, valamint egy püspökkari cenzor által ellenőrzött új lap alapítását, ami később, a *Katolikus Szó* megjelenésével meg is valósult. A kalocsai érsek a békemozgalom püspökkari jóváhagyását is szükségesnek tartotta, de a mozgalom szervezeti átalakítását csak a forradalom utáni időszakban vetette fel, amikor még súlyosabbá vált az ezzel kapcsolatos probléma.

A tárgyalások fejleményeiről a július 18-i konferencián kaptak tájékoztatást a püspöki kar tagjai. Ez volt az a konferencia, amelytől kezdve Hamvas Endre újból elkezdte a jegyzőkönyvvezetést,³⁴⁶ bár a Grósz-hagyaték tanúsága szerint már az előző tanácskozásokról is készült – talán utólagosan – dokumentáció.³⁴⁷

A soron következő augusztus 9-i konferencia egyik legfontosabb kérdése a békepapi mozgalom újságjának, a *Keresztnek* a helyzete és ezzel együtt e papi csoportosulás

³⁴² Ld. Grósz, 2011, 1956/113.

³⁴³ Horváth Richárd (1906 – 1980) ciszterci szerzetes, majd az Esztergomi Főegyházmegyébe inkardinálva. 1950-ben alapítója volt a békepapi mozgalomnak, 1957–1971 között exkommunikáció alatt. Papi funkcióit felfüggesztése idején is gyakorolta. 1958-1980-ig országgyűlési képviselő, 1963-tól haláláig az Elnöki Tanács tagja.

³⁴⁴ Mag Béla (1910 – 1983) eredetileg csanádi egyházmegyes pap, 1951-től Budapesten helynökségi titkár, 1957–1958-ban a volt pesti ferences templom igazgatója majd terézvárosi plébános. A békepapi mozgalom prominens személyisége.

³⁴⁵ Köztük volt Szekuli Pál, az 1957-ben meggyilkolt piarista szerzetes, és a hatvani lázadáskor, 1950-ben elhurcolt négy ferences pap közül három társuk, Kriszten Rafael ugyanis a börtönben meghalt. Új Ember, 1956. július 15.

³⁴⁶ A püspökkari jegyzőkönyvvezetés rendjét részletesen elemzi: Balogh, 2008b, 11-22.

³⁴⁷ Vö. a 12. és 66. jegyzettel. Hamvas „titkári” pozíciójának megerősítésén rendszeresen dolgozott, amiről az állambiztonsági szervek is értesültek, és később ki is használták. „Úgy viselkedik, mintha a püspöki kar titkárnak szerepét töltené be” – olvassuk egy 1956. június 15-i állambiztonsági jelentésben. ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 188-193. Közli: Balogh 2008b, 754.

legitimitása volt. Rogács Ferenc szerint Grósz József még a tanácskozást megelőzően egyeztetett Beresztóczy Miklóssal a lap augusztus 5-i megszűnéséről és az új kiadvány, a *Katolikus Szó* augusztus 12-i létrejöttéről. A békepapi mozgalom vezetője idő előtt nyilvánosságra hozta e tanácskozás tartalmát, így Rogács és Badalik hiába győzködtek Grósz érseket ellenvéleményükről, ő a publikussá tett változat mellett döntött. A *Katolikus Szó* felelős kiadója Hamvas Endre lett, aki cenzort rendelt az újság mellé.³⁴⁸ Az elnök döntésével adminisztratív szempontból kiemelte a békepapi újság ügyét a püspökkari ügymenetből, és egyházmegyei szintre, pontosabban Hamvas asztalára helyezte át. Ezzel a taktikával eleget tett az állami elvárásoknak, nem szállt szembe a Szentszék utasításával, de nem kompromittálta a konferencia egészét sem, hanem kiutalta annak az ordináriusnak, aki e területen a legengedékenyebbnek mutatkozott. A püspökkari gyűlésen a békepapi mozgalom kérdése is előkerült, amelynek tárgyalása során Grósz József a lapkiadással kapcsolatoshoz hasonló taktikát alkalmazott. Ezt a problémát sem akarta püspökkari szintre emelni, ezért az egyes eseteket az ordináriusokhoz utalta. Ehhez jó alapot szolgáltatott az az állapot, hogy a békemozgalom nem a hierarchiához tartozó, hanem a népfront keretei között működő csoport volt, így az esetleges fegyelmi ügyekben sem a konferenciának, hanem az egyházmegyék vezetőinek kellett volna eljárniuk. Jól látható, hogy Grósz elodázta a békepapi mozgalom ügyének végleges rendezését, akár az elvetéséről, akár az elfogadásáról lett volna szó. Ebben talán az vezethette, hogy egyrészt látta, nem tud szembeszállni az állampárt szándékaival, a bizonytalan politikai helyzet, az enyhülés közepette pedig nem akart olyan körülményeket teremteni, amelyek később útját állják a békepapi mozgalom felszámolásának.

Mivel a szabad hitoktatás kérdése az országgyűlésben is előkerült,³⁴⁹ a püspöki kar memorandumot készített a rendezésére.³⁵⁰ Ebben a főpapok a hittanbeíratási akadályoztatások orvoslását és a pótbeíratás lehetőségét kérték. Az utóbbi kéréshez – olykor akadályoztatott közvetítéssel, de – megkapták az állami engedélyt. Az új lehetőség és a politikai enyhülés hangulatának következtében ugrásszerűen megemelkedett a hittanra jelentkezők száma, ami

³⁴⁸ Ld. Grósz, 2011. 1956/112.

³⁴⁹ A Magyar Nemzet 1956. augusztus 4-i száma (3.) közli, hogy Parragi György interpellációt nyújtott be a minisztertanácshoz a hitoktatással kapcsolatos túlkapások ügyében. Ebben a minisztertanács elnökének egy néhány nappal korábbi, az egyház és állam kapcsolatáról szóló beszédére hivatkozik, amely a kapcsolatok javítását tűzte ki célul. Hegedüs András válaszában kijelentette, hogy valóban történtek túlkapások, a püspökök tizenhét esetet hoztak fel, amit kivizsgálnak. Ugyanakkor megemlítette, hogy egyes papok is túllépték ezen a területen hatáskörüket, amikor a szülőket megfenyegették, amiért gyermekeiket nem járatták hittanra. Az interpellációra később Grósz József is reagált a miniszterelnökhöz írt levelében, lásd kötetünk 153. dokumentuma. Az Új Ember augusztus 5-i híradása szerint Hegedüs András parlamenti beszéde az egyház és az állam javuló kapcsolatáról július 30-án hangzott el. Új Ember, 1956. augusztus 5.

³⁵⁰ Grósz, 2011. 1956/153.

újabb jelzés volt a párthatalom felé: a vallást a látszat ellenére sem sikerült úgy kiirtani, hogy egy szabadabb légkörben ne éledne újjá.³⁵¹

Eközben a Szentszék is próbált kapcsolatot teremteni a püspöki kar régi-új elnökével. 1956. június 29-én XII. Piusz pápa a nándorfehérvári diadal jubileuma alkalmából körlevélben bátorította a szocialista tömb országainak katolikusait,³⁵² illetve megérkezett *Domenico Tardini* érsek³⁵³ információkérő levele is.³⁵⁴ A bíboros-államtitkár ebben arról értesítette Grósz Józsefet, hogy a Vatikán az Egri Főegyházmegye széküresedését egyelőre csak apostoli adminisztrátor kinevezésével akarja rendezni, amelyre Endrey Mihály segédpüspököt szemelték ki. Grósz feljegyzésében utal arra, hogy Endrey nem ismeri a főegyházmegyét, ezért nem tartja alkalmasnak erre a feladatra. Közben azonban megérkezett az ÁEH jelzése: Hamvas Endrét szívesen látnák az érseki székben, az esztergomi ordinárius Szabó Imre, csanádi püspök pedig Brezanóczy Pál legyen. A konferencia a két érintett személy távozása után tárgyalta a kérdést.³⁵⁵ A főpapi testület tagjainak álláspontját a lehallgató berendezések nyomán készült állambiztonsági jelentésekből ismerjük. Grósz elképzelhetőnek tartotta az ÁEH javaslatának elfogadását, és vállalta előterjesztését, ám a véleménynyilvánító főpásztorok közül többen elleneztek. Hamvast jó püspöknek, de az állam felé engedékenynek tartották, amint ezt *Földes György* százados³⁵⁶ már korábban megállapította róla: „...a konferenciákon 75%-ban a Czapik-féle vonalat viszi, és 25%-ban egyénieskedik, de ez az egyénieskedés csak az ellenzéknek szól, mert a konferencia után 100%-ig rááll a Czapik-féle vonalra.”³⁵⁷ Brezanóczy Pál elfogadhatatlan volt a püspökök számára, mert az ő felszentelésének proponálásában a békepapi mozgalom javaslatát és a püspöki rendbe való betörését látták, ami reális veszély volt, hiszen 1957-ben ő maga jegyzete meg az egri egyházügyi titkárnak, hogy attól fél, a forradalom idején feljelentették a Vatikánban, ezért nem mutatkozik az ÁEH-ban.³⁵⁸ Szabó Imre segédpüspökkel szemben hasonló kifogások merültek fel. Így végül azt az információt adták a Vatikánnak: Brezanóczy helynökként is képes ellátni az Egri Főegyházmegye kormányzási teendőit.³⁵⁹

³⁵¹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 198-205.

³⁵² Dum maerenti animo... in: Acta Apostolicae Sedis, 1956, 549-554. Magyarul közli: Salacz, 1988, 132-136., illetve Mészáros, 2006, 93-100.

³⁵³ Domenico Tardini (1888 – 1961) ebben az időszakban „Pro-Segretario di Stato” titlussal irányította a vatikáni államtitkárságot, bíboros-prefektusi kinevezését csak 1958-ban kapta meg.

³⁵⁴ Grósz, 2011, 1956/108.

³⁵⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. Közli: Balogh, 2008b, 783.

³⁵⁶ Földes György (1931 – 1997) ezredes. 1956-ban részt vett a BM épületének védelmében, majd a szovjet csapatok oldalán harcolt. Később az egyházi elhárítás egyik meghatározó személyisége lett.

³⁵⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. Közli: Balogh, 2008b, 770.

³⁵⁸ Borai Emil 1957. április 12-ei jelentése, MNL OL XIX–A–21–d–0018–1/1957.

³⁵⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. Közli: Balogh, 2008b, 783.

A püspöki kar tagjai nem kellőképpen számoltak az állambiztonsági módszerekkel, a lehallgató-készülékekkel, ugyanis felpanaszolták, hogy nem tudják elképzelni, az ÁEH miért tud azonnal mindenről, ami a konferencián elhangzik. Érdeemes megemlíteni, hogy a Badalik Bertalan veszprémi püspök ellen indított vádaskodások többek között e konferencián tanúsított magatartása miatt történtek.³⁶⁰

A nyár az ígéretek hangoztatása mellett kellemetlenkedésekkel telt el. A Váci Egyházmegyének a szemináriumkápolna, a szombathelyi püspökségnek pedig a püspökkert államosításával, másoknak a hittanbeíratás akadályoztatásával, a püspöki karnak a nándorfehérvári győzelem alkalmából és az abortuszkérdésben kiadott körlevelek cenzúrájával, valamint az *Acta Apostolicae Sedis* behozatalának megakadályozásával kellett szembenéznie. Az Esztergomi Főegyházmegyében külön gondot okozott az úgynevezett tűzfigyelői szolgálat, amelynek ürügyén őrséget helyeztek a templomok tornyaiba, mint figyelőhelyekre. Az ott őrködők nemegyszer megrongálták a berendezéseket, vagy illemhelynek használták a templomot, a szenteltvíztartót, viselkedésükkel sértették a hely szentségét.³⁶¹ Eközben Grósz a bebörtönzött szerzetesek, lelkipásztorok, a sajtótevékenység kiszélesítése, valamint a szociális problémákkal küszködő papság érdekében tett bizonyos lépéseket.

Korábbi tanulmányok³⁶² az érsek személyiségének negatívumaként róják fel, hogy 1956-ban nem tett határozottabb lépéseket a perében elítéltek ügyében, s erre csak 1957. május 28-án kerített sort. Ezt az állítást több ponton áthangolják a Grósz-hagyaték dokumentumai. Az érsek a civil elítéltek érdekében valóban nem lépett fel.³⁶³ Azonban a bebörtönzött vagy házi őrizetben tartott püspökök és más egyházi személyek szabadságáért az első püspökkari konferencia óta folyamatosan közbenjárt, és 1956 októberére összeállított egy listát is, amely a börtönbüntetésüket töltő személyek nevét tartalmazta.³⁶⁴ Ez a készülődés viszont néhány héten belül érvényét veszítette, mert a forradalom alatt valamennyien kiszabadultak.³⁶⁵

1956 nyarán az államhatalom a hittanbeíratások emelkedése kapcsán látta, hogy az egyház még mindig jelentős hatást gyakorol a társadalom életére. Ezért a már engedélyezett

³⁶⁰ A domonkos szerzetes életútját, püspöki működését és internálását részletesen elemzi Soós, 2005.

³⁶¹ Grósz, 2011, 1956/154.

³⁶² Vö. Lénárd, 1995, 156-157., Szabó, 2001, 57.

³⁶³ Érdeemes azonban megkérdezni, mit tudott volna elérni egy kétszáz személyt érintő monstrumper esetében.

³⁶⁴ Grósz, 2011. 1956/217.

³⁶⁵ Fontos hangsúlyozni az 1957 májusában írt Grósz-levél indítékát. Az 1956-os forradalom idején ugyanis Endrédi Vendelt és Hagyó-Kovács Gyulát is szabadon engedték, a ciszterci apátot azonban az 1957. márciusi megtorlások alkalmával visszaszállították. Mindkét személynek szembe kellett néznie azzal, hogy le kell tölteniük büntetésük teljes idejét. A püspöki kar elnöke ezt akadályozta meg azzal, hogy kegyelmet kért számukra. Később ugyanígy tett a hasonló okokból bebörtönzött jezsuita szerzetesek szabadulása érdekében.

formákon kívül egyre erőteljesebben próbálták visszaszorítani a plébániai lelkipásztorkodás különböző bújtatott formáit (ministránsofoglalkozások, egyházi énekkarok), valamint külön hangsúlyozták az egyesületszervezés tiltását, amit a társadalmi élet megélénkülése kapcsán keletkezett hatalmi zavar indokolhatott.³⁶⁶ A pártvezetésnek ugyanakkor szüksége lett volna Mindszenty bíboros tekintélyére, ezért újból egy pártolányilatkozat kiadására akarták bírni, amely után amnesztiát is felkínáltak volna neki, de ezt nem vállalta.³⁶⁷

A pártpropaganda az egyházmegyéket a népfronton keresztül próbálta elérni. Éppen ezért a püspöki kar tagjai szeptember 11-i ülésükön úgy határoztak, hogy az állami szervek képviselői nem vehetnek részt az esperesi gyűléseken, az ÁEH azonban ezt nem vette tudomásul. Az egyház részéről megfogalmazott legnagyobb sérelem az volt, hogy az állami tisztségviselők részvétele a tájékoztatás lehetőségének biztosításához képest ekkorra már odáig fajult, hogy a koronák szervezését és tématervezetét is ők akarták kiadni, mégpedig a békepapi mozgalom közvetítésével. Grósz József sem értett ezzel egyet, de állami nyomásra ismét szembefordult a püspöki testület akaratával, annak érdekében, hogy kompromisszumos megoldással kivédje az érkező támadásokat. Shvoy Lajos erre a döntésre így reagált: *„Az ÁEH már két éve azt a taktikát folytatja, hogy megkerülje a püspöki kart és elnémítsa az esetleges más véleményt. Tárgyal a konferencia elnökével, indítványt tétet az elnökkel, a püspöki karnak semmi szava, mert ha szólni merészel valaki, az máris demokráciaellenes, és legjobb esetben mehet Hejcére, mint a szegény váci püspök úr. Bár az ilyen veszedelem is fenyegethet e soraim kapcsán, mégis nagyon kérem nagyméltóságodat, hogy a jövőben ne méltóztassék túrni, hogy a püspöki kart így megkerüljék. Az ilyen kényes kérdéseket méltóztassék vagy a konferencia, vagy szűkebb bizottság elé utalni. Az ilyen bizottságok könnyebben összehívhatók. Így nem lesz a püspöki kar állandóan befejezett tények elé állítva. Ebben az esetben a felelősség sem fogja csupán nagyméltóságodat terhelni.”*³⁶⁸ Grósz erre így válaszolt: *„A merev elzárkózást nem tartom helyesnek, mert nem tudjuk egyöntetűen keresztülvinni, és mert ellenünk fordítják. Szerintem meg kell próbálni, és éppen a jóra való papoknak kellene belemenni a Népfrontba – persze, ha hívják őket –, hogy ne a link alakok sajátítsák ki maguknak.”*³⁶⁹

³⁶⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 198–205.

³⁶⁷ Mindszenty, 1989, 407.

³⁶⁸ Grósz, 2011, 1956/209. A kalocsai érsek később, az Opus Pacis megalakításakor ugyanezt a taktikát képviselte.

³⁶⁹ Grósz, 2011, 1956/210.

Miklós Imre 1956. május 29-én történt elnök-helyettesi kinevezése³⁷⁰ után, a püspöki kar „jobboldali szárnyának” megerősödése és a politikai enyhülés hatására az államvezetés taktikát váltott az egyházpolitikában. Módszerük ugyanaz volt, mint Grósz Józsefé, csak ellentétes előjellel. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy azok a törekvések, amelyeket eddig a koncepciók perke, a békepapi mozgalom vagy az ÁEH ellenőrzési rendszerének segítségével próbáltak elérni, kudarcot vallottak. Ebből a megfontolásból próbálták a békepapi mozgalmat a népfronthoz kapcsolva, püspöki felügyelettel újjáalapítani és egyházilag legalizálni, ezzel is megerősítve tekintélyét, miként ez az indexre helyezett *Kereszt* hetilappal meg is történt. Ugyanez figyelhető meg a hivatalos hitoktatás kereteinek adminisztratív tágítása és az ellenprogramok szervezésének kettősségében, valamint az egyházmegyei ÁEH-megbízottak feladatkörének minimális átalakításában, akikkel kapcsolatban hangsúlyozni kezdték a „köztes szerv” szerepét. Ezzel egyidejűleg már megkezdődött a jövő előkészítésének terve. Az ÁEH fokozott felügyelet alá akarta vonni a szemináriumba jelentkezők kiválasztását és az ott folyó oktatás „hazafiasabbá” tételét.³⁷¹

Grósz József a hitoktatás különféle titkosított formáinak legalizálására törekedett, és el akarta érni, hogy a bebörtönzött egyháziak visszanyerjék szabadságukat. Amint láttuk, a népfrontos munkával álcázott mozgalmi munkába olyan embereket akart bevonni, akikben megbízhatott, hogy nem játsszák ki. Harca, nyílt szembehelyezkedése az állami szervekkel – püspöktársai támogatásával – a szabad helyezési jog biztosítására és az egyházügyi megbízottak visszavonására irányult.

Grósz és az állampárt törekvése tehát bizonyos pontokon találkozott, a legalizálás, a keretek közé szorítás vagy az ezzel járó bővítés mindkét fél számára kulcskérdés volt, csak más szempontból. Ez a taktika egyfajta előképe a későbbi keleti politikának, csak akkor már a térdre kényszerített magyar egyház talpra állítása volt a cél egy betonbiztossá szilárdult diktatúra keretei között.

³⁷⁰ MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 400. ö. e. Vö. Horváth János levele Miklós Imréhez elnök-helyettesi kinevezése ügyében, MNL OL XIX–A–21–a–120/1956. Hivatkozással a minisztertanács 5044/V.31/1956. dokumentumára.

³⁷¹ Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 198-205.

III. 2. EGYHÁZPOLITIKAI FOLYAMATOK AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN ÉS ANNAK HATÁSA ALATT

III. 2. 1. A forradalom azonnali következményei a katolikus egyház életében

Az egyház és állam kapcsolatát tárgyaló pártiratok, a püspöki kar megnyilatkozásai és az e témakörökben született tanulmányok egyaránt megegyeznek abban, hogy az 1956-os forradalom több szinten is fordulópontot jelentett a magyar egyházpolitikában. E változásban legfontosabb, hogy kártyavárként dőlt össze az a szövetség, amelyet az állampárt 1945-től megszorítások, terror és tárgyalások útján próbált kiépíteni. Ennek irányító szerve, az ÁEH is felbomlott, dolgozói mondták ki az egyházpolitika kudarcának tényét,³⁷² és menekültek szerteszét ezekben a napokban, nemcsak a budapesti központból, hanem az egyházmegyei irodákból is.³⁷³ A szabadság légkörében az ordináriusok első dolga az egyházkormányzati jogkör rendezése volt, ami az állam által favorizált békepapok hatalomvesztésével, visszavonulásával járt. Emellett a békepapság számára nyilvánvaló lett, hogy az egyházban nincs tekintélyük sem a hívek, sem a püspökök előtt, s hogy amint egy kicsit meginog a rendszer, a párt is magukra hagyja őket.

A békepapi mozgalom elnémulását elősegítette, hogy vezetői az októberi események idején egy prágai kongresszuson tartózkodtak, nevükben csak Horváth Richárd nyilatkozott egy alkalommal, október 24-én. Ezen kívül a katolikus egyház karitatív, szociális tevékenysége a forradalom során lerombolta a feudalista, népnézű egyházzal az állampárt által korábban kialakított képet. Vidéken ugyanis a lincselések megakadályozói, a pártkatonák megmentői legtöbbször egyházi emberek voltak. Emellett pedig néhány nappal a határok megnyílása után megérkeztek az első segélyszállítmányok, amelyeknek behozatalát még 1958-ban sem akadályozták a hatóságok, mert sokan ezekből éltek.

Amint a Grósz-hagyatékban fennmaradt dokumentumok is bizonyítják, az egyház nem vállalt politikai szerepet a változások idején, hanem egyszerre hangsúlyozta az addig üldözöttek jogait és mentette a korábbi üldözöttek életét. Erre jó példa Kovács Sándor szombathelyi püspök levele, amelyben arról olvasunk, hogy *Szendy László*³⁷⁴ akadályozta

³⁷² Vö. Turai, 1959, 3. Turai István feljegyzése az ÁEH-ban ekkor uralkodó hangulatról a 3. 1. részben olvasható.

³⁷³ Vö. Shvoy, 2002, 98. és Miklós, 2001-2003.

³⁷⁴ Szendy László (1896 – 1969) szombathelyi egyházmegyei pap. 1937-től Szombathelyen székesegyházi plébános, 1952-ben tartóztatták le. Szabadulása után azonban nem térhetett vissza plébániájára, azt csak a

meg a vérengzéseket, *Kaposi György* püspökségi egyházügyi megbízottat pedig maga a püspök menekítette ki a városból. *Zenz Péter*³⁷⁵ életét is a szombathelyi püspök mentette meg, miközben Zenz a főpásztor minden lépéséről jelentést adott az állami szerveknek.³⁷⁶ Szombathelyről egyébként *Sághy Eleket*³⁷⁷ és Szendy Lászlót 1956 novemberében Ungvárra hurcolták, ahonnan 1956 decemberében érkeztek vissza a püspöki városba.³⁷⁸

A magyar főpapok – Mindszenty bíboros legendás szózatán kívül – négy alkalommal nyilatkoztak meg a szovjet megszállás kezdetéig. Október 25-én Grósz József, majd Hamvas Endre békére intő buzdítást adott ki. Ugyanezen a napon Papp Kálmán hasonló szellemben szólt, de ő már a problémák rendezését is szükségesnek tartotta. Virág Ferenc pécsi püspök október 31-i körlevelében a híveket sorsuk tevékeny alakítására buzdította, és összefoglalta az egyház követeléseit szabadságának visszanyerése érdekében.³⁷⁹

XII. Piusz pápa a forradalom első napjaitól három enciklikában és két rádiószózatban állt ki a magyarság mellett.³⁸⁰ Amint tehetette, Budapestre küldte megbízottját, hogy a helyzetről informálódjon, és pénzsegéllyel is támogassa a rászorultakat. A Vatikán és a Szovjetunió között elindult óvatos kapcsolatfelvételi próbálkozás tükrében a Szentszék mérlegként tekintett a magyar helyzetre. Azt várta ugyanis a szovjet birodalomtól, hogy az eseményektől való távolmaradásával bizonyítsa korábban jelzett közeledési szándékát. Azonban nem így történt, sőt a pápa fellépését az imperializmus beavatkozásának kiáltották ki, és ez hosszú távon befagyasztotta a két fél viszonyát.³⁸¹

III. 2. 2. Mindszenty József bíboros tevékenységének kevésbé ismert részletei

---

forradalom napjaiban – és rövid időre – vehette vissza. Ungvárra elhurcolták, majd 1957-ben újra bebörtönözték. 1958-tól Pannonhalmát jelölték ki kényszertartózkodási helyként számára.

³⁷⁵ Zenz Péter (1904 – 1974) szombathelyi egyházmegyes pap. 1931-ben szentelték pappá, 1952-1956 között a Szombathelyi Főplébánia adminisztrátora. A forradalom idején püspöke elbocsátotta, 1957-től azonban a szombathelyi ferences templom plébánosa, 1960-ig pedig irodaigazgató.

³⁷⁶ Zenz Péter például 1961-ben részletes tanulmányt készített Herling Jakab – az ÁEH politikai munkatársa – részére (szombathelyi ÁEH-megbízottnak) az egyházmegye papságáról, a forradalom alatt tanúsított magatartásukról. A rendszerváltáskor a Vas Megyei Levéltár egyik dolgozója nem semmisítette meg ezt a dokumentumot, hanem eljuttatta Sill Aba OFM plébánosnak. Az ő szíves közlése nyomán állt rendelkezésemre ez az iratanyag.

³⁷⁷ A Szombathelyi Egyházmegye korabeli helyzetét jól szemlélteti Soós, 2006, Soós, 2008, Soós, 2010, Szende, 2009.

³⁷⁸ Grósz, 2011, 1957/4.

³⁷⁹ Vö. Salacz, 1988, 142-144. és Szántó, 1993, 36-58.

³⁸⁰ XII. Piusz 1956-os politikáját részletesen elemzi Fejérdy, 2007.

³⁸¹ Vö. Fejérdy, 2007, 67-79.

Külön figyelmet igényel Mindszenty József szerepe, amelynek megítélése már a forradalom és szabadságharc idején, majd a következő időszakban is gyakori átalakuláson ment keresztül. Horváth János ÁEH-elnök október 24-én a miniszterelnök ajánlatára hivatkozva próbálta a hercegprímást fogságából szülőfalujába vagy Budapestre, a Központi Szemináriumba juttatni, ezt azonban a rab bíboros nem fogadta el. Ezek után október 30-án *Tildy Zoltán*³⁸² miniszterelnök-helyettes nyilatkozott arról, hogy a főpap visszatérhet Esztergomba, Mindszenty azonban kiszabadulása után a budai prímási palotában telepedett le.³⁸³ Ebből is látható, hogy a Nagy Imre-kormánynak az októberi események közepette nem volt ideje saját egyházpolitikájának kialakítására, az egyház életét érintő eseményekre már csak reagálni tudott, illetve abból a szempontból tudta befolyásolni őket, hogy a politikai stabilitást segítsék. A prímás teljes szabadságának visszaadásában bizonyára az is szerepet játszott, hogy személye az elmúlt idők üldözöttjeinek szimbólumává vált, s emiatt szavának nagy súlya volt. Tildy nyilván tisztában volt ezzel, ezért próbált – különféle csatornákon keresztül – hatni a bíborosra, hogy rádióbeszédében ne élezze a helyzetet, hanem a béke helyreállítására szólítsa fel az ország népét. Kérte, álljon ki a Nagy Imre-kormány mellett, ami a prímás részéről nem lett volna jelentéktelen lépés annak fényében, hogy több csoportosulás szerette volna a miniszterelnöki székben látni.³⁸⁴

Mindszenty József november 1-jén találkozott Tildy Zoltánnal és *Maléter Pállal*.³⁸⁵ November 3-ára szűk körű püspöki tanácskozást hívott össze a budai palotába.³⁸⁶ Ezen a – fennmaradt források tanúsága szerint – rendkívül feszült hangulatú tanácskozáson Grósz József, Shvoy Lajos és a szabadságát visszanyert Pétery József püspök vett részt.³⁸⁷ Mi lehetett a feszültség oka?

³⁸² Tildy Zoltán (1889 – 1961) református lelkész, politikus. Kisgazda politikus, aki 1944. március 19-én illegálisba vonult, miniszterelnök (1945–1946), 1946. február 1-jétől a köztársaság elnöke. 1956 őszétől ismét politizált a Hazafias Népfront keretei között. A Nagy Imre-kormány államminisztere. A Nagy Imre-perben 6 évre ítélték, 1959 áprilisában egyéni kegyelemmel szabadult.

³⁸³ Vö. Balogh M., 2007, 35-37.

³⁸⁴ A kérdést részletesen elemezte Erdő Péter bíboros a LŐKA Magyar Katolikus Egyház, 1956 című konferenciáján. Előadásának szövege sajnos nem áll rendelkezésünkre. Vö. továbbá: Balogh M., 2007, 41., valamint Szabó, 2007a és Szabó 2007b.

³⁸⁵ Maléter Pál (1917 – 1958) honvédelmi miniszter, november 3-án tartóztatták le a szovjet főparancsnokságon, majd átadták a magyar hatóságoknak. 1958-ban kivégezték.

³⁸⁶ Vö. Mindszenty, 1989, 435., Shvoy, 2002, 97-98. Rogács Ferenc feljegyzése, Balogh M., 2008b, 803., valamint Szabó, 2008. 259-269.

³⁸⁷ Erről egyébként a pártvezetés is értesült, amit Grósz 1957-es kitüntetésének indoklása is alátámaszt: „November 3-án Mindszentyvel összeveszett, és otthagytta Mindszentyt.” Vö. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 52. ó. e. MSZMP KB Politikai Bizottság, 1957. november 26-i ülés, 9. napirendi pont.

A váci püspök kíséretében tartózkodó Oetter kanonok³⁸⁸ – a fennmaradt források szerint – azzal jellemezte a primás környezetét, hogy ott „rosszul lett a naftalinból hirtelen elővett díszmagyarok szagától”.³⁸⁹ Nyilván, ezek az emberek lelkesítették is Mindszenty primást, hogy természetéből adódóan, a megnyílt lehetőségek közepette azonnal cselekedjen, püspöktársai azonban a politikai bizonytalanságok miatt óvatosságra intették. Ennek jó példája Grósz törekvése, amelynek eredményeként rábírt az érseket, hogy rádiószózatában ne mondja semmisnek az állam és az egyház közötti 1950-es egyezményt, különben egy esetleges visszarendeződés következtében még azt is elveszítené az egyház, amije korábban megmaradt. „Őminenciájában felmerült a gondolat, hogy a megállapodást érvénytelennek nyilvánítsa. Szerencsére, hallgatott a szavunkra, és nem tette meg nov. 3-án, és nem hozott még lehetetlenebb helyzetbe, mint amilyenben most e nélkül is vagyunk. Más kérdés az, hogy a megállapodást megtartották-e, vagy nem. Az államhatalom és a békepapok váltig hangoztatták, hogy igen. Nekünk más a véleményünk.”³⁹⁰ De megemlíthetjük a békepapok miatt internált Pétery püspök kérését is, aki épp az ellenfeleivel való óvatosságra intette Mindszentyt.³⁹¹ Azt látjuk, itt újból jól látható az a jellemvonás, amely Mindszenty főpapi tevékenységének állandó kísérője és ütközőpontja volt. Ő lelkipásztori ösztönösségből cselekedett, és kevésbé figyelt döntéseinek sokféle következményére, azokra a változásokra vagy bizonytalanságokra, amelyek közepette szavai elhangzottak. A polarizáltabb környezetben élők vagy a külföldi teológiai tanult társai, néhány év múlva pedig a vatikáni diplomaták e tekintetben óvatosabbak voltak, jobban, illetve túlzottan is figyeltek arra a közegre, amelyben megtették egy-egy lépésüket.

Hamvas Endre esztergomi adminisztrátor a hercegprimás szabaddá válásának hírére a főegyházmegye addigi ordináriusaként Szegedről Budapestre utazott, hogy találkozzék a bíborossal, és az ügymenetet átadja neki. A primás azonban nem volt hajlandó fogadni budai rezidenciáján a Vatikán által kinevezett ordináriust.³⁹² Papp Kálmán úgy tudta: „*Hamvas ep[ischo]pust nem ültette le a primás, nem ül vele egy asztalnál. Állítólag.*”³⁹³ Hamvas ekkor

³⁸⁸ Oetter György (1902 – 1957) váci irodaigazgató. 1925-ben szentelték pappá, 1947-től irodaigazgató. 1950-ben a Pétery püspök ellen indított meghurcolások keretében letartóztatták, 1953-ig Kistarcsán raboskodott.

³⁸⁹ Petróci, 1997., 224. Ugyanitt olvashatunk arról, hogy Pétery Józsefet Mindszenty bíboros nem hívta meg erre a tanácskozássra, a váci püspökhöz azonban eljutott az összejövetel híre, és elment, mert azt hitte, hogy püspökkari gyűlés lesz.

³⁹⁰ Grósz, 2011, 1957/45.

³⁹¹ Shvoy, 2002, 98.

³⁹² Szertartójának, Paskai Lászlónak a szóbeli közlése.

³⁹³ Papp, 1956. december 10.

Esztergomba ment, ahonnan a szovjet csapatok bevonulása miatt csak november közepén tudott visszatérni székvárosába.³⁹⁴

Mindszenty 1956. november 3-i rádióbeszéde a későbbiek során mind elítélői, mind támogatói számára foglalata lett a forradalmi követeléseknek.³⁹⁵ Jól megfigyelhető, hogy a pártanyagok első visszatekintései még az egyház egészét teszik felelőssé az „ellenforradalomért”, míg a későbbi évek iratai – nem függetlenül az egyházpolitikai helyzet alakulásától – egyre inkább Mindszenty személyére, rádiószózatára hárítják át minden felelősséget.³⁹⁶

A hercegprímás néhány napon át tartó szabad egyházkormányzati működésének utolsó intézkedéseit már az amerikai követségen fogalmazta meg. Ismereteink szerint ezeket a dokumentumokat az első időben titkára, *Turchányi Egon*³⁹⁷ juttatta ki a követségről, a későbbiekben pedig követségi dolgozók vitték el a Szent István Bazilikába, ahol azokat *Bellányi Ferenc plébános-helyettesnek*³⁹⁸ adták át és ő vitte a dokumentumokat az érseki helynökségre.³⁹⁹ A vezető békepapokra vonatkozó rendelkezések⁴⁰⁰ általában elterelik a figyelmet arról, hogy Mindszenty az elmozdításokkal egyidejűleg hét plébánost visszahelyezett korábbi állomáshelyére, Szabó Imrét pedig megbízta ezeknek a személycseréknek a végrehajtásával. Emellett a prímás újból létrehozta a Regnum Marianum-plébániát, leválasztva területét a Thököly úti egykori domonkos plébániáról.⁴⁰¹

³⁹⁴ Vö. SzCsPL, 2333/1956.

³⁹⁵ Közli: Mindszenty, 1989, 437-441. Itt nincs lehetőségünk a Mindszenty-beszéd elemzésére, csak hivatkozni tudunk Szabó Csaba alapos tanulmányára: Szabó, 2007, 99-114., valamint Balogh M., 2006, 48-49., 51-54. A beszéd kommunista olvasatáról lásd Gergely, 1985, 150-153.

³⁹⁶ Ennek oka feltehetőleg az lehetett, hogy a Kádár-rendszer 1957 nyarától már azt akarta reprezentálni, hogy nem az állam és az egyház, hanem Mindszenty és Magyarország áll egymással szemben.

³⁹⁷ Turchányi Egon (1894 – 1969) esztergomi főegyházmegyei pap. 1916-ban szentelték pappá, 1951-ig lelkipásztori feladatköröket látott el, majd nyugdíjba vonul. 1956-ban jelentkezett Mindszenty bíborosnál, titkára lett a forradalom napjaiban és elkísérte őt az amerikai követségre. Ő nem kapott menedéket, ezért Nyugatra akart menekülni, de november 9-én letartóztatták, 1958-ban 15 év börtönre ítélték. 1963-64-ben szabadult.

³⁹⁸ Bellányi Ferenc (1914 – 1987) esztergomi főegyházmegyei pap. 1938-ban szentelték pappá, 1952-től volt a Szent István Bazilika plébános-helyettese, 1982-től kanonok.

³⁹⁹ A Bazilika akkori káplánjának, Parádi Gyulának szóbeli közlése. Elmondása szerint ez a csatorna kb. 1956 karácsonyáig működött, mert akkor már elkezdtek attól félni, hogy figyelik őket.

⁴⁰⁰ Balogh István szerint a kiközösítendőek listáját Turchányi Egon titkár állította össze. Balogh I., 1960, 19. Ezekhez a lépésekhez – saját egyházmegyéjére vonatkozóan – szinte valamennyi főpásztor csatlakozott. A politikai helyzet bizonytalanságai miatt azonban a békepapok félreállítását általában nem jogi úton történt, hanem az illetékes ordináriusok felkérték őket, hogy mondjanak le a hivatalukról.

⁴⁰¹ 112/1956, Mindszenty Levéltár, MFN 8212, L – 3160. A Regnum Marianum plébániatemplomot 1951-ben rombolták le a hatóságok, a Felvonulási tér kialakítása ürügyén. 1956-ban azonban a Regnum visszakarta a Damjanich utca 50-ben lévő régi kápolnáját, amelyet addig raktárnak használtak. Rózsavölgyi László lett a templomigazgató, újraszentelését pedig Endrey Mihály végezte 1957. január 6-án. A kápolna attól kezdve a mai napig működik.

Érdemes azonban megállnunk a felfüggesztéseket közlő dokumentumok apró részleteinek vizsgálatára.⁴⁰² A bíboros november 5-én egyidejűleg írt levelet *Mátrai Gyula*⁴⁰³ kanonoknak Esztergomba⁴⁰⁴ és Szabó Imre püspök-vikáriusnak Budapestre.⁴⁰⁵ A primás mindkét címzettel közölte Beresztóczy Miklós felfüggesztését, és annak végrehajtására adott utasítást. Az esztergomi levél a kanonok akadályoztatása esetén a rendelkezések végrehajtására három másik káptalani tagot jelölt meg, a Szabó Imréhez küldött dokumentumban viszont nem találhatók variánsok. A primás ugyancsak november 5-én kelt, Szabó Imréhez küldött rendelkezése tizenegy békepapot utasít ki Budapestről. Többeket csak a vezetéknevükkel jelöl meg, kihagyva a keresztnév és valamennyi dokumentumban a hivatkozott kánonok helyét.⁴⁰⁶

Balogh István visszaemlékezésében egy helyen a következőket olvashatjuk: „[A felfüggesztések kidolgozását] Bánk József[nek],⁴⁰⁷ az akadémia tanárának tulajdonították, mely majdnem a karrierjébe került. Mindenütt mellőzték.”⁴⁰⁸ Másutt pedig megemlíti, hogy Bánk József 1956-ban kompromittálta magát, és neki kellett szalonképessé tennie.⁴⁰⁹ A későbbi váci püspök 1950-ben a Hittudományi Akadémia jogi státuszának kidolgozója, 1956-ban az egyházi tanszék vezetője volt,⁴¹⁰ lakását csak néhány folyosó választotta el a helynökség irodájától. Így joggal feltételezhetjük, hogy ő pótolta a Mindszenty által kihagyott kánonokat.

⁴⁰² Beresztóczy Miklós felfüggesztésének dokumentumát Szántó Konrád sem hozza teljes egészében. Vö. Szántó, 1993, 98-99.

⁴⁰³ Mátrai Gyula (1893 – 1972) esztergomi kanonok, irodaigazgató. 1942-től az esztergomi érseki aulában titkár, 1944-től irodaigazgató, 1946. május 4-én az esztergomi főszékesegyházi káptalan kanonokja lett. 1950 nyaratól általános érseki helynök 1951. július 17-ig. Ezután dologházba zárták, 1955-ben még börtönben volt. Mindszenty bíboros – akadályoztatása esetén – 1956. november 6-án kelt rendelkezésében őt jelöli meg másodikként, mint az egyházmegye ordináriusát. 1958-ban Dunakeszire helyezték nyugdíjasként, ahonnan 1965-ben térhetett vissza Esztergomba.

⁴⁰⁴ A dokumentum két példányban áll rendelkezésünkre. Az egyik Mindszenty saját kezű aláírásával és pecséttel, 111/1956. és 361/12-es iktatószámmal. Ez Hamvas hagyatékában található, talán ő maga vihette Szegedre, hiszen a levél célba jutásakor Hamvas még Esztergomban tartózkodott. (Kalocsa, Érseki Levéltár, rendezetlen anyagok). A másik, másolati példányt, amely aláírás és pecsét nélküli, Szőke János bocsátotta rendelkezésemre a Mindszenty Levéltárból. Jelzete: MFN 8210, L – 3158. 114/1956. A dokumentumok egyes részleteit az ÁEH levéltári példányai alapján közölte: Szántó, 1993, 98-100.

⁴⁰⁵ 112/1956, Mindszenty Levéltár, MFN 8212, L – 3160.

⁴⁰⁶ Ennek oka, hogy az amerikai követségen nyilván nem volt katolikus kódexgyűjtemény.

⁴⁰⁷ Bánk József (1911 – 2002) 1936-ban esztergomi főegyházmegyésként szentelték pappá, központi szolgálatban majd teológiai tanárként működött. 1950-ben a Hittudományi Akadémia státuszának, 1964-ben a Szentsek és a magyar állam közötti megegyezés kidolgozásában működött közre. 1964-ben püspökké szentelték, részt vett a II. vatikáni zsinaton, 1966-tól győri káptalani helynök, majd apostoli kormányzó, majd 1969-től váci megyéspüspök, 1974-1978-ig egri érsek, 1987-ig pedig váci megyéspüspök.

⁴⁰⁸ Balogh I., 1960, 18.

⁴⁰⁹ „Hosszú ideig jobboldalinak tartották, pedig nem az volt... hiába akart könyveket kiadni..., nem volt lehetséges, a valaki, vagy valakik által felfújtt vélemény miatt.” Vö. Balogh I., 1960, 31. Balogh ugyanezt a szerepet tulajdonítja magának Cserháti József esetében is.

⁴¹⁰ Bánk tevékenyen közreműködött az ÁEH „egyházjogászaként” az 1964-es egyezmény kidolgozásában. Miklós Imre szóbeli közlése, Miklós 2001-2003.

Ezt alátámasztják az ÁEH dokumentumai is. Horváth Richárdnak az Esztergomi Főegyházmegyéről szóló helyzetértékelésében ugyanis az a megállapítás található, hogy „*Bánk Szabó Imre vallomása szerint Mindszenty rendelkezéseinek végrehajtásában nyújtott erős támaszt Szabó Imrének.*”⁴¹¹ Turai István⁴¹² egyházügyi előadó pedig máshol Bánk József mentegőzésére is utal: „*Papi körökből szerzett értesülésem szerint, nem felel meg a valóságnak Bánknak az az állítása, mely szerint az ellenforradalom alatti dekrétumok kánonjogi megfogalmazásához nem volt semmi köze, és azokat teljes egészében a disszidált Dr. Szentirmay Imre*⁴¹³ *végezte. Itt ugyanis az az ellentmondás, hogy Szentirmay még 1956 novemberének végén disszidált, ugyanakkor a dekrétumokat végrehajtó levelek még 1957 februárjában is küldve lettek egyes papokhoz.*”⁴¹⁴ Azt pedig egy más jelentésből tudjuk, hogy Endrey Mihály Szabó Imrével vitette ki ezeket a kiközösítéseket.⁴¹⁵ És mivel nem tudunk arról, hogy Bánk József a forradalom napjaiban bármi más „egyházpolitikai lépést” tett volna, jelen ismereteink szerint 1957-es indexre tételének sem látjuk más magyarázatát. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy májusban az állam már püspöki tisztségre is alkalmasnak találta.⁴¹⁶

Miközben a primás az általa eszközölt kiközösítések azonnali közlését kérte, úgy látszik, ez a folyamat egészen december 10-éig elhúzódott. Balogh páter 1960 környékén ezt írta erről az időszakról: „*Szabó Imre meglátogatott. Azt kell mondanom, hogy élete kockáztatásával, mert akkor még erős lövöldözések voltak...*”⁴¹⁷ Hamvas Endrének 1957-ben írt levelében azonban még arról számolt be, hogy a rendelkezés november 16-án jutott el a helytartóságra, vele pedig november 26-án közölte Szabó Imre püspök.⁴¹⁸ Horváth Richárd november 27-én kapta meg a felfüggesztést,⁴¹⁹ Beresztóczy visszaemlékezésében azonban azt írja, hogy a

⁴¹¹ Dr. Horváth Richárd, Az esztergomi egyházmegye, X.16. MNL OL XIX-A-21-a-Sz-18-1/1960/Eln.

⁴¹² Turai István (1922 – ?) ÁEH munkatárs. Vasesztergályos, majd 1946– 1950 között a HM Katonai Elhárító Csoportfőnökség politikai munkatársa. Átszervezés után 1953. ápriliséig a BM Katonai Elhárító Főosztály munkatársa. 1953 – 1957 között az ÁEH munkatársa, majd Szeged város és később Csongrád Megye, 1958–1973 között pedig Budapest Fővárosi Tanács egyházügyi főelőadója. (Soós Viktor Attila közlése.)

⁴¹³ Helyesen: Szentirmay Sándor (1925 – 1969) kánonjogász. 1949-ben szentelték pappá, Bánk József tanítványa. 1956-ban külföldre távozott, 1958-tól nem működött papként.

⁴¹⁴ Turai István egyházügyi főelőadó jelentése, 1961. június 23. 3., MNL OL XIX-A-21-d-008-6-1961.

⁴¹⁵ Szabó Lőrinc, 59.09.29. ÁBTL 3. 1. 2. M-17288 60.10.25. 155. o. E megállapításra vonatkozóan az lehet még kérdés, hogy ezek a februári dekrétumok már a szentszékiek lehettek, abban viszont Bánknak nem kellett dolgoznia.

⁴¹⁶ Horváth János jelentése az MSZMP Intéző Bizottságának, 1957. május 10. MNL OL XIX-A-21-d-0011-3/d/1957.

⁴¹⁷ Balogh I., 1960, 18.

⁴¹⁸ Idézi: Szántó, 1993, 99-100.

⁴¹⁹ Horváth Richárd az ÁEH elnökének írt január 5-i levelében számolt be arról, hogy Szabó Imre püspök november 27-én személyesen adta neki a bíboros rendelkezésének és a püspökhöz írt utasításának másolatát. Mindszenty ebben szuszpendálta és kiutasította Horváthot Budapestről. Okként a CIC 2344., 2346., 2395., 2355., 2334. kánon. 2. §-a szerepelt. Horváth Richárd szerint a békepapok üldözésének akkor az esztergomi segédpüspök volt az irányítója. Vö. Horváth R., 1957. január 5. MNL OL XIX-A-21-a-K-9/1957. (7. d.)

rendelkezések közvetítése egészen 1956. december 10-éig elhúzódott. Nem tudjuk miért. Szabó Imre talán azért nem közölte a döntést azonnal az érintettekkel, mert látta a politikai helyzet bizonytalanságát, és nem akart akadályt gördíteni egy esetleges rendeződés elé? Hiszen a kommunisták – ahogy Mindszenty említi – a segédpüspök közvetítésével decemberben még tárgyalni akartak a bíborossal. Ez egyben azt is feltételezi, hogy Szabó Imre különféle szálakon érintkezésbe tudott lépni az amerikai követségen tartózkodó főpásztorával.⁴²⁰ Horváth János, az ÁEH elnöke ugyanakkor egy 1956. december 21-ei levelében megjegyzi, hogy a bíboros december 20-án újból utasította helynökét, Szabó Imrét, hogy hajtsa végre a békepapok ügyében kiadott rendelkezését, mert azt Róma is jóváhagyta.⁴²¹ Amennyiben ez az állami információ hitelesnek mondható, akkor Mindszentynek kellett, hogy legyen egy olyan diplomáciai csatornája, amelyen keresztül Rómával, vagy legalább a bécsi nunciatúrával értekezhetett.

A Beresztóczy-dokumentum ugyanakkor rávilágít arra is, hogy Mindszenty a követségen maradását először rövid idejűnek gondolta. Erre utalnak a „*bűnbánat időtartamát később fogom megállapítani*”, valamint a „*jelentést várok*”⁴²² félmondatok, amelyek egy csupán ideiglenesen távol lévő, kormányzói jogkörében szabad főpásztort feltételeznek. Véleményünk szerint, amikor a bíboros menedéket kért, csak ideiglenes szándékkal tette, pontosabban arra számított, hogy Magyarországot a Nyugat megvédi a szovjettől, és akkor neki hasonló szerepet kell majd betöltenie, mint amit a forradalom napjaiban elvártak tőle.⁴²³ Ez a nemzet érdekét képviselő önértelmezés halványan már akkor megmutatkozott, amikor az amerikai követségre lépve nyilatkozatban fordult az Egyesült Államok elnökéhez, amelyben országa megvédését kérte.⁴²⁴ Azt, hogy ő nemzetének erkölcsi vezetője, csak fokozhatta *Nagy Imre* és társainak 1958. június 16-i kivégzése, hiszen e politikusok „kiküszöbölésével” végleg

⁴²⁰ Somorjai–Zinner, 2008, 805. Erre utal Rózsavölgyi László vallomása is, aki szerint 1956 decemberében Mindszenty József még kapcsolatban állt Endrey Mihállyal. Vö. ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/1. 276.

⁴²¹ Horváth János, Feljegyzés a Római Katolikus Egyházzal, 1956. december 21. MNL OL XIX–A–21–d–001/1957.

⁴²² Beresztóczy, 1970b, 56.

⁴²³ Ez az önértelmezés még évek múltán is ott élt a bíborosban: „Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg ’a minimális lehetősége is fennáll’, úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát, és kinevezni a kormányt.” Somorjai Ádám idézi Owen T. Jones amerikai ügyvivő 1964. március 11-én Washingtonba küldött jelentését. Somorjai–Zinner, 2008, 829. A szerző tanulmányában megállapítja, hogy a bíboros a lemondása körüli vitában „lelkipásztori szolgálatát mintha alárendelte volna közjogi szerepvállalásának”. Uo. Úgy gondoljuk, Mindszenty József számára, aki még abból a világból származott, amelyben a püspökök közjogi és lelkipásztori kötelességei szorosan összefonódtak, a közjogi feladat egy volt a többi lelkipásztori feladat között, és e két terület nem különült el egymástól oly mértékben, ahogy ezt a szocializmusban, illetve a szekularizált világ gondolta, vagy ahogy mi, a liberális demokráciában élők gondoljuk. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a békepapi mozgalom célja a kommunizmus idején éppen e két terület újbóli összekapcsolása volt – a szocializmus építése érdekében.

⁴²⁴ A nyilatkozat teljes szövegét közli Somorjai–Zinner, 2008, 768.

eltűntek, vagy Nyugatra távoztak azok a személyek, akik valamiféle erkölcsi tartással vehették volna át a Kádár-rezsimtől az ország irányítását. Mindszentynek az erkölcsi hitelesítés e felfogására minden alapja megvolt, és joggal érezhette, hogy hatalmas tömegek támogatják, ugyanúgy, mint 1948-ban. De ne feledjük, Mindszenty mindkét esetben népszerűsége csúcspontján lett elszigetelve, és egyik bezártságában sem érezkel[het]te kellőképpen azt az átalakulást, amelyet a kommunisták a társadalmon végrehajtottak!

A békepapi mozgalom kapcsán mind a papi csoportosulás visszaemlékezéseinek szerzői, mind a későbbi történetírók felteszik a kérdést: vajon Mindszenty feloszlatta-e a Katolikus Papok Békemozgalmát? Előbbiek természetesen legitimációs szempontból tagadják ezt, utóbbiak viszont a felosztatás mellett érvelnek.⁴²⁵ Úgy gondoljuk, a békepapi mozgalom egyházi felosztatása jogi szempontból nem történt, nem történhetett meg, mert nem egyházi, hanem társadalmi szervezetről volt szó. Mindszenty a három püspöktársával folytatott megbeszélés után úgy járt el, ahogyan Grósz József korábban kigondolta. Az idegen egyházmegyékből érkezett papokat visszaküldte származási egyházmegyéjükbe, a két vezetőt, Beresztóczy Miklóst és Horváth Richárdot pedig felfüggesztette. Ebben az ordináriusok többsége követte példáját; vagyis magával a mozgalommal nem foglalkoztak, hanem az abban részt vevő egyházi személyeket utasították a visszavonulásra. Ezt a különbségtételt az is alátámasztja, hogy az Opus Pacisnak, mint egyházi szervezetnek a megalapításakor Grósz feltételként szabta, hogy az állami szervek oszlassák fel a Katolikus Papok Békemozgalmat. És amikor arról értesült, hogy ez nem történt meg, sőt, Beresztóczy az 1950-es békemozgalom és az új, püspöki felügyelet alatt működő Opus Pacis egységéről beszélt, a kalocsai érsek az Opus Pacisra vonatkozó ígéreteinek visszavonásával fenyegette meg az ÁEH elnökét.⁴²⁶ A mozgalmat 1956-ban valójában a békepapok áthelyezésével bénította meg a püspöki kar, miként ezt Horváth János is megjegyezte 1957-ben: „*A papi békemozgalmat pedig az áthelyezésekkel valósággal lefejezték, működését megbénították.*”⁴²⁷

III. 2. 3. A budapesti papság politikai útkeresése a társadalmi változások láttán

⁴²⁵ Vö. Orbán, 2001, 262.

⁴²⁶ Grósz, 2011, 1957/164.

⁴²⁷ Horváth János előterjesztése az egyházpolitikai helyzet rendezésére, 1957. február 7. 3. MNL OL XIX–A–21–d–0011/1957.

1956. október 31-én papi összejövetelt tartottak a Központi Szemináriumban. Az eseményt Szántó Konrád is csak néhány mondat erejéig említi egyháztörténeti munkájában,⁴²⁸ mégpedig rendtársára, *Kruppa Kolombánra*⁴²⁹ hivatkozva, aki jelen volt ezen a gyűlésen.⁴³⁰ *Werner Alajos*⁴³¹ peranyaga azonban nemcsak az emlékét, hanem az előzményeit is megőrizte ennek a papi tanácskozásnak az utókor számára. *Tompa Nándor*⁴³² budapesti, Tömő utcai lelkész vallomásaiban említi ugyanis, hogy *Emőd László*⁴³³ regnumi atya a politikai enyhülést látva 1956 nyarán kidolgozott egy tervezetet arra vonatkozóan, milyen követelésekkel álljon elő az egyház szabad működésének megteremtése érdekében. Miután referátumát az ugyancsak regnumi *Bálint Andorral*⁴³⁴ és *Rózsavölgyi Lászlóval*⁴³⁵ egyeztette, a közösséghez tartozó papok megszervezték maguk között, hogy az Esztergomi Főegyházmegye őszi koronáin minden esperesi kerületben felolvassák és megtárgyalják ezt a fogalmazványt.⁴³⁶

Ezen a ponton Beresztóczy Miklós 1970-ben tett megállapítása is érthetőbbé válik: „*Már [a] szeptemberben megtartott őszi koronák alkalmával, de még inkább az október közepén tartott papi koronákon feltűntek olyan paptársaink, akik eddig a magyar politikai élethez nem szóltak hozzá, és most előkészített, írásból felolvasott hozzászólásaikban elég éles ellenforradalmi hangot ütöttek meg, nemcsak a katolikus békemozgalom gondolataival szemben, hanem népünk társadalmi életének demokratikus alapjelenségeivel kapcsolatban*

⁴²⁸ Szántó, 1993, 67.

⁴²⁹ Kruppa Kolombán OFM (1907 – 2002) ferences pap. Koncepciók vádai alapján börtönbe vetették, 1965 után Amerikában lelképásztor, a magyarországi katolikus egyházüldözés írásos megörökítésének úttörő személyisége.

⁴³⁰ Szántó, 1993, 67. Érdeklődtünk az akkor központista kispapoktól és prefektusuktól, Takács Nándor püspök úrtól is, de az összejövetel tényén túl a részletekről nem tudtak beszámolni, mert nem voltak ott a gyűlésen, vagy már nem emlékeztek az elhangzottakra. Továbbá a történeti összefoglalókban és az ismert forrásanyagban sem találtunk erről semmiféle információt.

⁴³¹ Werner Alajos (1905 – 1978) szombathelyi egyházmegyes pap. 1928-ban szentelték pappá, az egyházzene kiemelkedő művelője lett. 1950-ben nyugdíjazták, ekkor a Központi Szeminárium prefektusa lett, ahonnan 1952-ben elbocsátatták. Egyes feltételezések szerint 1957-ben, franciaországi útja alkalmával püspökké szentelték. 1961-ben és 1964 letartóztatták, összesen mintegy 5 évet töltött börtönben. Máriaremetén és Celldömölkön volt kántor, a Regnum Mariánium Közösség alapító atyja.

⁴³² Tompa Nándor (1919 – 1994) esztergomi főegyházmegyes pap. 1943-ban szentelték pappá, a Regnum Mariánium közösség tagja. 1960-ban letartóztatták, 4 év börtönre ítélték, ahonnan 1963-ban szabadult ki. Ezután tovább folytatta lelképásztori működését.

⁴³³ Emőd László (1919 – 1988) esztergomi főegyházmegyes pap. 1942-ben szentelték pappá, a Regnum Mariánium közösség tagja, 1953-1957 között segéd munkás. 1960-ban letartóztatták, 7 év börtönre ítélték, ahonnan 1963-ban szabadult ki. 1964-ben ismét börtönbe került, ahonnan 1971-ben szabadult és segéd munkásként dolgozott 1973-ig, amikor újból lelképásztori munkakörbe került.

⁴³⁴ Bálint Andor (1924 –) esztergomi főegyházmegyes pap. 1948-ban szentelték pappá, 1956-ban a kőbányai Szent Család plébánia káplánja, majd több helyen lelképásztor. 1994-ben nyugállományba vonult.

⁴³⁵ Rózsavölgyi László (1919 – 1987) esztergomi főegyházmegyes pap. 1942-ben szentelték pappá, a Regnum Mariánium közösség tagja. 1957-ben rövidebb, majd 1960-ban hosszabb időre letartóztatták, 1963-ig börtönbüntetésben volt. 1964-ben újból börtönbe került, ahonnan 1969-ben szabadult. Bizonyos források szerint Endrey Mihály püspökké szentelte egy esetlegesen kialakuló földalatti egyház számára.

⁴³⁶ Vö. ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/1. 364., és ezt erősíti meg Rózsavölgyi László vallomása is: ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/2. 254-255.

is.”⁴³⁷ Emódy László fogalmazványa sajnos nem található meg a peranyagban, az utalások viszont arra engednek következtetni, hogy ez volt az alapja az október 31-i gyűlés fontosabb témafelvetéseinek.

A Központi Szemináriumban tartott papi gyűlés közvetlen előzménye egy aznap délelőtt a Lónyay utcában tartott protestáns ifjúsági tanácskozás volt, amelyre a Regnum-közösség képviselőit is meghívták.⁴³⁸ Ezután, néhány óra alatt, délutánra szervezték meg a szeminárium dísztermébe a papság tanácskozását, amelyen Szabó Imre segédpüspök elnökölt. A püspök bevezetőjében jelezte, hogy az összejövetelet a papság kezdeményezte, és Mindszenty bíboros is tud róla, aki azt kéri, ne a sérelmekről beszéljenek – ezeket majd ő orvosolja –, hanem a haza, az egyház és a lelkipásztorkodás legsürgetőbb kérdéseit tárgyalják meg. A fennmaradt jegyzőkönyv szerint – amelynek *Cseri István*,⁴³⁹ a gyűlés egyik kezdeményezője volt a lejegyzője – valóban a főbb követeléseket, útmutatásokat fogták egybe, mégpedig azzal a szándékkal, hogy ezekről a prímást is értesítik. Így került elő a szerzetesrendek szabad működése, a papi lelkiség, a Regnum ügye, a katolikus sajtó, a hitoktatás és a katolikus iskolák, a forradalmi tanácsokkal és politikai pártokkal való együttműködés, valamint a karitás kérdése. Továbbá a problémák: a békepapság,⁴⁴⁰ az aulisták, az Ecclesia Szövetkezet, az 1945 előtti szociális igazságtalanságok és Balogh páter tevékenysége.⁴⁴¹

Az esemény szocialista olvasata *Berényi Istvántól*⁴⁴² maradt ránk, aki 1957–1963 között az egyházi elhárítás alosztályának volt vezetője:⁴⁴³ „Október 31-én Szabó Imre, volt budapesti érseki helynök Mindszenty utasítására hivatkozva megbeszélésre hívta össze a budapesti papságot azzal az indokkal, hogy közöljék kívánságaikat. A gyűlésen nem a papság kívánságáról volt szó, hanem szenvedélyes vita közepette az egyház sérelmeire való hivatkozással, különböző ellenforradalmi követelések hangzottak el. Követelték a szerzetesrendek visszaállítását, a szabad vallásoktatást, a megegyezést kereső püspökök

⁴³⁷ Beresztóczy, 1970b, 54-55.

⁴³⁸ Vö. ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/1. 239.

⁴³⁹ Cseri István (1903 – 1957) esztergomi főegyházmegegyés pap. 1928-ban szentelték pappá, 1949-1957 között a Krisztus Király kápolna káplánja.

⁴⁴⁰ Takács Nándor Jusztin OCD, későbbi székesfehérvári püspök ekkor a Központi Szeminárium énektanára volt. Ő nem volt jelen a gyűlésen, de szóbeli közlése szerint elterjedt, hogy Szörényi Andor dékán éles kirohanást tett a békepapság ellen. Későbbi viselkedése – a püspök szerint – e tettének „korrigálási következménye.” Takács Nándor szóbeli közlése.

⁴⁴¹ Vö. ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/1. 141-143.

⁴⁴² Berényi István (1926 –) mezőgazdasági munkás, szabósegéd, majd 1945-től rendőr. 1947-től a politikai rendőrségen, 1953-tól az ÁVH I/2. osztályán dolgozott, 1957-1963 között az egyházi elhárítással foglalkozó alosztályon, 1963-1968 között Londonban dolgozott, 1970-1980-ig az egyházi elhárítás vezetője. 1985-ben nyugdíjazták.

⁴⁴³ Allambiztonsági Tankönyv, 2012, 66-67.

ügyének kivizsgálását stb. Többen követelték a katolikus párt megalakítását is.”⁴⁴⁴ Végül a két órán át tartó eszmecsere befejezésekor a jelen lévő mintegy száz pap küldöttséget választott, amelynek Mindszenty bíboros felkeresése lett volna a feladata. A csoportba Szabó Imre püspököt, *Kátay Bélát*,⁴⁴⁵ a Mátyás-templom, illetve *Seres Ferencet*,⁴⁴⁶ a herminamezői templom plébánosát, Cseri Istvánt, a Krisztus Király-kápolna,⁴⁴⁷ *Kárpáti Pált*,⁴⁴⁸ a belvárosi ferences templom káplánját, valamint *Galambos János*⁴⁴⁹ Rokolya utcai lelkészt választották be.⁴⁵⁰

A küldöttség végül nem jutott el a bíboroshoz. Grósz József hagyatékában, a püspökkari anyagok között azonban találtunk néhány dokumentumot,⁴⁵¹ amely a budapesti papság javaslatait tartalmazza, mégpedig arra vonatkozóan, hogy a diktatúra okozta problémákat milyen módon orvosolja a püspöki kar az egyház és a társadalom életében. A javaslattervezet érdekessége, hogy elismeri azokat a szociális juttatásokat, amelyek a diktatúra idején váltak elérhetővé. Határozottan síkra száll a szabadságjogok érvényesüléséért, és többnyire azokat a követeléseket tartalmazza, amelyeket Grósz József 1956 decemberében elvárt az állami képviselőktől. Ehhez a dokumentum együtteshez körlevéltervezetek is kapcsolódnak, amelyek igen higgadt, kiegyensúlyozott véleményt képviselnek a társadalmi kérdések rendezése ügyében. Figyelembe veszik a talpon maradás strukturális biztosítását, nem követelnek vissza mindent azonnal, hanem a fokozatosságot hangsúlyozzák. Miközben fontosnak tekintik a politikailag kompromittált egyháziak bűnbánattartását, hangsúlyozzák, hogy az egyháznak fel kell keresnie azokat is, akik távol kerültek tőle. Jelenleg nem mindegyik javaslattervezetről tudjuk eldönteni, hogy az 1956. október 31-i papi gyűlés alkalmával, az előtt vagy a forradalom leverése után jött-e létre. Az azonban megállapítható, hogy Emődy László tanulmányának köszönhetően a budapesti papságnak már a forradalom előtti hónapokban is volt elképzelése a változások mikéntjéről, az elmúlt évek hibáiról és átalakulásairól is, hiszen mindezekről a koronákon már beszélgettek. Azaz a fordulat – legalábbis Budapesten és az

⁴⁴⁴ Állambiztonsági Tankönyv, 2012, 101.

⁴⁴⁵ Dr. Kátay Béla (1890 – 1963) esztergomi főegyházmegyés pap. 1914-ben szentelték pappá. 1936-tól Budapest-Várplébános.

⁴⁴⁶ Seres Ferenc (1910 – 1994) esztergomi főegyházmegyés pap. 1933-ban szentelték pappá, 1944-től Budapest-Herminamező plébánosa, ahol titkos papszentelés is volt, ezért 1963-ban vidékre helyezték.

⁴⁴⁷ Azaz a Reviczky utcában lévő Krisztus Király plébániatemplom.

⁴⁴⁸ Kárpáti Pál (1905 – 1977) esztergomi főegyházmegyés pap, lazarista szerzetes. 1928-ban szentelték pappá. 1952-től a pesti ferences templom káplánja, 1957-ben rövid időre letartóztatták, ezután több helyen kisegítő lelkész.

⁴⁴⁹ Dr. Galambos János (1911 – 1982) esztergomi főegyházmegyés pap. 1937-ben szentelték pappá. 1952-től Rokolya utcai lelkész, 1957-ben letartóztatták, 1959-től több helyen kisegítő lelkész.

⁴⁵⁰ Az összejevetelen a Regnum Marianum papi közösséget körülbelül tizen képviselték, akik ezután saját gyűlésüket is megtartották. Vö. ÁBTL 3. 1. 9. V-146695/1. 238.

⁴⁵¹ Grósz, 2011, 1956/243-248.

Esztergomi Főegyházmegyében – nem érte olyan váratlanul az egyházat, mint azt eddig, a főpapok viselkedése, vagy a Központi Szeminárium kispapjainak visszaemlékezése ismeretében gondoltuk.⁴⁵² Vagyis azok az önszerveződő, alulról induló folyamatok, amelyek az 1956-os forradalom előtti hónapokban a társadalomban végbementek, a budapesti papság körében is lejátszódtak. Talán éppen ennek köszönhető a forradalom alatt született fogalmazványok kiegyensúlyozottsága, összességében a papság 90 százalékának helytállása.

Emellett azt is érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy a püspökök, a papság és a szerzetesi előljárók körében a jövőről való gondolkodást a szovjet csapatok bevonulása sem fojtotta el teljesen, mert még 1957 elején is készültek az egyház tevékenységének kiszélesítésére vonatkozó tervezetek. 1957 telének végén, tavaszán azonban Emödy László, Tompa Nándor és Werner Alajos már egy olyan körlevelet állított össze, amely kimondja: nincs vallásszabadság Magyarországon, vagyis az 1956-os változások legelső tevékeny érzékelői megállapították a visszarendeződést. A körlevél írói azt akarták elérni, hogy az általuk elkészített tiltakozás püspökkari közleményként jelenjék meg, s a konferencia szólítsa fel a hitoktatókat, ne tartsanak az iskolákban hittanórákat, ezzel fejezzék ki elégedetlenségüket. A Werner-per vallomásai szerint a fogalmazványt Werner Alajos, a Regnum Marianum házfőnöke el is vitte Grósz Józsefhez, ám ő nem tartotta bölcs lépésnek a nyilvánosságra hozatalát.⁴⁵³

Visszatérve az 1956-os forradalom napjaihoz érdemes áttekinteni az internálásból székhelyükre visszatért főpapok helyzetét. Az ordináriusok közül Mindszenty Józseffel egy időben szabadult ki Pétery József váci püspök. A püspöki palotában működő „Pintér”⁴⁵⁴ fedőnevű ügynök jelentése szerint a megyéspüspök november 1-jén érkezett vissza Vácra.⁴⁵⁵ Másnap jelentette Rómának, hogy újra átvette az egyházmegye kormányzását, de erre a Szentszék nem reagált. November 3-án jelen volt a budai prímási palotában tartott szűk körű püspöki összejövetelen, majd november 4-én úgy döntött, mégsem veszi vissza az egyházmegye irányítását. Az ordináriusi jogköröket gyakorló Kovács Vince azonban mindenben vele egyeztetve rendelkezett,⁴⁵⁶ amit alátámaszt az is, hogy, Grósz érsek által

⁴⁵² Balogh M., 2007. A forradalom és a katolikus egyház című tanulmányában azt érzékelteti, hogy az egyházak a forradalom szellemi előkészítésében, az események első szakaszának formálásában csak passzívan, a fejlemények után haladva, és szinte kizárólag morális és karitatív szinten vettek részt. Bár nem akarjuk túlhangsúlyozni az Emödy-féle összeállítást, és az ennek nyomán megkezdett eszmecserek jelentőségét, mégis úgy gondoljuk, ez a tény árnyalja a tanulmány írójának gondolatait, pontosabban azokat a főpapságra és a Budapesten kívüli egyházmegyékre vonatkozóan tartjuk érvényesnek.

⁴⁵³ Vö. ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/1. 180.

⁴⁵⁴ „Pintér” = Petróczi Sándor váci egyházmegyes pap.

⁴⁵⁵ Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–18635/1. 146.

⁴⁵⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–18635/1. 123-125.

bekért egyházpolitikai javaslatok között csak a segédpüspök javaslatát találjuk.⁴⁵⁷ A „Pintér” fedőnevű ügynök szerint Pétery ordináriusi jogkörének gyakorlását abban az esetben lett volna hajlandó megkezdeni, ha visszavonják azokat az apáti címeket, amelyeknek adományozásának megtagadásáért 1953-ban internálták. A jelentés azt állítja, Pétery nem akarta elfogadni az ÁEH-val való tárgyalást sem, mert az – véleménye szerint – legalizálta volna a hivatalt. Az ügynök úgy látta, megyéspüspöke eltávolodott a püspöki kar mindkét szárnyától, ezért is kérte, ügyét ne vegyék fel a tárgyalási pontok közé, annak rendezésére ne tegyenek kísérletet. A püspöki konferencia Pétery Józsefet ugyanakkor tényleges, de távol lévő ordináriusnak tekintette mindaddig, amíg szabadlábon volt. Helyzetének rendezését képviselője és helynöke, Kovács Vince is kérte, de az csak 1957 októberében került napirendre.⁴⁵⁸ Pétery József 1957 februárjában önszántából ment vissza a kassai püspökség egykori ingatlanába Hejcére.⁴⁵⁹

A forradalom napjaiban a politikai okokból bebörtönzött papok előtt valamennyi börtönajtó megnyílt. Így szabadult ki *Endrédy Vendel*⁴⁶⁰ zirci apát is, akit *Sík Sándor*⁴⁶¹ fogadott be a piaristák Mikszáth téri rendházába.⁴⁶² Endrédy apát említése azért jelentős számunkra, mert az egyház igényeit összefoglaló dokumentumok sorrendjéből arra lehet következtetni, hogy ő volt annak a tervezetnek a kidolgozója, amely 1956 decemberének végén született, és a szerzetesrendek működésének esetleges helyreállításáról szól. A szöveggörnyezetből kitűnik, hogy előterjesztése több szerzetes előljáró véleménye alapján készült. A dokumentum elsődleges feladatként nem az intézmények visszavételét hangsúlyozza, hanem a közösségi élet kereteinek helyreállítását, az ehhez szükséges egyházi és állami garanciákat. Fontos jellemzője a fokozatosság elvének hangsúlyozása, vagyis a visszaadás alárendelése annak az elvnek, hogy azokat az intézményeket, amelyek a nagy múltú szerzetesi iskolák, rendházak helyére kerültek, ne részesítsék abban az igazságtalanságban, amit 1950-ben a rendeknek meg kellett élniük.

---

⁴⁵⁷ Grósz, 2011, 1957/6.

⁴⁵⁸ Grósz, 2011, 1957/308.

⁴⁵⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–18635/1. 123-125.

⁴⁶⁰ Endrédy Vendel (1895 – 1981) zirci apát. 1919-ben szentelték pappá, 1939-től haláláig zirci apát. 1951-ben a Grósz-perben elítélték, a börtönből 1956-ban szabadult. Újbóli bebörtönzését Grósz József akadályozta meg, 1957-től Pannonhalmán élt.

⁴⁶¹ Sík Sándor (1889 – 1963) piarista tartományfőnök. 1911-ben szentelték pappá, 1947-től tartományfőnök, kora kulturális életének meghatározó alakja.

⁴⁶² Vö. Őrfi, 1997, 84. Papp Kálmán naplója szerint a zirci apát 1956 novemberében Győr környékén tartózkodott.

III. 3. A KATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETÉNEK ÁTALAKULÁSA

AZ 1956-OS FORRADALOM UTÁN

III. 3. 1. A várakozás taktikája a forradalom leverését követő időszakban

A forradalom utáni első katolikus megnyilatkozás Grósz Józseftől származik, aki 1956. november 9-én rádiószózatban szólta a nemzethez, ám a hírközlő eszközök ezt a nyilatkozatát már nem adták le.⁴⁶³ A kalocsai érsek ebben a helyzetben ismét a saját útjára lépett. Nem támadta, hanem tudomásul vette a szovjet csapatok jelenlétét, sőt bizalmáról biztosította a Kádár-rendszert is. Ez a bizalom ma már illúzióknak mondható, akkor azonban az új diktatúra vezetőinek véreskezűségét Grósz sem tudta elképzelni, hiszen első kijelentéseik nem ebbe az irányba mutattak. A püspöki kar elnöke megnyilatkozását közvetítő erőnek szánta a hatalom birtokosai és a legyőzöttek között, amit az is mutat, hogy nyíltan és megkérdőjelezhetetlenül kiállt a szabadságjogok, a szabad vallásgyakorlás és az októberi események résztvevőinek bántalmazhatatlansága mellett. Külön hangsúlyozta: az egyház nem kér vissza semmiféle nagybirtokot, és hogy ő sem akar politikai vezér lenni, hanem püspök, aki ebben a minőségében szól híveiért. Szavaiból jól kiérezhető a változás, a Mindszenty bíborostól eltérő álláspont: nem a nemzet nevében szól, mint Mindszenty, de ugyanúgy a nemzetért, mint a bíboros. Grósz ezek után elhallgatott, hosszú hónapokon át a politikai környezet alakulására várt: *„Sok a forrófejű ember, akik hol ebbe, hol abba akarnak belevinni, gyötörnek nyilatkozatokért. Nem nyilatkozom, és nem adok alkalmat arra, hogy akár dicsérjenek, akár belém kössenek.”*⁴⁶⁴

A magyar püspökök közül csak Hamvas Endre csanádi püspök törte meg ezt a csendet.⁴⁶⁵ Hamvas 1956. december 2-án utazott fel Budapestre. Beszámolója szerint december 3-ára kérte őt magához Grósz Józseffel együtt az ÁEH elnöke. A kalocsai érsek nem ment el a találkozóra, a csanádi püspök viszont ott volt, *Semptey Lászlóval*⁴⁶⁶ együtt. A korábbi politikai tartalmú nyilatkozatok közreadásának logikája szerint feltehetőleg ekkor kérhették fel annak a

⁴⁶³ Grósz, 2011, 1956/249.

⁴⁶⁴ Grósz, 2011, 1956/262.

⁴⁶⁵ Gergely, 1985, 156.

⁴⁶⁶ Semptey László (1909 – 1980) esztergomi főegyházmegyei pap. 1932-ben szentelték pappá, 1951-től a Központi Szeminárium prefektusa, 1954-től vicerektora, 1965-től budapesti érseki helynök. A békepapi mozgalom egyik jelentős személyisége. „Hívő” fedőnévű ügynökként jelentett az állambiztonság részére.

körlevélnek a kiadására, amelyben Hamvas Endre alkalmazkodásra szólította fel híveit.⁴⁶⁷ Hamvas tárgyalása egyben tájékozódás is volt. A megbeszélések után arra számított, hogy a lengyelországiival azonos szintre lehet emelni a magyar egyház jogait. Ekkor Grósz ismét várt, úgy gondolta, a passzivitás elvezet az enyhüléshez.

Közben zavarok merültek föl az Esztergomi Főegyházmegye kormányzásában. A Szentszék Mindszenty bíboros akadályoztatása miatt Hamvas Endrét még 1950. július 18-án kinevezte esztergomi ordináriussá. A főegyházmegye rendkívüli kormányzása a főpásztor kiszabadulásával azonban megszűnt, minden jogkör visszaszállt a primásra, aki az Esztergomban élő *Witz Béla*⁴⁶⁸ kanonokot nevezte ki általános helynökké. Hamvas Endre 1956 novemberének első napjaitól 15-éig várt Esztergomban Mindszenty Józsefre, ekkor azonban Budára, majd Szegedre utazott, és „*abban a reményben, hogy a törvényes főpásztor időközben átveszi a főegyházmegye kormányzását*”,⁴⁶⁹ Witz Bélának adta át az esztergomi leltárt. A bíboros azonban újból akadályoztatva volt, és bár gondolt a kormányzói jogkör rendezésére, erről szóló levelét vagy nem juttatta ki az amerikai követségről, vagy nem érkezett meg az illetékesekhez. A Mindszenty Levéltár ugyanis megőrzött egy 1956. november 6-i kéziratot, amelyben a primás közli, hogy akadályoztatva van, és ezért a főegyházmegye kormányzását első helyen *Giegler Károlyra*,⁴⁷⁰ majd Mátrai Gyulára, harmadikként pedig *Városi Istvánra*⁴⁷¹ bízta. A kinevezés után a primás Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd helyzetét említi, majd ezt írja: „*Föltétlen hűséget várok Rómához és a főpásztorhoz.*”⁴⁷² Mindszenty e szándékának nem tudjuk mi lett a sorsa, mindenesetre Hamvas 1956. december 10-én levélben kért útmutatást a Vatikántól az Esztergomi Főegyházmegye ordináriusi jogkörének gyakorlására vonatkozóan.⁴⁷³ A felterjesztés továbbítására Szabó Imrét kérte fel.⁴⁷⁴ A Vatikán 1957. január 28-án kelt, és február 8-ára megérkezett válaszában Mindszenty József döntését hagyta jóvá, azaz megerősítette Witz Béla ordináriusi jogkörét és Hamvas esztergomi megbízatásának megszűnését.⁴⁷⁵

⁴⁶⁷ Megjelent a Szegedi Néplap 1956. december 9-i számában.

⁴⁶⁸ Witz Béla (1889 – 1962), esztergomi főegyházmegyés pap. 1912-ben szentelték pappá, 1936-tól a Budapesti Szent István Bazilika plébánosa, 1944-től a Szent Jobb öre, érseki helynök. 1950-től Esztergomban élt, 1951-ben provikárius, a forradalom napjaitól 1957 januárjáig vikárius generális.

⁴⁶⁹ Vö. SzCsPL 2333/1956.

⁴⁷⁰ Giegler Károly (1897 – 1965) esztergomi főegyházmegyés pap. 1920-ban szentelték pappá, 1950-től egy hónapon át érseki helynök, majd letartóztatták. 1953-1956 között Kistarcsán raboskodott, 1958-ban elhelyeztették Esztergomból, ahová csak 1963-ban térhetett vissza.

⁴⁷¹ Városi István (1905 – 1978) esztergomi főegyházmegyés pap. 1929-ben szentelték pappá. 1954-től kanonok.

⁴⁷² Mindszenty Levéltár, MFN 8216, L – 3164.

⁴⁷³ Vö. SzCsPL 2451/1956.

⁴⁷⁴ Vö. SzCsPL 2451/6/1956.

⁴⁷⁵ Vö. SzCsPL Prot. N. 912/50.

Amint említettük, Hamvas Endre tárgyalása volt az első kapcsolatfelvétel az állam és az egyházvezetés között. Horváth János korábban már többször próbálkozott tárgyalóasztalhoz hívni Grósz Józsefet, ő azonban nem volt hajlandó a tárgyalások megkezdésére.⁴⁷⁶ A kalocsai érseket a politikai bizonytalanság mellett az is befolyásolta, hogy nem lehetett tudni, mi lesz Mindszenty sorsa, nélküle vagy vele kell-e megkezdenni az 1957-es évet, s az előzetes ígérek alapján amnesztiában részesítik-e. Ebben az iránymutató esemény Nagy Imre november 22-i elrablása lehetett, amely már eleve megkérdőjelezte a bíboros esetleges visszatérésének lehetőségét.⁴⁷⁷ Shvoy Lajos püspök levele is arra enged következtetni, hogy a püspöki kar tagjai az események jobbrafordulásában reménykedtek: *„Kovács segédpüspök úr nagyon hiányolta, hogy nincs konferencia, de az az érzésem, hogy most jobb, hogy nincs, mert az ÁEH bizonyára kísérleteznék, hogy a maga pozícióját nyomósítsa, esetleg biztosítsa. Úgy érzem, hogy meg kell várni, mi lesz a munkásság harcának kimenetele, mert ettől függ az egyház jövő helyzete.”*⁴⁷⁸

III. 3. 2. Az időleges álláspontok előtérbe kerülése

Horváth János 1956. december 18-án Kalocsára utazott, hogy kipuhatolja az egyház igényeit és elképzeléseit, tárgyalásra bírja a püspöki kar vezetőjét, illetve közölje azokat a panaszokat, amelyeket a forradalom eseményei kapcsán az ÁEH észrevételezett. Az egyházügyi hivatal elnöke azzal a hírrel érkezett az érsekhez, hogy az ÁEH önállósága megszűnik, az egyházmegyei biztosok intézményét felszámolják, a helyezésekben nagyobb szabadsága lesz a püspököknek, folyósítják a kongruát, és a hitoktatás szabadságát is garantálják. A hivatal átminősítését kivéve ezek az ígérek tervként már 1956 nyarán kirajzolódtak a párt egyházpolitikájában, vagyis Horváth János nemcsak a helyezések elfogadásában, hanem az állam és az egyház kapcsolatában is az október 23-a előtti állapotokat tekintette kiindulópontnak, és a lehetőségeket – miként ezt később látni fogjuk – feltehetőleg bővíteni akarták. Grósz József ezzel szemben az 1945-ös állapotokhoz való visszatérést követelte az egyházkormányzat, a sajtó, az egyesületek és szerzetesrendek, a Vatikánnal való érintkezés, a szemináriumi oktatás és a lelkipásztori munka terén. Feltételezhető, hogy tudatosan került az intézmények említését, nem beszélt a katolikus iskolák, kórházak visszaállításáról, az egyház

⁴⁷⁶ Ld. Grósz, 2011, 1957/100.

⁴⁷⁷ Vö. Grósz, 2011, 1957/45.

⁴⁷⁸ Grósz, 2011, 1956/260.

életének azokról a területeiről, amelyeknek nem csupán belső, hanem társadalmi következményei is voltak. A püspöki kar vezetője december 19-én levélben értesítette az ordináriusokat a találkozóról, és egyben tanácsukat kérte, milyen témaköröket vegyen még fel a tárgyalási pontok közé.⁴⁷⁹

A Kalocsai Főegyházmegye Budapesttől távol lévő, kis egyházmegye volt, területén kevés társadalmilag is jelentős településsel. Ennek következtében Grósz József csak az országos ügyekben érezte az állami nyomás igazi súlyát, a mindennapok szintjén a többi ordináriusnak sokkal több kellemetlenséggel kellett szembenéznie. A forradalom utáni időszakban a püspöki karon belül éppen e nehéz helyzetű egyházmegyék főpásztoraiból szerveződött meg egy Pécs–Szombathely–Veszprém–Székesfehérvár–Vác irányú összefogás, amelynek középpontja – földrajzi és személyi adottságai révén – Székesfehérvár, azaz Shvoy Lajos püspök lett. Hozzájuk csatlakozott még néhány protestáns vezető, akik a fehérvári püspököt közvetítésre kérték, az egységes katolikus–protestáns álláspontok kialakítása végett.⁴⁸⁰ Ezeknek a főpásztoroknak a válaszleveleiben – amelyeket Grósz József tájékoztató soraira küldtek – jóval konkrétabb igénylistát találunk, mint a kalocsai érsek által megfogalmazottakban. Elvárásaik kiterjedtek az egyház társadalmi jelenlétének helyreállítására is. Feltűnő azonban, hogy ezt mind a szerzetes előljárók, mind az említett ordináriusok csak az anyagi és működési feltételek stabilizálása után tartották lehetségesnek. Witz Béla, Badalik Bertalan, Sík Sándor tervezetében, Shvoy Lajosnál pedig a tárgyalási pontokon kívül találhatjuk meg Mindszenty bíboros visszatérésének kérvényezését, amelyre az államvezetés végső nemleges válasza csak 1957 márciusában érkezett meg.⁴⁸¹ A követelések egyébként úgy tekinthetők, mint a prímás 1956. november 3-án elhangzott rádiószózatának, pontosabban a katolikus egyház jövőjére vonatkozó utalásainak kifejtése, konkretizálása.

Ezek az összefoglalók azonban már egy új politikai helyzetben, az 1948 és 1956 közötti erőviszonyokat megélve és mérlegelve születtek, így mindegyikből kimaradt a rendszer ideológiai alapjainak támadása. Sokkal inkább a korábbi lengyelországi helyzethez hasonló feltételrendszer kialakítása lebegett a püspökök előtt.⁴⁸²

---

⁴⁷⁹ Grósz, 2011, 1956/259.

⁴⁸⁰ Ld. Grósz, 2011, 1956/260.

⁴⁸¹ Grósz, 2011, 1957/76.

⁴⁸² Vö. Grósz, 2011, 1956/257.

III. 3. 3. Az egyházpolitikát irányító szervek zavara a forradalom után

A kommunista diktatúra egyházpolitikája az ötvenes évek közepére megbicsaklott, és amint láttuk, az egyházpolitikát végrehajtó szervek – az ÁEH, a BM – a forradalom napjaiban válságba kerültek. A bajok azonban már 1955-ben megkezdődtek, ugyanis a hatalom ráébredt, hogy mind a belügy, mind az egyházat felügyelő többi szerv apparátusa alkalmatlan az egyház életének hosszú távú kontrollálására és adminisztratív szabályozására. Ehhez társult még a békepapi mozgalom ellehetetlenülése, ami az egyházon belüli állami támasz megingását jelentette.⁴⁸³

A forradalom napjaiban a püspökségeken lévő egyházügyi előadók gyorsan elhagyták állomáshelyeiket. Badalik Bertalan felügyelője például hivatalosan is visszaadta a kulcsokat.⁴⁸⁴ Az egyházügyi hivatal központi, Pasaréti úton lévő épületében csak az anyagi juttatásokat koordináló személyek dolgoztak, az ÁEH iratanyagának egy része egyházi kézbe került.⁴⁸⁵ Horváth János elnök Budapest, Petőfi tér 2. alatt lévő lakásán – feltehetőleg a forradalmárok – házkutatást tartottak,⁴⁸⁶ Miklós Imre elnök-helyettes – saját elmondása szerint betegsége miatt, de talán csak félelemből – vidéken tartózkodott.⁴⁸⁷ Érzékelhető e felsorolásból, hogy az egyházpolitikát irányító helyi és központi vezetők, valamint maguk a dolgozók is mennyire féltek a leszámolástól, attól, hogy a múlt bűneit rajtuk is számon kérik. Erre utal az a későbbi tény is, hogy 1957-ben a hivatal munkatársainak nyolc fegyverviselési engedélyt kérvényeztek.⁴⁸⁸ „Az ellenforradalom alatt az Állami Egyházügyi Hivatalban teljesen eluralkodott az a szellem, hogy a jövőben az Egyházügyi Hivatalnak nincs létjogosultsága, az egyháznak az eddigiektől eltérően messzebb menő szabadságjogokat kell kapnia, stb.”⁴⁸⁹ – olvassuk a püspöki karról szóló jelentésben. Ez a meggyőződés a forradalom vérbe fojtását követően sem szűnt meg.

Az ÁEH ekkori helyzetéről a belügyminisztériumi és pártjelentésekben csak félmondatos utalásokat találunk. Miklós Imre hagyatékában⁴⁹⁰ azonban megmaradt egy panaszlevél, amelyet feltehetőleg *Turai István* budapesti megbízott írt. Az összeállítás az egyházpolitika

⁴⁸³ Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3a. 21. és ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 156-161.

⁴⁸⁴ Grósz, 2011, 1956/260.

⁴⁸⁵ Vö. Vigh, 2007, 235-241. és Szántó, 1993, 68-70.

⁴⁸⁶ Vö. MNL OL XIX–A–21–a–B–272-1/1957. (7. d.)

⁴⁸⁷ Vö. Miklós, 2001-2003.

⁴⁸⁸ Vö. MNL OL XIX–A–21–a–B–272/1957. (7. d.)

⁴⁸⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 262.

⁴⁹⁰ Miklós, 1959. Miklós Imre a halála előtti hónapokban Szabó Csabának és e tanulmány szerzőjének rendelkezésére bocsátott bizonyos iratokat. Ezek között található egy Olt Károlynak címzett, 1959. október 6-án keltezett levél. Az ÁEH egykori elnöke a fénymásolaton eltakarta az aláíró nevét. Turai, 1959.

kritikus problémáit jelölte meg, és azokért az akkori elnökhelyettest, Miklós Imrét okolta. A forrás – ismereteink szerint – eddig egyedüli részletességgel mutatja be a hivatal forradalom utáni közvetlen elgondolásait, ezért érdemesnek tartjuk hosszabban is idézni. „...tudomásom szerint a hivatal önállóságának feladásában [sic!] Miklós elvtárs volt elsősorban az értelmi szerzője, abból az elgondolásból kiindulva, hogy a teljes vallásszabadság akkor tervezett megadása feleslegessé teszi az egyházakkal való politikai foglalkozást, és a hivatal munkája csupán az államsegélyek adminisztrálására korlátozódik. Tudomásom szerint egy értekezleten kijelentette Miklós elvtárs, hogy ebben a munkában is csak egy évig hajlandó részt venni. Miklós elvtárs az egész vidéki apparátus felszámolásának volt a híve, elgondolása szerint lehetséges, elégséges, ha az állam részéről 4 fő foglalkozik a Művelődésügyi Minisztériumon belül az ország egyházi vonatkozású problémáival. Ez a beállítottsága az elvtársak eltanácsolásában is megmutatkozott. Borai Emil egri egyházügyi főelőadó elvtársnak azt javasolta, nézzen más munka után, mert az egyházpolitikai munkának nincs jövője, ebben a munkában már nincs semmi fantázia. Nekem is hasonlóképpen nyilatkozott. Úgy hallottam, először még a pártba sem akart Miklós elvtárs belépni az ellenforradalom után, és erre csak akkor szánta rá magát, amikor Horváth elvtárs elébe tárta, hogyan gondolja az elnökhelyettesi munkakört pártonkívüliként vinni? „⁴⁹¹ Shvoy Lajos levele hasonló információkról ad hírt: „Az ÁEH előadója több mint öt héten át nem mutatkozott. Mikor november vége felé előkerült, jelentette, hogy az ÁEH voltaképpen megszűnt, csak a kongruát számfejtik. Tanácskoznak, hogy melyik minisztériumban legyen egy vallási osztály, ahová majd az egyházi ügyek tartoznak. Kétszer volt itt, kért, hogy tárgyaljak az elnökkel főleg az aula átszervezése ügyében. Azt feleltem, hogy az ÁEH megszűnt, addig nem tárgyalok senkivel, amíg a kormány nem tárgyal a püspöki karral a további eljárásokról. Itt járt a veszprémi püspök úr is. Tőle az előadó az első izgalmas napokban elköszönt, és hivatalosan eltávozott a kulcsokat leadva. Most újra megjelent, de a püspök úr nem hajlandó vele dolgozni.”⁴⁹² Az írásos dokumentumok információit Miklós Imre szóbeli közlése is alátámasztja, aki arról beszélt, hogy a forradalom után volt egy pont, amikor ott akarta hagyni a hivatalt, mondván, ő ezt így nem csinálja tovább.⁴⁹³

De miért fogalmazódott meg Miklós Imrében és a központ dolgozóiban az elképzelés az egyházaknak adható nagyobb szabadságról? Ennek magyarázatát a hivatal politikai

⁴⁹¹ Turai, 1959, 3.

⁴⁹² Grósz, 2011, 1956/260.

⁴⁹³ A hivatal későbbi vezetője azonban ekkorra már szinte nélkülözhetetlen munkatárssá vált, gimnáziumi végzettségével fiatalon is kiemelkedett az aluliskolázott pártbizalmiak közül, Horváth János csak rá támaszkodhatott. A Kádár-diktatúra egyházpolitikájának kiépítésére is bizonyára azért vállalkozott, mert maradása neki egzisztenciális, az államnak pedig taktikai támaszt jelentett.

magatartásában látjuk, ami mindig az aktuális pártvezetéshez igazodott. Kádár János hatalomra jutását követően taktikai okokból többpártrendszert és más szabadságjogokat ígért. Nyilvánvaló, hogy az ÁEH ezt az elgondolást emelte át az egyházpolitikába. Erre enged következtetni az 1956. november 28-án megjelent egyházpolitikai nyilatkozat⁴⁹⁴ is, amely – ellentétben a január 4-ivel⁴⁹⁵ – konkrét útmutatást nem adott, csak az egyházakkal való kapcsolat alapjait rögzítette. Ezt a helyzetet tovább erősítette, hogy a katolikus egyházzal szemben nem kezdődött meg azonnal a leszámolás. A forradalom napjaiban ugyanis a püspöki konferencia nem vett részt közvetlenül a politikai eseményekben, Kádárék hatalomra jutása után pedig tartózkodott minden rendszerellenes nyilatkozattól. Ezért az egyházzal való leszámolás még várhatott magára, előbb a társadalom még nyíltan lázadó csoportjait kellett vérbe fojtani. Sőt, a zavaros hónapokban a katolikus segélyszervezetektől beérkező adományok, az egyház által üzemeltetett népkonyhák olyan nagy terhet vettek le az állam válláról, hogy ez a segítség a gazdasági termelés folyamatos megkezdése idején nélkülözhetetlen volt. A karitásvezetők számára ezért váltak viszonylag nyitottá Bécs felé a határok.

III. 3. 4. A kádári egyházpolitika kialakulásának első lépései

Tudomásunk szerint az első egyházellenes megnyilatkozás sem az egyház egésze, hanem Mindszenty ellen szólt, 1956. november 16-án, az MSZMP Intézőbizottságának ülésén. Ekkor Kádár János amiatt méltatlankodott, hogy a bíboros az amerikai követségről is a Nagy Imre-kormány mellett emelte fel a szavát.⁴⁹⁶ A kommunista rezsim – feltételezhetően a további stabilitás megteremtése érdekében – Szabó Imre segédpüspök közvetítésével 1956 decemberében kapcsolatot akart létesíteni Mindszentyvel, ahogyan ezzel 1955-től már kétszer is próbálkozott. Miként akkor, a bíboros most is elutasította a politikusok közeledését.⁴⁹⁷ Úgy véljük, Horváth János ugyanúgy egyházi támogatást kért, ahogy az a Rákosi-időben divat volt, de erre ekkor csak Hamvas Endre volt hajlandó. Grósz Józsefnél ugyanezzel próbálkozott az ÁEH elnöke, sőt, a püspökkari konferencia mielőbbi összehívását és nyilatkozat kiadását igényelte, amint ezt az érsek Shvoy Lajoshoz írt leveléből tudjuk. A

⁴⁹⁴ Népszabadság, 1956. november 28.

⁴⁹⁵ Ld. Grósz, 2011, 1957/13.

⁴⁹⁶ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 2. ő. e. 4.

⁴⁹⁷ Somorjai–Zinner, 2008, 804.

püspöki kar elnöke azonban nem engedelmeskedett a kényszernek.⁴⁹⁸ Eközben a püspökségekre visszaszivárgó egyházügyi megbízottak, az igazán vonalas pártkatonák elkezdtek korábbi munkakörük helyreállítását. A hivatal központjában dolgozók viszont tanácsstalanok voltak.

Az ingadozás folyamatának XII. Piusz pápa karácsonyi szózata vetett véget. Ebben ugyanis egyértelművé tette, hogy a katolikus egyház és a kommunizmus között olyan mély szakadék tátong, amely nem ad lehetőséget e két eszmeiség közeledésére. „*Az Apost[oli]. Szentszék a szentatya karácsonyi szózata után nem tárgyalhat a magyar kormánnyal*” – jegyezte meg Grósz József a január 23-i konferencián.⁴⁹⁹ Megállapítása a magyar–vatikáni kapcsolatok forradalom utáni végleges szétzilálódására utalt.

Ezek után az ÁEH rendelkezése, amely egy kongruamegvonást bejelentő, 1956. december 31-i keltezésű levél volt, fordulópontként értékelhető. Ez volt az első irat, amelyet a karácsonyi beszédet követően bocsátottak ki. A diktatúra retorikájában ekkortól került előtérbe az ellenforradalmár katolikus egyház képe, és inentől kezdve 1964-ig szinte csak megszorító intézkedéseket adott ki az ÁEH apparátusa.

A folyamat jól mutatja, hogy a kommunizmusnak az adott pillanatban nem a vallással vagy az egyház létevel volt igazán problémája, hanem azzal, hogy a katolikus egyház nem szolgálta ki, nem támogatta, sőt: létevel megkérdőjelezte a rendszer fennállását. Kádárék észlelték, hogy az egyház nem vállalja a szolgálólány szerepét a rendszer gépezetében, ezért kezdték meg újbóli üldözését, a „munkára fogást”. A megtorlás egyben az ÁEH tekintélyének helyreállítását és új klientúrájának kiépítését is jelentette, amit a hivatal forradalom alatti összeomlása tett szükségessé.

III. 4. A VATIKÁN ÉS A MAGYAR EGYHÁZ KAPCSOLATTARTÁSA A FORRADALOM IDEJÉN ÉS AZUTÁN

III. 4. 1. Alkalmi kapcsolatteremtési kísérletek Róma és a helyi egyház között

1947 és 1965 között a magyar egyház hivatalos szentszéki ügyvivője az Egri Főegyházmegeből származó *Mester István*⁵⁰⁰ volt Rómában.⁵⁰¹ Grósz József hozzá címezte a

⁴⁹⁸ Grósz, 2011, 1956/262.

⁴⁹⁹ Grósz, 2011, 1957/45.

⁵⁰⁰ Mester István (1917 – 1984) egri főegyházmegey pap, a Püspöki Kongregáció ügyvivője, 1964-ig az MKPK római ügyvivője.

püspöki kar különféle felterjesztéseit, kéréseit, és Mester is a kalocsai érsek útján juttatta el a püspöki kar tagjaihoz azokat a vatikáni utasításokat, amelyek postai úton való megérkezésében mindkét fél biztos lehetett.⁵⁰² Jó okunk van feltételezni, hogy a szentszéki ügyvivő egyben egyfajta információs központ volt, akihez a különféle csatornán kijuttatott tájékoztatások beérkeztek. Biztosan tudnia kellett a nem hivatalos úton közvetített dekrétumokról és iránymutatásokról, vagy maga is közvetítő szerepet töltött be Magyarországra jutásukban, bár ehhez a Vatikán más útvonalakat is igénybe vett. A titkosszolgálati értesülések szerint a Magyarországról kiáramló információk számai rajta kívül Kada Lajos⁵⁰³ és Zágon József⁵⁰⁴ kezéhez értek el, az otthonról szerzett, sokszor bizonytalan értesüléseket ők közvetítették a szentszéki hivatalokhoz.⁵⁰⁵ Az egyházi rendelkezések megismerését a média segítette még, a Vatikáni Rádió ezért indította el a szocialista országok népnyelvű adásait.⁵⁰⁶

A kerülő utakra azért volt szükség, mert az ötvenes évek diktatúrája a magyar püspökök elszigetelésének egyik legfontosabb eszközeként a szentszéki dokumentumok visszatartását, az *Acta Apostolicae Sedis* kézbesítésének megakadályozását alkalmazta. Ezt megelőzően már elvágta a személyes érintkezés csatornáit, és bár ennek újjáélesztése többször is felvetődött, először csak a zsinatra kiutazó főpapoknak adatott meg. A vatikáni rendelkezések szabad megismerésének igénye már május 12-én, Grósz József és a miniszterelnök 1956-os első találkozásán előkerült, ezt a kérdést azonban a pozitív ígélet ellenére sem sikerült rendezni. A vámhatóságok ugyanis az *Acta Apostolicae Sedis* pótlólag megküldött számait nem engedték kézbesíteni, mondván, egyenként kell átvizsgálni őket, hogy nem tartalmaznak-e demokráciaellenes intézkedéseket.⁵⁰⁷ A belügyi szervek információi szerint ebben az időben Shvoy Lajos és Badalik Bertalan⁵⁰⁸ érintkezett titkos csatornákon a nyugati világgal, némely

⁵⁰¹ 1965-ben Borovi József, „Váci” fedőnevű ügynök, ezért is javasolta az állambiztonságiaknak, hogy Mester ellenében a mindenkori PMI-rektor kaphassa meg ezt a feladatkört. Az utazó nagykövet tisztét már 1956 őszén is Zágon József töltötte be.

⁵⁰² Később is látni fogjuk, hogy a titkos csatornákon érkezett információk is Grósz Józsefhez jutottak el.

⁵⁰³ Kada Lajos (1924 – 2001) érsek. 1946-ban római tanulmányokra küldte főpásztorra. 1948-ban Rómában szentelték pappá, 1951-től az Olaszországban lévő magyarok lelkipásztorra, 1957-től a Vatikáni Államtitkárság munkatársra. A szentszéki diplomácia szolgálatában több helyen működött, nuncius, 1975-ben szentelték püspökké. 2000-től Budapesten élt.

⁵⁰⁴ Zágon József (1909 – 1975) győri egyházmegyés pap. 1935-ben szentelték pappá, 1949-ig, Rómába történő távozásáig az egyházkormányzatban dolgozott. 1971-ben egyik kísérője Minszenty József bíborosnak Magyarországról való távozásakor.

⁵⁰⁵ ABTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”.

⁵⁰⁶ Vö. Federico Lombardi felszólalása a Lateráni Egyezmény nyolcvanadik évfordulója alkalmából rendezett római konferencián, 2009. február 14-én. Ismertetése: <http://www.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=267679>

⁵⁰⁷ Grósz, 2011, 1956/183. sz. dokumentum.

⁵⁰⁸ Badalik Bertalan Rómával való kapcsolattartását alátámasztja Endrey Mihály megjegyzése is. L. Tomek, 1957. IV. 22.

szereztesrend pedig az olasz nagykövetségen keresztül próbált kapcsolatot tartani közössége központi vezetésével.

1956 júliusában a Szentszék írásban adta meg Brezanóczy Pál egri káptalani helynöknek az Egri Főegyházmegye kormányzásához szükséges fakultásokat.⁵⁰⁹ A július 8-án kelt dokumentum hosszú idő után az első Rómából érkezett hivatalos irat volt, amelyet július 16-i keltezéssel újabb követett.⁵¹⁰ Ebben a levélben arra kérték Grósz Józsefet, tegyen javaslatot az Egri Főegyházmegye kormányzására vonatkozóan. Nem tudjuk, milyen úton került e két írás Grósz József kezébe, az azonban bizonyos, hogy a címzett megjelölése egyben a kalocsai érsek elnöki jogkörének megerősítése is volt Czapik halála után. A Szentszék rendelkezései – Grósz József kiszabadulásától haláláig – mindig a kalocsai érsekhez érkeztek. A püspöki kar elnöke aulistaival fordította le e dokumentumokat, majd feltételezhetően nem postán, hanem bizalmi emberei segítségével továbbította azokat az ordináriusoknak.

A forradalom napjaiban ezen a területen is változás következett be. XII. Piusz pápa megnyilatkozásai szabadon juthattak el az országba, sőt, Zágon József preláthus Rómából már november 1-jén Győrbe érkezett, másnap hajnalban pedig *Póka Györggyel*,⁵¹¹ Papp Kálmán győri püspök aulistájával együtt Bécsbe utazott, ahol további tárgyalásokat folytattak.⁵¹² E találkozások témái a magyar egyház ügyei lehettek. Ezt alátámasztja Papp Kálmán püspök naplójegyzete, miszerint Zágon nem akarta vállalni a segédpüspökséget, maga helyett *Lányi Jánost*⁵¹³ ajánlotta.⁵¹⁴ Az informátorok tudomása szerint a római hírnök Mindszenty bíborshoz is el akart jutni, mert üzenetet hozott neki, de ez akkor nem sikerült, helyette Lányi János kanonok utazott Budapestre közvetítőként.⁵¹⁵ 1956 novemberétől Győr – majd két éven át – a titkos információáramlás fontos állomása lett.⁵¹⁶ Papp Kálmán személyes úton kapta meg s talán közvetítette is Mindszenty amerikai követségen hozott intézkedéseit,⁵¹⁷

⁵⁰⁹ Vö. Grósz, 2011, 1956/95.

⁵¹⁰ Vö. Grósz, 2011, 1956/108.

⁵¹¹ Póka György (1916 – 1987) győri egyházmegyes pap, 1946-1957 püspöki titkár, 1957-1958 irodaigazgató, 1958-tól várgesztesi, 1960-tól bőri plébános, később 1982-től szombathelyi segédpüspök. 1956-ban a forradalom napjaiban a Szentszékkel való kapcsolattartás egyik embere, 1960-ban a titkos püspökké szentelésre jelöltek egyike. 1982-től szombathelyi segédpüspök.

⁵¹² Papp, 1956. november 1-2.

⁵¹³ Lányi János (1902 – 1968) győri egyházmegyes pap. Különböző helyeken betöltött lelkipásztori szolgálatok után 1947-től soproni kanonok, 1952-től Győr-Belvárosban plébános. 1956-tól győri kanonok. 1956-57-ben Papp Kálmán püspök megbízásából a nyugati segélyek elosztását irányította egyházmegyei karitászigazgatóként. 1957. július 17-én letartóztatták, 1958. december 8-án tiltott határátlépésben való segédkezésért, kémkedésért és hazaárulásért hét év börtönre ítélték, amit másodfokon három évre mérsékeltek. 1960-ban szabadult Márianosztráról, 1963-tól Sajtoskálon, majd 1967-től Mihályiban plébános.

⁵¹⁴ Papp, 1956. november 1.

⁵¹⁵ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 110., 168.

⁵¹⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 284–285.

⁵¹⁷ Papp, 1956. november 16-17.

valamint a bíboros levelét édesanyjának, amely december 9-én érkezett meg Győrbe.⁵¹⁸ A hercegprímás érintkezésében a forradalom leverését követő időszakban egyébként a követség egyik sofőrje volt az összekötő, őt azonban az amerikaiak leállították, mivel ezek az akciók nagyon veszélyesnek tűntek.⁵¹⁹

Papp Kálmán naplója arról tudósít, hogy 1956 novemberében szünetelt a postaforgalom, levelek tehát csak személyes úton érkezhettek.⁵²⁰ Kapcsolat pedig biztosan volt, amire Hamvas Endre is utal, aki november közepe tájékán azt javasolta Szabó Imre esztergomi segédpüspöknek, hogy Mindszenty rendelkezéseire vonatkozóan a Szentszéknél fellebbezzen. Ugyanakkor 1956. november 15-én a csanádi püspök is a Vatikánhoz fordult, és azt kérdezte az illetékes kongregációtól, hogy a prímás kiszabadulása után érvényben maradt-e az ő esztergomi jogköre, vagy átszállt azokra, akiket Mindszenty kinevezett. Hamvas ezzel egy időben arra kérte Szabó Imrét, hogy a kongregációhoz küldött felterjesztését hasonlóképpen továbbítsa, mint a fellebbezéseket.⁵²¹ Jelenlegi ismereteink szerint az esztergomi segédpüspök Győr, a bécsi nunciatura vagy pedig követségek segítségével juttathatta el ezeket a leveleket a Vatikánba.⁵²²

III. 4. 2. A győri püspökség, Endrey Mihály püspök és a bécsi nunciatura központi szerepe a Rómával való kapcsolattartásban

A(z egyik) titkos csatorna működését Lányi János peréből viszonylag pontosan megismerhetjük. A győri kanonokot 1957. július 17-én tartóztatták le *Rétháti Cecil*⁵²³ megváltós nővérrel együtt, aki aktív szerepet vállalt a magyar egyház és a Vatikán érintkezési útvonalának kiépítésében és fenntartásában. Egy 1958. december 1-jei jelentés szerint a kapcsolatfelvétel Zágon József november 1-jei győri látogatásakor történt, ami után Papp Kálmán kérte fel a püspökségen dolgozó szerzetesnővért az akcióban való részvételre. A nyomozó hatóságok szerint Rétháti Cecil első útjára november 6. és 9. között került sor. A

⁵¹⁸ Papp, 1956. december 9.

⁵¹⁹ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 167. valamint L. Tomek, 1957, IV. 22.

⁵²⁰ Papp, 1956. november 16-17.

⁵²¹ Vö. SzCsPL 2451/6/1956.

⁵²² Fejérdy András kutatásaiból tudjuk, hogy az általunk bemutatottakon kívül a Szentszék a 60-as évek elején elsősorban a budapesti olasz és francia nagykövetség, valamint a Shvoy Lajossal kapcsolatot tartó osztrák állampolgár, Steiger Hildegrand illetve a Győrből információkat szerző Bramberg Mária közvetítésével próbált tájékozódni. Shvoy Lajosról pedig azt gyanították, hogy a svéd attasén és a holland követségi titkáron keresztül is tájékoztatást ad a Szentszék számára. Vö. Fejérdy, 2011, 23.

⁵²³ Rétháti Cecília (1908 – 1968) szerzetesnő. Örökfogadalmát az Isteni Megváltóról nevezett nővérek rendjében tette le 1939. július 31-én. A rend intézményeiben tanár és irodista volt, 1950 után a győri püspökségen dolgozott. Lányi János perében ítélték el.

(kedves)nővér ekkor Kismartonba utazott, ahol *Stefan László*⁵²⁴ kismartoni apostoli adminisztrátorral találkozott. Másodszor november 21-étől november 30-áig tartózkodott Ausztriában, de ekkor már Kismarton mellett Bécsbe is ellátogatott, és Stefan Lászlón kívül *Leopold Antallal*,⁵²⁵ a Pázmáneum rektorával is tárgyalt, Zágon Józseffel pedig telefonon értekezett.⁵²⁶ A következő útra december 7. és 22. között került sor, az úti cél ekkor ugyancsak Kismarton volt, és ugyanezekkel a személyekkel találkozott. Rétháti Cecil negyedik „kiküldetése” mind térben, mind időben hosszabbra sikerült. A január 9-étől február 17-éig terjedő időszakban ugyanis nemcsak Stefan Lászlót kereste fel Kismartonban, hanem ismét elment Bécsbe, mégpedig *Vecsey Józsefhez*,⁵²⁷ Mindszenty egykori titkárához, ahonnan Zágon József felkeresése végett továbbutazott Rómába.⁵²⁸ Ekkor azonban már egyre nehezebbé vált a határon való átjutás, ezért a római prelátus titkosított információcserére tanította ki az apácát. A peranyag szerint a további érintkezések a *Summa Theologiae* egy-egy példányának Magyarországra küldésével zajlottak. A postai csomaghoz egy levél is társult. A könyv tizenharmadik lapjára írták be a közlésre szánt szöveget, amelyet aztán vasalással elő lehetett hívni. Óvatosságból ezek a könyvek nem a püspökségre érkeztek, hanem győri egyházmegyei plébániákra, ahonnan bekerültek Győrbe, és ott kicserélték őket egy másik példányra. A válaszokat *Németh Béla* soproni plébános különféle álnevekkel ellátott római címekre küldte vissza.⁵²⁹

A belügyi szerveknek a titkos utazásokról szerzett információit Papp Kálmán naplójegyzetei is igazolják, amelyek szerint Lányi János kanonok útjait valóban felhasználta különféle levelek közvetítésére,⁵³⁰ és Póka György gyakran járt a határ mentén.⁵³¹ Emellett itt is találkozhatunk Rétháti Cecil nővér nevével, ami alátámasztja az 1956. decemberi kismartoni utazást és egy bécsi találkozást Zágon Józseffel. A püspök december 26-i

⁵²⁴ Stefan László (1913 – 1995) kismartoni püspök. 1936-ban szentelték pappá, 1954-1960 között kismartoni apostoli adminisztrátor, 1956-ban püspökké szentelték. 1956-1983-ig a magyar menekültek apostoli vizitátora, 1960-1993 között a Kismartoni Egyházmegye első megyéspüspöke. A magyar-szentszéki nem hivatalos kapcsolattartás egyik kulcsszereplője. Életét részletesen bemutatja: Ildikó Farkas, Brückenbauer im Dienst der Kriche – Diözesanbischof Stefan László in Lebensbilder, St. Martinus-Verlag, Eisenstadt, 2013.

⁵²⁵ Leopold Antal (1880 – 1971) esztergomi egyházmegyei pap. 1904-ben szentelték pappá, Csernoch János kalocsai érsek udvari papja, aki esztergomi érsekként is az egyházkormányzatban maga mellett tartotta. 1946-ban külföldre távozott, a bécsi Pázmáneum rektora lett.

⁵²⁶ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 169.

⁵²⁷ Vecsey József (1913 – 1977) szombathelyi egyházmegyei pap. 1938-ban szentelték pappá, 1952-ben külföldre menekült és különféle magyar-lelkészi szolgálatokat töltött be. 1971 ősztől Mindszenty bíboros titkárságának vezetője, a Mindszenty-hagyaték megőrzésének megszervezője.

⁵²⁸ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 167.

⁵²⁹ Vö. Petes, 2009.

⁵³⁰ Papp, 1956. december 18.

⁵³¹ Például Papp, 1956. december 29.

bejegyzésénél ennek kapcsán olvashatjuk: „*nagyszerű tervek*”.⁵³² A következő számunkra értékes feljegyzés február 9-énél található. Papp Kálmán Stefan László kísérelésére és egy – talán a bécsi nunciaturáról érkező – Grósznek címzett levélre utal, amely Póka és a Központi Szeminárium rektorának közvetítésével jutott el Kalocsára.⁵³³ Február 12-én Sopronon keresztül újabb levél érkezett Kismartonból Győrbe, amelyet Papp Kálmán Kalocsára juttatott. Február 14-e nehezen kiolvasható bejegyzései között pedig azt találjuk: „*jan. 29-én kelt levél, László, febr. 19-ig legkésőbb szentatyához.*”⁵³⁴ Bécs további központi szerepére utal „Pátkainak” az a jelentése, amely szerint a fiatal Stefan László püspök állandó kapcsolatban áll az ottani pápai nunciussal,⁵³⁵ és az információkat Zágon József szemléletének megfelelően adja át neki.⁵³⁶

A győri püspök február 5-i kalocsai útja nyomán egy újabb szálát göngyölíthetünk fel. Találkozásukkor Grósz József a Vatikánból érkezett táviratot mutatott meg neki, amelyben arra szólították fel a püspöki kar elnökét, hogy megyéspüspöki jogkörrel rendelkező apostoli adminisztrátort nevezzen ki az Esztergomi Főegyházmegye élére. A bejegyzés szerint ekkor Giegler Károly és Bánk József neve merült fel, a választás azonban Endrey Mihályra esett.⁵³⁷ Rogács Ferenc szerint Endrey esztergomi kinevezése 1957 februárjában az ÁEH kívánságára történt,⁵³⁸ amit alátámaszt az ÁEH vezetőjének korabeli feljegyzése is. Horváth szerint Grósz február 6-án közölte vele, hogy a Szentszéktől delegátus kinevezésére kapott utasítást, és jelezte, alkalmazkodik az állami igényekhez.⁵³⁹ Az állam választása pedig Endrey Mihály személyére esett,⁵⁴⁰ aminek szabad megválasztását az ÁEH is úgy értelmezte, mint a Szentszék egyfajta tárgyalási készségének a jelét.⁵⁴¹

Endrey Mihály személye⁵⁴² azért vált kulcsfontosságúvá az állam szemében, mert – a későbbi jellemzések szerint – felajánlotta, hogy bécsi útjai során, az nunciatura közvetítésével

⁵³² Papp, 1956. december 26.

⁵³³ Papp, 1957. február 9.

⁵³⁴ Papp, 1957. február 14.

⁵³⁵ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 104.

⁵³⁶ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 97.

⁵³⁷ Papp, 1957. február 5.

⁵³⁸ Salacz, 1988, 154.

⁵³⁹ Horváth János feljegyzése a Grósz József kalocsai érsekkel folytatott 1957. február 6-ai megbeszélésről, 1957. február 7. MNL OL XIX–A–21–d–0010/1957.

⁵⁴⁰ Horváth János kiegészítése Az egyházpolitikai helyzet rendezéséről szóló előterjesztéshez, 1957. február 21. MNL OL XIX–A–21–d–0011–1/1957. Meg kell jegyeznünk, hogy Endrey Mihályt a Szentszék már korábban is ki akarta nevezni egri érseknek, akkor azonban ezt Grósz nem javasolta, mondván, pesti lakosként Endrey nem ismeri az ottani helyzetet. Vö. Grósz, 2011, 1956/108.

⁵⁴¹ Horváth János kiegészítése Az egyházpolitikai helyzet rendezéséről szóló előterjesztéshez, 1957. február 21. MNL OL XIX–A–21–d–0011–1/1957.

⁵⁴² Endrey Mihály február 9-i dátummal kapta meg speciális apostoli delegátusi kinevezését, amelynek időtartama mind a mai napig bizonytalan. A kinevezési táviratot közlő és annak körülményeit tárgyaló Fejérdy András azt is bizonyította, hogy Endrey 1958-ban történt kikényszerített visszavonulását a Szentszék nem

rendezi a békepapok sorsát.⁵⁴³ Ekkor még megbízott benne az állam, amit ifjabb *Szántay István*⁵⁴⁴ későbbi jelentése is alátámaszt. Ebben arról olvasunk, hogy a püspök *Esty Miklós*⁵⁴⁵ társaságában Bécsbe utazott, de a megbízatással – az állami érdekekkel – ellentétesen járt el.⁵⁴⁶

Endrey Mihály az Actio Catholica elnökeként azonban már korábban is járt az osztrák fővárosban, és 1956. november 25-én találkozott *Giovanni Dellepiane* nunciussal,⁵⁴⁷ akivel nyilván egyeztetett a magyar egyház aktuális ügyeire vonatkozóan.⁵⁴⁸ Endrey Mihály félévre szóló kiutazási engedéllyel rendelkezett a nyugati országokba, amelynek oka a külföldről érkező segélyadományok behozatalának koordinálása illetve a Vatikánnal való kapcsolattartás volt. Az 1956 novemberi útján kívül tudomásunk van egy 1957 áprilisában tett bécsi látogatásról, amikor 22-én az osztrák fővárosba Rómából érkező Tomek Vince piarista generálissal találkozott, és még 26-án is ott volt.⁵⁴⁹ 1957 októberére is tervezett egy utat, amely valószínűleg már nem valósult meg, 1958-ban pedig újból útra kelt Horváth Richárd érdekében.⁵⁵⁰

Endrey Mihály 1957. áprilisi útjáról új és viszonylag részletes forrásokot találtunk. Vácott őrzött hagyatékában fellelhető néhány dokumentum, amelyeket *Paulay Imre*⁵⁵¹ állít[hat]ott össze bécsi tárgyalásainak előkészítése számára. Ezek tanúsága szerint az esztergomi ordinárius találkozott a karitászszervezetek vezetőivel, akiket részletesen informált az adományosztás rendszeréről.⁵⁵² Megbeszéléseket folytatott *Werenfried van Straatennel*,⁵⁵³

tekintette jogszerűnek sőt, egészen a hatvanas évek elejéig hivatalban lévőknek tekintette őt. Vö. Fejérdy, 2013, 293-296.

⁵⁴³ Vö. ÁBTL 3. 1. 2. M–32402, 30.

⁵⁴⁴ Szántay István (1921 – 1984), Szántay-Szémán István miskolci görög katolikus helynök fia. 1961-től az Actio Catholica titkára, majd a Magyar Kurír igazgatója. Kortársai között kétes üzérkedéseiről volt híres. „Dr. Mátyás Miklós” fedőnéven adott jelentéseket az állambiztonsági szerveknek.

⁵⁴⁵ Esty Miklós (1895 – 1973) az AC egyik alelnöke, a SZIT adminisztrátora, „Pátkay” fedőnéven az állambiztonság ügynöke.

⁵⁴⁶ ÁBTL 3. 1. 2. M–32402, 30., „Dr. Mátyási Miklós” fedőnevű ügynök jelentése szerint Endrey nem őszinte, nem megbízható, de 1963-ban újból felajánlotta szolgálatát, az ÁEH azonban elutasította.

⁵⁴⁷ Dellepiane, Giovanni (1889 – 1961) bécsi nuncius. Genova-i egyházmegyésként 1914-ben szentelték pappá, 1929-ben püspökké. Kongóban nuncius, majd 1949-től halálig Bécsben képviselte a Szentszékét.

⁵⁴⁸ L. Endrey, Feljegyzések, 1957.

⁵⁴⁹ Grósz, 2011, 195/129.

⁵⁵⁰ Vö. Tájékoztató a magyarországi egyházpolitikai helyzetről, 2-3, MNL OL XIX–A–21–d–0031/1957.: „Most már Endrey püspök, mint apostoli delegátus feloldozhatta a dekrétum által az egyházból kiközösített Horváth Richárd kanonokot, a papi békemozgalom alelnökét, a Vatikán egy hónapon belül visszavette az egyházba, és elviselte azt is, hogy ismét Budapesten egyházi funkciót töltsön be. E folyamatot annál inkább pozitívumként kell értékelnünk, mert a római katolikus egyház történetében még soha sem fordult elő olyan eset, hogy a pápai dekrétum által sújtott, különösen pedig a pápa által kiközösített egyházi személyeket lényegében néhány hét alatt rehabilitált volna a Vatikán. Erre az egyházi hivatkozásokban nem találunk nyomot, ismereteink szerint nem is történt meg ez a feloldás.”

⁵⁵¹ Paulay Imre (1907 – 1971) premontrei szerzetes. 1933-ban szentelték pappá, 1956-tól a püspöki kar megbízottjaként a karitásadományok szervezője Bécsben.

⁵⁵² L. Endrey, Feljegyzések, 1957.

azaz Speck Páterrel, akitől az eddigi adományokon kívül további segítséget, valamint hitéleti kiadványok – pl. Szentírás, imakönyv – támogatását kérte.⁵⁵⁴ A *König bíborosnál*⁵⁵⁵ tett látogatása során a menekülttáborok meglátogatásáért, a menekültek és a magyarországi szegények segélyezéséért fejezte ki háláját a bécsi érseknek.⁵⁵⁶ *László István* püspökkel való találkozásának célja a segélymunka összehangolása volt. A kismartoni adminisztrátor ugyanis elsődleges kötelességének győri anyaegyházmegyéjének támogatását tartotta, ami sokszor akadályokat gördített Paulay Imre, az Actio Catolica hivatalos megbízottjának ausztriai munkája elé. Paulay instrukciói a nunciussal, Giovanni Dellepiane érsekkel történt 1956. november 25-i megbeszélés előtt a következők voltak.

A nuncius „1. Igen sokat tett a menekült magyarságért. Sok részükre rendezett ünnepségen vett részt és beszélt elismeréssel a magyarságról. Igen nagy együttérzéssel van a menekültek iránt, és komoly, aggódó szeretettel az otthoni magyarság iránt. Meg kell kérni, hogy most már inkább az otthoni magyarság érdekében közvetítsen, főként a távolabbi országok (spanyol, portugál, amerikai nunciusoknál és főpapoknál). Személyes segítséget kell püspök úrnak kérnie. Ezt várja is. 2. Az általa közvetített 7 családnak tetszett segítséget küldeni (szerdán küldött listán). 3. A Hajdúdorogi Egyházmegyének a Congregatio Orientalis által adott 1000 dollár értékű csomagokért el tetszett végeztetni az egyezer stipendiumot... 5. Az 1956. november 25-i látogatás alkalmával, Kádárral kapcsolatban püspök úr ezt a kifejezést alkalmazta: Er scheint ein erlicher Man zu sein. Ezt igen félremagyarázta és helytelenül értelmezte. Ezt valamiképpen helyreigazítani! Esetleg semmit sem nyilatkozni! De a kormányzattal kapcsolatban szimpatikus nyilatkozatot tenni nem szabad! 6. Azt tartja, hogy püspök úr csak *delegatus specialis*, de nem *apostolicus*, mert Grösz érsek úr előterjesztésére és a Congregatio Consistorialistól Grösz érsek úrnak adott felhatalmazás alapján, de nem közvetlenül Rómából tetszett a delegati specialist kapni...”⁵⁵⁷ Ez a titulus-megkülönböztetés

⁵⁵³ Straaten, Werenfried van, Speckpater (1913 – 2003) premontrei szerzetes. 1940-ben szentelték pappá, a német menekültek támogatója Belgiumban, majd a keleti blokk üldözött egyházainak segítségét vállalja magára. Ebből a célból több szervezetet is létrehoz, így a Kirche in Not Ospriesterhilfét is. Később tevékenységét kiterjeszti a missziós országokra és más szükségét szenvedő vidékek egyházaira is.

⁵⁵⁴ L. Endrey, Feljegyzések, 1957.

⁵⁵⁵ König Franz (1905 – 2004) bíboros, bécsi érsek. 1933-ban Rómában szentelték pappá, 1952-től Sankt-Pölten-i segédpüspök, 1956-tól bécsi érsek. 1958-ban bíboros, 1965–1980 között Nemhívők Titkárságának elnöke. 1985-ben visszavonult.

⁵⁵⁶ L. Endrey, Feljegyzések, 1957.

⁵⁵⁷ L. Endrey, Feljegyzések, 1957.

ugyanakkor megvilágítja azt is, miért volt zavar Endrey Mihály esztergomi ordináriussága idején hivatalos megnevezésének meghatározásában.⁵⁵⁸

Mindezekből jól látható az ausztriai katolikus egyház és a bécsi nunciatura kiemelkedő szerepe a menekültek támogatásában a forradalom utáni ínség enyhítésében, illetve a magyar egyház ügyeinek rendezésében, amelyre még jobban rávilágít Tomek Vince piarista generális most előkerült naplóbejegyzése. A dokumentum tanúsága szerint, a piarista generális kifejezetten azzal a céllal érkezett Bécsbe, hogy Endrey püspökkel és Esty Miklóssal tárgyaljon: *„Az én mostani utamnak valódi célja, hogy találkozzam a magyar A. C. vezetőjével és egy magyar püspökkel, akik 22-én jönnek ide.”*⁵⁵⁹

A találkozóra valóban 1957. április 22-én került sor. Esty Miklós $\frac{3}{4}$ 5-től $\frac{1}{2}$ 8-ig volt nála, és a következőképpen mutatta be a magyar egyház helyzetét: *„Azután részletesen is elmondotta az egyház bajáról szóló véleményét, s eltekint attól, hogy az egyházüldözésről informáljon, amelyet úgy is ismerek. A dolog lényege ez: a hazai egyházat a teljes széthullás fenyegeti, aminek legalább 50%-ban a püspökök az okai. A hazai helyzet megítélésénél ne feledkezzünk meg a következő 4 szempontról a) Teljesen más a világ minden tekintetben a vasfüggöny mögött, mint ahogy innen látszik. b) Az egyetemes Egyház érdekei nem azonosak a partikuláris magyar érdekekkel. c) Otthon diktatúra van, s hozzá még ázsiai diktatúra, melyben jelentős szerepe van Bizánc Róma ellenségének. d) A mi agyvelőnk másként mozog, mint az övék, s ezért itt egyáltalán nem lehet használni a Codexet, hanem mindig csak az argumentum ad hominem-et. (Vajában itt csak egy szempont van: az a Világ nem a Nyugat világa). Ami mármost a részleteket illeti, a helyzet Magyarországon így fest: A hívek. Lehet, hogy menekült papok nem objektív információkat adnak. A valóság az, hogy – hála Istennek –, a laikus státus várakozáson felül, jól áll. A hitet megőrizte, s azt gyakorolja is. Akármilyen ember legyen is, gyermekeit megkeresztelteti. Temetés a legritkábban van pap nélkül. Az emberek különösen faluhelyen nem halnak meg szentségek nélkül. Az esküvők megvannak. A keresztség kiszolgáltatásában és az esküvők dolgában jobb most a helyzet. Nem kell most már házi kereszteleseket végezni, s az embereknek nem kell egyik plébániáról a másikra átmenni, hogy megesküdjenek. A hitoktatás hiánya miatt persze a vallástan tudása nem precíz. Ő mindezzel nem akarja védeni az államot, csak a híveket. Komoly baj tehát itt nincsen. A kispapok. Hivatás van elegendő, de rendkívül gyenge minőségű, klerikusoknak jönnek, akik nem ismerik a Credo-t és akik semmit sem tudnak latinul. Az alsóbb néposztályok tehetséges fiai kevésbé*

⁵⁵⁸ Grósz József kinevező távirata speciális apostoli delegátusi hivatalt nevezett meg Endrey Mihály számára, így a püspök joggal használhatta ezt a címet, még akkor is, ha megnevezése nem volt szabályos. A táviratot közli: Fejérdy, 2013, 293-294.

⁵⁵⁹ Tomek, 1957, IV. 18.

mennek papságra, most más pályán érvényesülnek. Az egri érsek (Czapik) kénytelen volt elrendelni, hogy az I. évben csak latint tanuljanak némi kis egyháztörténelemmel és joggal. A szülők foglalkoznak a gyerekekkel, de hát az kevés. A papok. Itt igen súlyos bajok vannak. Elsősorban a hibák miatt nem tisztelik eléggé a papot. Két szélsőség van: az egyik a békepapok, a másik pedig a megmerevedett papok. A hívek megértik, ha valaki belép a mozgalomba, vagy ha a kormány mellett kell beszélnie, ellenben nem bocsájtják meg neki, ha erkölcsileg sérült ember. Ma a reverenda már nem védi meg az embert (nem is igen hordják!), hanem csak a kifogástalan élet. A hibák között szerepelnek a tisztaság elleni bűnök, a hiúság és a hatalomvágy. Ezekből sok van és szaporodnak. A hit dolgában nincs baj. A szakadástól nem kell féltetni őket, ellenben nem lenne okos, ha olyan helyzeteket teremtenénk, amelyek felidéznék a szakadásveszedelmet.”⁵⁶⁰

Esty Miklós a püspökök helyzetéről igen sötét képet festett. A pécsi ordináriust és koadjutorát valamint Papp Kálmán püspököt többek között kora, Shvoyt makacssága, gyenge szellemi képessége, Badalikot urizáló életmódja miatt bírálta, Kovács Sándort pedig nem tartotta komoly embernek. *„Hamvas borzasztó talány... Ismételten elment az Egyházügyi Hivatalba és megmásította a püspökkari gyűlések határozatait... A valóság az, hogy sehol sem volt található, kibillent és rosszabb, mint akármelyik békepap.”⁵⁶¹* Dudás Miklóst, Brezanóczyt besúgónak tartotta, ez utóbbinak illetve Hamvasnak egri érsekké történő kinevezését – véleménye szerint – a többi püspök is ellenezte. Grósz Józsefet kényelemszerető, kis képességű emberként jellemzi, aki minden munkát környezetével végeztet el, és abban reménykedik, hogy a Kádár-kormány hamarosan megbukik. Szabó Imre püspökről megjegyzi, hogy a forradalom után Hejccére akarták internálni, de egyik kórházból a másikba utalták, és így megmenekült ettől, majd Endrey visszajuttatta őt egykori plébániájára.

„Itt külön informált a püspöki karnak a legutóbbi tárgyalásairól a kormánnyal. A püspöki kar 31 pontban foglalta össze az egyház sérelmeit, s minthogy már nem ismerte el az Egyházügyi Hivatal, ezért magához Kádárhoz küldötte el azokat. Az meg áttette az alenchust [a] más néven és más épületben lévő egyházügyi hivatalhoz. Ez a hivatal aztán egyenkint hívta a püspököket tárgyalni. Néhányan elmentek, mások nem. Így elment Grósz, Hamvas, Dudás, Brezanóczy, viszont nem ment el Kovács Sándor. Erre Lelkes Józsefnél⁵⁶² házkutatást tartottak, s ez Sándort nagyon izgatta. Utána együttesen is tárgyaltak, és a kormányzat

⁵⁶⁰ Tomek, 1957, IV. 22.

⁵⁶¹ Tomek, 1957, IV. 22.

⁵⁶² Lelkes József (1918 – 2001) szombathelyi egyházmegyes pap. 1941-ben szentelték pappá, 1956-ot követően kétszer letartóztatták. Több helyen lekipásztor, majd 1974–1991 között püspöki helynök, kanonok, 1995-ben vonult nyugállományba. Lelkes Józsefet az újbóli börtönbüntetés lehetőségével megfenyegették és beszervezték. „Sárosi” fedőnevű ügynökként jelentett az állambiztonság részére, ÁBTL 3. 1. 2. M–14920

átadott a püspöki karnak 6 pontot, ezeket sajnos nem tudta nekem jól elszámolni. Ezek között van, hogy bizonyos kinevezések csak akkor lehetségesek, ha az egyházi hivatal már hozzájárult, vagy hozzá fog járulni. Alá kellett írni egy szöveget, amelyben megígérik a kormány támogatását. Ezt szegény Rogács szerkesztette meg nagy izzadtsággal. Az is egy pont, hogy a kormányzat tudomásul veszi, hogy a pápai dekrétum 36 ember sújtott, hogy a firentio [?] érdekében legalább 6-t mentsenek meg. Amint a pontok felsorolását nem tudja jól, ugyanúgy a nevekről sincs jól informálva. Ő beszél Mag Béláról, Halász Györgyről⁵⁶³ (akit ő is besúgónak, engedetlennek és pénzéhesnek tart), Horváth Richárdról (Zelhoffer mondta, hogy [két olvashatatlan szó] a plébánosoknak és kávéét kér), Mórásról⁵⁶⁴ és Peisz Mártonról[?]⁵⁶⁵, Láng Alánról.⁵⁶⁶ Beresztóczynál csak azt kéri, hogy maradjon képviselőnek. Grósz a 6 pont után már nem mert tovább tárgyalni a sérelmekről. A pápai dekrétumnak egyébként mindenki alávetette magát, vagy legalábbis mindenki ...[?] lemondott állásáról. Bárdy⁵⁶⁷ és Bánk [?] nem voltak benne a primás fölterjesztésében. A kormány megmondotta, hogy most még tudomásul veszi a dekrétumot, de ha még egyszer megismétlődik, akkor kénytelen lesz retorziókhöz nyúlni. (Visszatérek a mondottakra, látom, hogy azért ő nincs mindenről informálva, ami talán jó is).

Elég sokáig beszélgettünk a primás-problémáról. Kiszabadulása után roppant szerencsétlenül viselkedett, mert kizárólag csak politikai kérdésekkel foglalkozott. A püspökök pl. kifejezetten kívánták, hogy szerepeljen nyilatkozatában a birtokról való lemondás is, és mégsem tette meg. Valami érthetetlen módon Turchányit vette maga mellé titkárnak. Ez az ember annak idején lopott, zsidókat mentett pénzért, hamisított, s nincs kizárva, hogy az amerikaiak számára dolgozott. Tildy is kérte a primást, hogy adjon túl rajta, de nem tette. Egyházi intézkedéseket már csak akkor tett, amikor az amerikai követségre került. Elmondta, hogyan került oda. Állítólag Tildy telefonált neki, hogy meneküljön, mert itt [vannak] az oroszok. Erre hiányosan felöltözve a Parlamentbe ment, de ott már nem találta a kormányt,

⁵⁶³ Halász György (1898 – 1965) esztergomi egyházmegyes pap. 1952-57 között Budapest-józsefvárosi plébános – erről Grósz, 2011, 1957/3. dokumentumot –, ugyanebben az időben kerületi esperes és 1955-től a Központi Szeminárium rektora. A forradalom idején olyan hírek terjedtek el róla, hogy állambiztonsági állományban volt, ezért elmenekült. 1958-tól a Belvárosi Főplébániát vezette haláláig.

⁵⁶⁴ Mórász Pál (1907 – 1982) székesfehérvári egyházmegyes pap, 1953-tól az ÁEH nyomására irodaigazgató, 1955-ben kanonok, a forradalom után további egyházkormányzati megbízásokat kapott.

⁵⁶⁵ Helyesen: Peisz Lajos (1901 – 1965) esztergomi főegyházmegyes pap, 1957-től budapesti vikárius, 1958-tól kanonok.

⁵⁶⁶ Láng Alán (1892 – 1971) esztergomi főegyházmegyes pap, premontrei szerzetes. 1916-ban szentelték pappá, 1950-től a Főegyházmegyébe inkardinálták, Budapest-Tisztviselőtelep plébánosa, majd 1957-től a belvárosi szervita templom lelkésze.

⁵⁶⁷ Bády Ferenc (1912 – 1984) esztergomi általános helynök. 1936-ban a főegyházmegye papjává szentelték, igen tevékeny volt a háborúellenességben és a zsidómentésben. 1951-től óbudai plébános, 1956-tól Esztergomban szemináriumi rektor, 1957-ben újlaki plébános, 1977-ben kanonok lesz, 1983-ban helynök. A békepapi mozgalom prominens személyisége.

mert az közben mellékajton elmenekült. Erre bement egy házba, s onnan telefonált az amerikai követségre. Ez baj volt, mert inkább a svájcira vagy más helyre kellett volna mennie. Onnan 117 dispoziókat adott ki, s azokat a követség sofőrjével küldötte ki. Maga a kocsivezető eltűnt, s nem lehet tudni, hová, s az amerikai követségnek igen kellemetlen volt. Azután egy zsidó lánnyal küldözgette ki intézkedéseit. Ő most úgy szerepel, mint az amerikai követség vendége, azonban Amerika nem ismeri az indemnítást. Ezért az állam bármikor kihozhatja, mert még nem töltötte ki a büntetést. Fél esztendő eltelte után, majd elválnak, hogy mi történik vele. Maga a primás sokat veszített otthon a tekintélyéből. Ennek az a magyarázata, hogy egy elveszett csata vezére volt. Esty Miklós kétszer volt nála, s az volt a benyomása, hogy csökkent a szellemi képessége, s nem is volt kellően informálva a helyzetről. A papság rossznéven vette Turchányi titkárságát (azt egyébként elfogták, s nem lehet tudni, mit vertek ki belőle). A primás nem fogadta Zakart,⁵⁶⁸ mert nem várta, hogy vallani fog. Végül is úgy összegzi valamennyit: A primás végzetesen tévedett az időpontban, s belevitték az egyházat olyan küzdelembe, amelyet az évtizedeken keresztül folytatni nem volt sem elég erős, sem elég tiszta. A kormány hajlandó volna megengedi, hogy menjen ki az országból, ha a Szentszék hozzájárul. Nem kellene lemondania a primásságról vagy az érsekségről, mert hisz úgy sincs most erre az állásra megfelelő ember. Állítólag ...[?] meghívta Brazíliába. A kormány álláspontja, hogy máris elhagyta az országot, ha egy amerikai követségen van. Mérget lehet venni, hogy érsekségébe nem engedik be, s ha elhagyja a követséget, azonnal lefognak. Elég részletesen következett ezután a segédpüspökök kérdése. A budapesti osztrák követ,⁵⁶⁹ aki valamikor kispap volt, most pedig szociáldemokratának látszik, szólt is a bécsi nunciának, hogy a magyar püspökök nagyon öregek. Erre a nuncius László püspök útján egy levelet csempészett ki Grósznek, s tőle kért listát a segédpüspökök kinevezésére. Nem tudni, hogy volt-e válasz. Dudás püspök mostanában ment Svájcba állami költségen, egy évi nagykezelésre, s szintén járt a nunciánál, de nem lehet tudni, miről beszéltek. Mármint Esty azt mondja: Lassan bele kell csempészni megfelelő segédpüspököket. Ezek kinevezése nem lesz nehéz, hiszen el lehet hitetni az állammal, hogy nem vagyunk veszedelmesek rájuk nézve (ez Czapik gondolata). Én persze erre mindjárt azt kérdeztem, kik az episzkopabilisek. Erre azzal jött, hogy szerinte a legelső dolog volna Egerbe kinevezni segédpüspököt és nem adni meg Brezanóczynak bérnálási jogot. A dolgot úgy kellene csinálni, hogy a Szentszék írja

⁵⁶⁸ Zakar András (1912 – 1986) érseki titkár. 1940-ben esztergomi főegyházmegyésként szentelték pappá, 1941-től központi szolgálatban dolgozik. 1946-tól primási titkár, 1948-ben letartóztatják. A Mindszenty-per harmadrendű vádlottjaként ítélték el, 1970-ben rehabilitálták. 1953-1957 között lelkészként működött, majd nyugdíjba vonult.

⁵⁶⁹ Feltehetőleg Walther Peinsipp-ről lehet szó, aki 1956-1962 között volt Ausztria magyarországi nagykövete.

Grósznek, hogy ettől és ettől vegye ki a bejegyzést, s azután tegye meg a szükséges további lépéseket. Egerbe ő Bánk Józsefet ajánlja, aki nem kompromittálta magát. Endrey sem lesz mellette a következő okból. Most őt akarta kinevezni budapesti vikáriusnak, és nem fogadta el. A kormánynak sem lett volna ellene kifogása. Szükséges volna Dudásnak is, most pláne, hogy kint van egy évre. Ő Rojkovics Istvánt⁵⁷⁰ gondolja, aki püspöki titkár volt... Rojkovics Dudásnak is jó volna. Ugyancsak szükséges volna Győrbe is. Szerinte Szabadhegyi Szabolcs⁵⁷¹ volna erre jó (Innsbruck-i SJ tanítvány), egy ideig Czapik titkára, azután Bánáss alatt kivonult az irodából, mert hozzátartozóit kellett segítenie; nyelveket beszél, s az itteni auditornak, Zecchi Cesarénak⁵⁷² iskolatársa, akivel levelezik is. Itt vége lett a tárgyalásnak, megjött Endrey delegátus úr és Paulai. A segédpüspököket illetőleg Esty szerint a Szentszék már 1951-ben kért jelölteket. Most úgy kellene csinálni, hogy csak egyet kinevezni, azután egy idő múlva másikat, etc.

A többiek jelenlétében a delegátus úrral csak arról beszélünk, hogy mennyi jót lehetett már tenni eddig is, s mennyit lehet majd a jövőben is. Amikor együtt maradtunk, megmondottam neki, hogy én azért akartam vele külön is beszélni, alkalmat akartam neki adni, hogyha Róma felé neki valamire szüksége van, szívesen állok rendelkezésére. Látom, hogy ő nagyon óvatos, amit megértek, s nem bánt. Mindössze ezekről beszélgettünk: 1.) Ők majd közösen fogják kérni, hogy a békepapok közül néhányan maradjanak. Ezekről van szó: Széchy csanádi vikáriusról, Mórászról, aki fehérvári irodaigazgató, Pajtényiről (győri), Langhmárról (ezt aztán elejtették), Láng Alánról és két hajdúdorogiról: Vattamányról és Nagy Béláról. Látnivaló, hogy itt a nevek nem stimmelnek Esty neveivel. Halászról neki is van véleménye, Budaörsre küldik majd. Itt csakugyan kérné segítségemet. 2.) A primás úr esete. Ő bizony jó volna, ha egy időre eltűnne az országból. 3.) Elmondotta, hogy nem adták meg a lehetőséget, hogy idejében megjelenjen az egri helynökválasztáson. (Előzőleg Esty mondotta, hogy Brezanóczy az előregedett Kristonnak ingyen kosztot adat, s ezért mindent megtesz Brezanóczyért, és volt neki a főkortese.) Azt látta pl. hogy Brezanóczy az egyházi hivatal vezetőjével pertuviszonyban van. Ezt közölte is annak idején Badalikkal, akinek összeköttetései vannak Róma felé. 4.) Én elmondottam neki Ottó információit is, s az utolsó pontja nagyon megnyugtatta. 5.) Látom, hogy a békemozgalom újra csak előkerül, de egyházi

⁵⁷⁰ Rojkovich István (1917 – 1970) hajdúdorogi egyházmegyes pap, 1953–1970 között püspöki helynök. 1957-től, amikor Dudás Miklós két évre teljesen, a későbbiekben pedig „gyakorlatilag” visszavonult az egyházmegye irányításából, ő vezette a Hajdúdorogi Egyházmegyét.

⁵⁷¹ Szabadhegyi Szabolcs (1914 – 1992) veszprémi egyházmegyes pap. 1939-ben szentelték pappá, 1945-ben Mindszenty József kocsisa a Veszprémi Egyházmegye háború utáni végiglátogatása során. Később az ő vezetésével építették fel a mersevāti templomot, amit 1980-ban szenteltek fel.

⁵⁷² (-) ?

keretek közt, s lesz egy összekötő kapocs a papi és a világi között. Fölkérdeztem itt Czapik finnországi szereplése körül a véleményyt. Ő sem érti azt az utat, amikor egyébként Moszkván is járt. Nekik egy ismert indoklást mondott, Mindszenty és Grósz mentése. Mielőtt még végelegesen elbúcsúztunk volna, Esty Miklós még szólt, hogyha Rómában szükségesnek találnák, hogy ők Rómába menjenek, akkor jelezzük, mert nekik félévre szóló útlevelük van. 8 után mehettem vacsorázni, 9-kor szobámban leírtam, s 10 utánig írtam ezeket, majd lefeküdtem. 3 után nem bírtam aludni, azért két órán át újra írtam...

1957. IV. 23... Ugyanakkor jelezték, hogy keresett Esty, s hogy később jön. Csakugyan, egy-kettőre itt is volt, s megint egy órahosszat beszélgettünk. A mostani beszélgetésnek legelső és leglényegesebb pontja a nunciushoz az a veszedelmes vállalkozása, hogy Lászlón keresztül Grósszel kezdett levelezést. Félt attól, hogy esetleg másokkal is meg fogja csinálni ezt. A magyar püspöki kart bántaná, ha a bécsi nuncius venné kezébe a magyar ügyeket, s ha Grósz listája szerint haladna. Grósz javaslatai nagyon lehetetlenek és egyoldalúak lesznek, viszont ha meg a püspöki kar elé viszi, ki fog pattanni, mert nem tudnak titkot tartani. Ha pedig a kormány megtudja, mi készül, megbuktatja az egész akciót. Grósz nem szerencsés a jelölésekben... Hamvasnak esztergomi adminisztrátorsága is neki köszönhető, ami megint mutatja, hogy rosszul jelöl. Budapesti kártyapartnereit jelölné. Félni lehet, hogy Szörényi egyetemi tanárt terjeszti föl. Ez azonban jólelkű, de nagyszájú valaki, aki azzal dicsekedett, hogy Grósz senkire sem hallgat annyira, mint rá. Elfogták, de gyorsan kiengedték, ami valószínűleg azt jelenti, hogy sikerült őt befogniuk saját szolgálatukba. Száz szónak is egy a vége, hogy Grósz a jelölésekben nem volna szerencsés. Újra visszatér arra, hogy a legjobb megoldás nem a tömeges kinevezés, hanem egy egyenkint való előrehaladás. Most a legsürgősebb lenne a hajdúdorogi segédpüspök kinevezése. Föl lehetne rendezni a svájci nunciushoz⁵⁷³ keresztül magát a püspököt, aki nem volna ellene Rojkovicsnak. Itt csak az a kérdés, ki szentelné föl, mert az országban nincs görög szertartású püspök. Nagy Béla igen veszedelmes valaki, s azért azt el kell kerülni. Nagypénzért eladná akár az egyházmegyét is. Persze, hogy kellene azután Vácra is, de még Veszprémbe is. Vácon Kovács Vince öregszik, s Veszprémbe meg nagy az egyházmegye. Nagyon mondja, ne adjanak senkinek sem bérmentési jogot, mert Magyarországon ez precedenseket teremtene esetleg a békepapok felé is. Visszatér a Mindszenty ügyre. Amíg a primás az országban van, sokat szenved a fegyelem, mert a delegátust csak ideiglenesnek tartják. (Ezt tegnap a delegátus is mondta nekem; sokan hivatkoznak a primás intézkedésire, amelyeket ő csak akkor fogad el, ha irásosak.) Megint

⁵⁷³ Ezekben az években, 1953 és 1959 között Testa, Gustavo (1886 – 1969) volt a svájci nuncius, aki korábban a Szentföldön teljesített hasonló szolgálatot. XXIII. János pápa 1959-ben nevezte ki bíborossá.

csak kifejti, hogy az ő jelenléte az amerikaiaknak kellemetlen, és jogilag az lehetetlen. Kihasználják, hogy megfutott. A Szentszék hívja őt el. A magyar kormány felé nagyon óvatosaknak kell lenni, mert őket, mint általában a formitív [?] embereket, minden bántja. Mi defenzívába szorultunk, s ezért föl kell adni valamit, s ha már nem voltunk ügyesek, mint hadvezérek, legalább erre legyünk most diplomaták[?]. Egyetlen út itt a középut. Ő meg tudta menteni az AC-t úgy, hogy nincs ott sem békepap, sem kommunista. Megőrizte az intézményt és a jogi keretet, s később majd lehet mást is csinálni...Grósz Endreynek is csinált kellemetlenséget. Nem ismerik az írást, amelynek alapján őt delegátusnak nevezték ki. Az értelmezés az volt, hogy ő lesz az apostoli delegátus. Erre Piazza újra írt: semmi apostoli delegátusság, hanem csak speciális delegátusság jár (ezt nem értettem). Ezt a levelet Grósz egyszerűen átette Endreynek tudomásulvétel végett. Endreynek ez kellemetlen, de nem lehet rajta segíteni. Jobb lett volna, ha érseki címet adtak volna neki, mert akkor a püspöki karban nagyobb tekintéllyel tudott volna föllépni. Újra előkerült Róma. Ha jónak látom, hívjam meg őket. Én erre azt mondtam, hogy jobb volna a Szentszék fel, ha az saját kezdeményezésükre, vagy még inkább a püspöki kar kezdeményezésére történne. Az utóbbiban ő nem bízik: az öreg püspökök maguk akarnának Rómába kijutni. Ő majd ír nekem, úgy hogy ezekre célozva a rendi gazdasági ügy jelszóval fog írni. ^{3/4} I felé kerültem ebédre, s egy óra múlva újra a szobámba voltam. Felírtam [?] ezeket, anélkül, hogy gondolkoztam volna fölöttük...⁵⁷⁴

Endrey Mihály és Esty Miklós bécsi tárgyalásait tehát ma már többszörösen alátámasztott tényként kezelhetjük. „Pátkai” azt írja, a generális csak negyedórát tárgyalt a püspökkel, vele viszont három órán át beszélgetett. Eszmecseréjük során a vatikáni küldött azt mondta neki, hogy *Dell’Acqua*⁵⁷⁵ helyettes államtitkártól érkezett, és a beszélgetésből származó információk is az ő asztalára kerülnek, ami annyit jelent, hogy eljutnak a pápához. A jelentés szerint Esty közölte, minden azon múlik, hogy a Szentszék miként intézi el a békepapok ügyét, és azt is bizonyosra vette, hogy egy esetleges új kiközösítő dekrétum további kormánylépéseket provokálna. Tomek viszont jelezte: a Vatikán akkor simítaná el ezt az ügyet, ha a magyar állam valamiféle jelzést adna az enyhülés irányába.⁵⁷⁶ Ez az ügynöki jelentés főbb pontjaiban tehát passzol Tomek Vince naplóbejegyzéseivel, és az is látható, Endrey inkább a nunciust tekintette tárgyalófélnek, mint a piarista generálist, aki Estyvel volt közelebbi ismeretségben. Amint láttuk, Tomek többször meg is jegyzi, hogy Endrey érthetően tartózkodó, és utal arra is, hogy Esty az ő számára sem megbízható. Esty Miklós ügynöki

⁵⁷⁴ Tomek, 1957, IV. 23.

⁵⁷⁵ Dell’Acqua, Angelo (1903 – 1972) bíboros. 1928-ban szentelték pappá, 1954-től helyettes államtitkár, 1967-ben bíboros, majd a Szentszék Gazdasági Ügyekkel Foglalkozó Hivatalának elnöke.

⁵⁷⁶ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 104.

jelentéseiből azonban arról is értesülünk, hogy ő, Tomek Vince és Czapik Gyula az érsek 1948-as római látogatása során hármában fogalmazták meg a Szentszék számára készített jelentéseket.⁵⁷⁷ Ugyanakkor az is világosan látszik, hogy Esty Miklós véleményformálása a magyar egyház helyzetéről egyfajta középútas irányvonalat foglal el, mely az állampárt egyházpolitikája – mint adott helyzet – és a püspöki kar törekvései között helyezhető el. Egyértelmű, hogy Esty azt a Czapik-féle vonalat viszi tovább – miként hivatkozik is rá –, amelynek főbb vonásai már 1948-ban nyilvánvalók voltak Róma számára, és aminek közlésében Tomek is részt vállalt.⁵⁷⁸ Nem véletlen ez, hiszen Esty Miklós annak a Serédi Jusztinián köréből kikerülő püspök/vezetőcsoportnak – Czapik, Hamvas és még idesorolhatjuk Bánásst és Beresztóczyt is –, volt közeli munkatársa, amely már 1945-ben más utat javasolt a Mindszenty által megjelölt, rövid diktatúrával számoló irányvonalhoz képest.

Tomek Vince bécsi tevékenységére egy másik feljegyzés is következtetni enged. Eszerint a piarista generális – feltehetőleg még 1957 nyarán – összejövetelet tartott néhány Nyugat-Európában tartózkodó cseh, lengyel és magyar szerzetes számára, amelyen Magyarországot *Pesseren Antal*⁵⁷⁹ jezsuita és *Békés Gellért*⁵⁸⁰ bencés képviselte. Az informátor szerint a magyar klérust arról biztosította a szentszéki küldött, hogy az Opus Pacis tekintetében nem kötelesek engedelmeskedni a püspököknek, illetve bármiféle megegyezést ír alá az állam és az egyház, azt a Vatikán semmisnek tekinti.⁵⁸¹

Endrey Mihály azonban nemcsak Tomek Vincénél járt, hanem – miként ezt korábban láttuk – felkereste a bécsi nunciátúrát is, aminek konkrét következménye – meglátásunk szerint – alapvetően befolyással volt az elkövetkezendő években a magyar egyház és az állam kapcsolatára. Ennek bizonyításához Borai Emil május 17-ei jelentését érdemes alaposabban tanulmányoznunk, amely Brezanóczy Pállal folytatott beszélgetése alapján készült. E szerint a május 15-ei püspökkari konferencián a békepapi mozgalomra vonatkozóan már minden elő volt készítve, amikor Endrey Mihály szót kért, és egy előre elkészített szöveget olvasott fel.

Kifejtette, hogy a Katolikus Békemozgalom nem lehet az Országos Béketanács szerve, mert az a kommunisták szervezete. A mozgalom csak ennek keretein kívül működhet, önállóan, és bizonyos kéréseket teljesítve. Beresztóczy Miklós, Mag Béla és a dekrétumban sújtott papok nem lehetnek tagjai, püspökök válasszák be ide munkatársaikat.

⁵⁷⁷ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 104.

⁵⁷⁸ Vö. Czapik Gyula Pro-memóriáját az Államtitkárság számára. Közli: Rétfalvi, in: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm>

⁵⁷⁹ (-?-)

⁵⁸⁰ Békés Gellért (1915 – 1999) bencés szerzetes. 1938-ban szentelték pappá, 1946-tól a római Szent Anzelm Egyetem tanára, 1957-től a főpát vikáriusa, az újszövetségi szentírás fordítója.

⁵⁸¹ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1 „Hontalanok”, 104.

„Endrey különben elszólta magát, mert szerinte fenti javaslata Bécsben, a nunciussal történt tárgyalás eredményeként született, akárcsak az, hogy Horváth Richárd suspenziója⁵⁸² is olyan feltétellel lesz feloldva, ha mindattól tartózkodik, miért suspendálva lett. Ezzel végeredményben Horváth Richárdot kilőtték a békemozgalomból. Endreynek az egész javaslata nagyon veszélyes, mert mindazt, amiért évekig küzdöttek, hogy megsemmisítsék a demokratikus papi szárnyat, azt akarják most végrehajtani azzal, hogy a püspöki kar, saját képére és hasonlatosságára akar egy békemozgalmat csinálni, amelynek csak neve volna az, de céljai ellentétesek, hiszen még az olyan embereket is eltávolíttatják, akik bizonyos biztosítékokat nyújtottak volna a Katolikus Békemozgalom célkitűzései demokratizmusa felől. Endreyt nem tudom, miként értékelte a hivatal. Az ellenforradalom után nagyon szolgálatkésznek mutatkozott, de akkor is említettem, hogy egyik legveszélyesebbje a püspöki karnak, aki csak jobb pozíciót akar, hogy utána torpedózzon. Úgy látszik, ez volt az első szárnypróbálgatása, mivel népszerűséget szerzett magának Shvoy és hasonló püspökök előtt. A czapiki reálpolitika továbbvivője, még egyházasabb változatban.”⁵⁸³ – jegyzi meg róla a jelentés.

Endrey tehát áprilisban éppen azon a napon járt Bécsben, amikor Grósz József az ÁEH vezetőivel az Opus Pacis megalapításáról tanácskozott. Naplója szerint május 4-én 11.30 és 14.00. között Horváth Richárddal és Szabó Imrével az ÁEH-ban tárgyalt, május 6-án levelet írt Horváth Jánoshoz, a hivatal vezetőjéhez a békepapi mozgalom ügyében. 7-én Grósz Józseffel folytatott megbeszéléseket, majd ugyanaznap délután *Herling Jakab*⁵⁸⁴ a békebizottság listájáról egyeztetett a békemozgalomban résztvevő személyekről. Május 9-én délelőtt ismét az ÁEH-ban járt.⁵⁸⁵ Miklós Imre elmondása szerint pedig az Opus Pacis létrejöttét Endrey püspök gondolta ki.

Endrey Mihály ezekről a kérdésekről a bécsi nunciussal feltételezésünk szerint egyeztetett. Így a Vatikán tud[ha]tott az Opus Pacis-nak mint „fedőszervezetnek” a

⁵⁸² Nem tudjuk, mit jelent Horváth Richárd suspenziójának ekkori feloldása, mert erről csak a pártdokumentumok szólnak.

⁵⁸³ Borai Emil 1957. május 17-i jelentése, MNL OL XIX–A–21–d–0011–1/1957.

⁵⁸⁴ Herling Jakab (1926-?) ÁEH munkatárs. 1945-ig repülőgépszerelő, majd párttag, 1953. április 24-én került az Állami Egyházügyi Hivatalhoz politikai munkatársként. Előbb a kalocsa érsekség, majd a székesfehérvári püspökség megbízottjaként tevékenykedett. 1955. októberében a Hivatal központjába helyezték át, ahol az 1956-os forradalomig politikai munkatárs és a Szakszervezeti Bizottság elnöke volt. 1956. november elején megalakították a Hivatal MSZMP alapszervezetét, melynek 1957. augusztus 1-ig titkára volt. Ezt követően az Országos Béketanácsnál a papi békemozgalom felelőseként dolgozott, osztályvezetői beosztásban. 1960. január 15-től csoportvezetői minőségben visszakerült az ÁEH-hoz. 1961-től alapszervezeti pártvezetőségi tag, 1963-tól alapszervezeti párttitkár. 1958-1968 között csoportvezető, a hivatal személyzeti osztályvezetője, 1966-ban nevezték ki főosztályvezető-helyettesnek. (Soós Viktor Attila közlése.)

⁵⁸⁵ L. Endrey, Napló, 1957, május 9.

megszervezéséről és mibenlétéről, miként erre Tomek Vince is utal naplójában,⁵⁸⁶ illetve erre enged következtetni Kádár János kijelentése is, aki a békepapok helyzetéről beszélve néhány hét múlva megjegyezte: „*A dolog az úgy áll, hogy itt kapkodás van. A püspököket magukat is felbőszíti. Tavasszal a pápa beleegyezett.*”⁵⁸⁷ Másodlagos bizonyító érvként pedig megjegyezhetjük azt is, hogy 1959-ben már az államtitkárság is egy ilyen szervezet engedélyezését fontolgatta a varsói primás javaslatára.⁵⁸⁸

Mindezek alapján feltételezhető, hogy a bécsi nuncius és az államtitkárság 1957-ben az Opus Pacisnak a püspöki felügyelet alatt való működését szükségmegoldásként legalább informálisan elfogadta, de azt a feltételt támasztotta, hogy abban a fegyelmi intézkedések alatt álló személyek nem vehetnek részt. Ezt az elvárást viszont a magyar püspökök nem tudták 100%-ig teljesíteni, mivel az állam nyomást gyakorolt rájuk, így magukra vonták a Szentszék nyílt elítélését, a dekrétumok feloldásának elmaradását. Sőt új fegyelmi intézkedések foganatosítása következett, ami viszont a magyar állam retorziójával járt, miként ezt Esty Tomek Vincének korábban már jelezte. 1957 júniusában ugyanis Endrey táviratilag kérte a Vatikántól a békepapok ügyének rendezését, folyamodványát azonban elutasította az illetékes kongregáció.⁵⁸⁹ Továbbá a júliusi dekrétumok éppen azokat a papokat sújtották kiközösítéssel, akiktől a püspöki kar meg akarta óvni az Opus Pacist. Vajon nem ez volt az az eredmény, amelyet Endrey közvetítésében az állam kifogásolt?

Endrey Mihály egyébként – miként erre már utaltunk – hasonló ügyekben még 1958-ban is járt Bécsben. „*Mivel ordináriusom Bécsből visszatérve azt jelezte, hogy nem volt ideje odakint ügyemmel foglalkozni, újabb levelemben 1958. április 14-én kértem intézkedést*

⁵⁸⁶ Tomek, 1957, IV. 22.

⁵⁸⁷ Vö. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 39. ő. e. 22. o.

⁵⁸⁸ Vö. 004-19/a-1958.

⁵⁸⁹ Rétháti Cecil, a Papp Kálmán – Zágon József titkos levelezés közvetítője perében részletesen feltárja, hogy a győri püspök üzenetét titkos írással közvetítette Rómába. Ebben Papp arról értesítette a Szentszékét, hogy a püspöki kar elnöke által közvetített kérelmeket az ordináriusok állami kényszer hatására írták meg, ezért azokat tekintsék semmisnek. Javasolta továbbá, ne küldjenek elutasító és támogató választ sem az ő számára, mert mindkét esetben baj lehet belőle. Róma válasza Grösz József kalocsai érsek részére érkezett: „*A Zsinati Szent Kongregáció, Róma, 1957. június 22-én, 24802-es számban: Kegyelmes és Főtisztelendő Uram! Bemutattatt a Szentatjának az a felterjesztés, amelyet Excellenciád küldött – csatolva a székesfehérvári, csanádi, győri, esztergomi, hajdúdorogi főpásztorok kérelmeit –, hogy bizonyos hivatalok és javadalmak olyan egyházi férfiaknak adassanak, akiről szó van. Ezen szent kongregációnak 1957. június 21-én kelt, 20504/d és 20504 bisz/d számú határozataiban kötelességszerűen jelentem Excellenciádnak és a többi fent említett főpásztornak, hogy a Szentséges Atya figyelembe véve az egyház különleges körülményeit azon a területen a fent említett kérelmeket nem tartja teljesíthetőeknek. Kellő tisztelettel maradtam Excellenciádnak testvére: P. Ciriaci bíboros prefektus sk. Nagyméltóságú és Főtisztelendő Grösz József érsek úrnak B. Galetti altitkár sk.*” Grösz érsek a kapott válaszról a következő levélben tájékoztatta az államot: „*A kalocsai érsektől a Mívelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának Sajnálattal közlöm, hogy a SC. Consilinek f. év június 22-én, 28402. számú, másolatban és magyar fordításban csatolt válasza a vonatkozó felterjesztésekre negatív. Kalocsa, 1957. július 18. Tisztelettel: Grösz József.*” E két levél Grösz és az ÁEH dokumentumai között nem található meg, csak a Lányi-per peranyagában.

esetleg fennálló problémám rendezésére érdekében. Erre ordináriusom újabb bécsi útra kért és kapott engedélyt, de ezúttal sem tett semmit ügyem felderítésére és kitisztzására.” – olvassuk egy dekrétummal sújtott pap levelében.⁵⁹⁰

III. 4. 3. A varsói és a svájci kapcsolat

Visszatérve a külfölddel, pontosabban a Vatikánnal való kapcsolattartás kérdéséhez, a magyar egyházi vezetők és a Szentszék közötti kapcsolattartás egy másik csatornáját is meg kell említenünk. 1957. május 15-i állambiztonsági jelentések szerint ugyanis Grósz vatikáni érintkezésében felgöngyöltettek egy lengyelországi szálat is, mégpedig *Wyszyński* bíboros⁵⁹¹ közvetítő szerepét.⁵⁹² Papp Kálmán naplójában megemlíti, hogy a varsói prímás nemcsak dokumentumokat juttatott célba, hanem személyesen utazott a Vatikánba, hogy a Szentszék kezdjen tárgyalásokat a szocialista országok kormányaival. Elgondolását azonban a Szentszék nem látta kivitelezhetőnek.⁵⁹³ A napló ugyanakkor idézi *Szörényi Andor*⁵⁹⁴ állítását, aki szerint a kiközösítő dekrétumok Varsóból érkeztek, mert az iratokhoz mellékelve volt a lengyel prímás képe.⁵⁹⁵ A lengyel prímás közvetítő szerepét az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumai is alátámasztják. Horváth János ugyanis 1957. szeptember 14-én levélben kérte lengyel kollégáját, figyelmeztesse *Wyszyński* bíborost, ne vállalkozzon ilyen akciókra. Kiderült ugyanis, hogy az 1957 januárjában kiadott szentszéki rendelkezéseket *Pajtényi László*⁵⁹⁶ győri vikárius egy Varsóban sokszorosított másolatként kapta meg magánlevélben, lengyelországi küldeményként. Vagyis a magyar püspökök és a Vatikán közötti

⁵⁹⁰ Vö. MNL OL XIX–A–21–a–Cs–12–13–1963. Az ÁEH elnöke 1963. december 24-én, Hamvas Endre püspöknek írt levele, mely idézi ezt a forrást, nem tudjuk, hogy Horváth Richárdra vagy esetleg Beresztóczy Miklósról vonatkozik-e.

⁵⁹¹ *Wyszyński*, Stefan (1901 – 1981) bíboros. A II. világháború idején a földalatti mozgalom tevékeny alakja, 1946-ban szentelték püspökké, 1948-tól varsói érsek, a püspöki kar elnöke, 1953-tól bíboros. Ugyanebben az évben letartóztatták, egy kolostorban töltötte száműzetését, ahonnan 1956-ban térhetett vissza székhelyére. Közismert titulusa: az évezred prímása.

⁵⁹² Vö. Stehle, 1993.

⁵⁹³ Papp, 1957. február 14.

⁵⁹⁴ *Szörényi Andor* (1908 – 1969) kalocsai főegyházmegyes pap. 1951-1969 között a Központi Hittudományi Akadémia újszövetségi tanszékének professzora.

⁵⁹⁵ Papp, 1957. február 17.

⁵⁹⁶ *Pajtényi László* (1907 – 1978) eredetileg veszprémi egyházmegyes pap, 1940-1951 között lelkész Mezőszilason, majd 1951-től Székesfehérvárott a Szent Imre templom igazgatója. 1953-1962 között győri püspöki helynök, 1955-től kanonok, 1957-től c. apát, 1957-1962 között plébános Tatán, 1962-től haláláig soproni városplébános.

kapcsolattartásban ez a csatorna lehetett a harmadik szál, bizonyos feltételezések szerint olykor a budapesti lengyel követség valamelyik dolgozójának segítségével.⁵⁹⁷

Az útvonalak áttekintése után fontos megemlítenünk az ÁEH 1957. augusztus 12-én kelt levelét,⁵⁹⁸ amely Endrey Mihályt és a többi püspököt arra figyelmezteti, hogy a Vatikán szóban vagy írásban közölt üzeneteit sem hirdethetik ki előzetes engedély nélkül. Vagyis ezeknek az útvonalaknak a működésével a hatalom birtokosai tisztában voltak, olykor még igénybe is vették őket, miként később, 1962-ben és 1963 áprilisában.⁵⁹⁹

Számos forrás tanúsága és mai ismereteink szerint 1957-ben tíz írásos utasítás érkezett Rómából Magyarországra. Egy január 7-én kelt szentszéki dokumentum arra figyelmezteti a püspököket, hogy megegyezést csak a Vatikán köthet a magyar állammal.⁶⁰⁰ Január 10-én az egri érseki szék betöltésének lehetőségéről érdeklődött az illetékes kongregáció,⁶⁰¹ február 10. körül pedig megérkezett az a két dekrétum, amely kimondja Horváth Richárd felfüggesztését, az idegen egyházmegyékből érkezett papok köteles visszatérését saját egyházmegyéjükbe, valamint a kényszer hatására betöltött egyházi hivatalok semmisségét.⁶⁰² Ez a három tiltó rendelkezés gyakorlatilag Mindszenty novemberben hozott utasításának megerősítése volt, ami ellen Hamvas tanácsára Szabó Imre fellebbezett Rómánál. A csanádi püspök javaslata alapján Szabó Imre azt kérte, hogy Grósz rendezhesse a kérdést,⁶⁰³ amit a Vatikán nem engedett meg, hanem saját hatáskörben tartotta a döntés jogát. Ezzel egy időben megerősítette a Mindszenty által kijelölt két helynök kinevezését⁶⁰⁴ akadályoztatásuk esetére pedig Grószt delegálta az Esztergomi Főegyházmegye ordináriusának kinevezésére. Az erről szóló táviratot nem találtuk meg, csak a két hivatkozást.⁶⁰⁵ Március 10-én esetleges koadjutorok és segédpüspökök megnevezését javasolta Domenico Tardini érsek,⁶⁰⁶ majd június közepén megérkezett az elutasító válasz a békepapok feloldásának kérelmére. Július 8-án *Piazza* bíboros a Konzisztoriális Kongregáció prefektusa – arról érdeklődött, igazak-e azok az újsághírek, amelyek a magyar egyház és a Szentszék eltérő viselkedésmódjáról szólnak.⁶⁰⁷ Végül július 16-i kelettel postán érkezett meg az országgyűlési képviselőiséget vállalt

⁵⁹⁷ Vö. MNL OL XIX-A-21-a-E-258-7/1957. és Shvoy, 2002, 131-132

⁵⁹⁸ Vö. MNL OL XIX-A-21-a-K-273-1957. és MNL OL XIX-A-21-a-K-273-1-1957.

⁵⁹⁹ Vö. Szabó, 2005, 24. és Somorjai, 2009, 469-470.

⁶⁰⁰ Grósz, 2011, 1957/14.

⁶⁰¹ Grósz, 2011, 1957/23.

⁶⁰² Vö. Grósz, 2011, 1957/34.

⁶⁰³ Vö. Grósz, 2011, 1956/257.

⁶⁰⁴ Balogh M., 2008b, 811-812. 9. j.

⁶⁰⁵ Papp, 1957. február 5., valamint Grósz József levele Horváth János elnökhöz Endrey Mihály kinevezéséről, MNL OL XIX-A-21-a-K-73. (7. d.)

⁶⁰⁶ Vö. Grósz, 2011, 1957/88.

⁶⁰⁷ Vö. Grósz, 2011, 1957/210.

békepapok felfüggesztése.⁶⁰⁸ Az ordináriusok ezt a rendelkezést augusztus 3-án kapták kézhez, mégpedig az ÁEH közvetítésével, mert a belügy lefoglalta a küldeményt.⁶⁰⁹ Ennek postai úton való megküldése vagy kísérlet volt Róma részéről, vagy pedig szándékolt útvonal, hogy az állam is tudomást szerezzen a Szentszék döntéséről. A nem hivatalos csatorna elvileg lehetőséget biztosított volna arra, hogy az állami szervek kiiktatásával, még a kihirdetés megakadályozása előtt nyilvánosságra kerülhessenek az információk, de a Vatikán ezúttal nem ezt az utat választotta. Kérdés, miért?

A Vatikán helyzetfelmérését és magyarországi kapcsolattartását 1957-ben még két magyar püspök, *Hász István*⁶¹⁰ és Dudás Miklós segíthette a Szentszékkel való kapcsolattartás két különböző útján. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök 1957 márciusában súlyos tüdőbaja miatt állami engedéllyel utazott Arosába, ahol majd egy évet töltött. Aulistája, *Timkó Imre*⁶¹¹ szerint ugyan Dudás nem találkozott Svájcban a Vatikán képviselőivel, más források azonban úgy tudják, létrejött a kapcsolattartás.⁶¹²

III. 5. MEGTORLÓ INTÉZKEDÉSEK 1957 TAVASZÁN

III. 5. 1. A stílusváltás új iránya: az egyházügyi megbízottak visszatérése

A hatalom birtokosai 1957. január 5-én új közleményben jelölték meg az egyházpolitika irányát.⁶¹³ A megnyilatkozás 1. és 4. pontja megismételte a novemberben kiadott ÁEH-közleményt, a 2. és 3. pont viszont már megfogalmazta azokat a konkrét politikai lépéseket, amelyeket a diktatúra elvárt az egyháztól. Ezek az igények a következők voltak: az egyházi vezetők álljanak a társadalmi konszolidáció szolgálatába, ne képviseljenek az állam véleményétől eltérő álláspontot, és helyezték vissza azokat a békepapokat, akiket a forradalom alatt elmozdítottak hivatalukból. A diplomáciai stílusban megfogalmazott nyilatkozat központi gondolata: „*a kormány törvényes felelőssége tudatában nem tűrheti,*

⁶⁰⁸ Vö. Grósz, 2011, 1957/221.

⁶⁰⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 299.

⁶¹⁰ Hász István (1884 – 1973) győri egyházmegyes pap, 1929 és 1945 között tábori püspök, 1944-ben telepedett le Unteraegeriben, Svájcban. Einsiedelnben halt meg.

⁶¹¹ Timkó Imre (1920 – 1988) hajdúdorogi megyéspüspök. 1945-ben szentelték pappá, 1972-1975 között egyházmegyéjének kormányzója, 1975-től haláláig megyéspüspöke és a Miskolci Apostoli Exarchátus apostoli kormányzója. „Kiss János”, „Kerkai” fedőnévű ügynökként jelentett az állambiztonság részére.

⁶¹² Vö. MNL OL XIX–A–21–d–0048-1/1961. 4-5.

⁶¹³ Vö. Grósz, 2011, 1957/13.

hogy...”.⁶¹⁴ Ez a szemléletmód újból alárendelt szerepbe helyezte az egyházakat, mert semmibe vette belső törvényeiket, pontosabban azok fölé helyezte a szocialista rendszer ideológiáját. Az 1957-es esztendő ennek kiépítésével telt el, ami a Kádár-korszak egyházpolitikájában az 1964-ig terjedő évek meghatározó „vívmánya”.

A megfélemlítések közül elsőként az egyházügyi megbízottak visszatérését kell megemlítenünk, akiknek nem csupán ellenőrző, hanem üldöző szerep jutott. Badalik Bertalannál december elején, Shvoy Lajosnál már novemberben megjelent korábbi felügyelője, ám ők akkor nem voltak hajlandók tárgyalni velük.⁶¹⁵ A székesfehérvári püspök szerint az úgynevezett bajszos püspök – Fehérvárott ez *Gálik István*⁶¹⁶ volt – státusát január 25-én véglegesítették, ami további négy egyházmegyében is megtörtént, mivel a püspökök nem mutatták ki azonosulásukat a konszolidációs törekvésekkel.⁶¹⁷ A helyzet érzékeltetésére *Kiss István*,⁶¹⁸ egykori Nógrád megyei megbízott visszaemlékezését érdemes idézni. *Lovrek Károly*⁶¹⁹ „mondta el, hogy egyik elődje, aki miniszteri biztos volt az aulában, így fenyegette a püspököt. Középső és mutatóujját szétterpesztve, Shvoy Lajos püspök felé sziszegte: »Te, Lajos, kibököm a szemed, ha nekem hazudol [sic!].«”⁶²⁰ Kiss továbbá arról ír, hogy 1957-ben *Csáti József*⁶²¹ nyíregyházi megbízott papokat hívott be irodájába, ahol felpofozta őket. Utóda papokkal ásatta a kertjét és végeztette a veteményezést.⁶²² „Az egyházügyi tanácsosok – illetve korábban főelőadók – pisztollyal járkáltak. Divat volt »megfelelő helyen« kitenni a pisztolyt az asztalra: »No, akkor tárgyaljunk, püspök – helynök, esperes, plébános stb. – úr.«”⁶²³

III. 5. 2. A megtorlás vértanúi a papság köréből

⁶¹⁴ Grósz, 2011, 1957/13.

⁶¹⁵ Vö. ÁBTL 3. 1. 2. M–30613 „Kiss János”, 32. Timkó Imre 1956. március 6-án kelt jelentésében említi, hogy egy bizonyos *Baráth Gusztáv* nevezetű, korábbi nyíregyházi ÁEH-megbízott a forradalom idején karhatalmi egyenruhában járt.

⁶¹⁶ Gálik István (?) ÁEH munkatárs. 1955–1957 között Székesfehérváron az ÁEH miniszteri biztosa, 1958–1966 között egyházügyi előadó a Budapesti Fővárosi Tanácsnál. (Soós Viktor Attila közlése)

⁶¹⁷ Vö. Vázlat a német elvtársakkal folytatandó beszélgetéshez, MNL OL XIX–A–21–a–H–39–2/1957. (7. d.)

⁶¹⁸ Kiss István (1928 – 1997/98?) ÁEH megbízott. Elszegényedett családból származó tanár, majd 1970 és 1989 között Nógrád Megye egyházügyi tanácsosa, így az esztergomi, egri és váci egyházmegyék ügyeiben illetékes személy. A rendszerváltozás után életútját és emlékeit visszaemlékezésében örökítette meg. L. Kiss, 1992.

⁶¹⁹ Lovrek Károly (1927 – ?) ÁEH munkatárs. Pedagógiai munkakörök után 1961 és 1988 között a Fejér Megyei Tanács egyházügyi előadója. (Soós Viktor Attila közlése.)

⁶²⁰ Kiss, 1992, 77.

⁶²¹ Csáti József (?) ÁEH munkatárs. 1956–1959 között egyházügyi megbízott Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

⁶²² Kiss, 1992, 77.

⁶²³ Kiss, 1992, 78.

A megfélemlítések közül azokra az 1956-ot követő politikai gyilkosságokra is érdemes odafigyelni, amelyeknek áldozatai a papság köréből kerültek ki. 1957. február 28-án Grósz József tószegi gyóntatóját, a váci egyházmegyes Kenyeres Lajost gyilkolták meg,⁶²⁴ 1957. december 7-én, Öskүн a piarista *Szekuli Pál* káplán,⁶²⁵ 1957. december 15-én a ciszterci *Brenner János*⁶²⁶ szombathelyi egyházmegyes pap lett a megtorlás áldozata.⁶²⁷ *Kováts Ferenc*⁶²⁸ pálos szerzetes, szombathelyi egyházmegyes pap 1958. október 7-én halt bele ütlegelések következtében szerzett sérüléseibe.⁶²⁹ A vértanúk Kenyeres Lajos kivételével szerzetesek voltak, ő és Szekuli Pál pedig korábban nyilvános írásokban támadták a rendszert. Kováts a Nyugatra menekülők támogatása, Brenner pedig aktív lelkipásztori tevékenysége miatt került az állambiztonság áldozatai közé, de a pálos szerzetesnek az is büne lehetett, hogy azokat a családokat gyámolította, amelyektől mások elfordultak '56-os szereplésük miatt.⁶³⁰

Haláluk okát abban látjuk, hogy ezek a személyek megnyilatkozásaik és tetteik miatt „alkalmassá váltak” arra, hogy kivégzésükkel figyelmeztessék a püspököket és a papságot. Vác, Veszprém, Szombathely ugyanis olyan egyházmegyék voltak, amelyek – Esztergom és Székesfehérvár mellett – a legtöbb gondot okozták a rendszernek. Jellemző módon ezek az események 1957-ben, az egyházzal való leszámolás keretében, és nem a csoportos megtorlások idején történtek. Kifejezetten akkor került sor a papgyilkosságokra, amikor a sztálinista alapú egyházpolitika megszilárdítása, illetve helyreállítása folyt az országban, vagyis végrehajtásuk mindenképpen összefüggött az egyházpolitikával, de legalábbis a háttérét szolgáltatta. A kései kutató számára viszont az is megdöbbentő, hogy a püspökkari dokumentumokban és az állammal folytatott tárgyalási pontoknál ezekről az esetekről még említést sem találunk. Ez a tény egyfelől arra utal, hogy a gyilkosságokat rendőrségi és nem politikai esetként kezelték a főpapok, másrészt pedig a fenyegetettség érzésére is ráirányítja a figyelmet: az ügyeket még felpanaszolni sem merték az ordináriusok.

⁶²⁴ Vö. Varga, 2008, 867-871.

⁶²⁵ A gyilkosságot bizonyítja: Kahler, 2007.

⁶²⁶ Brenner János (1931 – 1957) vértanú pap, szombathelyi egyházmegyes pap. A Szombathelyi Egyházmegyében Rábakethelyen káplán, amikor 1957. december 15-én éjszaka kicsalták a plébániáról és meggyilkolták. Halála valószínűleg része lehetett az 1956-os forradalom utáni egyházi megtorlásoknak.

⁶²⁷ Vértanúhaláláról: Császár–Soós, 2003. *Kaposi György* helyi ÁEH-megbízott szóbeli közlése szerint Brenner János meggyilkolásának oka a Nyugatra menekülők segítése volt.

⁶²⁸ Kováts (Kapiller) Ferenc (1932 – 1958) pálos szerzetes, vértanú pap. A Szombathelyi Egyházmegye papja, akit különös kegyetlenséggel megverték és kínítottak az 1956-os forradalom utáni egyházi megtorlás részeként, majd halála előtt kiadták a börtönből. Szüleinél halt meg, Zalaegerszegen.

⁶²⁹ Kováts (Kapiller) Ferenc életútját és meghurcolását bemutatja: Kapiller, 2007.

⁶³⁰ Arató László szóbeli közlése.

III. 5. 3. A börtönből kiszabadult egyháziak visszaszállítása

A kádári egyházpolitika kiépítésének harmadik diktatórikus segítője a megfélemlítésből alkalmazott börtönbüntetés volt. A január 5-i kormánynyilatkozat új eleme a papság támadása, mondván, hogy a klérus az egyházat, hivatalát államellenes cselekedetekre használja fel, amit az állam megengedhetetlennek tart. E megállapítás folytatásaként szerepel a békepapi személyek tekintélyének helyreállítása, aminek alapján azt mondhatjuk, hogy a januárban megkezdődött bebörtönzéseknek kettős célja volt. Egyrésztől megtisztítani a terepet azoktól a politikai okokból kellemetlen személyektől, akik a rendszer stabilitását veszélyeztették, másrésztől pedig helyet készíteni a békepapoknak. A szakirodalom több helyütt az 1957. március 15-i és április 4-i ünnepekre való előkészületként említi a márciusi preventív őrizetbe vételt.⁶³¹ Véleményünk szerint azonban ezek indoka nem csupán az ilyenkor és később is megszokott letartóztatási hullám volt, hanem az is, hogy úgy, mint január elején, a tavaszi hónapokban is befolyásolják azokat a tanácskozásokat, amelyek a börtönbe szállításokat követő napokban, hetekben a püspöki kar és az ÁEH között zajlottak. Ezt bizonyítja Horváth János márciusi beszéde is: *„Arra gondoltunk – megmondom őszintén, hónapokon keresztül –, hogy azokat a lelkészeket és egyházi személyeket, akiket az ellenforradalom kiszabadított a börtönökből, de még nem töltötték le a teljes büntetésüket, javasolni fogjuk, hogy amnesztiában részesüljenek a hátralévő büntetésük idejére. A kiéleződött helyzetben azonban ettől a javaslattól el kellett állnunk, és ez különösen akkor erősödött meg bennünk, amikor a püspöki kar képviselőivel folytatott tárgyaláson a veszprémi püspök oly határozottan és élesen ellenállt, és elzárkózott mindenféle megegyezési lehetőségtől.”*⁶³²

A Mindszenty bíboros döntését továbbvivő megyéspüspöki rendelkezések és a püspökkari konferencia határozott véleménynyilvánítása után került ismét kényszerlakhelyre Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök.⁶³³ Hasonló ok magyarázta és Mindszenty József személyének teljes elszigetelését szolgálta helynökeinek, Witz Bélának és Szabó Imrének február 5-ei félreállítását,⁶³⁴ valamint a legveszélyesebbnek tartott jezsuita (például *Pálos*

⁶³¹ Erre utal: Szántó, 1993, 133-142.

⁶³² Grósz, 2011, 1957/100.

⁶³³ Grósz, 2011, 1957/46. és 167.

⁶³⁴ Vö. Horváth János ÁEH-elnök Szabó Imre püspökhöz címzett levelével, közli: Szántó, 1993, 132. Balogh István szerint Szabó Imre idegei annyira meggyengültek, hogy a lipótmezei kórházba kellett beszállítani, ahol egyedül ő látogatta. Az egykori államtitkár azt állítja, később ő informálta a püspököt arról, miként forduljon segítségért az ÁEH-hoz, hogy huzagi száműzetését – ahol a plébános nem engedte beszélni még a hívekkel sem – megszüntessék, és visszakerüljön Esztergomra. Balogh I., 1960, 19.

*Antal*⁶³⁵) és ciszterci szerzetesek (például Endrédy Vendel) börtöneikbe való visszaszállítását.⁶³⁶ A zirci apátot és rendtársát, *Hagyó-Kovács Gyulát*⁶³⁷ végül Grósz József közbenjárása mentette meg az újabb megaláztatásoktól, miként több jezsuita pap kiszabadulása is az ő közvetítésének köszönhető.

III. 5. 4. Az esztergomi érsek helyzetére vonatkozó első hivatalos állampárti megnyilatkozások

Mindszenty bíboros helyzetét az állampárt végül nagyon későn rendezte. Grósz József az 1957. január 23-i konferencián még úgy nyilatkozott, nem tudni, mi lesz a sorsa, miként viszonyul hozzá a kormány. Igaz, azt is megjegyezte, a Nagy Imrével és társaival történetek után legfeljebb a kiszabadulásra, de a működésre semmiképpen sem számíthat.⁶³⁸ A bíboros ügyét az 1957. március 5-ei MSZMP Intézőbizottság tárgyalta,⁶³⁹ amikor is véglegesen kijelentették: Mindszenty József bűnös, és semmiféle funkciót nem tölthet be az ország területén. Horváth János ezt március 7-én kelt levelében közölte Grósz Józseffel, és ezzel párhuzamosan a többi püspökkel is.⁶⁴⁰ A nyilatkozat először tette egyértelművé a pártállam álláspontját. Egyben ez az a dokumentum, amely tételesen is felsorolja a primás forradalom alatt elkövetett „bűneit”, vagyis ekkorra állt össze az újabb Mindszenty-ellenes koncepció. Kádárék ebben elővették a Rákosi-retorikát, ismét megszületett a Mindszenty-egyház képe, amellyel az 1950-es megállapodásra hivatkozva a püspöki kart is szembe akarták állítani.

A megfélemlítést célzó főpapinternálások 1957-es végpontja Badalik Bertalan működési engedélyének visszavonása volt. A Domonkos-rendi püspököt Hejccére internálták.⁶⁴¹ Badalik nemcsak Rákosi, hanem a Kádár-féle egyházpolitika számára is kellemetlen személyiség volt. Nem támogatta Hamvas érseki és Brezanóczy püspöki kinevezését, a békepapok visszatérését, sőt, Miklós Imrével is szembeszállt. A kormány emiatt iktatta ki a püspöki kar tárgyalóbizottságából. E követelésnek Grósz először ellenállt, később azonban elfogadta.⁶⁴² A forradalom után egyébként ez volt az első pont, amellyel kapcsolatban a püspöki kar elnökét

⁶³⁵ Pálos Antal (1914 – 2005) jezsuita szerzetes, 1954-től volt bebörtönözve.

⁶³⁶ Vö. 1957/126. sz. dokumentum és Örfi, 1997, 35.

⁶³⁷ Hagyó-Kovács Gyula (1888 – 1960) ciszterci szerzetes. A rend vagyonkezelője, 1951-ben a Grósz-perben 13 évre ítélik, ahonnan 1956-ban szabadul, de 1957-ben néhány hónapra ismét letartóztatták.

⁶³⁸ Grósz, 2011, 1957/45.

⁶³⁹ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 17. ő. e.

⁶⁴⁰ Somorjai–Zinner, 2008, 796.

⁶⁴¹ Grósz, 2011, 1957/282.

⁶⁴² Vö. Grósz, 2011, 1957/81. sz. dokumentum. A püspökkari tárgyalóbizottság végül – a kialakult kényszer hatására – Badalik Bertalan nélkül folytatta munkáját.

sikerült „megdolgozni”. Badalikot végül 1957. augusztus 15-én tartóztatták le, az egyházmegye irányítását pedig az állambiztonság által már „László” fedőnéven beszervezett, később pedig a békepapi mozgalomnak tág teret engedő *Klempa Sándornak* adatták át vele.⁶⁴³

III. 5. 5. A hitoktatás szabadságának akadályoztatása

A diktatórikus eszközök között végül a hitoktatás akadályozását kell megemlítenünk. A fakultatív hitoktatást mind az 1956. november 28-án, mind az 1957. január 5-én kiadott kormánynyilatkozat elismerte. Január 23-án viszont a budapesti iskolákban tüntetések voltak, amelyek alkalmat szolgáltattak arra, hogy felszámolják azt a riadalmat, amit a hitoktatásra jelentkezők száma okozott: *„Népünk az elmúlt hónapban megnyilatkozott: a szülők a Rákosi-féle nyomás alól felszabadulva az egész országban majdnem 100%-ban a hitoktatás mellett foglalnak állást”* – írja Grósz József egyik feljegyzésében.⁶⁴⁴ Kádár János pedig a következőket mondta: *„»ezt a helyes elvet (fakultatív hitoktatás) manapság sok helyütt furcsán alkalmazzák: a szülőket meg sem kérdezik, a gyermekeket lelki terrorral kényszerítik jelentkezésre. Sok helyütt feltűnnek az egykori szerzetesek, levitézlett oktatók, s néhány helyen szinte üldözik azokat, akik nem jelentkeznek vallásoktatásra... az ellenforradalom először férfiakat vitt harcba, később a nőket akarta megszerezni, ma már a gyermekekre fanyalodik, s tapasztaljuk, hogy nem egy hitoktató, köztük számos új keletű hitoktató hihetetlenül szégyenletes és szemérmetlen lélekmérgezést űz a gyermekek körében.»* *Népszabadság, jan. 31.*⁶⁴⁵ A párt ennek megakadályozására sajtókampányba kezdett, amelynek fő pontja annak terjesztése volt, hogy a gyerekeket erőszakkal kényszerítik a hittanra, és meghurcolják azokat, akik kimaradnak belőle. A plébániáknak el kellett bocsátaniuk újonnan felvett, de állami engedéllyel rendelkező hitoktatóikat, a pedagógusoknak pedig tilos volt hittant tanítaniuk vagy kántori állást ellátniuk. Az állam jól tudta, hogy a püspöki kar Hamvas köré csoportosuló tagjai számára is kikezdhethetetlen alap a hitoktatás biztosítása, amiért mindent megtesznek. Ezért ez a kérdés mindig olyan alkupont volt, amelynek könnyítésével vagy szűkítésével egy-egy állami óhaj végrehajtását is ki lehetett kényszeríteni.

⁶⁴³ Grósz, 2011, 1957/282. és Soós Viktor Attila tanulmánya, forrásközlése: Soós, 2005, Soós, 2007a, Soós, 2007b.

⁶⁴⁴ Grósz, 2011, 1957/58.

⁶⁴⁵ Grósz, 2011, 1957/58.

1957-ben a hitoktatás keretét még az 1950-es egyezményben szereplőnél is szűkebbre vonták. „A végrehajtási utasítás a hitoktatókat kötelezi, hogy a be nem írt tanulókat a hittanórákról kiküldjék. Ez ellenkezik a lelkiismereti szabadsággal és az állammal kötött megegyezéssel. Az 1950. október 18-i paritásos bizottsági ülésen ugyanis a következő határozatot hoztuk: »A hitoktató nem kötelezhető arra, hogy a hitoktatásra be nem jelentkezett gyermekeket az órákról kiküldje. Erre vonatkozólag a VKM az igazgatóknak a megfelelő utasítást kiadja.«”⁶⁴⁶

Emellett meg kell említenünk a sajtószabadság teljes megvonását, mint a nyomásgyakorlás eszközét, amely csak 1957 tavaszára enyhült. Az *Új Ember* 1956. november 4-e, a *Vigilia* október óta nem jelent meg, a kiadóhivatalokban pedig házkutatást tartottak.⁶⁴⁷ Mindez annak ellenére történt, hogy a szerkesztőségek államilag befolyásolt és ellenőrzött irányítás alatt álltak. 1957. március 1-jén az egyházpolitikai rendelkezés még nem javasolta a két sajtóorgánum megjelenését, május 10-én azonban már elérkezettnek látták az időt, hogy az *Új Ember* 50.000, a *Vigilia* 6.000 példányban, a *Magyar Kurír* pedig napi egy oldalon megjelenjen.⁶⁴⁸ Érdekes, hogy a párthatározatok a *Katolikus Szó* helyzetéről nem tartalmazzak utasítást, Pataky Kornél jelentéséből azonban tudjuk, hogy 1957 májusában az *Új Ember* és a *Vigilia* újraindulásának feltétele a békepapi újság párhuzamos megjelenése volt. Ez a kérdéskör ismét azok közé tartozott, amelyek az egyház és állam közötti kicsinyes harcok területére szorultak az 1956 és 1989 közötti időszakban.

III. 6. AZ EGYHÁZKORMÁNYZAT MEGTISZTÍTÁSA ÉS MEGBÉNÍTÁSA

III. 6. 1. A megyéspüspök és a Szentszék lépései a szabad egyházkormányzat helyreállítására

1951-ben az állam az egyházügyi megbízottak kitelepítésével párhuzamosan azokból az emberekből szervezte meg az egyházi közigazgatás irányítását, akikben feltétlenül megbízott. Az ordináriusoknak legközelebbi munkatársaik szabad kiválasztásáról kellett lemondaniuk ekkor, és kénytelenek voltak a legtöbbször idegen egyházmegyékből érkező békepapokkal betölteni ezeket a hivatalokat. Ez a módszer folytatódott, amikor a jelentősebb plébánosi

⁶⁴⁶ Grósz, 2011, 1957/136.

⁶⁴⁷ Vö. Grósz, 2011, 1957/44.

⁶⁴⁸ Vö. MNL OL XIX–A–21–a–K–123–6–1957.

kinevezésekkor, valamint az államnak, illetve a békepapi vezetőknek ellenszenves lelkipásztorok elmozdításakor a megyéspüspököknek jóvá kellett hagyniuk azokat a helyezéseket, amelyeket az ÁEH írt elő. Ezek az igénylisták nemegyszer az egyházkormányzat új munkatársainak javaslatára születtek meg. A belügyi összesítés szerint 1956-ban, a forradalom előtt a hatszáz jelentősebb egyházi hivatalból kétszázhatvanat foglalt el a diktatúra számára (is) megfelelő személy.⁶⁴⁹ Éppen ezért a püspökök a tényleges jogrend helyreállításának tekintették a békepapi mozgalomhoz tartozó, rájuk erőszakolt hivatalnokok felmentését, és korábbi, ugyancsak kényszer hatására eltávolított egyházkormányzati munkatársaik visszahívását. Az ordináriusok a forradalom ideje alatt ezt tartották a legfontosabb feladatuknak. Ehhez a későbbi hónapokban bátorítást adott nekik az ÁEH novemberi visszavonulása, az új egyházpolitikai irányvonal híre. Az állam ellenőrző szerepének bénultsága miatt a folyamat még 1957-ben is zajlott. *„A teljes bizonytalanság és perspektívanélküliség láttára a katolikus püspöki kar november 4-e után megkezdte a haladó gondolkodású papok likvidálását. Az ÁEH néhány erőtlen lépése eredménytelen volt ennek megállítására, annál is inkább, mivel a kat[olikus] papok békebizottságának tevékenységét maga az ÁEH állította le az ellenforradalom leverése után. Így az ÁEH kezében nem volt meg az a fegyver, ami az egyház egységét megbontotta, és ami Damoklész kardjaként lebeghetett volna az ellenálló püspöki kar feje felett a tárgyalások során.”*⁶⁵⁰

1956 nyarától a belügyi összesítések szerint – amelyek eltérő kétféle számítást rögzítenek – ötvenhét, illetve harminckilenc⁶⁵¹ békepap eltávolítására került sor. Ők alkották az elbocsátottak első csoportját. Érdeemes megjegyezni, hogy a békepapok közül többen voltak olyanok, akik nemcsak elfogadták felmentésüket (például *Kiss Cecil*⁶⁵²), hanem később sem vállaltak új, az állam által felajánlott hivatalokat. A személycserékre az egyházügyi megbízottak távozása után került sor. Érdekes azonban felfigyelni arra, hogy az ekkor bekerülő új aulisták vagy rehabilitált személyek jelentős része a hetvenes évek közepétől püspöki kinevezést kapott.⁶⁵³

⁶⁴⁹ Az erre vonatkozó belügyminisztériumi feljegyzések összesítéséről lásd Kálmán, 2007a, 213.

⁶⁵⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 262. Az elemző itt nyilván az 1950-es megállapodásra gondolhatott, amelynek nem lényegtelen előzménye az első, augusztus 1-jei békepapi gyűlés. Továbbá az a tapasztalat, amelyben az egyezményt követő évek során volt részük a megyéspüspököknek, tudniillik, hogy intézkedéseik végrehajtásának legnagyobb akadályai a békepapok voltak.

⁶⁵¹ Kálmán, 2007a, 213.

⁶⁵² Kiss Cecil a Váci Egyházmegyéből került Kalocsára irodaigazgatónak. Grösz József 1956-ban elbocsátotta, és így visszakerült saját egyházmegyéjébe, ahol a kecskeméti Szent Miklós-templom vezetője lett.

⁶⁵³ Az első *Lékai László*, majd nyilván ő „vitte magával” saját helyzet- és kortársait: *Szakos Gyulát*, Póka Györgyöt, Rosta Ferencet, *Belon Gellértet*.

Kisberk Imre segédpüspök a forradalom napjaiban Dunabogdányból térhetett vissza Székesfehérvárra. 1957. január 23-án a betegeskedő Shvoy Lajost ő képviselte a konferencián, 25-én azonban, amikor megérkezett Székesfehérvárra, a pályaudvarról egyenesen a rendőrségre vitték. Közölték vele, hogy egy órán belül el kell hagynia a várost, és két évre kitiltották Székesfehérvárról, illetve Fejér megyéből. A segédpüspök tartózkodási helyéül ismét Dunabogdányt jelölték ki. Ezzel párhuzamosan pedig megérkezett az új egyházi megbízott, és elkezdődött a harc *Potyondy Imre*⁶⁵⁴ egykori püspöki helynök és Mórász Pál irodaigazgató visszahelyezéséért.⁶⁵⁵

A felfüggesztettek második csoportjához azok a békepapok tartoztak, akiket 1956 novemberében Mindszenty József utasított ki Budapestről. Ezek az emberek az egyházpolitika irányítóinak közvetlen munkatársai és tanácsadói voltak (Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd), így kiküszöbölésük súlyos politikai veszteséget jelentett a diktatúra számára. A Mindszenty és más ordináriusok által felfüggesztett békepapok ebben a helyzetben is az ÁEH oltalmát kérték, de maga a hivatal intette engedelmességre őket. Grósz Horváth János kalocsai látogatása után a következőket írta: „*A hivatal megteheti, hogy nem veszi tudomásul a dolgot, de a papoknak tudomásul kell venniök, és engedelmeskedniök kell. Azt felelték, hogy nem is tanácsolták a náluk jelentkező néhány embernek, hogy ne engedelmeskedjenek, mert tudják, hogy esetleges engedetlenségükkel egyházi büntetést vonnának magukra.*”⁶⁵⁶ Az ÁEH elnöke ugyanakkor kiemelte, hogy az október 23-i állapotokat tartja legálisnak, de ekkor még nem zárkózott el a kedvező rendezés lehetőségétől és a disponálási jogkör szabadabbá tételétől. Ezen a területen azonban gyökeres változást jelentett az esztergomi és a fehérvári egyházmegyékre kirótt 1956. december 29-i kongruamegvonás, amelynek okát az önkényes helyezésekben jelölte meg az állam. A helyzetet tovább fokozta az az 1957. január 5-i nyilatkozat, amellyel a diktatúra a politikai okok miatt elmozdított papokat vette oltalmába.

A Szentszék feltehetőleg érzekelte a visszarendeződést, ezért a legsúlyosabb esetek megoldását kivette a püspöki kar kezéből, és saját jogköre alá vonta. Ennek értelmében a Vatikán Horváth Richárdot az egyházi hatalommal való szembeszállásáért kiközösítette. Azokat pedig, akiket kényszer hatására neveztek ki, és ezért az ordinárius elmozdította vagy felfüggesztette őket, felszólította, hogy hivatalukról mondjanak le, és térjenek vissza származási egyházmegyéjükbe. Továbbá mindannyiukat alkalmatlannak mondta a jelentősebb

⁶⁵⁴ Potyondy Imre (1885 – 1978) székesfehérvári egyházmegyei pap. 1943-tól volt vikárius, a forradalom idején lemondott e tiszteréről. 1957-1971 között ismét ezt a tisztséget töltötte be, 1957-től 11 éven át a Központi Szeminárium rektora.

⁶⁵⁵ Vö. Grósz, 2011, 1957/44.

⁶⁵⁶ Vö. Grósz, 2011, 1956/258.

egyházi hivatalok viselésére, és azok betöltését római engedélyhez kötötte. A Vatikán megtiltotta, hogy az ordináriusok jelentősebb plébániákra helyezték őket, az ellenszegülőket pedig azonnali kiközösítéssel sújtotta. Egy másik dekrétum név szerint felsorolta azokat, akiket a rendelkezések kifejezetten érintettek. Eszerint Esztergomban Beresztóczy Miklós és Babocsa Endre,⁶⁵⁷ a Győri Egyházmegyében Gyergyesy Ferenc⁶⁵⁸ és Pajtényi László, a Hajdúdorogi Egyházmegyében Vattamány Imre,⁶⁵⁹ a Szombathelyi Egyházmegyében Farkas Dénes,⁶⁶⁰ a Váci Egyházmegyében Csömöz Gáspár,⁶⁶¹ a Veszprémi Egyházmegyében Máté János,⁶⁶² az Egri Főegyházmegyében Patócs József,⁶⁶³ a Csanádi Egyházmegyében Szécsi Antal⁶⁶⁴ nyilvánítottak alkalmatlannak a helynöki és másodhelynöki tisztségre. Az egyházmegyei irodaigazgatói hivatalra való kinevezést az Esztergomi Főegyházmegyében Vitányi Györgytől,⁶⁶⁵ a Fehérvári Egyházmegyében Tököly Istvántól és Mórász Páltól, a Pécsi Egyházmegyében Vaskúti Józseftől,⁶⁶⁶ a Győri Egyházmegyében Brenner Ferencről⁶⁶⁷ és Nedesovszky Jánostól,⁶⁶⁸ a Hajdúdorogi Egyházmegyében Nagy Bélától,⁶⁶⁹ a Szombathelyi

⁶⁵⁷ Babocsa Endre (1915 – 1974) esztergomi egyházmegyés pap, plébános Monoron 1940-1945, Rákosligeti Magyarok Nagyasszonya plébánián 1945-1950, belvárosi Nagyboldogasszony plébánián 1950-1957, Sashalmon 1958-1963 között, címzetes apát.

⁶⁵⁸ Gyergyesy Ferenc (1906 – 1974) veszprémi egyházmegyés pap, káplán Berzence, Tab, Csátár, Várpalota, Zalabér, Zalapetend, Törökkoppány 1932-1945 között, 1945-1951 adminisztrátor Lepsényben, 1951-től püspöki helynök Győrött, 1952-től plébános-helyettes Niklán, 1954-től Balatonszabadin, 1955-1962 között Várpalotán. 1955-től a palotai kerület esperese, tb. kanonok 1960-tól, székesegyházi főesperes és c. csatári apát 1962-től, lelkész a pápai Szt. István plébánián 1962-1974 között, a pápai kerület esperese 1963-tól, esperesi és főesperesi tiszteből felmentve 1965-ben.

⁶⁵⁹ Vattamány Imre (1908 – 1979) hajdúdorogi egyházmegyés pap. Tiszteletbeli kanonok, hajdúdorogi parókus.

⁶⁶⁰ Farkas Dénes (1905 – 1971) piarista szerzetes, majd szombathelyi egyházmegyés pap. 1951-56 között püspöki helynök, a forradalom idején Kovács Sándor elbocsátja. 1957-től a körmenői Kölcsey Ferenc Gimnázium igazgatója. Életútjához ld. <http://www.vasiszemle.t-online.hu/2009/02/szende.htm>

⁶⁶¹ Csömöz Gáspár (1904 – 1966) váci egyházmegyés pap, plébános Szolnok-újláposi templom 1934-1960 között.

⁶⁶² Máté János (1911 – 1990) váci egyházmegyés pap, a veszprémi egyházmegye szolgálatában 1951-1957 között. 1951-1956 között általános helynök. 1957-től kiközösítés alatt, majd ismét a Váci Egyházmegyében templomigazgató Kecskemét, Szent Erzsébet templomnál 1958-tól. 1953-1963 között országgyűlési képviselő.

⁶⁶³ Patócs József (–1961) pécsi egyházmegyés pap, érseki helynök Egerben 1949-1953 között, plébános 1955-1958 között Pécs-Bányatelepen.

⁶⁶⁴ Szécsi Antal (1900 – 1979) esztergomi egyházmegyés pap, 1950-ben budapesti provikárius, a papi békemozgalom elnöke. 1951-ben állami nyomásra szegedi püspöki helynöknek nevezik ki. 1958-tól a budapesti Örökimádás templom lelkésze.

⁶⁶⁵ Vitányi György (1914 – 1972) esztergomi egyházmegyés pap, plébános Zuglóban 1953-1956, Dorogon 1957-1958, Budapest Szent Imre városban 1958-1972 között. 1954-1956 és 1958-1959 között irodaigazgatói feladatot látott el Esztergomban. Az OBKB főtitkárhelyettese, a Magyar Katolikus Püspöki Kar Külügyi Bizottságának tagja.

⁶⁶⁶ Vaskúti József (1904 – ?) veszprémi egyházmegyés pap, plébános Nagyszakácsi 1942-1951, Berzence 1957-1959, Kaposvár Szent Kereszt plébánia 1965-1972 között.

⁶⁶⁷ Brenner Ferenc (1914 – 1999) pécsi egyházmegyés pap, 1951-1954 között győri irodaigazgató, plébános Kozármislenyben 1947-1965, Pécs Rácvárosban 1965-1990 között.

⁶⁶⁸ Nedesovszky János (1906 – 1983) győri egyházmegyés pap, hitoktató Győr-Gyár városban, segédlelkész 1930-tól Fertőszentmiklóson, 1931-től Tatabányán, 1933-tól Bőben, 1934-től Acsalagon, lelkész 1936-tól, majd plébános 1948-tól ugyanott, kerületi esperes 1952-től, plébános 1954-től Mosonban, főesperes-helyettes 1955-től, egyúttal 1955-1960 között püspöki irodaigazgató, c. apát 1958-tól, bányalelkész 1960-tól Tatabánya-Óvárosban, 1969-től kapuvári plébános. 1979-től nyugállományban.

Egyházmegyében *Bartányi András*tól,⁶⁷⁰ a Veszprémi Egyházmegyében *Szabó József*től,⁶⁷¹ a Kalocsai Főegyházmegyében *Kis Páltól*,⁶⁷² a Csanádi Egyházmegyében pedig *Langmár Lipó*tól⁶⁷³ vonták meg.⁶⁷⁴

A két szentszéki dokumentumot *Ciriaci* kardinális⁶⁷⁵ írta alá 1957. január 21-én. A rendelkezések február 12-ére jutottak el Grósz Józsefhez, aki Kujáni Ferencsel fordíttatta le őket. A püspöki kar elnöke gondosan ügyelt arra, hogy az iratokat előbb kapják meg a püspökök, mint az ÁEH, így tudta biztosítani a dekrétumok kihirdetését.⁶⁷⁶ Timkó Imre jelentése szerint a felfüggesztések 1957. február 18–19-én váltak köztudottá, 1957 folyamán pedig – a két görög katolikus békepapot kivéve – minden érintett írásban mondott le hivataláról.⁶⁷⁷ Az ÁEH iratai között fennmaradt levelek tanúsága szerint 1957 márciusától a békepapok új állás keresésébe kezdtek, amelynek célja nemegyszer a megszokott anyagi háttér biztosítása volt.⁶⁷⁸

A békepapok leváltása még 1957 januárjában is folytatódott, ami tovább bőszítette az ÁEH vezetését. Horváth János ennek megakadályozásaként ajánlotta Witz Béla általános helynök betegszabadságra küldését, hogy így a megüresedett vikáriusi jogkörbe olyan embert kényszeríthessenek, aki végrehajtja a felfüggesztett békepapok visszavételét. E folyamatban a békepapság sietett tanácsaival az ÁEH segítségére, és azt várták Grósz József vagy Hamvas

⁶⁶⁹ Nagy Béla (1908 – 1969) hajdúdorogi egyházmegyés görög katolikus pap. Hajdúdorogi irodaigazgató, majd budapesti templomigazgató volt.

⁶⁷⁰ Bartányi Andor (1900 – 1967) egri főegyházmegyés pap. GyöngyöSOROSZI plébánosa 1940-től, 1951-ben állami kényszer hatására püspöki irodaigazgató Szombathelyen. 1952-ben a Szombathelyi-Vasvári Székeskáptalan tb. kanonokja, 1957-ben tért vissza saját egyházmegyéjébe. Plébános Mezőkövesden, kerületi esperes, 1958-tól Hajdúhadház, 1959-től Csány, 1960-tól Bátor, 1961-től Halmaj plébánosa, 1962 nyugállományba vonult.

⁶⁷¹ Szabó József (1903 – 1972) eredetileg váci egyházmegyés pap, 1940-1952 között plébános Lászlófalván, majd irodaigazgató 1951-1956 között Veszprémben. 1957-től vecsési, 1958-tól kispesti plébános.

⁶⁷² Kis Pál Cecil (1915 – 1990) ferences szerzetes, majd a váci egyházmegyéből átvéve a kalocsai egyházmegyébe, kecskeméti hitoktató, hitoktatási főfelügyelő. 1952-től érseki irodaigazgató, 1953-tól Túr-Pásztói címzetes apát, helynök-helyettes 1955-től, váci egyházmegye szolgálatába elbocsátva 1956-ban.

⁶⁷³ Langmár Lipót (1895 – 1979) veszprémi egyházmegyés pap, somogySáMSONI plébános. Püspöki irodaigazgató Szegeden, 1957-től plébános-helyettes Siófokon, 1958-tól Veszprémben püspöki irodaigazgató. 1959-től apostoli kormányzói általános helynök.

⁶⁷⁴ Vö. Grósz, 2011, 1957/37.

⁶⁷⁵ Ciriaci, Pietro (1885 – 1966) bíboros. 1909. december 18-án szentelték pappá, a pápai diplomácia szolgálatában dolgozik. 1927-ben ő dolgozza ki a Szentszék és Csehszlovákia között létrejött modus vivendi megállapodást. 1928-ban püspökké és csehszlovákiai nunciussá nevezik ki, 1953-tól bíboros-prefektus.

⁶⁷⁶ Vö. Grósz, 2011, 1957/34. (Grósz József utasítása).

⁶⁷⁷ ÁBTL 3. 1. 2. M–30613 „Kiss János”, 34.

⁶⁷⁸ Gálik István jelentése, MNL OL XIX–A–21–a–E–183–16/1957. (9. d.) Ehhez lásd még *Vértes Andor* Miklós Imréhez írt levelét, amelyben 1957. december 18-án, tegező megszólítással elpanaszolja, hogy Endrey Mihály püspök nem akarja Szentendrére helyezni. Márianosztra, ahová Endrey küldené, nem jó neki, inkább Visegrádra szeretne kerülni, mert ott esperes lehet, és az Ecclesia Szövetkezetből származó jövedelme is biztosított. Levele végén egyben megköszöni Miklós Imre jóságát. MNL OL XIX–A–21–a–K–325/1957. (7. d.)

Endre lesz a Szentszék által kinevezett esztergomi vikárius,⁶⁷⁹ amely jogkört végül Endrey Mihály kapta meg.

III. 6. 2. A kölcsönös tárgyalási készség kifejezése

Az 1957. január 23-án tartott püspökkari konferencia után, február 9-i kelettel Grósz József és a tárgyalásra felkért másik két főpásztor, Badalik Bertalan veszprémi és Papp Kálmán győri püspökök levélben fordultak Kádár János miniszterelnökhöz, az egyházat ért sérelmek felszámolását kérve.⁶⁸⁰ Az előterjesztés első változatát a pécsi segédpüspök jegyzetei alapján Grósz József, Papp Kálmán és Rogács Ferenc állította össze a konferencia másnapján.⁶⁸¹ Február 4-én a győri püspök Veszprémbe utazott, és ott Badalik Bertalannal és aulistaival véglegesítette a beadvány szövegét, másnap pedig elvitte Kalocsára.⁶⁸²

Ennek hatására az ÁEH február 19-ére tárgyalásra hívta meg a konferencia képviselőit. Akkorra azonban már nyilvánosságra kerültek a vatikáni rendelkezések, amelyek tovább gyöngítették a politikailag megbízható papok pozícióit. A tárgyalás valójában nem a felvetett problémákról, hanem a helyzet megoldásáról folyt.⁶⁸³ Március 4-én az ÁEH vezetői értesítették a püspöki kart, hogy Badalik Bertalant nem hajlandók elfogadni a tárgyalóbizottság tagjaként.⁶⁸⁴ Másnap az MSZMP KB Ideiglenes Intézőbizottsága már a veszprémi püspök internálásáról tárgyalt.⁶⁸⁵

Az ÁEH vezetői a teljes püspöki karral folytatandó következő találkozót március 19-ére tűzték ki, ezt azonban később március 26-ára halasztották, mert ekkorra született meg a hitoktatást és a helyezési eljárásokat szabályozó állami rendelkezés.⁶⁸⁶

III. 6. 3. A kádári egyházpolitika kiindulópontja

Az 1957. március 26-ára összehívott tanácskozást Horváth János beszéde nyitotta meg.⁶⁸⁷ Az elnök az 1956 előtti állapotokat magasztalta, és a hivatal jóindulatáról, illetve a püspöki kar

⁶⁷⁹ Horváth János előterjesztése a katolikus egyházzal kapcsolatban, 1957. január 22. MNL OL XIX–A–21–d–006/1957.

⁶⁸⁰ Vö. Grósz, 2011, 1957/64. sz.

⁶⁸¹ Papp, 1957. január 24.

⁶⁸² Papp, 1957. február 2., 4-5.

⁶⁸³ Vö. Grósz, 2011, 1957/80.

⁶⁸⁴ Vö. Grósz, 2011, 1957/75.

⁶⁸⁵ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 17. ő. e.

⁶⁸⁶ Vö. Grósz, 2011, 1957/87. és 89.

merev viselkedéséről, szembeszegüléséről szólt. Újból hangsúlyozta, hogy csak az 1956. október 23-a előtti állapotokat hajlandó elismerni. A dispoziciók rendezésére adott végső határidő április 15-e lett. Felelevenítve Hamvas Endre korábbi javaslatát azt követelte, hogy a dekrétumok által sújtottak ügyét a kar egységesen rendezze Rómával. Előírta a püspökök számára a békepapi mozgalom támogatását, az „ellenforradalomban” részt vevő – vagyis a korábbi években bebörtönzött, de 1957 januárjától szabadlábban lévő – papok elítélését és az 1951-ben kiadott nyilatkozatok megerősítését. Grósz József vezetésével a konferencia tagjai arra hivatkoztak, hogy a kifogásolt intézkedéseket az ÁEH feloszlatásának hírére vagy a biztosok visszavonulása után hozták, illetve azokat a személyeket mozdították el, akiket korábban külső nyomásra neveztek ki. Továbbá jelezték, hogy a felmentettek többsége elfogadta az intézkedést, és ha visszahelyeznék őket, kiközösítés alá esnének.

Ekkor vált ismertté a hitoktatás szabályozásáról szóló kormányrendelet (21/1957. III. 24. Korm. sz.), amely csak az általános iskolákban és a gimnáziumokban engedélyezte a hittanórákat, valamint az 1957. évi. 22. sz. törvényerejű rendelet, amely az egyházi állások betöltését szabályozta.

„Jöhetnek egyéb dolgok is, hiszen egyre jobban fenyeget a sztálinizmus visszatérése.”⁶⁸⁸

Grósz József ezt még 1957 januárjában mondta, a helyezésekről szóló új törvény azonban még a Rákosi-éra ellenőrző gyakorlatát is meghaladta. Az e tárgykörben született 1951-es rendelkezés ugyanis törvényi szinten – a gyakorlatban azonban ez jóval nagyobb szigorúságot jelentett – „csak” a püspökök, apátok, szerzetesrendi előljárók kinevezését kötötte állami engedélyhez, a mostani rendelkezés azonban kizárólag a városi ranggal nem rendelkező települések egyházi állásainak szabad betöltéséhez járult hozzá. Az engedélykötelezettség nemcsak a plébánosi vagy egyházkormányzati jogköröket érintette, hanem a hittudományi akadémiák hivatalait, tanárait és a nyolc katolikus gimnázium igazgatóinak kiválasztását is.

A rendelkezés visszamenőleg, 1956. október 1-jével lépett életbe. A szabályozás létrejöttéről Turai István a következőket jegyezte fel: *„Meg akarok még emlékezni az 1957/22. tvr. helytelen és káros megfogalmazásáról, [a]melyet tudomásom szerint lényegében Miklós elvtárs készített elő.”⁶⁸⁹* E sorok folytatásában az egyházügyi megbízott az előző évekhez képest enyhülésnek mondja, s éppen ezért a törvény hibájaként említi, hogy „nem

⁶⁸⁷ Vö. Grósz, 2011, 1957/100. és Salacz, 1988, 156.

⁶⁸⁸ Grósz, 2011, 1957/45.

⁶⁸⁹ Turai, 1959, 4.

*enged az államnak beleszólási jogot a káplánok dispoziójába, továbbá a nem járási székhely községek plébánosainak kinevezésébe”.*⁶⁹⁰

Az egyház számára azonban ez a törvény szigorítást jelentett, mert törvényi erőre emelt egy korábban hibásnak, törvénytelennek tekintett gyakorlatot.⁶⁹¹ Vagyis a törvény elsősorban a békepapok pozícióját volt hivatva biztosítani. Horváth Richárd éppen ezt a védelmet hiányolta az ÁEH korábbi intézkedéseiből. Január 5-én írt levelében ugyanis arra hívta fel az állami szervek figyelmét, hogy a forradalom után három hónappal az állam még semmit sem tesz értük, miközben a püspökök támadják őket.⁶⁹²

A diktatúra hivatkozási alapja a főkegyúri jog gyakorlása volt. Ennek szükségességét a pártvezetők azért állították, mert szerintük minden kinevezésnek van politikai következménye, illetve a Vatikán a Magyar Népköztársaság belügyeibe avatkozik be, amikor valakit püspökké rendel. Azonban ez az érv – miként Grósz József is állítja – azért nem állja meg a helyét, mert a főkegyúri jog⁶⁹³ gyakorlása sohasem így történt, a városokban például a kegyúr nem jelölt, hanem választott a püspök által kijelölt személyek közül.⁶⁹⁴

Grósz József ebben a helyzetben is kompromisszumra törekedett, aminek célja nem a megalkuvás, hanem az állami támadások visszaverése volt. Egyrészt kijelentette, hogy azok a papok (például Horváth Richárd, *Halász György*), akik a vatikáni rendelkezéssel szembeszegültek, nem nevezhetők ki semmilyen hivatalra, mert tettükkel a Szentszéknek fenntartott kiközösítés alá estek. Másrészt az időhúzásra is épített, mondván, hogy Horváth Richárd ügye már Rómában van, illetve azt hangsúlyozta, hogy pápai döntés ellen a püspöki kar nem fellebbezhet.⁶⁹⁵ Ugyanakkor 1957 márciusára sikerült elérnie, hogy a dekrétumokban megnevezettek közül szinte valamennyien elfogadták a vatikáni rendelkezést, azok viszont, akik ezt nem írták alá, magát Grószot támadták az állam ellenében. A püspöki kar elnöke ott, ahol esélyt látott arra, hogy kompromisszummal nagyobb jót ér el, kész volt engedni. Így tett Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök szabadon bocsátása érdekében is. Elfogadta, hogy ennek fejében Mórász Pál visszatérhet a fehérvári aulába. De kész volt arra is, hogy a lojalitás

⁶⁹⁰ Turai, 1959, 5.

⁶⁹¹ Erre a megállapításra egy időben jutottunk el Mózessy Gergellyel. Ld. Kálmán 2010, 24 és Mózessy, 2010. 257.

⁶⁹² MNL OL XIX–A–21–a–K–9/1957. (7. d.)

⁶⁹³ A főkegyúri jog az uralkodónak az egyháztól nyert joga bizonyos egyházi állások, javadalmak betöltésére, Magyarországon a 15. századtól pápai bullák, rendelkezések kihirdetésére. Később a Szentszék ezt a jogot igyekezett háttérbe szorítani, az egyház és állam szétválasztásának elvével párhuzamosan megszüntetni. A kommunista hatalom azonban a szétválasztásnak ezt a vonatkozását nem volt hajlandó elismerni, hogy felügyelhesse a jelentősebb egyházi hivatalok betöltését.

⁶⁹⁴ Vö. Grósz, 2011, 1957/105.

⁶⁹⁵ Vö. Grósz, 2011, 1957/104-106.

érzékeltetése végett a dekrétumokban nem szereplő, korábban elhelyezett békepapokat jobb pozícióba juttassa.⁶⁹⁶

III. 6. 4. Kompromisszumok a viharcsend reményében

A püspöki kar április 9-i gyűlésén Grósz József álláspontja mögé sorakozott fel, másnap pedig az elnök Rogács Ferenc és Papp Kálmán társaságában tárgyalta az ÁEH vezetőivel. Ez az összeövetel nem ért el különösebb eredményeket, csupán kompromisszumok árán hatástalanította azokat az intézkedéseket, amelyeket az állam a püspöki kartól akart kiereszokolni.⁶⁹⁷ Április 15-én a békepapok ügyében Hamvas Endre, Shvoy Lajos, Endrey Mihály és Papp Kálmán ismét az ÁEH-ban tárgyalta Miklós Imrével és Horváth Jánossal.⁶⁹⁸ Ennek eredményeként *Láng Alán* a budapesti szervita templomban lett rektor, Langmár Lipót pedig plébániát kapott. Szécsi Antal és Pajtényi László visszatértek egyházmegyéjükbe, de Horváth Richárddal együtt várakozniuk kellett a Rómába küldött fellebbezés ügyében érkező válaszra. A tárgyaláson emellett megállapodás született egy új békepapi mozgalom létrejöttéről, valamint az államellenes cselekedeteket végző papok elítéléséről. A helyezések ügyét az egyes ordináriusok ekkorra már egyénileg rendezték az egyházügyi hivatal vezetőivel.

A püspöki tárgyalóbizottság eredményként könyvelte el az elért feltételeket, ugyanis a békepapi mozgalomnak szűk keretet szabtak, az államellenességgel vádolt papok elítélése pedig ebben a helyzetben teljesen szimbolikusan tűnt, mert a hatóságok mindig a püspökök előtt jártak el.⁶⁹⁹ Ez az engedmény később ütött vissza, amikor már papjaik nyilvános elítélésére kötelezték a főpásztorokat.

A tanácskozás után kiadásra került egy Rogács Ferenc és Miklós Imre által helyben megfogalmazott nyilatkozat, amelyre kezdettől fogva nagy hangsúlyt helyeztek a diktátúra képviselői, hiszen hatalmuk stabilitásához minden támogató hozzájárulást meg kellett

⁶⁹⁶ A püspökök ezt úgy próbálták igazolni, hogy az elmozdított békepapokat olyan városi templomokba juttatták, amelyek nem voltak plébániák, de megfelelő ranggal, javadalommal rendelkeztek. Így lett például Máté János egykori veszprémi helynök és Kiss Cecil egykori kalocsai irodaigazgató kecskeméti templomigazgató.

⁶⁹⁷ Vö. Grósz, 2011, 1957/107.

⁶⁹⁸ A MNL OL XIX-A-21-a-K-135-3/1957. (7. d.) dokumentuma szerint Rojkovich István hajdúdorogi helynök is jelen volt a megbeszélésen. Hollós János is említi egy megbeszélést, ahol Rojkovich István Dudás Miklós püspökkel volt Horváth Jánosnál, aki kijelentette: „*meg fogjuk mutatni, hogy itt nem a Vatikán parancsol, hanem mi*”. Vö. Hollós, 1991, 4.

⁶⁹⁹ Vö. Grósz, 2011, 1957/108.

szerezniük. A püspöki karnak sikerült elérnie, hogy ez ne húsvéti szózatként, hanem közös nyilatkozatként kerüljön nyilvánosságra.

A követelmények mércéjét jól jelzi Grósz megjegyzése: „*A kormány felé való püspökkari megnyilatkozást megoldottuk a következő közleménnyel...*”⁷⁰⁰ Az első a Miklós–Rogács-féle változat, amely az ÁEH-ban született. A második a püspöki kar javaslata, a harmadik pedig az állam által kért és Grósz által eszközölt javításokat, végleges szövegmódosításokat tartalmazza. A nyilatkozat fontosságát jelzi a püspöki kar elnökének feljegyzése, amely szerint Horváth a minisztertanács elé vitte a szövegtervezetet, és ezért azt kérte a püspököktől, hogy már ne változtassanak rajta.⁷⁰¹ Az állam nagyon „ügyesen” érte el, hogy ezekkel az elvi álláspontokkal, engedményekkel kiskaput nyisson abba az irányba, hogy a következő évben már kijátszhassa a püspöki kart, és annak korábbi lépéseire, nyilatkozataira hivatkozva érje el azt, amit valójában mindig is akart.

Az 1957-es törvényerejű rendelet 1989-ig érvényben volt, sőt 1959-ben még tovább szigorították a korlátozó rendelkezés hatályát. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy a későbbi évtizedek során alkalmazásában kimutatható ugyan némi enyhülés, de a gyakorlatban gyakran megjelentek az ennél erőteljesebb szigorítások is (pl. a nem engedélyköteles kápláni helyek betöltésére vonatkozó beavatkozások az állam részéről). A rendelkezés érvényességének ideje azonban már önmagában rávilágít a rendszer alapvető szándékaira és viszonyulására az egyház(ak) jelenlétéhez, tevékenységéhez. Vagyis a kádári egyházpolitikának ez a törvény egyfajta szimbóluma, ezért a későbbiekben a rendszer egyházszemléletére ennek elemzése kapcsán kívánunk rámutatni.

III. 6. 5. Az Opus Pacis megalakítása

Az 1956–1957-es egyházpolitikai események egyik kulcskérdése mindkét fél részéről a békepapi mozgalom értékelése volt. A belügyi szervek az 1950. augusztus 1-jén megalakult Magyarországi Katolikus Papok Országos Békebizottságába⁷⁰² tudatosan válogatták össze a munkás- és zsellérgörnyezetből származó, szerény anyagi körülmények között élő vagy

⁷⁰⁰ Grósz, 2011, 1957/108. A szöveg átalakulása nyomon követhető Grósz, 2011, 1957/109-110 és 130. sz. dokumentumánál.

⁷⁰¹ Vö. Grósz, 2011, 1957/108.

⁷⁰² A mozgalom történetét feldolgozta: Orbán, 2001.

erkölcsileg, politikailag kompromittálható személyeket.⁷⁰³ A mozgalom célja a nyomásgyakorlás volt, hogy a püspöki kar belülről, a szakadás veszélyétől fenyegetve érezze magát, és így aláírja az 1950-es egyezményt. A megalakulás után állami segítséggel sikerült megszervezni a megyei csoportokat, amelyek közigazgatási és nem egyházmegyei rend szerint szerveződtek. Ezt követően, 1951. július 3-án, Grósz József letartóztatása és az ÁEH megalakulása után a püspöki kar nyilatkozatot adott ki, amelyben támogatásáról biztosította a mozgalmat.⁷⁰⁴ A konferencia tagjai közül – Beresztóczy állítása szerint – Hamvas Endre állt melléjük, aki a *Kereszt* című újság kiadásának engedélyét szóban és (püspöktársaitól való félelmében) titoktartás kötelezettségével adta meg. A *Keresztet* a Szentszék végül betiltotta, de augusztus 5-i megszüntetése után, *Katolikus Szó* címen új lapot indított a mozgalom.

A Vatikán 1956-os indexintézkedése a békepapi újság kapcsán, alapjaiban ingatta meg a békepapok legalitástudatát, és a püspöki kar is egyre erőteljesebben hangoztatta, hogy az 1951-ben kiadott elismerési nyilatkozat kényszer hatására született, a csoportosulás pedig nem egyházi szervezet. 1951-től a békebizottság vezető személyiségei közül kerültek ki a származási egyházmegyéjükből más egyházmegyékbe helyezett és kényszerűségből kinevezett helynökök és irodaigazgatók, akik korlátlan urai voltak az egyházmegyéknek, és kényük-kedvük szerint osztogathatták a különféle javadalmakat és állásokat. Ez a hatalom azonban olyan mérvű ellenszenvet szült, hogy mind az úgynevezett alsópapság, mind az ordináriusok kirekesztették maguk közül az állam aktuális kegyeltjeit. Ezzel kapcsolatban a belügyi jelentések is kritikusan jegyzik meg, hogy a mozgalomban több volt a politika, mint az egyháziasság,⁷⁰⁵ ennek következtében pedig éppen az egyháziakra nem tudott hatni a társaság.

Horváth János Grósznál tett tőszegi látogatásakor és a későbbi tárgyalások során is azzal az ötlettel állt elő, hogy a püspöki kar valamilyen formában kapcsolódjék be a békemunkába, illetve vonja hatásköre alá annak csoportjait.⁷⁰⁶ A konferencia kikristályosodott álláspontja, amelyhez mindvégig tartotta magát (!), az 1956. augusztus 9-i tanácskozással alakult ki. „Szóba került a papi békemozgalom legitimálása, de mivel erre vonatkozó megkeresés a

⁷⁰³ A Károlyi-kormány és a kommün vezetése már 1918-19-ben is próbálkozott egy hasonló jellegű papi bizottság szervezésével. Ennek megalakításakor 1918-ban kifejezetten a szegénysorban élő papokra építettek a politikai vezetők. Ennek bukásáról és az 1950-es békepapi mozgalom kapcsolatáról, a nemzeti egyház kérdéséről Beresztóczy Miklós is említést tesz. Vö. Beresztóczy, 1970a, 495., valamint ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/3a. 123.: „S[h]voy Lajos... papi nyilvánosság előtt kijelentette, hogy... véleménye szerint ebben a papságnak az a része tevékenykedik, aki erkölcsi vagy anyagi defektus miatt az egyházban nemkívánatos, vagy olyanok, akik a békemozgalmat karriernek használják fel.”

⁷⁰⁴ Beresztóczy, 1970b, 32.

⁷⁰⁵ MNL OL XIX–A–21–a–H–39–2/1957. (7. d.)

⁷⁰⁶ Vö. MNL OL M–KS 276. f. 89. cs. 278. ö. e. 311-313.

püspöki karhoz nem érkezett, nem foglalkozunk vele. Egyébként is ez a mozgalom az országos békemozgalom egy ága, és amazzal együtt a Hazafias Népfrontba olvadt, amely a püspöki kartól teljesen független, és amelynek működésével a püspöki kar felelősséget nem vállalhat [sic!]. A mozgalomban részt vevő papok ellenőrzése az egyes ordináriusok illetékessége alá tartozik, nem a püspöki karhoz.”⁷⁰⁷

A forradalom napjaiban hozott egyházkormányzati intézkedések igazából a békepapi mozgalom lefejezését jelentették. Grösz József 1957 januárjában ennek hatályossága miatt nem is akarta feloszlatni őket. „...dicstelenül kimúlt. Kár volna most egy felosztással dísztetést rendezni neki. Ha megpróbálják feltámasztani, akkor sem osztatom fel, hanem egyházmegyém területén megtiltom működését, mint az egyház által nem approbált és a papi fegyelmet rontó szervezetnek [a] működését, és sub poena suspensis megtiltom papjaimnak a hozzá való tartozást és a gyűlésein való részvételt. Ugyancsak megtiltom az esetleg feltámadó [sic!] Kat. Szónak járatását és árusítását.”⁷⁰⁸ Vagyis e megnyilatkozások fényében újból megerősíthető, hogy a Katolikus Papok Békemozgalma a magyar egyház vezetői sohasem ismerték el egyházi szervezetnek, ezért ilyen értelemben nem is foglalkoztak vele. A békepapok háttérbe szorulását az ÁEH által ekkor képviselt álláspont is segítette. A belügyminisztériumi jelentések végig azt mutatják, hogy a hivatal 1957 májusáig nem tudott kiállni a békepapok mellett, sőt, konfliktusba került velük. „...Megdöbbentően hat rám ma is, hogyan lehetett az ellenforradalmat követő nehéz időben elutasítani a békepapok segítő jelentkezését. Egyenesen komikusnak tartom – bár inkább tragikus volt –, hogyan állhatott elő olyan helyzet, hogy a békepapok mentek panaszra pártunk vezetőihez amiatt, mert az illetékes egyházpolitikai szerv elutasította a nehéz helyzetben történt segítő felajánlásukat” – olvassuk az egyik ÁEH-s levelében.⁷⁰⁹ Miklós Imre végig bizalmatlan volt bizonyos békepapokkal szemben: „...Miklós elvtárs ugyanis most is csak azt a refrént hangoztatta: Beresztóczy is csak olyan, mint a többi békepapok, akik velünk akarják a gesztenyét kikapartatni.”⁷¹⁰ Ez a bizalmatlanság azonban – feltehetőleg a belügy vagy a pártvezetés hatására – nem lett akadálya annak, hogy a békepapok és az ÁEH közötti végleges együttműködés megszülessék. Ennek első lépése a január 5-i nyilatkozat volt. Az egyházpolitika szlogenje a politikai szerepvállalásukért üldözött papok védelme lett. Erre a magyar főpapok azt mondták, hogy amint az állam szerint politikai lojalitásukért nem lehet büntetni a békepapokat, úgy az egyház

⁷⁰⁷ Vö. Grösz, 2011, 1957/152.

⁷⁰⁸ Vö. Grösz, 2011, 1957/45.

⁷⁰⁹ Turai, 1959, 4.

⁷¹⁰ Turai, 1959, 4.

azt állítja, hogy ezért jutalmazni sem szabad őket.⁷¹¹ A problémát tovább fokozta, hogy a dekrétumok által félreállítottak közül többen az ÁEH segítségét vették igénybe javadalmaik védelme érdekében, ami ugyancsak egy olyan utat nyitott meg a diktatúra számára, amelyen keresztül újabb nyomást gyakorolhattak az ordináriusokra.⁷¹²

Horváth János a püspöki kar előtt mondott március 26-i beszédében az állam és az egyház kapcsolatának mércéjét a békepapok státuszának helyreállításában jelölte meg. A püspökök hiába hivatkoztak az önkéntes lemondásokra és arra, hogy az ÁEH sem támasztott ellenvetést a mozgalom kimúlásakor.

Az április 9-i konferencián az ordináriusok e fenyegetés hatására összefoglalták a békepapi mozgalommal kapcsolatos sérelmeiket: „...szembehelyezkedett a Szentszékkal, lapot adott ki, papokat mozdított el állásaikból, [és helyüket] ők foglalták el, 3800 pap nevében beszélt, [akiknek csak] 5%-a békepap... [a] papság és a hívek ellen fordultak.”⁷¹³ Ezeket a pontokat, valamint a Horváth által felvetett problémák értékelését Grósz József nyilatkozatban foglalta össze, amely az ÁEH-ban folytatott április 10-i tárgyalás tématervezetét képezte. Ezen az összejövetelen Grósz József, Rogács Ferenc és Papp Kálmán vett részt, az államot Horváth János és Miklós Imre képviselte. A békepapi mozgalomra vonatkozóan megállapodtak abban, hogy nem támasztják fel, hanem az Országos Béketanácsnak lesz egy katolikus bizottsága, 25–30 taggal.⁷¹⁴

A Népfront részéről *Bugár Jánosné*⁷¹⁵ – az ÁEH utolsó elnökhelyettesének, Bugár Péternek az édesanyja – 1957. április 23-án, az ÁEH elnöke pedig másnap jelezte, hogy a békepapi mozgalomról kíván tanácskozni Grósz érsekkel. Az összejövetelre április 26-án, az ÁEH-ban került sor. A kar képviselőjében – Papp Kálmán betegsége és Endrey Mihály ausztriai útja miatt – csak Grósz és Hamvas jelent meg, a népfrontot Bugár Jánosné és *Straub István* – aki 1956 előtt az ÁEH főelőadója, majd 1962 után ismét az ÁEH kötelékében előbb politikai munkatárs, csoportvezető, főosztályvezető, majd 1975-1983 között elnök-helyettes volt –, a Művelődésügyi Minisztériumot pedig az ÁEH elnöke és helyettese képviselte. Grósz József megnyugvással vette tudomásul, hogy az állam ismét megerősítette: nem kívánja a régi békepapi mozgalom újraalapítását, sőt ki is mondja feloszlását. Cserébe azt várták, hogy az Országos Béketanács részeként püspöki részvétellel alakuljon meg a katolikus bizottság. Az érsek feltételül szabta, hogy ennek nem lesznek megyei szervei, az exkommunikált papok

⁷¹¹ Vö. Grósz, 2011, 1957/45.

⁷¹² Vö. Feljegyzés Gálik Shvoyjal folytatott beszélgetéséről, MNL OL XIX–A–21–a–E–183–16/1957. (7. d.)

⁷¹³ Papp, 1957. április 9.

⁷¹⁴ Salacz, 1988, 164-165. és Papp, 1957. április 15.

⁷¹⁵ Bugár Jánosné (1921 – 1983) politikus. Az MSZMP és különböző szakszervezeti és népfrontmozgalmak tagja, fia az ÁEH későbbi elnökhelyettese.

nem vesznek részt benne, önkéntesség alapján szervezik, és évente csak egyszer-kétszer tartanak gyűlést.⁷¹⁶ A Bécsből hazatérő Endrey ezek után további kísérleteket tett Beresztóczy kiiktatására, ám nem járt sikerrel.⁷¹⁷ Az ÁEH pedig egy listával állt elő, amely a tagság összetételére vonatkozott. A május 15-i konferencián a főpapok aggályosnak tartották, hogy egy püspök és egy egyházi mozgalom az állami ideológia szerint működő szervezetnek legyen az alárendeltje. A főpásztorok ezt az állami felügyeletet akarták megakadályozni azzal, hogy a püspökkari konferencia vállalta az Opus Pacisnak, mint püspökkari szervezetnek a megalapítását, amely majd „átveszi” a béketanács javaslatait.⁷¹⁸ A következő tárgyalásokon az ÁEH elnöke kifejtette, hogy *„a hivatal az [Opus Pacis] önállóság[á]tól a békemozgalom egységét félti, és mindenképpen menteni akarja a békepapokat. Azzal is fenyegetőzött, hogy fenntartják a papi békebizottságot, és azt minden anyagi és erkölcsi támogatásban részesítik”*.⁷¹⁹ Horváth Jánosék ezek után törésre akarták vinni a békepapi mozgalom ügyét. Olyan személyek – Beresztóczy Miklós és Mag Béla mellett Horváth Richárd és Halász György – felvételét követelték, akik a vatikáni dekrétumokkal való szembehelyezkedésük miatt kiközösítés alá estek. Amikor a püspökök ennek elfogadására nem voltak hajlandók, az elnök azzal fenyegetőzött, hogy *„a békevédelmi törvény alapján eljárnak azokkal a püspökökkel szemben, akik a papi békebizottság működését akadályozni próbálják”*.⁷²⁰

Az Opus Pacis tehát kényszerkompromisszumként, az állami irányítás kijátszása végett született, és Miklós Imre elmondása szerint Endrey Mihály ötlete volt. A püspöki kar május 24-i nyilatkozatában – amelyet a sajtó egy helyen megváltoztatva közölt – jelentette be a katolikus bizottság és az Opus Pacis megalakulását, továbbá hogy a Katolikus Papok Békemozgalmát az állam feloszlatta.⁷²¹ Június 5-én az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága munkatervet adott ki, amely virágnyelven ugyan, de azokat a követeléseket tartalmazta, amelyeket az állam támasztott a mozgalommal szemben.⁷²² Grósz készhez véve ezt az írást nem akarta engedni a békepapi újság kiadását, a külön épület fenntartását, és sokatmondóan jegyezte meg az egyik pontnál: *„Ebben már sok a politika. A tendencia nyilvánvalóan a papi békebizottság tevékenységének felújítása.”*⁷²³ A helyzet problematikáját jól mutatja a püspöki kar elnökének Horváth Jánoshoz írt néhány sora is: *„...Az előzetes megállapodás értelmében a papi békebizottságnak ezen az értekezleten ki kellett mondania*

⁷¹⁶ Grósz, 2011, 1957/119.

⁷¹⁷ Grósz, 2011, 1957/122.

⁷¹⁸ Vö. Grósz, 2011, 1957/137.

⁷¹⁹ Grósz, 2011, 1957/137. sz. dokumentum és Salacz, 1988, 165-166.

⁷²⁰ Grósz, 2011, 1957/137.

⁷²¹ L. Grósz, 2011, 1957/138.

⁷²² L. Grósz, 2011, 1957/154 és 159.

⁷²³ Grósz, 2011, 1957/161.

*feloszlását. Ez, legalább[is] az újságközlemény szerint, nem történt meg... Ezzel a püspöki karral történt megállapodás kútba esett... Ez olyan zavart keltő momentum, amit tisztázni, illetve pótolni kell. Addig a katolikus békebizottság munkája is függőben marad.*⁷²⁴ Majd a levélhez kapcsolt feljegyzés: „*A fenti fogalmazvány alapján készült iratokat érsek urunk rendelkezése értelmében nem küldtük el.*”⁷²⁵

Az Opus Pacis első ülésére július 24-én került sor, a Központi Szemináriumban. A résztvevőket a püspökök jelölték ki. A nevek alapján arra lehet következtetni, hogy kínosan ügyeltek az egyházhűség megőrzésére, amit *Lékai László*,⁷²⁶ *Póka György*, *Szagos Gyula*⁷²⁷ és *Belon Gellért*⁷²⁸ tervezett szerepeltetése is jelez.⁷²⁹ Az Opus Pacisról egyébként az egyházpolitika megyei irányítói is úgy nyilatkoztak, hogy abban a békepapoknak csak kirakatszerepük van, az igazi békeemberek pedig hiányoznak belőle, mert a püspökök saját embereiket vonultatták fel annak keretei között.⁷³⁰ Grósz József kérte fel hozzászólásra az általa kijelölt személyeket, de „propter bonum pacis” engedelmeskedett az állami intencióknak is, azaz az általuk kívánt résztvevőkkel kiegészítette a püspökök előterjesztését.⁷³¹

Az előkészületeket egyre baljósabb jelek kísérték: sajtótámadások, az iskolai hitoktatás problémáinak meg nem oldása, különféle állami követelések és a Szentszék július 8-i tiltakozása. Shvoy Lajos az egyházmegyéjét ért támadások kapcsán a következőket írta a püspöki kar elnökének: emiatt „*papjainknak az ún. Opus Pacis mozgalomban való részvétele igen kétséges, és az ordináriusok által nyugodt lelkiismerettel nem is szorgalmazható*”.⁷³² Grósz bizonytalanná vált, amit az is fokozott, hogy Miklós Imre aláírásával július 13-án megjelent az a rendelkezés, amely a Szentszék által nem rendezett békepapi ügyek miatt

⁷²⁴ Grósz, 2011, 1957/164.

⁷²⁵ Grósz, 2011, 1957/164. (Sztrilich Károly megjegyzése).

⁷²⁶ Lékai László (1910 – 1986) bíboros. Veszprémi egyházmegyes papként 1934-ben szentelték pappá, lelkipásztori és egyházkormányzati tisztségeket töltött be, 1944-ben Mindszenty Józseffel együtt raboskodott. 1972-ben püspökké szentelték, veszprémi majd 1974-ben esztergomi apostoli kormányzó, 1976-tól ugyanott érsek és bíborosi kinevezést is kapott.

⁷²⁷ Szagos Gyula (1916 – 1992) székesfehérvári megyéspüspök. Szombathelyi egyházmegyesként 1939-ben szentelték pappá. 1951-ben állami nyomásra el kellett hagynia irodaigazgatói hivatalát, püspökké 1979-ben szentelték fel. 1982-1991 között székesfehérvári megyéspüspök.

⁷²⁸ Belon Gellért (1911 – 1987) kalocsai egyházmegyes pap, pécsi segédpüspök. Plébános 1947-től Sükösdön, 1957-től Baja-belvárosban, majd esperes, 1958-tól c. bátonostori apát. 1959-ben eliszi c. püspöki kinevezést kapott, felszentelését az állam megakadályozta. Plébános-helyettes 1962-1970 között Miskén, plébános 1970-től Jánoshalmán. Püspökké szentelésére 1982-ben került sor, ekkor pécsi segédpüspök lett.

⁷²⁹ Grósz, 2011, 1957/220. Ne feledjük, a forradalom után mindhármukat meghurcolták. Kaposi György egykori szombathelyi egyházügyi megbízott szerint Szagos csak az ő „figyelmetlenségüknek” köszönheti, hogy két másik egyházmegyes társához hasonlóan nem vitték el Ungvárra.

⁷³⁰ Sárosdi Tibor egyházpolitikai összefoglalója, 1957. július 8. MNL OL XIX–A–21–d–0018–14/1957.

⁷³¹ Grósz, 2011, 1957/204.

⁷³² Grósz, 2011, 1957/212.

megvonta tizenkilenc pap működési engedélyét.⁷³³ A vatikáni értesítés június 22-én kelt, de csak július 15-e után érkezett meg Kalocsára.⁷³⁴ „A jan. 21-i dekrétumokkal elmozdítottakat állásukba vissza nem helyezhetik, de remélem, nem akad pap sem, aki exkommunikációval terhelten régi állásába visszamenne. Ilyen körülmények között természetesen a júl. 24-ére tervezett békegyűlést sem lehet megtartani. Sem püspök, sem jóra való pap nem vehetne részt rajta.”⁷³⁵ Grósz Mester Istvánnak is válaszolt, jelezve, hogy az állam még a márciusi törvény által magának biztosított kereteken is túllépett, mert az nem ad jogot a visszavonásra. Az intézkedés olyanokat is érintett, akik nem estek a törvény hatálya alá, és ez „...olyan helyzetet teremthet az állam és egyház viszonyában, amelyet többé rendbe hozni nem lehet” – írja Grósz József.⁷³⁶

A püspöki kar tagjai azzal próbálták menteni, ami menthető, hogy különféle címeket és a vatikáni tiltás hatálya alá nem eső, de jelentősebb plébániákat adtak a dekrétumok által érintetteknek. Endrey Mihály azonban még ezt sem tette meg, sőt lemondással fenyegetőzött.⁷³⁷ De ide kell sorolnunk Rojkovich István esetét is, akinek a működési engedélyét július 26-án megvonta az ÁEH, mert nem adta meg Vattamány Imrének a neki kiszemelt pozíciót.⁷³⁸

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1957. augusztus 13-i ülésén tárgyalta a Katolikus Egyházban kialakult helyzetet.⁷³⁹ A Politikai Bizottság biztosra vette, hogy az országgyűlésben újból szerepet vállalt egyházi képviselők kiközösítése küszöbön áll. Grósz arra próbálták rávenni, hogy a püspöki kar valamennyi tagja aláírásával hitelesítve értesítse a Szentszéket a magyar állam által tett kedvezményekről, illetve jelezze, hogy a további, hasonló jellegű vatikáni intézkedések zavarják a két fél viszonyát. Grósz e levél elküldését szeptemberig ígérte, és csak abban az esetben, ha addig más, ellenkező értelmű irat nem érkezne Rómából. „Ha ki lehetne szorítani a Grósz-féle feljegyzést, az nagyon nagy dolog volna. Ha ehhez erőszakoskodás kell, meg kell csinálni... Ha sikerül elérni, hogy a felterjesztést megcsinálják, akkor már kedvezőbb a helyzet. Ha utána a pápa újra jön, akkor kezünkben van a Grószék felterjesztése” – mondta Kádár János.⁷⁴⁰ Vagyis a kommunisták politikai célokat akartak elérni a püspöki kar és a pápa szembeállításával. A kiközösítő

⁷³³ Salacz, 1988, 167.

⁷³⁴ Salacz, 1988, 167.

⁷³⁵ Grósz, 2011, 1957/223.

⁷³⁶ Grósz, 2011, 1957/257.

⁷³⁷ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 39. ö. e. 31.

⁷³⁸ Grósz, 2011, 1957/254.

⁷³⁹ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 39. ö. e. 31.

⁷⁴⁰ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 39. ö. e. 31.

feljegyzés mivel még júliusban megérkezett, így a püspöki kar elnöke csak információadásra vállalkozott.⁷⁴¹

Az említett PB-ülés egyben elvileg jóváhagyta Horváth János javaslatát, aki már a konkrét kényszerítő lépéseket is megjelölte. Ezek közé tartozott Badalik Bertalan működési engedélyének megvonása és a püspök internálása, arra hivatkozva, hogy ő a vatikáni értesülések forrása.⁷⁴² Erre augusztus 15-én került sor, amikor a rendőrség megszállta a veszprémi püspöki palotát, és odaszállították az éppen távol levő püspököt. Miután Klempa Sándort kinevezették vele helynöknek, Badalik Bertalant Hejcére internálták. „*Augusztus 15-én kelt levelében az egyházügyi hivatal elnöke közölte, hogy az Elnöki Tanács a 22/1957. számú törvényerejű rendelet értelmében Badalik Bertalan veszprémi püspök működéséhez a hozzájárulást »visszavonja«.* [Az] érsek közölte azt is, hogy Badalik püspököt Hejcére szállították”⁷⁴³ – olvassuk a konferencia jegyzőkönyvében. Grósz József tehetetlenül tiltakozott az újabb korlátozó lépés ellen.

De miért éppen ekkor történt az internálás? Ennek okát a PB által is várt vatikáni dokumentum megérkezéskor látjuk. A július 16-án kelt, az *Acta Apostolicae Sedis*ben augusztus 24-én közzétett dekrétum⁷⁴⁴ megtiltotta, hogy a papság parlamenti mandátumot vállaljon, azokat pedig, akik eddig erre vállalkoztak, felszólította, hogy egy hónapon belül mondjanak le tisztségükről, különben kiközösítés alá kerülnek. A postai úton megküldött dekrétum először az állami vezetők kezébe, Kállai Gyula, *Biszkú Béla*⁷⁴⁵ és *Horváth Márton*⁷⁴⁶ asztalára jutott el, akik együttesen tervezték meg a szükséges lépéseket. Ennek eredménye lett a miniszteri biztosok egész napos felügyelete a püspöki hivatalokban, és Badaliknak mint a legreakciósabb és az ÁEH számára amúgy is elfogadhatatlan püspöknek a félreállítása. Grósz az állam felé tompítani akarta a vatikáni rendelkezés súlyát: „*az érdekelt papok ne erre a dekrétumra való hivatkozással mondjanak le mandátumukról, hanem valami más okból, hogy a nagy nehezen helyreállt béke fel ne boruljon*”.⁷⁴⁷ Azt azonban nem tudhatta, hogy a három békepap – Beresztóczy, Horváth, Máté – már előre jelezte az

⁷⁴¹ Ez feltehetőleg a Grósz, 2011, 1957/257. vagy 288-289. sz. dokumentuma lehet.

⁷⁴² MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 39. ő. e. 32.

⁷⁴³ Vö. Grósz, 2011, 1957/282. sz. dokumentum és Salacz, 1988, 169.

⁷⁴⁴ Dekrétum, 25446/D, Közölte: *Acta Apostolicae Sedis*, 49/(1957) 637.

⁷⁴⁵ Biszkú Béla (1921 –) politikus. 1957-1961 között belügyminiszter, az 1956 utáni megtorlás vezéralakja. 1961-1962 között miniszterelnök-helyettes.

⁷⁴⁶ Horváth Márton (1906 – 1987) újságíró. Újságírói pályafutása mellett PB tag (1945–46, 1951–53), az Agitációs- és Propaganda Osztály vezetője (1945, 1950–54), a kultúrpolitika meghatározó szereplője. Az Elnöki Tanács tagja (1949–53), 1956 elején Rákosi Mátyás bírálóinak egyike. A Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója (1957–60, 1963–66), a Hunnia Filmstúdió vezetője (1960–63).

⁷⁴⁷ Grósz, 2011, 1957/221.

államnak: az országgyűlési mandátum érdekében vállalják a kiközösítést.⁷⁴⁸ Ennek fényében kérdés, vajon szándékos provokáció vagy csak hiba volt-e Gyáros László,⁷⁴⁹ a Külügyminisztérium sajtóosztálya vezetőjének szeptember 14-i sajtótájékoztatója, amelyen ismertette és ezzel nyilvánosságra hozta a július 16-i dekrétumot. Grósz József korábban ezt az állami kényszerre hivatkozva nem tette meg, a szeptember 14-ei sajtótájékoztatótól kezdve azonban valamennyi püspök hatályos rendelkezésként kezelte az iratot.⁷⁵⁰ Ezek után „*az esztergomi speciális delegátus október 8-án magához kérte a két képviselőt – Beresztóczyt és Horváthot [szerk. megjegyzése] –, de nem jelentek meg. Erre ajánlott levélben felmentette őket minden lelkipásztori működés alól.*”⁷⁵¹

Magyarország politikai helyzetének stabilizálása érdekében az állami szervek újabb nyilatkozatokat csikartak ki a püspököktől, így született meg az önhatalmúlag megváltoztatott ENSZ-nyilatkozat, vagy az a levél is, amely a külföldre került magyar gyermekek hazasegítését kérte az európai főpásztoroktól. Az augusztus 29-i konferencián az ordináriusok annak a levélnek a fogalmazványát is elfogadták, amelyet a kar elnöke a Vatikánba szánt.⁷⁵² Ennek első része az 1956 előtti áldatlan állapotok felszámolását jelentette, továbbá az egyház és az állam közötti kapcsolatok normalizálódásáról szólt, majd megemlítette, hogy a békepapi kérdés kompromisszumos rendezése és a püspökök bevonása garancia arra, hogy a mozgalom az egyház tanítása szerint működjen. A békepapi mozgalom ugyanezen a konferencián el akarta érni, hogy az esperesi koronák témapontjai közé újból bekerüljön az Opus Pacis ügye, ezt azonban a püspökök elutasították. Eközben a béketanács katolikus bizottsága minden erejével arra törekedett, hogy visszaállítsa a békemozgalom korábbi hatáskörét. Az ezzel kapcsolatos igényeket Grósz József és Hamvas Endre együtt igyekezett elhárítani (külföldi tájékoztatók kiadása, székház biztosítása az Opus Pacis számára, a mozgalom anyagi támogatása a püspöki kar által).⁷⁵³

Az Opus Pacis megalakulása azonban maguknak a békepapoknak sem tetszett. „*És előfordulhatott, hogy állami részről szüntették meg a papi békemozgalmat, teljesítve a püspöki kar régi kívánságát, majd pedig létrehozták az Opus Pacis nevű szervezet fából*

⁷⁴⁸ MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 39. ö. e. 31.

⁷⁴⁹ Gyáros László (1908 – 1980) diplomata. 1931-től a Belga Kommunista Párt tagja, majd a magyar pártcsoport titkára. 1936-tól mint a nemzetközi brigád századosa és zászlóalj politikai tiszta a köztársaságiak oldalán harcolt a spanyol polgárháborúban, majd rövid fogság után a Szovjetunióba menekült. Visszatérve Magyarországra különböző lapok szerkesztője, 1955-től diplomáciai szolgálatot teljesített: a vietnami magyar nagykövetség ügyvivője, majd a Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, a minisztérium szóvivője. 1967-ig több állomáshelyen teljesített nagykövetségi szolgálatot.

⁷⁵⁰ ÁBTL 3. 1. 2. M–30613 „Kiss János”, 60.

⁷⁵¹ Grósz, 2011, 1957/221.

⁷⁵² Salacz, 1988, 169.

⁷⁵³ Grósz, 2011, 1957/341.

vaskarikáját... Tudomásom szerint a papi békemozgalom feloszlását szinte késhegyig menő viták előzték meg, és a békepapok csak hatalmi szóra voltak hajlandók a mozgalmukat feloszlalni”⁷⁵⁴ – írja az egyik ÁEH-megbízott. De megemlíthetjük Nagy Béla és Vattamány Imre esetét is, akiket 1957-ben a nyíregyházi ÁEH-megbízott szidott le amiatt, hogy méltatlankodtak: korábban a püspökök meghurcolták őket, most meg azt akarják, hogy tagjai legyenek az Opus Pacisnak.⁷⁵⁵ Persze a püspökök ezt az állami kényszer hatása alatt akarták.

Grósz József mozgásteret, mivel tevékenységét minden irányból támadták, ekkorra teljesen leszűkült, s tettei csak arra irányulhattak, hogy visszaverje vagy tompítsa a támadásokat. A békepapok hátba támadták, az állam egyre erőteljesebb politikai nyilatkozatokat követelt tőle.

A Szentszék rendelkezéseinek végrehajtása pedig beindította a diktatúra erőszakszervezetét. Grósz József helyzetét jól jellemzik az állambiztonsági iratok között megmaradt sorai: „*Most mit tegyek? Közöljem-e a dekrétumot végrehajtás végett a püspöki karral? Én nem félek, én már sok évet a köztársaság börtönében töltöttem, kész vagyok oda visszatérni. Azonban olyan kárt, amit a dekrétum végrehajtása az egyházra nézve okoz, nem vállalhatok. Most mit tegyek?*”⁷⁵⁶ A Belügyminisztérium dolgozói úgy értékelték, hogy Grósz és Hamvas útján ekkorra sikerült leszerelni a püspöki kar ellenforradalmi tevékenységét. Bár azt sem feledhetjük, hogy például Wyszyński az állammal való megegyezés kapcsán ugyancsak a Vatikántól eltérő álláspontot képviselt, és igyekezett úgy értelmezni a szentszéki döntéseket, hogy azok végrehajtása ne nehezítse tovább a lengyel egyház életét.

E fejezetben áttekintettük az 1956 – 1957. év legfontosabb egyháztörténeti, egyházpolitikai mozzanatait. Tézisünk most következő záró részében pedig két konkrét példára fókuszálunk, mégpedig a görög katolikusok magyarországi helyzetére és az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet 1959-es végrehajtási rendeletére, amelyek legmarkánsabban szemléltetik a Kádár-rendszer kezdeti egyházpolitikájának játszmáit, a hierarchia és a Szentszék kiútkeresési lehetőségeit a magyarországi egyház állapotának orvoslására, valamint azokat a történeti adottságokat és falakat, amelyekkel mindkét fél szemben találta magát.

⁷⁵⁴ Borai, 1959, 3-4.

⁷⁵⁵ ÁBTL 3. 1. 2. M–30613 „Kiss János”, 71.

⁷⁵⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. 307.

IV. AZ EGYHÁZ BELSŐ EGYSÉGÉNEK MEGBONTÁSÁRA ÉS AZ EGYHÁZKORMÁNYZAT RENDSZERBE ILLESZTÉSÉRE IRÁNYULÓ KÁDÁRI EGYHÁZPOLITIKA

IV. 1. A GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ ELSZAKÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TÖREKVÉSEK

IV. 1. 1. Kívülről induló kísérletek az ortodox egyházszervezet magyarországi meghonosítására és a görög katolikusok elszakítására

Amint ezt már többször hangsúlyoztuk, a magyarországi kommunista diktatúra egyházszemléletét alapvetően meghatározta az az oroszországi társadalmi és vallási közeg, amelyben a rezsim megszületett. Sztálin maga is papnövendék volt, így tapasztalatot szerezhettek arról, hogy a 17. század óta Oroszországban miként fonódott össze az egyház és az állam igazgatása. Ismerte azt a helyzetet, amelyben a patriarchátus hivatalvezetőinek jelentős része az egyháztól rájuk ruházott tekintéllyel valósította meg és hajtotta/hajtatta végre az Orosz Ortodox Egyházat felügyelő Kormánytanács akaratát. Ahhoz azonban, hogy ezt a rendszert a kommunista blokk egész területén alkalmazni lehessen, a Moszkvai Patriarchátus joghatóságát ki kellett terjeszteni azon országok területére,⁷⁵⁷ ahol ennek nem voltak történeti előzményei (pl. Csehszlovákia és Magyarország). Ezzel pedig az ortodoxián belül ugyancsak elkezdődött a többi nemzeti egyház (szerb, román, stb...) tudatos háttérbe szorítása, illetve a moszkvai szisztéma átültetése ezeknek a közösségeknek az egyházkormányzatára. A pártvezetők ezzel a folyamattal az állampárti kormányzás ideológiai háttérének egyfajta vallási támaszpontját akarták kiépíteni, valamint azt remélték, hogy ez a modell alkalmas lesz a hasonló hierarchiával rendelkező protestáns közösségek rendszerbe illesztésére és a helyi (katolikus) egyházaknak a Szentszék politikai irányvonalától való eltávolítására. Ez utóbbi cél elérésben a moszkvai patriarchátus joghatóságának vagy joggyakorlatának kiterjesztése után

---

⁷⁵⁷ A törekvésre említészerűen utal Timkó, 1971. 320-324.

az első lépés a görög katolikusok ortodoxiába kényszerítése volt, amit viszont a Katolikus Egyház számára már nem politikai, hanem hitbeli kérdést jelentett, így a politikai hatalomgyakorlás ismét a hitletétemény kikezdésévé nőtte ki magát.

Ennek a szisztémának a kiépítése Magyarországon – a többi szocialista országgal párhuzamosan – már 1946-ban megkezdődött. A folyamatok egyik fő mozgatója Molnár Erik moszkvai nagykövet volt, aki kormánya nevében kérte erre Alekszij pátriárkát,⁷⁵⁸ Rákosi Mátyás pedig több alkalommal is közbenjárt a Moszkvához csatlakozni „vágó” magyar ortodoxok ügyében.⁷⁵⁹

A magyarul tudó ortodox pap, *Koplovics János*⁷⁶⁰ azonban végül csak 1949. november 27-én érkezett meg Moszkvából Budapestre. Útját a Szovjetunió Vallásügyi Tanácsa és a magyar művelődésügy akkori irányítója, Ortutay Gyula egyengette. Koplovicsnak ezt a munkálkodását a magyar állam azzal is segítette, hogy nem sokkal ezután megszüntette a Konstantinápolyhoz tartozó görögkeletiek működési engedélyét, a velük kapcsolatban lévő egyházközséget pedig átjászta Moszkvának.⁷⁶¹ Ezzel az intézkedéssel egy olyan egyházmegye megalapításának előkészítése volt a cél, amely maga alá vonta volna a többi – szerb, román, bolgár fennhatóságú – ortodox egyházközséget.⁷⁶²

Ehhez a folyamathoz kapcsolódik „... a római pápa alá tartozó görög katolikusok kérdése is, amit Koplovics szintén meg akar oldani.”⁷⁶³ – olvassuk az egyik jelentésben. Ebben az ortodox papot azért is támogatta magyar államvezetés, mert „egy ilyen egyház létrehozása és az unitusok hozzájuk való csatlakozásának fenyegetése útján magyar kormány a Vatikán magyarországi befolyását szándékozik csökkenteni.”⁷⁶⁴

Koplovics János 1950-ben hozzá is kezdett mindehhez. Ortodox egyházközségeket alapított azokban a városokban, ahol akkor éppen pap nélküli unitus közösségek voltak (pl. Eger). 1950. november 19-én Elefterij prágai metropolita⁷⁶⁵ látogatott Budapestre. A Margitszigeti Nagyszállóban adott fogadáson felszólalásában kiemelte: Prágában orosz papok

⁷⁵⁸ G. G. Karpov jelentése K. E. Vorosilovnak a magyarországi orthodox egyházközségek helyzetéről és Koplovics protoijerej Magyarországra küldéséről, 1949. április. 9. in: Hatalom és egyház II., 2009, 98-102.. A hivatkozott dokumentumkötet vonatkozó anyagának fordítását Véghső Tamás bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

⁷⁵⁹ Hatalom és egyház, 2009,

⁷⁶⁰ Koplovics Iván Mihajlovics (1912 – 1990) munkácsi ortodox érsek. Középfokú teológiai képzése után 1933-ban szentelték pappá. Tevékenyen részt vett Kárpátalja Szovjetunióhoz csatlakozásának előmozdításában. Protoijereként 1949-1954 között tartózkodott Magyarországon, majd visszatért Munkácsra. Később az egyházmegye érseke lett.

⁷⁶¹ Vö. ÁBTL 3.1.5. O–11543, Görögkeleti Egyház, 131.

⁷⁶² Vö. ÁBTL 3.1.5. O–11543, Görögkeleti Egyház, 131.

⁷⁶³ Vö. ÁBTL 3.1.5. O–11543, Görögkeleti Egyház, 70.

⁷⁶⁴ G. G. Karpov levele V. M. Molotovhoz és V. G. Grigorjanhoz, 1949. október 26, in: Hatalom és egyház II., 2009, 98-102.

⁷⁶⁵ (-?-)

és az állam segítségével újjászervezte a moszkvai fennhatóságú görögkeleti egyházat, aminek köszönhetően a görög katolikusokat már el is szakította Rómától. Majd annak a reménynek adott hangot, hogy hamarosan Magyarországon sem lesznek unitusok. E folyamatot az akasztotta meg, hogy a román, bolgár, szerb fennhatóság alá tartozó egyházmegyéket végül nem sikerült egy egyházmegyébe egyesíteni, illetve az egyházszervező Kopolovics János sem tudott egységet teremteni az orosz ortodox hívők között.⁷⁶⁶ Emiatt viszont a moszkvai fennhatóságú egyházkormányzat sem erősödhetett meg Magyarországon.

A Munkácsra visszatelepülő Kopolovicsnak be kellett tehát látnia, hogy a magyarországi görög katolikusok átvitele az ortodox egyházba, nem időszerű. Jelentése szerint ennek az ortodoxián belüli problémák mellett az volt az oka, hogy a magyar római és görög katolikusok sokkal szorosabb kapcsolatban álltak egymással, mint más országokban a két rítushoz tartozók; hogy Dudás Miklós püspök igen erős fegyelemben és egyfajta „Róma-léggkörben”, szokásrendben fogta össze papjait; valamint a nyelvi korlátok, amelyek ugyancsak áthidalhatatlan szakadékot jelentettek volna egy ilyen kísérlet esetében. Az esetleges szakadáshoz ortodox püspökség alapítását, a magyar kormány támogatását és konkrét akcióterv kidolgozását látta szükségesnek a magyar helyzetet feltérképező ortodox pap. Beszámolója nyomán végül a szovjet állami szervek is belátták, hogy a magyar görög katolikusok között lehetetlen olyan eredményeket elérni, mint a környező szocialista országokban.⁷⁶⁷

Az 1950-es évek fordulóján így maradt meg a magyar görög katolikus egyház Jugoszlávia mellett Magyarországon egyedülként a többi szocialista ország között. Ez pedig előnyt jelentett abból a szempontból is, hogy a diktatúra évei alatt a magyarországi unitus egyház egyfajta közvetítő csatorna volt a környező országok föld alá kényszerített egyházai és Róma között.

IV. 1. 2. A görög katolikus egyház egységének belülről induló megbontása

1957-ben azonban új helyzet állt elő a magyarországi görög katolikus egyház életében, mert a szakadás veszélyét immár nem külső kényszerként, hanem az egyházon belül kezdték kikezdeni.

⁷⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O–11543, Görögkeleti Egyház, 120-121.

⁷⁶⁷ I. M. Kopolovics protoijerej jelentése az Orosz orthodox Egyházat felügyelő Kormánytanácsnak a magyarországi görög katolikus egyházzal való egyesítésének feltételeiről, 1952. szeptember 25, Hatalom és egyház II., 2009, 984-986.

Ennek kiindulópontjáról Timkó Imre egy jelentése tudósít. Az 1957. január 21-én kelt vatikáni dekrétum ugyanis Vattamány Imre hajdúdorogi parókust is alkalmatlannak mondta bizonyos hivatalokra, és felszólította, mondjon le helynöki tisztségéről.⁷⁶⁸ A jelentés szerint a vatikáni dekrétum megérkezésekor Vattamány Imre bár elfogadta a helynöki tisztségről való lemondás kötelezettségét, de a hajdúdorogi parókusságot meg akarta tartani, mégpedig arra hivatkozva, hogy azt a helynöki kinevezés előtt kapta.⁷⁶⁹

Timkó Imre a dekrétum nyilvánosságra kerülésekor feljegyezte, a püspökségen attól félnek, hogy Vattamány Nagy Bélával együtt az államhoz fordul oltalomért, és ezzel még tovább súlyosbítja az egyébként is nehéz helyzetét.⁷⁷⁰ Március 6-án azt írta, aggódnak, hogy a dekrétum miatt nem lesz fizetés, megkezdődnek az internálások, letartóztatások.⁷⁷¹

Eközben Vattamány püspökét valóban megfenyegette: a minisztertanácshoz fordul jogorvoslatért, amennyiben elmozdítja őt állásából. A párt és a tanács ekkor sietett segítségére, lázadást szított, tüntetést szervezett, Vattamány utódát pedig a fellázított hívek sarokba szorították a székesegyházban, s megakadályozták a virágvasárnapi szertartás végzésében. Azt mondták: joguk van megválasztani a saját papjukat.⁷⁷² Ugyanezek a csoportok a papok zsarolását is megkezdték, azzal terrorizálva őket, ha elfogadják az új helyezéseket, kilátásba helyezik a szakadás lehetőségét. Timkó Imre mintegy összefoglalásként írta: csak a görög katolikusoknál ilyen súlyos a helyzet, ott azonban egyházzsoklás fenyeget.⁷⁷³ A szintén inhabilisnek nyilvánított Nagy Béla nyíregyházi irodaigazgató hasonló álláspontot képviselt. Ő is elfogadta a rendelkezést, de lemondását nem volt hajlandó írásba adni, holott ezt márciusra már minden római katolikus pap megtette.⁷⁷⁴

E kiélezett helyzet megviselte Dudás Miklós idegeit, amit az ÁEH arra akart felhasználni, hogy elérje az idősebb *Szántay (Szémán) István*⁷⁷⁵ helynöki kinevezését a Hajdúdorogi Egyházmegyébe. A püspök azonban ezt nem volt hajlandó elfogadni, ezért teljesen háttérbe vonult, a problémáktól félve még a püspökkari konferenciákra sem ment el.⁷⁷⁶

⁷⁶⁸ L. Grósz, 2011, 1957/37.

⁷⁶⁹ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 33.

⁷⁷⁰ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 31.

⁷⁷¹ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 32.

⁷⁷² ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 42–43.

⁷⁷³ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 43.

⁷⁷⁴ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 34–35.

⁷⁷⁵ Szántay-Szémán István (1880 – 1960) a miskolci exarchátus általános helynöke. 1903-ban az eperjesi egyházmegye tagjaként szentelték pappá, a trianoni békeszerződés után Magyarországra jött, 1925-től haláláig az Exarchátus helynöke lett.

⁷⁷⁶ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 36.

Az egyházmegye tényleges kormányzásának gondja ekkor *Rojkovich István* helynökhöz⁷⁷⁷ került át, aki tehetetlenül szemlélte az eseményeket, mert attól félt, hogy a nevezettek újabb kiközösítés alá esnek, ha világi fórumhoz fordulnak az egyházi hatóság ellenében. Rojkovich több hónapon át próbálta elsimítani a feszültségeket, a dekrétumok miatt azonban nem volt hajlandó hozzájárulni Vattamány Imre maradásához. Ennek következtében július 25-én az ÁEH megvonta Rojkovich működési jogát.

Grósz József érsek a hír hallatán a következő feljegyzést vetette papírra: „*Horváth Jánosnak 57. VII. 31-én megmagyaráztam, hogy ők erőszakkal megakadályozhatják az egyházi jurisdikció gyakorlását, de nem vonhatnak meg olyasmit, amit nem adhatnak. Remélhetőleg az aug. 6-iki tárgyaláson ez a dolog is rendbe jön.*”⁷⁷⁸ A hajdúdorogi káptalan végül azt javasolta a helynöknek, Vattamány Imre legyen adminisztrátor Hajdúdorogon, Nagy Béla pedig templomigazgató Budapesten.⁷⁷⁹ Rojkovich István a Grósz Józseffel és Endrey Mihállyal való egyeztetés után elfogadta ezt az előterjesztést. Így Nagy Béla Budapesten maradt, Vattamány pedig megmaradt Hajdúdorogon, de mindkettő jogkörét korlátozták.⁷⁸⁰ Ezzel a döntéssel a helynök névlegesen végrehajtotta a dekrétumban kijelölt lépéseket, gyakorlatilag pedig engedett az állam követelésének. Ezzel azonban megakadályozta az egyházzszakadás kiprovokálását. Rojkovich István végül 1957. augusztus 13-án visszakapta működési engedélyét.⁷⁸¹

Októberben azonban az ÁEH újabb követelésekkel állt elő, amelyeket Rojkovich ismét nem akart teljesíteni. Ekkor az ÁEH küldöttsége Nyíregyházára ment, összehívta a káptalant, és arra kényszerítette a kanonokokat, hogy válasszanak új helynököt, amire nem voltak hajlandók. Büntetésül az állam megvonta a kanonokok kongruáját, az aulistákat pedig akadályozta munkájukban.⁷⁸²

IV. 1. 3. Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök szerepe az egység megőrzésében

Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök háttérbevonulása kapcsán érdemes figyelni arra, hogy ezt milyen sajátos módon oldotta meg a főpásztor. Grósz József érseket ugyanis már

⁷⁷⁷ Rojkovich Istvánt 1971-re annyira felőrölte a számtalan konfliktushelyzet, hogy öngyilkos lett.

⁷⁷⁸ L. Grósz, 2011, 1957/254.

⁷⁷⁹ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 70.

⁷⁸⁰ ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 54.

⁷⁸¹ L. Grósz, 2011, 1957/266.

⁷⁸² ÁBTL 3. 1. 2 M–30613 „Kiss János”, 71.

1957. március 23-án kelt levelében arról értesítette, hogy az ÁEH-ban svájci útjához kért útlevelet.⁷⁸³ A püspök súlyos tüdőbeteg volt, orvosai emiatt külföldi gyógykezelését „javasolták”, amelyet a Keleti Kongregációból szerveztek meg számára a svájci Arosába, ahová el is jutott.⁷⁸⁴ Ezzel a lépésével a főpásztor miközben kitért a kritikus kérdések elől, megtartotta hivatalát és a Vatikán is nyert egy „informátort”, aki a belső viszonyokat ismerve tudta segíteni a szentszéki döntések alakulását.⁷⁸⁵ A püspök egy évig volt távol egyházmegyéjétől, éppen abban az időben, amikor a dekrétumokkal sújtott békepapok megmentésért küzdött az állam. Éppen ezért emiatt és a kancellári hivatal betöltése kapcsán Dudás püspök távozás az ÁEH-nak is érdekében állt. Az irodaigazgatói munkakörre az állam részéről ugyanis több személyt alkalmasnak tartottak, ám ezek a megyéspüspök számára valószínűleg nem lettek volna elfogadhatók, mert az erről készült egyházügyi feljegyzés azt is hangsúlyozza, hogy a végrehajtással meg kell várni Dudás Miklós távozását.⁷⁸⁶

Kérdésünk, vajon a hajdúdorogi megyéspüspök kivonulása az egyházkormányzatból nem azért történt-e, mert nem akart részt venni a szakadási kísérletben? Tartózkodási engedélyének lejártá után, ha akar, Nyugaton maradhatott volna – ahogy *Kelemen Krizosztom*⁷⁸⁷ pannonhalmi főapát is tette –, de visszatért. Vatikáni parancsra, hogy mérsékelje a bajokat? Vagy maga is úgy látta, hogy tovább már nem vonulhat vissza? Vagy felmérte, ha kint marad, az állam ezen a címen valósítja meg a skizmát?

Ezt nem tudjuk, azt azonban biztosra vehetjük, hogy Dudás Miklóst az állam saját papjain keresztül is lehetetlenné akarta tenni, aminek egyik eszköze volt, hogy 1957-1958-as svájci tartózkodása idején aláírásgyűjtést kezdeményeztek a papság körében a beteg püspök visszavonulása érdekében.⁷⁸⁸ Ahhoz, hogy igazán érzékeljük e kezdeményezés súlyosságát fontos felidéznünk, hogy a környékbeli országokban hasonlóképpen, mégpedig a püspökök ellehetetlenítésének különféle formáival kezdődtek az egyházüldözések.

Nem véletlen, hogy 1958-ban a Miklós Péter fedőnevű ügynök részletes jelentést adott arról, mi történt tíz évvel korábban a szomszédos görög katolikus egyházmegyékben. Kárpátalján *Romzsa Teodor*⁷⁸⁹ püspök meggyilkolása után, amikor bekövetkezett a szakadás

⁷⁸³ L. Grósz, 2011, 1957/96.

⁷⁸⁴ Hollós János, Dudás Miklós akkori titkárának szóbeli közlése.

⁷⁸⁵ Vö. MNL OL XIX-A-21-d-0048-1/1961. 4-5.

⁷⁸⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0018-3/1957.

⁷⁸⁷ Kelemen Krizosztom OSB (1884 – 1950) pannonhalmi főapát. 1910-ben tett örökfogadalmat és szentelték pappá. 1929-től koadjutor, 1933-1950 között főapát, 1947-ben külföldre távozott, Brazíliában majd az USA-ban élt.

⁷⁸⁸ Hollós, 1991, 5.

⁷⁸⁹ Romzsa Teodor (1911 – 1947) munkácsi görög katolikus megyéspüspök. 1936-ban szentelték pappá, 1944-ben püspökké. Az NKVD több kísérletet tett kivégzésére, mert nem volt hajlandó elszakadni a pápától. Végül 1947. november 1-jén a kórházban megmérgezték. II. János Pál pápa 2001-ben avatta boldoggá.

azoknak, akik a papság köréből nem fogadták el az ortodox püspök uralmát, ki kellett költözniük a parókiájukról. Szlovákiában, az Eperjesi Egyházmegyében minden maradt a régi, de a pápa helyett a pátriárkáért való imát kérték tőlük: „*Kifelé moszkoviták, befelé rómaiak*” – jellemzi őket a jelentő. Az ügynök szerint Romániában pedig, amikor a főpapok nem írták alá az ortodoxokkal való egyesülést, a papság többsége illegalitásba vonult és elhagyta a parókiákat. 1956-ban azonban tárgyalást kezdtek arról, hogy a püspökök kikerülnek a börtönből. De amikor a bebörtönzött püspökök már-már megegyeztek volna a hatóságokkal, a szabadon bocsátás aláírása előtt megkérdezték: „*a pápával tarthatunk-e lelki kapcsolatot és hitközösséget?*” – mire nem volt a válasz. Ekkor az ordináriusok újból a börtönt választották.⁷⁹⁰

Vagyis a püspök személyének támadása mindig az egyház egésze és egysége elleni támadás kezdete volt, csak 1948-ban még kívülről, 1958-ban azonban már belső körökből indultak ezek a kezdeményezések.

De mi jellemezte mindezen időszakban Dudás Miklós egyházkormányzását? Az egyik ügynök így mutatta be főpásztorát: „*Rómának feltétlen híve, hosszú idő óta igyekszik hozzákötni a görög katolikus egyházat. Latinizál – mondják papi körökben. Ezen cselekvése attól az időtől kezdve van, amikor a szocialista országokban attól féltek, az egyházi személyek, hogy az egyházakat leszakítják Rómától, és államegyházat hoznak létre, amint a Szovjetunióban is azt hozták. Az akkori politikai légkör azt követelte tőlük, hogy minél szorosabban kössék magukat a római egyházhoz. Dr. Dudás Miklós hűséget is nyilatkozott, hogy Róma mellett minden körülmények között kitartanak. Ez akkor nagy jelentőségű volt, és növelte a Dudás püspök hírét egyházi viszonylatban.*”⁷⁹¹

1958-ban szükség is volt az erőskezü püspök szolgálatára, mert már a papság körében is ott élt a szakadás veszélyének realitása. Amikor ugyanis az egeri, kassai, rozsnyói és szatmári papok lelkigyakorlatra vonultak Egerbe – amelyen görög katolikus lelkészek is jelen voltak –, Halász Piusz,⁷⁹² a neves ciszterci lelkigyakorlat-vezető így nyilatkozott: „*Eljőhet az a pillanat, amikor kilépek a magyar katolikus egyházból, hogy tagja maradjak a római katolikus egyháznak*” – a papság pedig megtapsolta.⁷⁹³ A ciszterci szerzetes szavait ugyancsak egy görög katolikus pap jelentése idézi, amelyben aztán a kisegyházak szerepe is előkerült,

⁷⁹⁰ ÁBTL 3. 1. 2. M–16629, „Miklós Péter”, 97.

⁷⁹¹ ÁBTL 3. 1. 2. M–25502, „Janik Imre”, 5.

⁷⁹² Halász Piusz (1908 – 1994) ciszterci szerzetes, főiskolai tanár. 1934-ben szentelték pappá, 1946-ban néhány társával Borsodpusztára költözött, hogy a monasztikus életeszményhez visszatérve új rendi közösséget alapítson. 1961-ben, majd 1965-ben letartóztatták, először 1963-ban amnesztiával, második alkalommal pedig 1968-ban szabadult. Népszerű lelkigyakorlat vezető, lelkiségi író.

⁷⁹³ ÁBTL 3. 1. 2. M–16629, „Miklós Péter”, 20.

jelezve, hogy a nemzeti egyházak az egyetemesség ellen küzdenek, ugyanígy Napóleon is, aki fogságba vetette a pápát, meg akarta alapítani a francia katolikus egyházat, kihasználva a klérus gyengeségét. Az írás megemlíti, hogy az I. Vatikáni Zsinat után a *Los von Rom – el Rómától*, német ókatolikus mozgalom, a német és az osztrák császárok egyaránt támogatták, mert a zsinattal nem szimpatizáltak.⁷⁹⁴

A közhangulat és a jelentéstevő jól érzékelt a problémát, amit alátámaszt Timkó Imre későbbi, 1959. május 22-i jelentése is, amely szerint a hajdúdorogi ordináriusnak újabb provokációval kellett szembenéznie, mert az egyházügyi hivatal embere, Csáti József azt követelte tőle, hívja meg Beresztóczy Miklóst az egyházmegyébe. Ő erre nem volt hajlandó.

Timkó Imre beszámolója szerint a püspök ekkor összehívta a papságot, és a következőket mondta nekik: „*Ha skizma, szakadás fenyegetné az egyházmegyét, akkor mindenki hűségesen álljon hitvallása és rítusa mellett.*”⁷⁹⁵ A november 26-i jelentésben azt olvassuk, hogy Dudás Miklós körlevélben fordult az esperesekhez, amelyben a skizmától óvta őket,⁷⁹⁶ emellett pedig követeket küldött szét az egyházmegyében, hogy személyes üzenetekkel is óvja az egyház egységét.⁷⁹⁷

A hajdúdorogi megyéspüspök életét bemutató rövid kiadvány *Végakaratom* címmel közli a püspök által 1959. április 26-án írt fogalmazványt. Ebben a következőket olvassuk: „*Alapjában azt kívánták tőlem, hogy nyilvános cselekedettel juttassam kifejezésre, hogy semmisnek tekintem az Apostoli Szentszéknek a Szentséges Atya által jóváhagyott nagy fontosságú rendelkezését, és világosan helyezkedjem szembe azzal, vagyis tegyek meg valamit kifejezetten »in contemptum religionis et auctoritatis ecclesiasticae«.* Ha én a pápának felmondom az engedelmséget, már nem is vagyok többé katolikus. Márpedig én feltétlenül a katolikus szent hitben és [a] katolikus anyaszentegyházban akarok élni és vágyok meghalni.”⁷⁹⁸

A Miklós Péter fedőnevű ügynök jelentései ugyancsak alátámasztják mindezt. Szerinte ugyanis Dudás Miklós a „felsőbb óhajra” kijelölt Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd előadását az 1957-es dekrétum miatt megakadályozta, azonban a fenytéssel nem sújtott Mag Bélát viszont engedélyezte volna. Az ügy kapcsán a püspök becsomagolt két bőröndbe és elment Grösz Józsefhez, aki helyeselte eljárását. Visszatérve a kongruát májusban

⁷⁹⁴ ÁBTL 3. 1. 2. M–16629, „Miklós Péter”, 97.

⁷⁹⁵ ÁBTL 3. 1. 2. M–30613 „Kiss János”, 208.

⁷⁹⁶ Uo. 235. Erre vagy ehhez hasonló iratra a püspök testvére, Dudás Bertalan is utal visszaemlékezésében. Szerinte ez akkor készült, amikor papjai közül néhányan megpróbálták rávenni, változtasson magatartásán. „*Ennek a levélnek egyik kitétele volt: nem azon múlik egyházunk fennmaradása, kapunk-e állami kongruát, vagy sem, hanem hűségünkön.*” Vö. Hollós, 1991, 3. Az eredeti írást sajnos nem sikerült fellelni.

⁷⁹⁷ Hollós János szóbeli közlése.

⁷⁹⁸ Török, 2005, 50-51.

visszautasította, és összehívta a dignitáriusokat, akiknek azt mondta: „*Rómához hű marad, és nem hajlandó hit és erkölcsi, egyházfegyelmi dolgokban Róma ellen cselekedni. Jöjjön, aminek jönnie kell.*” A jelentő szerint ugyanezt a seminaristáknak is elismételte és az Efezusi Levélre is utalt, mondván, most ő a fogoly.⁷⁹⁹ „*20 görög püspök likvidálódott, én a huszonegyedik sem térek ki*” – mondta a püspök.⁸⁰⁰

De amiként korábban már bemutattuk, Dudás püspök erőskezű kormányzásán kívül a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozó görög katolikusok Rómától való elszakításának volt még egy nagy akadály, mégpedig a hívek magyar anyanyelve és nemzeti identitása. A Hajdúdorogi Egyházmegye ugyanis többnyire magyar nyelvű egyházközségekből állt, ahol a liturgiát is magyar nyelven végezték, ami miatt nehéz lett volna őket egy szláv identitású patriarchátus fennhatósága alá vonni. Emellett ennek az egyházmegyének alapításától kezdve szembe kellett néznie azzal, hogy még a környezetében lévő többi görög katolikus és egyben szláv népcsoportokból álló egyházmegyék is megkérdőjelezték alapításának és fennmaradásának jogosságát.⁸⁰¹ Emiatt nyilvánvaló, hogy a Hajdúdoroghoz tartozó parókiák Rómától való elszakítása nem csak vallási, hanem nemzetiségi problémákat is szült volna, ami további akadályt jelentett egy esetleges skizma létrejöttének tartósságában. „*Hazánk görög katolikus lakosai a fentiekről [azaz a környékbeli országok görög katolikusainak Rómától való elszakításáról szerk. megj.] szinte azonnal értesültek. A papság szinte állandóan erről beszélt a kárpátaljai, szlovákiai likvidálások idején. Mondhatnám, várta, hogy itt is lesz valami. Hogy nem történt semmi, a magyar elnevezésnek tartom, tulajdonítom. Itt nemcsak Rómáról és Moszkváról van szó, hanem a nemzetiségről, a nyelvről is. 125.000. lélek alig éri meg a vele járó izgalmakat.*”⁸⁰² – állapítja meg Miklós Péter.

A miskolci exarchátus hívei azonban ruszin nemzetiségűek voltak, és ennek mentén a miskolci exarchátus és a hajdúdorogi egyházmegye közötti nemzetiségi és egzisztenciális különbségek szembeállításával újabb támadás alá lehetett fogni a görög katolikus egyházat.

⁷⁹⁹ ÁBTL 3. 1. 2. M–16629, „Miklós Péter”, 109. A hivatkozott részlet pedig feltehetőleg: „*Kérlek tehát titeket, én, aki fogoly vagyok az Úrban, éljétek méltó módon ahhoz a hivatáshoz, amelyet kaptatok, teljes alázatosságban, szelídségben és türelemben. Viseljétek el egymást szeretettel. Igyekeztek megtartani a lelki egységet a béke kötelékében.*” Ef 4,1-3.

⁸⁰⁰ ÁBTL 3. 1. 2. M–16629, „Miklós Péter”, 116.

⁸⁰¹ Ennek a folyamatnak egyfajta záró pontja volt, hogy Dudás Miklós a II. Vatikáni Zsinat idején, 1965-ben a zsinati atyák előtt magyar nyelven mutathatott be szent liturgiát a Szent Péter bazilikában.

⁸⁰² ÁBTL 3. 1. 2. M–16629, 98.

IV. 1. 4. A Miskolci Exarchátus irányából érkező támadások

A Miskolci Apostoli Kormányzóságot 1924. július 1-jével hozta létre a Szentszék, és a Csehszlovákiából később kiutasított *Papp Antal érsek*⁸⁰³ vezetésére bízta. A Kormányzósághoz 1945 után kizárólag az egykori Eperjesi Egyházmegye területéről Magyarországon maradt parókiák tartoztak. 1946. október 14-én XII. Piusz pápa Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt nevezte ki apostoli kormányzónak, helynöke pedig Szántay-Szémán István lett.⁸⁰⁴ Az Exarchátushoz 29 egyházközség tartozott ekkor.⁸⁰⁵

De mi is volt a konfliktus oka? Az első a nemzetiségi és egyházmegyei identitás, hiszen az exarchátus papcsaládjai a ruszin nemzetiségű, nagy, eperjesi papi dinasztiák leszármazottai voltak, akik családi kötelékek miatt a szláv önazonosság felé orientálódtak. Mindez az ószláv liturgikus hagyományokhoz való ragaszkodásban is kifejeződött, valamint érzelmeik is a Trianon előtti egyházmegyéjükhöz, Eperjeshez kapcsolta őket, amely korábban nagyobb létbiztonságot adott nekik. Az Exarchátus papjai közül többen úgy tekintettek Dudás Miklós püspökre, mint aki erőszakosan latinizál,⁸⁰⁶ és ehhez nyilván hozzákapcsolódott az elmagyarosítás vádja is. Ráadásul Papp Antal halála után nem volt saját püspöke az exarchátusnak, a szláv identitású Kormányzóság alá volt rendelve egy magyar, részükről érzelmileg el nem fogadott egyházmegyének. És bár Miskolci Apostoli Kormányzóságnak nevezték őket, a borsodi megyeszékhely parókiája nem tartozott az Exarchátus fennhatósága alá, csak azok az egyházközségek, amelyek meglehetősen nagy anyagi gondokkal küszködtek, mert hívei szegények voltak. *„Parókiáinknak 90%-a csak olyan létszámú, mint a dorogi megye legkisebbjei... és már teljesen elmagyarosodott – mely mostantól már, mint magyar fajta itt is kritizál, követel és nem fizet.”*⁸⁰⁷ Ez pedig egy 5-8 gyermekes parókus esetében nem mellékes kérdés, mivel családjaikat fenn kellett tartaniuk. Az egykori eperjesi papok további sérelme volt, hogy a Miskolc Búza téri templom anyaegyházmegyéjük javadalmaiból épült fel, és így sem lehet a 20.000 lelket számláló adminisztrátúra központja.⁸⁰⁸ Vagyis az egzisztenciális problémák egyszerre jelentek meg egyházmegyeközi és nemzetiségi

⁸⁰³ Papp Antal (1867 – 1945) görög katolikus megyéspüspök. 1893-ben szentelték pappá, 1912-ben püspökké és ugyanebben az évben lett munkácsi megyéspüspök, majd hajdúdorogi apostoli kormányzó. 1924-ben felmentették tisztsége alól és a Miskolci Apostoli Exarchátusnak lesz első ordináriusa.

⁸⁰⁴ <http://www.exarchatus.gportal.hu/gindex.php?pg=28522251>

⁸⁰⁵ MNL OL XIX-A-21-a-22-1/1961, 7-9. Bubnó László, 1961. június 5-i levele 8.

⁸⁰⁶ ÁBTL 3. 1. 2. M-25502, „Janik Imre”, 5.

⁸⁰⁷ MNL OL XIX-A-21-a-22-1/1961, 7-9. Bubnó László, 1961. június 5-i levele 8.

⁸⁰⁸ MNL OL XIX-A-21-a-22-1/1961, 7-9. Bubnó László, 1961. június 5-i levele 8.

konfliktusként, ami az eperjesi és ruszin öntudat erősödésével járt, és ami jó alkalom volt arra, hogy ezt a helyzetet püspök- és Róma-ellenességgel lehessen – legalább pletykaszinten – összekapcsolni.⁸⁰⁹ Az állam ebben a helyzetben nagyon hatékonyan tudott játszani a kongruamegvonás veszélyezettségével, aminek okát ugyancsak Dudás püspökre hárították az ÁEH vezetői és így őt még inkább szembeállították papjaival.

Éppen ezért a Miskolci Apostoli Exarchátus papjai közül néhányan függetlenedni akartak a Hajdúdorogi Egyházmegyétől,⁸¹⁰ aminek mintája és kiindulópontja – éppen a fent bemutatott családi okok miatt – az 1950-es eperjesi szakadás volt.⁸¹¹ Ezt a kísérletet Dudás Miklós végül papjai segítségével hatástalanította.⁸¹²

Nem véletlenül írja Janik Imre fedőnevű ügynök, hogy a miskolci rész rutén hívei „várták, hogy náluk is lesz valami.”⁸¹³ ... „Ismételten felmerül a kérdés, miért nem történt Nyíregyházán, de különösen a rutén színezetű Miskolcon semmi? 1948-ban már itt volt Budapesten a magyar görög keleti ortodox egyház fejeként a moszkvai pátriárka kiküldötte. Ez rendet is teremtett.” – elkergette azokat az ortodoxokat, akik csak adót fizettek, de nem voltak vallásosak. „Milyen jó lett volna ez a fenti rutén görög katolikus hívősereg alapnak? Vagy más a terv? És itt adódik az a felvetés, hogy az egész görög katolikus magyar hívősereg, a papság, más szerepet fog kapni; megteremteni a magyar katolikus egyházat, Rómától függetlenül. Van-e erre lehetőség? Kapcsoljuk ki egyelőre a hívőket. Nézzük a papságot. Ha az ismertetett adminisztratív eszközökhöz nyúlnánk, biztosra vehető, hogy dr. Dudás is vállalná a börtönt. Kikkel lehetne megkezdeni? Itt azok jöhetnek számításba, akik már sokat szerepeltek papi békegyűléseken.” – a karrieristákkal és a kompromittáltakkal tanácsolja az ügynök. „dr. Nagy Béla csak kéretné magát... a harmincas évek nagy sovínisztája és irredentája, itt is kiélezné magát... ha lenne tömeg és jutalom.”⁸¹⁴ – írja 1959-ben.

Az ÁEH 1960-ban ugyan elállt már attól a szándékától, hogy a görög katolikus egyház Rómától való elszakításán nyíltan dolgozzon, azt azonban nem tudjuk, hogy ebben a kérdéskörben mik voltak a Belügyminisztérium szándékai. Mindenesetre 1960-tól kezdődően az egyházpolitikai irányítás taktikát váltott, a szakadás helyett Dudás Miklós püspök és papjainak szembeállítását, a meglévő belső feszültségek fokozását tűzte zászlajára.⁸¹⁵

⁸⁰⁹ MNL OL XIX–A–21–a–22–1/1961, 7-9. Bubnó László, 1961. június 5-i levele, 7.

⁸¹⁰ MNL OL XIX–A–21–a–22–1/1961, 7-9. Bubnó László, 1961. június 5-i levele, 7.

⁸¹¹ Hollós János szóbeli közlése. Az eperjesi szakadás semmisnek mondta az 1646-os ungvári uniót. A szakadás eseményeit bemutatja: Barnovský, 2007, 268-269.

⁸¹² Hollós, 1991, 5.

⁸¹³ ÁBTL 3. 1. 2. M–25502, „Janik Imre”, 100.

⁸¹⁴ ÁBTL 3. 1. 2. M–25502, „Janik Imre”, 100.

⁸¹⁵ Tervezet a katolikus egyházzal kapcsolatos egyházpolitikai feladatok koordinálására, MNL OL XIX–A–21–d–002-14/1960.6.

Ennek a folyamatnak a részeként merült fel egy önálló görög katolikus békepapi mozgalom alapítása, nagyobb anyagi juttatások biztosítása a Miskolci Exarchátus tagjainak, valamint a püspök Szovjetunió felé való közvetítő szerepének leleplezése.⁸¹⁶ De „egységfrontba” akarták tömöríteni azokat a papi dinasztiákat is, akik az állami információk szerint Miklós püspök ellenzékének bázisát képezték: a Hajdúdorogi Egyházmegyéből a Véghső,⁸¹⁷ az exarchátusból pedig a Bubnó, Gulovics famíliákat, illetve *Juhász Dénes*⁸¹⁸ és *Bubnó László*⁸¹⁹ tevékenységén keresztül azt is szorgalmazták, hogy a megyéspüspök rendelkezéseit vonják cenzúra alá az Exarchátus területén.⁸²⁰ Az ÁEH részéről Telepó Sándor továbbá azt javasolta, hogy szerezzenek befolyást a teológusok nősülési kérdéseinél, mert Dudás püspök ellenzi a házasságot, „*tudniillik a családok ellenlábasai. És mi is azt tapasztaljuk, hogy azokkal a görög katolikus papokkal tudunk operálni, akik nősek.*”⁸²¹

Dudás Miklós ellehetetlenítésének egy másik eszköze volt a püspök és helynöke közötti kapcsolat összezilálása. Ennek érvényesítése érdekében az ÁEH és a BM kifejezett célként jelölte meg, hogy Rojkovics Istvánnal külön kell foglalkozniuk. Ekkor ugyanis Rojkovics volt az állam egyedüli püspökjelöltje, nevét pedig már az 1957-es kinevezési listán elfogadták. Ezt a lehetőséget mindkét féllel éreztették, hogy ezáltal ugyancsak fokozzák az egymással való rivalizálást.⁸²²

Olt Károly kezdeményezésére 1961-ben az is előkerült, hogy élezzék ki a rómaiak és a görögök, valamint a püspökség és az adminisztratúra közötti ellentéteket. Ennek megint egy dolog volt a célja: hogy alá lehessen ásni a hajdúdorogi püspökség tekintélyét.

És bár láttuk, az ÁEH elállt attól a szándékától, hogy az unitus keresztények között megteremtse a szakadást, Dudás Miklós püspökhöz mégis olyan információk jutottak el, amelyek alapján arra kellett gondolnia, hogy ennek a folyamatnak nincs vége. A püspök feltehetőleg 1962-ben, de mindenképpen a hatvanas évek elején egy alkalommal Mucsonyba, a sekrestyébe hívta össze a konzultorokat és nem Nyíregyházára. Felszólította őket, hogy

⁸¹⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0048-1/1961. 4.

⁸¹⁷ Madai András szerint Véghseő család 1957-ben kezdeményezte a püspök Svájcban maradását. Vö. MNL OL XIX-A-21-d-0048-1/1961. 6.

⁸¹⁸ Juhász Dénes (1909 – 1979) görög katolikus pap. A miskolci exarchátus papjaként 1937-ben szentelték pappá, 1961-1972 között általános helynök volt.

⁸¹⁹ Bubnó László (1921 – 1987) miskolci adminisztratúra központi lelkésze 1946-1968 között, 1968-tól homrogi parókus. 1972-1975-ig helynöki titkár, 1956-1977 között hitoktatási felügyelő.

⁸²⁰ MNL OL XIX-A-21-d-0048-1/1961. 6.

⁸²¹ MNL OL XIX-A-21-d-0011-9/1961. 19.

⁸²² Hollós János szóbeli közlése szerint egy alkalommal, amikor a Vatikán segédpüspök kinevezésére kért javaslatot Dudás Miklóstól, az ordinárius széttepte a Rómából érkező levelet.

imádkozzanak az egyház egységéért, mert olyan biztos információk érkeztek el hozzá, amely szerint az exarchátus szakadást készít elő.⁸²³

Meg kell jegyeznünk, hogy nem volt alaptalan a püspök féelme, a fennmaradt dokumentumok ugyanis arról tanúskodnak, hogy az exarchátus papjai között ez a kérdés Szántay-Szémán István halála évében, 1961-ben ismét napirendre került. Ekkor ugyanis Miskolci Exarchátusból egy levél indult útjára, amely arra szólította fel a papságot, hogy adjanak hangot a püspöktől eltérő véleményüknek, aki „akkor érzi jól magát, ha mártírokkal van körülveve”, és nem törődik azzal, hogy papjainak családjai vannak, akiket el kell tartani.⁸²⁴ Ugyanezek a motívumok jelennek meg a borsodi görög katolikus békepapoknak a püspökhöz írt levelében: „Ha püspök atya mindenképpen mártírsorsra akar jutni, ám legyen, ebben nem kívánjuk visszatartani, mi azonban ebből nem kérünk.” E sorokat pedig szemrehányó gondolatok előzik meg, amelyben felpanaszolják, hogy Szántay-Szémán Istvánnak a békepapi mozgalom gyűlésén való felszólalásáért Dudás Miklós alig akart szóba állni vele, s hogy az ordinárius viselkedésének a következményeit nekik kell viselniük, mert ők érzik meg igazán az állami megtorlást.⁸²⁵

1961. június 6-a környékén, ugyanezen személyek újabb levéllel keresték meg főpásztorukat. Panaszaik között szerepelt, hogy a püspök nem volt jelen Szántay helynök temetésén, sőt megvádolták, hogy halálának egyik okozója is az a hajsza volt, amit az államtól kapott kiténtetés miatt Dudás Miklós ellene indított. „Első levelünkben értésére adtuk, hogy az állammal szembeni konokságának mi, egyszerű papok valljuk kárát. Íme, itt a két konkrét bizonyíték. Gondolkodott-e már azon, hogy a kongruacsökkenés miatt sújtotta ilyen nagy százalékban éppen a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye papságát? Ha magától erre nem jönne rá, segíthetünk: pontosan az ön dicstelen viselkedése miatt. Azt hiszi, hogy a központi járulékok fölemelésével megoldódott ez a kérdés? Ne ringassa magát ilyen illúziókban. A görög katolikus papság körében egyre nő az elkeseredés, s ha az egyszer kirobban, ugyanúgy el fogja söpörni önt, mint Truillót, Dominika diktátorát. Úgy látszik, ön is sejti, hogy nincs itt minden rendben. Ezt bizonyítja a március 21-i rekollekció is. Talán a skizmától fél? Megnyugtadjuk, pillanatnyilag nem célunk a Vatikántól való elszakadás. Egyelőre megelégszünk azzal, ha Öntől megszabadít minket a jóságos Isten. Gondolkozzon, amíg nem késő. Magára vessen, ha a jövőben keményebb eszközöket leszünk kénytelen kezünkbe venni. A jövőben leveleink egy példányát megküldjük az ÁEH-nak is.” – írták Dudás

⁸²³ Keresztes Szilárd püspök szóbeli közlése.

⁸²⁴ Névtelen Levél a miskolci exarchátusból, 1961, 6.

⁸²⁵ A borsodi görög katolikus békepapok levele, 2.

Miklósna a Borsod megyei békepapok.⁸²⁶ A leveleket ifjabb Szántay István adta át az ÁEH-nak.⁸²⁷

Az ÁEH tehát értesült ezekről a konfliktusokról. Úgy tudták, Dudás Miklós nem akar kinevezni helynököt az exarchátusba, hanem maga akarja irányítani annak életét, ami viszont a kormányzóság papjai számára nem volt elfogadható. *„Információink szerint az adminisztratúrához tartozó papok hallani sem akarnak arról, hogy közvetlen Dudás püspökhöz tartozzanak. Ha a püspök ezt mégis végre akarná hajtani, abban az esetben Rómához akarnak folyamodni. Állítólag a levéltervezet már meg is van szövegezve, amely bizonyos fenyegetést is tartalmaz azt, hogy amennyiben mégis a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez kellene tartozniok, ők el fognak szakadni Rómától. Ahogy az események mutatják, ha esetleg Dudás püspök mégsem volna hajlandó kinevezni általunk megfelelőnek tartott helynököt, úgy ebben az esetben az állam érvényesíthetné a 90 nap türelmi idő foganatosítását, mely szerint kinevezhetnénk megfelelő papot a tisztségre. Az állam ezen intézkedése pozitív támogatásra találna az adminisztratúra papjai részéről is, és ez egyben a meglévő szakadék további mélyítését is elősegítené... Minél tovább húzódik az ügy, annál tovább mélyül az ellentét Dudás püspök és a papok között [kézirásos kiegészítés: túl soká húzni sem jó]”⁸²⁸*

Madai András⁸²⁹ szerint Dudás püspök valóban skizmatikus jelenségként értékelte ezt a helyzetet: *„Ez különösen akkor kapott erősebb nyomatékot, amikor a Miskolci Adminisztratúra helynöki tisztsége megüresedett. Ennek a nézetnek Dudás püspök is szószólója volt. Mind több esetben kifejezésre is juttatta, hogy a papi békemozgalomban résztvevő papokat azért támadja, sokszor nyíltan is – mert szerinte az egyházat el akarják szakítani Rómától, és ezért őket árulóknak nevezi... Ez az állásfoglalása csak tovább erősödött, amikor 1957-ben kint járt Svájcban gyógykezeltetésen, amikor alkalma volt vatikáni reakciós személyekkel is értekezni. Több esetben tesz olyan kijelentést, hogy ő szívesen vállalja a mártíromságot Egyháza érdekében, vállal minden meghurcolást, állítsák fel valamely szobor talapzatára, vetkőztessék mezítelenre, korbácsolják meg és köpködjék le, ettől sem riad vissza.”⁸³⁰*

⁸²⁶ Vö. még Török, 2005, 46.

⁸²⁷ Szántay István 1961. január 11-i levele Madai András ÁEH megbízottnak, MNL OL XIX-A-21-a-N-22-1/61.

⁸²⁸ MNL OL XIX-A-21-a-N-22-3/1961. 9.

⁸²⁹ Madai András (1921 – ?) bognár, az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa 1958. július 1-től. Csoportvezető, főosztályvezető-helyettes Protestáns Főosztályon 1967. augusztus 1-től. 1980-ban kérte nyugdíjazását.

⁸³⁰ MNL OL XIX-A-21-a-N-22-3/1961. 4-5.

1961. március 28-án az ÁEH hozzájárult Juhász J. Dénes helynöki kinevezéséhez,⁸³¹ amelyet végül Dudás Miklós püspök terjesztett elő.⁸³² Az új helynök személyét és tevékenységét igen közelről kísérték nyomon, mert nőtlen lévén egyetlen episzkopális papja volt a Kormányzóságnak. „Az a véleményem, hogyha megfelelően tudunk Juhász J. Dénessel állami vonalon foglalkozni, nekünk megfelelően tudjuk nevelni.”⁸³³ Feltérképezésekor Madai Andrásnak kijelentette: „hogy a ma papjának legalább úgy kell szolgálnia az állam érdekeit, mint az egyházét... megkérdezte tőlünk: igaz-e, hogy az Állami Egyházügyi Hivatalnak az a célja, hogy a Miskolci Adminisztratúrát hozzácsatolja a Szovjet Pravoszláv Egyházhoz. Hozzáfűzte, hogy ezt azért kérdezi meg, mert úgy a görög katolikus papok, mint a latin szertartásúak között ez beszédtema. Kijelentette, hogy ezt ők nem tudnák vállalni (a Rómától való elszakadást). Megnyugtattuk Juhász Dénest, hogy erről szó sincs, ez koholmány. Mire ő kijelentette, hogy ez megnyugtató számára.”⁸³⁴ Olt Károly ehhez fűzött sejtelmes megjegyzése: „Jobb híján elfogadom. Az alaptalan kijelentéseket az adminisztrátúra területén, mindenütt vissza kell venni.”⁸³⁵

A helynök ezek után rendszeresen olyan információkat juttatott az ÁEH számára, amelynek segítségével a szakadékot tovább lehetett mélyíteni. Így indult el az a folyamat, amely az Exarchátus papságát anyagi juttatásokon, a püspöktől kieszközölt rangok adományozásán keresztül úgy akarta előnyökhöz juttatni, hogy ezzel egyre inkább szembefordítsa őket a Hajdúdorogi Egyházmegye papságával.⁸³⁶

Az állam részéről a szakítási kísérlet teóriáját végül Olt Károly ÁEH-elnök határozott kijelentése számolta fel. „Félreértések elkerülése végett megmondom, hogy semmiféle olyan tervünk vagy elképzelésünk nem lehet és nincs is, hogy akár a görög katolikus egyház megszüntetéséről vagy a Vatikántól való elszakításáról beszéljünk. Ezt azért hangsúlyozom, mert amikor neszét vették valahonnan, hogy a görög katolikus témával foglalkozunk, dombra verték az egyházban, hogy baj van, mert el akarjuk őket szakítani a Vatikántól. Bármilyen óriási eredmény lenne, ha mi egy önálló görög katolikus egyházat tudnánk létrehozni, ez még nem megy. Ellenben erősen fokozni kell a belső differenciáltságot.”⁸³⁷

⁸³¹ Olt Károly 1961. március 28-i levele Juhász J. Dénes helynöki kinevezésének elfogadásáról, MNL OL XIX–A–21–a–N–22–4/1961.

⁸³² Dudás Miklós püspök 1961. február 4-i levele Juhász J. Dénes helynöki kinevezésének engedélyezése ügyében, MNL OL XIX–A–21–a–N–22–4/1961.

⁸³³ MNL OL XIX–A–21–a–N–22–4a/1961.

⁸³⁴ MNL OL XIX–A–21–a–N–22–4a/1961.

⁸³⁵ MNL OL XIX–A–21–a–N–22–4a/1961.

⁸³⁶ MNL OL XIX–A–21–a–N–22–1a/1961.

⁸³⁷ MNL OL XIX–A–21–d–0011–9/1961. Emlékeztető az 1961. február 9-i munkaértekezletről

Ez a nyílt „kiállás” azonban nem kapott nagy hangot az egyháziak körében, aminek az is bizonyítéka, hogy Timkó Imrének *Mgr. E. Rizzivel*,⁸³⁸ a Keleti Kongregáció referensével folytatott 1962. október 16-i beszélgetésén konkrét kérdést szegeztek a magyar teológusnak, hogy egyházában fennáll-e a szakadás veszélye. *„Az a több mint egy évtizede tartó aggodalom és félelem, amelyet összefoglaló néven »schisma-veszélynek« szoktak nevezni, meglévő valóság a hívek és a papság körében egyaránt. A veszély fennállt, és fennállhat ma is. Sokszor és sokszor keresték annak okát, hogy a magyarországi byzanci szertartású magyar egyház miért nem esett ugyanazon elbírálás alá, mint a többiek. A találgatható okok sorából egy bizonyos: a magyarországi keleti katolikusoknak részben a nagyobb tömegű latin kereszténység közötti elhelyezkedése, részben a többi keleti keresztényektől való nyelvi elkülönítése különleges helyzetet biztosított. Az is tény, hogy azok a hatalmak, amelyeknek módjában állt volna a magyar görög katolikuságot a környezőkkel egy elbírálás alá vetni, azt sem nem tették meg eddig, sem semmi jelét nem adták, hogy szándékukban van megtenni.*

Egy tény még bizonyosra vehető: ha a hajdúdorogi egyházmegye ordináriusa és papsága, valamint az állami hatalom között nem éleződik ki a helyzet valamilyen oknál fogva, a nagyobb tömegű latin szertartású katolikusok bár nehézségekben nem szűkölködő, mégis fennmaradást biztosító helyzetének részesei lehetünk, az azonos elbírálás alá vonás eddigi gyakorlata szerint.

Arra vonatkozólag azonban, hogy egy kiélezett helyzetben politikai esetben, vagy – ne adj Isten – a püspök úr halála esetén az utódlás kérdésében beálló feszültségek esetében milyen elbírálás alá esik létünk és fennmaradásunk, erre vonatkozólag csak alaptalan jóslásokba lehetne bocsátkozni.

A tényekhez és a nehézségek feltárásához az is hozzátartozik, hogy papságunknak van egy rétege, amely 17 esztendő óta állandóan jelzi – suttogva vagy hangosan a »schizma-veszélyt«. Ezek a püspök urat is olyan helyzetbe sodorták már, hogy teljes ornátusban hirdette meg a végső veszedelem elközeledtét, és végső kintartásra szólította fel a papságot. A következőleg terjesztett titkos körlevéllel együtt ez olyan helyzetet teremtett, ami a lekipasztorkodó papság kárán mutatkozott, és valóban, következőleg majdnem korrigálhatatlan bajt okozott. Néhány hónap után a kongruákat visszaadták, és a nehézségek elcsitultak. Ennek ellenére többek ma is próbálkozást tesznek ilyen pánikszerű zavar keltésére.

Ebből az állandó félelmet előidéző magatartásból származik a »Rómától való félelem« is... Azt a gondolatot igyekeznek elplántálni... hogy Róma akkor fog bízni a magyar görög

⁸³⁸ Rizzi, Mario (1926 – 2012) érsek. 1948-ban szentelték pappá, 1991-ben püspökké, amikor Bulgáriába történt nunciusi kinevezésével együtt érseki címet kapott. 1962-ben a Keleti Kongregáció referense volt.

katolikusság katolicitásában, ha... egyre inkább felveszi a latin liturgia vonásait... A magyar görög katolikusság vonatkozása az államhatalomhoz, a politikai és társadalmi rendszerhez, azokhoz a normákhoz alkalmazkodik, amelyet a magyar püspöki kar jelöl meg. A helyzet csak azokban az esetekben speciális, amikor a fentebb vázolt »skizma-veszély« eltűnéséből állnak elő csak minket érintő feszültségek, vagy ha egyházkormányzatunk a püspöki kar többi tagjától eltérően bizonyos és más megítélés alá eső helyzetet teremt. A helyzetünk sajátos voltát az is aláhúzza, hogy papságunk több mint 80%-a nő, családonként 3, 7, nemegyszer 10-12 gyermekkel, akiknek kongruája nemcsak személyük, de családjuk létkérdése is.»⁸³⁹

Timkó arról is beszámol, hogy szerinte a női papság a hátrányok ellenére becsülettel állt helyt 1945 óta. Ezután megjegyzi, hogy a magyar görög katolikusok nem tudnak hatni a környékbeli országokban élő elszakadt hittestvéreikre a visszatérés ügyében.

A Timkó-féle dokumentum nagyon óvatosan beszél a skizmaveszélyről. Az azonban a vonatkozó források alapján egyértelműen megállapítható, hogy a görög katolikus egyház Rómától való elszakításának veszélye 1945-től kezdve folyamatosan, de még 1962-ben is reális lehetőségként lebegett mind az állam mind pedig az egyházi szereplők előtt. Ennek az eseménysornak pedig két fázisát lehet elkülöníteni. Az első, amikor külső veszélyként, moszkvai nyomásra jelentkezett az unitus keresztények életében. A második pedig az 1957-tel kezdődő időszak, amikor ez a nyomás nem külső, hanem elsősorban belső megoldásként jelentkezett a papság egy részének körében, politikai, nemzetiségi/egyházmegyei és anyagi feszültségek megoldása végett. Ez azonban egy idő után már nem volt az állam érdeke, mert a belső megosztottság szakadás nélkül is létrejött, és azt így egymással kijátszva az Exarchátust és az Egyházmegyét, jobban fent lehetett tartani a feszültségeket.

IV. 2. RENDELETEK ÁLTAL TÖRTÉNŐ FESZÜLTSGTEREMTÉS RÓMA ÉS A HELYI EGYHÁZ KAPCSOLATÁBAN

IV. 2. 1. A 18/1959 (IV.6.) számú kormányrendelet létrejöttének ideológiai előzményei

A kádári egyházpolitikának a belső feszültségek szítása mellett az egyik központi eleme volt az egyházüldözés adminisztratív módszereinek törvénybeiktatása, és azoknak nem csak a közigazgatás, hanem az egyházkormányzat rendjén keresztül történő érvényesítése. Ehhez

⁸³⁹ Rizzi, 1962., 23, 16, 17.

azonban olyan személyekre volt szüksége, akiknek lojalitása garanciát jelentett arra, hogy az állampárt intuícói – más csatornák mellett – az egyházi tekintélytől támogatva is eljuthassanak a püspöktől kezdve a plébánosokon át a legegyszerűbb hívekig, azaz minél tágabb területen és vallási háttérrel érvényesülhessenek elgondolásaik.

De melyek azok az instrukciók, amelyek rávilágítanak e folyamat valós és globális céljára? Ennek bemutatásához az 1956 utáni egyházpolitikának azt a két alapkielentését vehetjük alapul, amely az MSZMP PB 1958. július 22-ei határozatában olvasható: *„A vallásos világnézet és a marxizmus-leninizmus között kibékíthetetlen ellentét van...⁸⁴⁰ a klerikális reakció elleni harcot ugyanolyan politikai eszközökkel, módszerekkel folytatjuk, mint a szocialista állam bármely más politikai ellensége ellen.”⁸⁴¹* A Politikai Bizottság 1958. június 10-én is foglalkozott az egyházpolitikával. De míg ez utóbbi tanácskozás középpontjában főként az egyházi reakció elleni harc volt, addig a júliusi értekezés hangsúlyos pontjai a vallásos néptömegek és a szocialista ideológia viszonyáról szóltak. A két dokumentum egyszerre kiváló tükre az 1959-es rendelet ideológiai környezetének, kérdéskörünkre azonban elsősorban az első vonatkozik.

A júniusi határozat ugyanis megállapítja, hogy a forradalom alatt az ún. „egyházi reakció” a kulcspozíciók, a vallásos élet valamint a hitoktatás területén igen hamar talpra állt és kijelenti, hogy az Opus Pacis megalapításával a püspökök ugyan tettek egy lépést a békeügy felé, ám jelenlétükkel és személycseréikkel mérsékeltek annak politikai súlyát. A dokumentum továbbá hangsúlyozza azt, az 1950-tól fokozatosan erősödő iránymutatást, hogy a klerikális reakció és a vallásos világnézet ellenei harcot ketté kell választani, mert az első a rendszer ellen irányul, mint politikai ellenfél, amit fel kell számolni, míg a másodikkal hosszú távon együtt kell élni.⁸⁴² Az egyházi vezetőket úgy mutatja be, mint akik közül sokan *„úgy döntöttek az egyház fennmaradása, egysége érdekében, hogy támogatják a munkásosztály hatalmát, a szocialista építőmunkát.”⁸⁴³* Az egyház és az állam kapcsolatát pedig egyfajta szerződéses alapon képzelel el. Az állam anyagilag támogatja az egyházat, biztosítja a „vallásszabadságot”, ennek fejében pedig az egyház politikailag lojális magatartást tanúsít a rendszer iránt és saját berkein belül az egyházi és állami törvények alapján leszámol azokkal, akik nem követik ennek a konszenzusnak az ápolását. Az együttműködésre való törekvés az állam részéről egyben a reakciós erőknek a kiszorítását jelenti, mégpedig úgy, hogy azt az egyház belső ügykén végzi el, miként ezt a fentebbi sorok gondolatai is érzékeltetik. De a

⁸⁴⁰ Balogh–Gergely, 2005, 1008.

⁸⁴¹ Balogh–Gergely, 2005, 1008.

⁸⁴² Balogh–Gergely, 2005, 1001-1003.

⁸⁴³ Balogh–Gergely, 2005, 1005.

politikai lojalitás egyben a „*a Vatikántól való fokozatos politikai eltávolodás. Erősíteni kell ezeket az erőket, ugyanakkor fokozatosan, de egyre határozottabban kell igényelni az egyház vezetőitől is a politikai eltávolodást a Vatikántól.*”⁸⁴⁴

A PB határozat a feladatok között kimondja, hogy vissza kell szerezni a kulcspozíciókat, és „*a megüresedett püspöki és más vezető állásba kizárólag lojális egyházi emberek kerülhetnek. Megszerkeszteni és kiadni az Elnöki Tanács 22. sz. törvényerejű rendeletének végrehajtási utasítását. Ebben fokozottabb mértékben érvényesítsük az állam jogait és biztosítsunk lehetőséget arra, hogy a jelentősebb és anyagilag jól jövedelmező állásokból mindinkább kiszoríthassuk a reakciós személyeket... A politikai leleplezéseket kombinálni kell a helyes adminisztratív intézkedésekkel*”⁸⁴⁵ Ennek a folyamatnak a része többek között a püspököknek és a reakciós papoknak, mint a nép ellenségeinek bemutatása, amely a Hivatal és a BM segítségével történik, továbbá az Opus Pacis politikai irányításának átvétele.⁸⁴⁶

Mindezek alapján tehát világosan előttünk áll az a motiváció, ami már más esetekben is nyilvánvalóvá lett. Mégpedig az, hogy az 1956 utáni egyházpolitika felismerte, ahhoz nincs ereje, hogy a katolikus egyház egészére hatással legyen, azt azonban az egyházi vezetők cseréjével el tudja érni, hogy ők – a legtöbbször zsarolással eléjük helyezett – állami rendelkezéseket, illetékességi területükön belül végrehajtsák. Ezzel a végrehajtással azonban precedenst teremtenek arra, hogy az állam a vele együttműködő egyházi vezetők egyházmegyéinek engedményeket adjon, az ellenállókat pedig büntesse, és ezzel a papságot és a megyéspüspököket szembe állítsa.

Ez feltehetőleg Miklós Imrének volt a felismerése, aki 1989-ig szüntelen azt hangoztatta, hogy megyéspüspökök kellene, mégpedig azért kellettek, mert így az egyházon belül születtek meg azok a konfrontációk és érdekérvényesítések, amelyeket az állam nem tudott vagy akart közvetlenül elérni. Ahhoz pedig, hogy ez a „felelősségátadás” megtörténhessen, az 1959-es rendeletre volt szükség, amely kész tények elé állította a püspöki kart és a Szentszéket.

Megállapításainkat Kállai Gyula 1959 júniusában közölt cikke is alátámasztja, aki a következőket írta: „*A tömegeinkre, különösen a falusi dolgozók tudatára igen nagy hatást gyakorolnak a vallásos ideológiák, különösen a katolicizmus. Sajnos, az utóbbi öt-hat évben az állam és az egyház szükségszerű együttműködésének opportunistá felfogása miatt a vallás elleni eszmei harc lényegében szünetelt. A vallásos világnézet megerősítette hadállásait, s*

⁸⁴⁴ Balogh–Gergely, 2005, 1004-1005.

⁸⁴⁵ Balogh–Gergely, 2005, 1005.

⁸⁴⁶ Balogh–Gergely, 2005, 1005-1006.

*ezzel együtt járt az egyházak politikai szerepének megnövekedése is. Az egyházak, különösen a római katolikus egyház magatartása az ellenforradalom napjaiban ismételten rávilágított arra, hogy az egyházakban megbúvó klerikális reakció ma a szocializmus egyetlen legális ellenfele, amely az elmaradottabb tömegek vallásos hiedelmére támaszkodva komolyan akadályozhatja a szocializmus építését.*⁸⁴⁷

Ennek biztosítását szolgálta már az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet is, amelynek súlyosságát az utóbbi évek szakirodalma többször hangsúlyozta.⁸⁴⁸ Münnich Ferenc⁸⁴⁹ kormánya azonban 1959. április 6-án kiadta a 18/1959 (IV.6.) Korm. számú rendeletet az egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról szóló 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról,⁸⁵⁰ amelyre eddig még nem figyelt fel a történetkutatás holott, ennek a szabályzásnak az esetleges betű szerinti alkalmazása – miként ezt a korabeli püspökkari protestálások is hangsúlyozták –, a legdrasztikusabb egyházellenes intézkedések egyike lett volna.⁸⁵¹

IV. 2. 2. A 18/1959 (IV.6.) számú kormányrendelet létrejöttének jogszabály-előzményei

A pártállam egyházpolitikai törekvéseinek fentebb felvázolt íve azonban nem volt előzmény nélküli, aminek jó példája, hogy az egyházi állások betöltésének törvényi szabályozása már 1951-ben megkezdődött. Akkor ugyanis Rákosi Mátyás azzal szembesült, hogy az 1950-es egyezmény nem segíti olyan mértékben a katolikus egyház felszámolását, mint ahogy azt a párt remélte. Ennek orvoslása végett hozta létre az Állami Egyházügyi Hivatalt, az 1950. évi. 20. sz. törvényerejű rendelettel pedig az Elnöki Tanács előzetes engedélyéhez kötötte a Rómának fenntartott ordináriusi kinevezéseket.⁸⁵²

1957-ben a 22. sz. törvényerejű rendelet ugyanezen szellemben született, hiszen az állam a vatikáni dekrétumokkal szembeni tehetetlensége láttán hozta meg azt a szabályozást, amely még tovább szűkítette kinevezési jog szabad gyakorlását. Ezek után ugyanis minisztériumi

⁸⁴⁷ Kállai Gyulának a Kommunyszóban megjelent cikkét idézi Balogh–Gergely, 1993, 326.

⁸⁴⁸ Pl. Mózesy, 2010. 257.

⁸⁴⁹ Münnich Ferenc (1886 – 1967) kommunista politikus. A különféle európai kommunista forradalmak aktív résztvevője, 1946-1949 között Budapest rendőrkapitánya. 1956-ban tagja a Nagy Imre-kormánynak, majd a Kádár-kormányban a had- és közrend ügyeinek felelőse, miniszterelnök-helyettes, 1958-1961 között a minisztertanács elnöke, a munkásőrség és a karhatalmi erők megszervezője.

⁸⁵⁰ A teljes szöveget közli: Balogh–Gergely, 2005, 216. valamint 220, 227. sz.

⁸⁵¹ Balogh–Gergely, 2005, 1014-1015 valamint 1027-1029, 1118.

⁸⁵² Közli: Balogh–Gergely, 2005, 959. Ekkor Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspöknek nem adtak működési engedélyt, de csak azért, hogy jelezzék a Szentszék felé, komolyan gondolják a rendelkezést.

engedélyhez kötött lett a városi plébánosi hivataloktól felfelé valamennyi egyházi állás, az egyházkormányzat (helynök, irodaigazgató, esperes), a teológia- és egyházi oktatás (rektor, dékán, igazgató) meghatározó szereplőinek kinevezése, és hasonló procedúrát írtak elő felmentésükre vonatkozóan is.

A rendelet szövege alapján nyilvánvaló, hogy az intézkedés a békepapok visszahelyezése ügyében született, hiszen annak hatályát a 4.§-ban visszamenőlegesen állapították meg 1956. október 1-jében. Viszont míg az 1951-es határozat csak a katolikus egyházra vonatkozott, addig az 1957-ben kiadott rendelet már valamennyi vallási közösségre kiterjesztette ennek hatókörét.

Horváth János ekkor tett indoklása szerinte az Elnöki Tanács 1951. évi 20. sz. törvényerejű rendelete sok dolgot nem szabályozott, amit most meg kell tenni. Az egyház életébe való beavatkozását pedig azon elvre alapozza, hogy mivel az állam anyagi támogatást ad az egyháznak, jogot formál a kinevezés jóváhagyására is.

Az ÁEH elnökének ekkor tett indoklása ugyancsak fényt derít az 1957-es rendelkezés jogi hátterére. Szerinte ez csak azért nem lett törvény, mert 1957 tavaszán az Országgyűlést még nem hívták össze, és így csak kormányrendelettel tudták szabályozni az 1951-es törvény által kialakított szokásjog rendjét, ami rámutatott a helyzet sürgős megoldására.⁸⁵³

Az 1951 és 1957-es szabályozás közös jellemzője volt, hogy a törvényalkotó időlegesen gondolta, mert a 3.§. szerint *„az állami hozzájárulás módozatait a magyar állam és az egyházak között szerződésekkel kell rendezni. A szerződések életbelépéséig...a kinevezések (áthelyezések, felmentések) kizárólag az állam és a római katolikus egyház között esetenként létrejövő megegyezéssel történhetnek.”*⁸⁵⁴ Az 1959-es végrehajtási rendelkezés azonban már nem tud erről, vagyis végelegesnek tekinti az intézkedési folyamatot, bár az ÁEH-hoz benyújtott észrevételei között az Igazságügyi Minisztérium jegyzéke az előző rendelkezések időlegességének továbbvitelét javasolta.⁸⁵⁵

Az 1959. április 6-án érvénybe lépő törvényerejű rendelet első változatát – *Aczél Györgynek*⁸⁵⁶ a művelődésügyi miniszter első helyettesének előterjesztésében – 1958. július 7-én tárgyalta a kormány. Ez a javaslat még azt az álláspontot tartalmazta, hogy a rendelet

⁸⁵³ Vö. MNL OL XIX–A–21–d–0011/1957. – Horváth János, Előterjesztés az egyházpolitikai helyzet rendezésére, 1957. február 7.

⁸⁵⁴ Balogh–Gergely, 2005, 982.

⁸⁵⁵ MNL OL XIX–A–21–d–006/1959. Gál Tivadar 1959. február 9-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁵⁶ Aczél György (1917 – 1991) kommunista politikus. Pártpolitikai pályafutását 1949-es letartóztatása törte meg, 1954-ben azonban rehabilitálták. 1956-ban csatlakozott Kádárhoz, 1957-ben a művelődésügyi miniszter helyettese, 1958-1967-ig első helyettese, 1974-1982 között a Minisztertanács elnökhelyettese. A kádári kultúrpolitika legbefolyásosabb személyisége.

addig lesz érvényben, amíg létre nem jön a Szentszékkal kötött megegyezés a kinevezések rendjére vonatkozóan. A végrehajtási utasításnak ez a pontja 1959-ben már kikerült a végleges változathoz.

És bár a kormány a választások közeledte miatt nem tartotta időszerűnek e rendelkezés kibocsátását, ez az Aczél-féle szövegváltozat mégis egy jelentős állomás az egyház és az állam kapcsolatában, mert itt jelenik meg először az a diktátum, hogy ha 90 napon belül nem töltik be a törvény által megjelölt hivatalokat, akkor a lelkészi szolgálat, az egyházi igazgatás és a lelkészképzés érdekében az állam jogot formál ennek megtételre.⁸⁵⁷ A tervezettel egyidejűleg pedig – külön rendeletként – egy másik jogszabályt is megalkottak, amelynek értelmében állami cenzúra alá akarták vonni a szentszéki rendelkezések kihirdetésének lehetőségét is.

A tervezet vitája során beérkezett módosításokból arra lehet következtetni, hogy ez a rendelkezés kifejezetten a pápa ellen irányult, mert a jogi szakértők problémaként vetették fel, hogy amennyiben e szabályozás csak a pápai rendeleteket nevesíti, akkor ezzel szűkítik a jelenlegi, törvénnyel ugyan nem szabályozott, de más módon érvényre juttatott gyakorlatot, hogy az állam minden rendelkezésre kiterjesztheti hatókörét. Felmerült, hogy vita lesz abból, ki, milyen természetű dokumentumot adott ki és azt hogyan értelmezi, pápai utasításként vagy csupán szentszéki rendelkezésként stb., ezért volt, aki az előterjesztés visszavonását javasolta.⁸⁵⁸ Egy másik változat szerint viszont a pápa direkt említése helyett ez a probléma az egyházi hatóság formulával áthidalható lett volna.⁸⁵⁹

Az utóbbi javaslatot Aczél György át is vezette saját előterjesztésére, amelynek szövege így módosult: *„A Magyar Népköztársaság területén kívül székelő bármely egyházi hatóság körleveleit, enciklikáit, bulláit vagy bármely közvetlen vagy közvetett úton a Magyar Népköztársaság területére eljuttatott rendelkezéseit vagy iratait ~~(amelyek a magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendjét, alkotmányát, jogszabályait vagy állampolgárainak jogait illetik)~~ csak a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (Minisztertanács) vagy az általa e célra megbízott szerv előzetes hozzájárulása után lehet kihirdetni és végrehajtani. A jelen törvényerejű rendelet rendelkezéseit 1957. évi március 24.*

⁸⁵⁷ MNL OL XIX-A-21-d-0029-3/1958. Aczél György művelődésügyi miniszter-helyettes 1958. július 7-i előterjesztése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁵⁸ MNL OL XIX-A-21-d-0029-3/1958. Zakar János 1958. június 19-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁵⁹ MNL OL XIX-A-21-d-0020/1958. Gál Tivadar 1958. június 20-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

napjától kezdve kell alkalmazni.”⁸⁶⁰ Ez a rendelet ugyancsak az 1957. 22-es törvényerejű rendelet kiegészítéseként jelent volna meg.

Miklós Imre azonban a különféle konzultációk során megint arra a következtetésre jutott, hogy ha nem hoznak a pápai rendelkezések kihirdetéséről külön törvényt, akkor a szokásjog nagyobb hatalmat ad az egyházügyiék kezébe. És bár kiemelte, hogy a valamennyi pápai rendelkezésre vonatkozó cenzúra aggályos lehet, azonban erősítené az állam pozícióit,⁸⁶¹ mégis megjegyezte: „*Lényegében így is mindenre kiterjeszthetjük a jogkör gyakorlását, amire akarjuk.*” Továbbá problémaként vetette fel, hogy nem jó ezt a gyakorlatot törvénybe iktatni, mert akkor a vallásszabadság megsértésével is vádolhatják őket.⁸⁶²

A törvény végül Miklós Imre elnökhelyettes által lett előterjesztve 1958. július 25-én. A rendelkezés szövege az Aczél-változathoz képest kisebb pontosításokon ment át, illetve egy csokorba vették annak 1. és 2.§-át a helyezési-kinevezési és eskütételi gyakorlatot szabályozó rendelkezéssel.⁸⁶³ Ebben a változatban pedig már nem szerepel, hogy az iktatott engedélyezési folyamat a Szentszékkal való megegyezésig marad érvényben, hanem általános szabályként érvényesíti azt.

Ehhez a változathoz azonban az Igazságügy Minisztérium újabb korrekciót fűzött, kiemelve, hogy tartalmilag nem kapcsolódnak össze ezek a szabályok az 1957-es rendelkezéssel, illetve feltette a kérdést, hogy amennyiben a külső egyházi hatóságokra vonatkozó kihirdetési cenzúra 1957. március 24-én lép életbe, hogy érvényesítik azt visszamenőlegesen a már kihirdetettekre?⁸⁶⁴

Feltételezhetjük, hogy 1959-ben Miklós Imre már nyomatékosabban képviselhette elgondolását, azaz hogy ne adják ki a cenzúra-törvényt, mert e nélkül hatékonyabb az ellenőrzési szabadság, és a kinevezésekre vonatkozó életbelépés időpontját is a kiadás napjára változtatták.⁸⁶⁵

⁸⁶⁰ MNL OL XIX–A–21–d–0029-3/1958. Aczél György művelődésügyi miniszter-helyettes 1958. július 7-i előterjesztése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁶¹ MNL OL XIX–A–21–d–0029-5/1958. 1958. július 7-i feljegyzés az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁶² MNL OL XIX–A–21–d–0029-6/1958. Miklós Imre 1958. július 7-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁶³ MNL OL XIX–A–21–d–0029-6/1958. Miklós Imre 1958. július 7-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁶⁴ MNL OL XIX–A–21–d–0029-7/1958. Halász Sándor 1958. augusztus 1-jei az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁶⁵ Balogh–Gergely, 2005, 1015.

IV. 2. 3. A 18/1959 (IV.6.) számú kormányrendelet végleges formája és a törvénykezés háttere

Az 1959-ben kibocsátott végrehajtási utasítás végső, hivatalos változata tehát az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelethez képest is több szigorítást tartalmazott. Ezek közé tartozott, hogy az állami hozzájárulás megadása előtt a törvényerejű rendelet által érintett kinevezéseket nem lehet nyilvánosságra hozni illetve, hogy ez a rendelkezés már általános érvényű a kinevezések kérdésében, nem úgy, mint az 1957-es, amely esetenkénti jelleggel határozta meg az egyeztetések mikéntjének kérdését.

A 3.§ szerint – katolikus vonatkozásban – ha az egyház 90 napon belül nem tölti be azokat a hivatalokat, amelyeket az 1957-es rendelkezés 1. §-a felsorol, akkor *„az arra illetékes állami szerv a lelkeszi szolgálat, az egyházi igazgatás, illetőleg a lelkészképzés rendes menetének biztosítása érdekében a szükséges intézkedéseket megteszi.”*⁸⁶⁶ A rendelet szabályozta még az állami eskü letételének kérdését is, amit minden pap számára előírt, bár ennek jelentősége a beiktatási intézkedéshez képest eltörpült.

Az eredeti rendelkezésszöveg azt a paragrafust is magába foglalta volna, hogy a főpapok ellen bizonyos korábbi vétségek kapcsán el lehessen járni, ám ennek elhagyását az igazságügyi szakértőknek sikerült elérniük, arra hivatkozva, hogy ez a rendelkezés nem hozható kapcsolatba az egyházi állások betöltésének kérdésével.⁸⁶⁷

A Legfőbb Ügyészség hivatala a végső szövegtervezet kibocsátása előtt ugyancsak élt észrevételi jogával, és jelezte, hogy a rendelkezésben nem világos, mit tesz az ÁEH a hivatalok be nem töltése esetén,⁸⁶⁸ hiszen a szöveg csak szükséges intézkedéseket említ. Erre az egyházpolitika felelősei azt felelték: *„A fogalmazás szándékosan laza, hogy a végrehajtásnál módunk legyen egyes állásokat ideiglenesen, másokat pedig betöltöttnek tekinteni.”*⁸⁶⁹ Ezt a „lazaságot” pedig 1959-ben már alkalmazták is, amikor június 6-án, a Szentszék előterjesztése után Kovács Vince püspök váci, Schwarz Eggenhofer Artúr⁸⁷⁰ esztergomi, Brezanóczy Pál egri, Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzóvá történő

⁸⁶⁶ Balogh–Gergely, 2005, 1015.

⁸⁶⁷ MNL OL XIX–A–21–d–006-2/1959. Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter 1959. március 17-i megjegyzései az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁶⁸ MNL OL XIX–A–21–d–006-3/1959. Ágoston Pál ügyész 1959. március 16-i megjegyzései az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁶⁹ MNL OL XIX–A–21–d–006-1/1959. Benke Valéria művelődésügyi miniszter előterjesztése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról.

⁸⁷⁰ Dr. Schwarz-Eggenhofer Artur (1890 – 1969) esztergomi főegyházmegyes pap, kanonok. 1957-ben vikárius generális, majd Endrey Mihály eltávolítás után a főegyházmegye ordináriusa, 1959-től apostoli adminisztrátor 1969-ig.

kinevezését elismerte a magyar állam, 1959 októberében viszont Belon Gellért és *Winkler József*⁸⁷¹ püspökké szentelését viszont éppen erre a törvényre hivatkozva utasította el.

Grósz József természetesen azonnal tiltakozott a rendelkezés hatályba lépése ellen. A neki küldött válaszelevélben azt olvassuk, hogy ez a szabályzás főként Mindszenty, valamint a forradalom alatt és 1957 tavaszán tanúsított püspöki viselkedések miatt született meg, mivel az ordináriusok az állam érdekeivel ellentétes módon töltötték be, vagy mulasztották el betölteni a különféle hivatalokat. Az állam pedig azért, hogy a jó viszonyt helyreállítsa az egyházzal, szükségesnek tartja ezt a lépést. „...mind a Szentszék, mind a Püspöki Kar ezen állami rendelkezések alapján indítatva fogja érezni magát arra, hogy az egyházi állások betöltésénél a Magyar Népköztársaság szuverén jogait tiszteletben tartva és figyelembe véve fog a jövőben eljárni.”⁸⁷² Később pedig, mielőtt Münnich Ferenc fogadta volna a püspöki kar kihallgatást kérő képviselőit, az asztalára helyezett előkészítő anyagban az egyházpolitika irányítói újból pártérdekként hangsúlyozták, hogy az 1957-es dekrétumok utasításai Magyarországon nem érvényesek, ki nem hirdethetők, és éppen ezért vissza kell helyezni az emiatt elmozdított személyeket eredeti egyházi hivatalukba. 1959-ben ennek maradéktalan végrehajtását követelték a főpapoktól, és az ún. reakciós papok elmozdításának függvényévé tették az államsegélyt.

A Münnich Ferenc rendelkezésére bocsátott munkaanyag szerint emellett az 1959-es rendelet elősegíti, hogy jó kapcsolat alakuljon ki az egyház és az állam között, azaz olyanok kerüljenek irányítói szerepbe az egyházi berkeken belül, akikkel az állam együtt tud működni. Hangsúlyozták továbbá, hogy a Népköztársaság szuverenitását az által tudja biztosítani, ha nem a rendszer érdekeivel ellentétes személyek nyernek kinevezést a fontosabb pozíciókba.⁸⁷³

Fontos felhívunk a figyelmet az események egy „véletlen” párhuzamára, vagyis arra, hogy 1951-ben a kinevezési gyakorlatot szabályozó törvényt az ÁEH megalapítása követte, mégpedig az egyház ellenőrzése végett; és ugyanígy az 1959-es végrehajtási rendelet utáni első egyházpolitikai lépés is az Állami Egyházügyi Hivatalra vonatkozott, visszaadva annak önállóságát. Ennek a gondolatkörnek azonban volt még egy konkrét utóélete. 1960-ban ugyanis alacsonyabb szinteken is szabályozni akarták az egyház életét, mert egy olyan törvény kiadására készültek az egyházpolitika irányítói, amely kimondta volna, hogy a pap

⁸⁷¹ Winkler József (1905 – 1981) szombathelyi egyházmegyes pap, segédpüspök. 1930-ban szentelték pappá. Lelkipásztori és nevelői munkakörei után 1952-1956-ig Győrben teológiai tanár, 1956-tól Szombathelyen lelkész, az egyházművészeti bizottság főtitkára. 1964. október 28-án szentelték végül püspökké, ekkor lett az állam által is elismert szombathelyi segédpüspök.

⁸⁷² MNL OL XIX-A-21-d-0028/1959. Az ÁEH válaszelevél tervezete Grósz Józsefnek az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében.

⁸⁷³ MNL OL XIX-A-21-d-0046/1959. A Grósz József látogatását előkészítő 1959. október 24-i feljegyzés Münnich Ferenc miniszterelnök számára.

csak azon a plébánián végezhet lelkipásztori szolgálatot, ahová kinevezése szól, más egyházközség területén folytatott pasztorációjához pedig mind külön püspöki és állami engedély szükséges.⁸⁷⁴

Miben ragadható meg ennek a mechanizmusnak a fonákja? Abban, hogy ezek a szabályozások azt szolgálták, hogy megvalósulhasson a felvilágosodás által megálmodott és a diktatúrákban alkalmazott egyházmodell: az egyház alárendeltje, egy megtúrt hivatali, egyesületi tényezője az államrendszernek, amit működésével szolgálnia kell. És amennyiben hitelvei vagy a helyi egyházhoz érkező szentszéki intézkedések az állam érdekében ellentétesek, akkor ott az egyháznak benső lényegével vagy belső intézkedéseivel szemben is az államérdek érvényre juttatását kell előmozdítania.

IV. 2. 4. A katolikus egyház vezetőinek reakciója a kinevezéseket szabályozó kormányrendeletre

De hogyan reagált mindezekre a püspöki kar? Úgy látni, hogy a főpapok a 18/1959. IV. 6. sz. törvényerejű rendelet államesküről szóló utasításait különösebb kifogás nélkül elfogadták, mert 1959. április 24-én a Parlamentben Grósz József, Rogács Ferenc, Kisberk Imre püspök pótolta, az újonnan megválasztott szerzetes előljárók pedig hivatalosan letették az immár kötelező államesküt. A kinevezések rendjét szabályozó paragrafus azonban elfogadhatatlan volt számukra.

„Április 24-én állampolgári eskünk letétele alkalmából szép számmal lévén együtt (Székesfehérvár, Csanád, Szombathely, Pécs, Eger, Pannonhalma) egy kis értekezletet tartottunk, hogy az 1957. évi törvényerejű rendelet végrehajtási utasításával (18/1959.IV:6,) szemben tiltakozó iratot intézzünk a miniszterelnök úrhoz. Az iratot Hamvas püspök úr elkészítette. Mielőtt leírást adtam és elküldhettem volna, az Egyházügyi Hivatal tudomást szerzett róla. Máj. 5-én a papi nyugdíjra és a tanári fizetés emelésére vonatkozó közlés után Miklós Imre elnökhelyettes magához kéretett és közölte velem, hogy eszük ágában sincs a végrehajtási utasítás 3. §-ában említett egyházi állásokra kinevezéseket eszközölni; tudják, hogy ilyen joguk nincs; a § célja, hogy sürgessék az illetékes egyházi tényezőket ezeknek az állásoknak betöltésére. Megnyugtattam, hogy hiába is próbálkoznának ilyen kinevezésekkel; ezeket senki el nem ismerné. A késedelmeskedés nem rajtunk múlik, hanem az E. H.

⁸⁷⁴ MNL OL XIX-A-21-d-002-1/1960. Feljegyzés a Politikai Bizottság 1960. január 19-i, egyházpolitikai tanácskozásáról. 7.

akadékoskodásán. Erre példákat is mondtam neki. Később ugyanígy nyilatkozott Hamvas püspök úr előtt is. A tiltakozó iratot ezért nem küldtem el. Valamit mégis kellene tenni.”⁸⁷⁵ – írja egyik följegyzésében Grósz József.

A Hamvas Endre által készített fogalmazvány teljes szövege a következő:

„Miniszterelnök Úr! A magyar püspöki Kar tagjai április 24-ikén történt összejövetelükön foglalkoztak az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet végrehajtási utasításával /18/1959. sz. K. r. IV. 6./, és teljes tárgyilagossággal megállapították a következőket: Ennek a rendeletnek 3. §-a mélységes aggodalmat kelt bennünk, mert intézkedési jogot statuál állami szervek javára az Egyház belső életében. Az Egyház alapítója intézkedési jogot csak az apostoloknak és utódaiknak adott, és sem a Cézárnak, sem pedig hazája legfőbb hatóságának ilyent nem juttatott. Az Egyház történelme folyamán igen sokat szenvedett és nehéz harcokat vívott az államhatalom részéről jövő illetéktelen beavatkozások miatt, mígnem kivívta és kodifikálhatta szabadságát. Miniszterelnök Urtól is ennek a szabadságnak a tiszteletben tarását, Alkotmányunk 54.§-a értelmében bizalommal kérjük. A végrehajtási utasítás 3. §-a szó szerint ezt mondja: „Ha valamely egyházi állás megüresedik, s annak betöltéséről az arra illetékes egyházi szerv nem gondoskodik, a tvr. 1. §-a alá tartozó állásoknál az állás megüresedésétől számított 90 nap, a tvr. 2. §-ában felsorolt állásoknál pedig az állás megüresedésétől számított 60 nap elteltével az arra illetékes állami szerv a lelkeszi szolgálat, az egyházi igazgatás, illetőleg a lelkészképzés rendes menetének biztosítása érdekében a szükséges intézkedéseket megteszi.” Ezeket a szavakat úgy lehet értelmezni, hogy akkor „az illetékes állami szerv” maga fog a megüresedett állások betöltéséről kinevezés útján gondoskodni.

Azonban a leghatározottabban tiltakoznunk kell az ilyen gondolatnak még a felvetése ellen is. Az állami szerv által kinevezett egyén soha törvényes egyházi felsőbbtség nem lehet s megjelenése skizmát, azaz szakadást jelentetne. Senki katolikus pap vagy hívő az ilyen egyénnek intézkedéseit jogosaknak és érvényesnek el nem ismerheti, és mindazok, akik ilyen egyénnek a hatalom átvételében és gyakorlásában segítenének, nem csak súlyos bűnnel terhelnék lelküket, hanem a legszigorúbb egyházi fenyítékeket vonnak magukra. Az államhatalom pedig, amely ilyen intézkedéseket erőltetne, megsemmisítené az Alkotmányban biztosított lelkiismereti szabadságot. Nem gondoljuk, hogy a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány bármikor is ilyen szándékot táplálna. Kérjük ezért a Miniszterelnök Urat, és Miniszterelnök Ur útján a Magyar Népköztársaság Kormányát, hogy ezen felszólalásunkat megértéssel fogadni és bennünket Egyházunk jogának és szabadságának biztosításával

⁸⁷⁵ MNL OL XIX–A–21–a–K–13–7/1959/Eln. Grósz József 1959. május 8-i levele Miklós Imréhez az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében.

*megnyugtatni szíveskedjék. Fogadja Miniszterelnök Ur őszinte tiszteletem nyilvánítását. Kalocsa, 1959. április 30.*⁸⁷⁶

A kérdéskörre vonatkozóan Grósz József hagyatékában egy másik, a részleteket összefüggései közepette bemutató feljegyzést is találunk: „Az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet végrehajtási utasítása (18/1959. IV. 6.). Közöltem az ordinárius urakkal az ÁEH elnökének július 3-án kelt levelét (13-7/b/1959. Eln. sz.), június 17-én kelt felterjesztésünkre az 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelet végrehajtási utasításának 3.§-a tárgyában. Tudomásul kell venni, hogy „távol áll a Magyar Kormánytól minden olyan intenció, amelyet az egyház „beavatkozási” kísérletnek tekinthetne és az állam és egyház között kialakult jó viszonyt hátrányosan befolyásolhatná.” Értem ezen azt, hogy az államhatalom nem szándékozik olyan kinevezéseket, állásbetöltéseket eszközölni, amelyekhez semmiféle joga nincs. Az államhatalom nem adhat egyházi jurisdikció... Állandó sérelmünk a dispoziciókba való beavatkozás. Az 1951. évi 20. sz. törvényerejű rendelet csak ennyit mondott: „Érseket, címzetes érseket, püspököt, segédpüspököt, főapátot, apátot és szerzetesrendi tartományfőnököt Magyarország területére csak a Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulásával lehet kinevezni.” Az 1951. évi I. törvénnyel létesített Állami Egyházügyi Hivatal feladatkörét megállapító 110/1951. számú kormányrendelet h. pontja ezeket mondja: Feladatkörébe tartozik „mindazoknak a vallási igazgatás körébe eső tennivalóknak ellátása, amelyekben az 1951. évi I. törvény hatálybalépéséig a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett.” Ezek ellenére az ÁEH nemcsak az 1951. évi 20. sz. törvényerejű rendeletben elsorolt állások (érsek, püspök stb.) és a vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes tudomásulvételét igénylő állások (kanonok) betöltésébe avatkozott bele, hanem minden egyházi állás betöltéséhez megkövetelte előzetes hozzájárulását; az illetékes ordináriusok még egy káplánt sem disponálhatnak szabadon.

Az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet az 1951. évi 20. számú törvényerejű rendelet hatályát kiterjesztette a kanonoki, érseki, káptalani és püspöki helynöki, egyházmegyei irodaigazgatói, esperesi, városi és járási székhelyi plébánosi, valamint a teológiai tanári állásokra. Ilyen hatalmat soha, semmiféle világi hatalom nem gyakorolt. Annál érthetlenebb, hogy az államhatalom követel magának ilyen jogot, amely az egyházat elválasztotta az államtól. Enyhén szólva furesa dolog, hogy magukat ateistának valló emberek szólnak bele abba, hogy ki lehet vagy legyen a hívők lelkipásztora, az egyházkormányzatban a püspök segítőtársa vagy a leendő papok nevelője, tanára. 1956. december 18-án az

⁸⁷⁶ Grósz, 1959.b.

Egyházi Hivatal volt elnöke Kalocsán azt mondta, hogy „a falusi plébániák betöltése, káplánok kinevezése és áthelyezése szabadon történik; elég tudomásvétel és a kongrua-kiutalás végett bejelenteni őket. Csak a kanonoki állások, városi plébániák, vikáriusi, irodaigazgatói és esperesi állások betöltésébe kívánnak beleszólni. Nem akarnak proponálni vagy ráerőszakolni senkit az ordináriusokra, csak az állampolgári szempontból kifogás alá eső emberek ellen emelnek kifogást. A kifogást azonban közlik az ordináriusokkal, hogy megvizsgálhassa az ügyet.” Ennek ellenére és az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet dacára egyes miniszteri biztosok követelik a dispoziációs tervezet előzetes bemutatását, jóváhagyását, és ha ez meg nem történik, azzal fenyegetőznek, hogy a hozzájárulásuk nélkül kinevezett káplánok nem adnak hitoktatói megbízást, vagy elvonatják [sic!] tőlük a kongruát. Az ÁEH pedig egyszerűen ráerőszakol a püspökre vikáriust és irodaigazgatót.

Mi bár sérelmezzük az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendeletet, de megtartjuk. Szeretnők, ha az állami hatóságok is megtartanák. Alkalmazkodunk a magunk hatáskörében a végrehajtási utasítás 3.§-hoz is, de az ott megjelölt határidők betartása nemcsak tőlünk függ. Én például február 25-én felterjesztettem egy kanonoki kinevezést. Azóta elmúlt 8 hónap és még nem kaptam feleletet...

1957. évi január 21-i kelettel két római dekrétumot kaptunk. Az egyik elmozdította az előző évek folyamán kinevezett püspöki helynököket és irodaigazgatókat, a másik néhány, a hercegprímás által elmozdított budapesti plébánost érintett. A két dekrétum az engedetleneket exkommunikációval sújtotta, és egyben kimondta, hogy az érintettek az Apostoli Szentszék engedélye nélkül bizonyos egyházi állásokba nem alkalmazhatók. A dekrétumoknak az érdekeltek engedelmeskedtek, az Egyházi Hivatal is tudomásul vette, csak azt kívánta, hogy az érdekeltek megfelelő elhelyezést kapjanak. Erről hónapokon át tárgyalt az érdekeltek ordináriusokkal. Szeptemberben jelentettem Rómába (a vonatkozó jelentésen az utolsó simításokat éppen Csala osztályvezető úrral végeztük a Központi Szemináriumban), hogy a dekrétumok végrehajtása megtörtént. Rendben is volt a dolog 1958 ~~augusztusáig~~ közepéig, amikor ~~a győri püspökkel kapcsolatos incidens után~~ elkezdődött az egy évvel előbb lezárt ügy felborítása. Az [Á]EH követelte az egy évvel előbb elmozdított emberek visszahelyezését. Egy páran már vissza is kerültek római engedély nélkül; ~~szerintem exkommunikációval terhelt.~~

Mindent simán el lehetett volna intézni, de az [Á]EH mindent megakadályozott, és akadályoz most is: nem engedi meg a püspököknek, hogy egy-egy ilyen pap ügyét felterjeszthessék Rómába, és ezzel nemcsak a püspököket hozzák kellemetlen helyzetbe, hanem az érintett papoknak is lelkiismereti konfliktusokat okoznak. Az illetők nagyon jól tudják, hogy egyházi szempontból milyen helyzetben vannak. Összekeverik a dolgokat, amikor azt

mondják, hogy az államhatalom a római dekrétumokat nem ismerte el, és nem engedte meg végrehajtásukat. A január 21-i dekrétumokat, amint említettem, tudomásul vette, le is tárgyalta velünk: végre is hajtottuk őket.

Így vagyunk más dolgokkal is. Megállapodunk, aztán egy szép napon mást gondolnak és felborítják a megállapodást. Megállapodtunk, hogy a katolikus papság békemozgalmi szerve az *Opus Pacis* lesz, aztán egy évre rá megalakították a vármegyei [sic!] papi békebizottságokat országos központtal – hírünk-tudtunk nélkül.

Nem engedte publikálni és végrehajtani az országgyűlési képviselőkre vonatkozó 1957. július 16-i dekrétumot. Ezt azonban publikálta 1957. szeptember 15-én Gyáros László, a külügyminisztérium szóvivője egy sajtókonferencián, s így mindenki tudomást szerzett róla, az érdekeltek is. Ha nem alkalmazkodnak hozzám, a lelkük rajta!”⁸⁷⁷

A kérdéskörrel hasonlóképpen nyilatkozott Hamvas Endre csanádi püspök 1959. október 16-án, amikor az ÁEH öt meglátogató képviselői arra akarták rábírní őt és a püspöki kart, hogy számolják fel az 1957-es dekrétumok hatályát. Csala László és Miklós Imre[?] érvelésében arra hivatkozott, hogy a nyár folyamán a Szentszék olyan személyeket nevezett ki apostoli kormányzónak Esztergomba, Egerbe, Vácra és Veszprémbe, akik korábban már jurisdikciót adtak a tiltó rendelkezés alá eső személyeknek, illetve hogy a Vatikán az utóbbi időben nem bolygatta ezt a kérdést. Hamvas – a feljegyzés szerint – így értékelte a felvetést: „... e propozíciónk mögött lényegében az áll, hogy ők adják fel elvi magatartásukat, szálljanak szembe a Vatikánnal, s ezzel nyissák meg az utat afelé, hogy a jövőben teljesen önállótlanak, a mi óhajaink és akarataink engedelmes eszközeivé váljanak. Ezzel kapcsolatos véleményét őszintén és részletesen taglalta, és bizonygatta, hogy látja a mi általunk ajánlott megoldás mögött az ő számukra jelentkező nagy veszélyeket is.”⁸⁷⁸ A hivatal képviselői ezután újból fenyegetéssel álltak elő, mert az államsegély átutalását a dekrétum által sújtott papok kinevezésétől valamint annak a Vatikánnal való közlésétől tették függővé.⁸⁷⁹

Grósz József ezekben a hónapokban tovább protestált az állam ihatóságoknál, kérve hogy a rendelet ne vonjon maga után kinevezési kényszert,⁸⁸⁰ mire Miklós Imre úgy reagált, hogy

⁸⁷⁷ Grósz, Feljegyzés, 1959.

⁸⁷⁸ MNL OL XIX-A-21-d-0051/1959. Feljegyzés az ÁEH képviselőinek Hamvas Endrével folytatott 1959. október 19-i beszélgetéséről Hamvas, Feljegyzés, 1959, 2-3.

⁸⁷⁹ Vö. MNL OL XIX-A-21-d-0051/1959. Feljegyzés az ÁEH képviselőinek Hamvas Endrével folytatott 1959. október 19-i beszélgetéséről Hamvas, Feljegyzés, 1959.

⁸⁸⁰ MNL OL XIX-A-21-d-0046/1959. Grósz József által írt levél töredéke, az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében.

akkor ne is terjessenek fel olyan személyeket jóváhagyásra, akikről tudják, hogy ügyis elutasítanak.⁸⁸¹

A kalocsai érsek fellépésének motivációját egy Miklós Imréhez írt levelében a következőképpen foglalta össze: *„A felterjesztés indító oka az attól való félelem, hogy esetleg 1-2 év múlva azt mondják, hogy a püspöki kar a végrehajtási utasításban foglalt, egyháziügyi szempontból sérelmes rendelkezéseket szó nélkül tudomásul vette, és erre való hivatkozással az illetékes állami szervek tényleg megkísérelnek sérelmes intézkedéseket. A végrehajtási utasításban említett állami szerv nyilvánvalóan a Művelődésügyi Minisztérium Egyháziügyi Hivatala. Ha a Hivataltól a fenti félelmet eloszlató, megnyugtató választ vagy magyarázatot kapok, megkísérlem, hogy a püspöki kar a felterjesztés elküldésétől eltekintsen. Üdvözlettel Kalocsa, 1959. máj. 8. ”⁸⁸²*

Grósz József végül megkapta ezt a megnyugtató választ, ezért a probléma kifejtésére csak a Münnich Ferenc miniszterelnökkel való későbbi – az állam által tudatosan, 1959. november 4-re odázott – találkozó alkalmával került sor. Ott azonban ismét falakba ütköztek, erről a következőképpen számolt be a püspöki kar elnöke: *„1959. november 4-én Hamvas püspök úrral másfél órán át tárgyaltunk a miniszterelnökkel. Jelen volt Olt Károly az ÁEH elnöke. Röviden jelentettem már az ordinárius uraknak, hogy lényegében semmit sem végeztünk. A miniszterelnököt a mi dolgaink nem érdeklik. Annyit tudott róluk, amennyit Olt Károly előre elmondott neki, és úgy, ahogyan Olt Károly informálta. Általános benyomás: érzik a hatalmukat, erejüket, tehát semmiben sem engednek. Róma ellenségesen viselkedik a Magyar Népköztársasággal szemben, tehát szó sem lehet arról, hogy a püspököket Rómába engedjék. Az 1957. évi januári dekrétumokat nem ismerik el. Hiába magyaráztuk, hogy ezeket elismerték, le is tárgyaltuk, és el is intéztük. Ezt 1957 szeptemberében egy az ÁEH által cenzúrázott levélben Rómába jelentettem. Az országgyűlési képviselőkre vonatkozó dekrétumot Gyáros László publikálta, mindenki tud róla, az érdekelt [sic!] képviselők is. Hajtogatják a kétéves nótát, hogy nem tűrnek beavatkozást az ország belügyeibe. Megmondtuk, hogy minden litye-lotyá [sic!] egyesületnek joga van kizárni tagjai közül azokat, akik szabályait nem tartják meg. Ez a jog megilleti a 2000 éves egyházat is. Az ő joga megállapítani, hogy kit fogad be és kit zár ki tagjai közül. ”⁸⁸³*

⁸⁸¹ MNL OL XIX–A–21–d–0046/1959. Miklós Imre 1959. december 6-i feljegyzése az egyházi állások betöltésének szabályozásáról

⁸⁸² Grósz, 1959. c.

⁸⁸³ Közli: Balogh M., 2008b, 1037-1038.

IV. 2. 5. A Szentszék reakciója a magyarországi állapotokra

A magyarországi események és erőviszonyok megismerése után fontos azt is megvizsgálnunk, hogy e folyamatra miként reagált a Szentszék, hiszen Róma szerepe és álláspontja ugyanolyan fontos volt ezekben a helyzetekben, mint a magyar államé vagy a magyarországi katolikus egyház vezetéséé. Jelenleg azonban a vatikáni „stratégiák” alakulására szinte kizárólag a szocialista hírszerzés szűrőjén át juttatott információk alapján tudunk következtetni, mivel a római levéltárak vonatkozó dokumentációi még nem kutathatók. És bár ez a szocialista közvetítőcsatorna bizonyára torzít a valós vélemények pontosságán, mégiscsak kiindulópontot ad az alapvető álláspontok megismeréséhez, illetve szemlélteti azt az információbázist, amely alapján a vasfüggöny mögötti országok, azon belül is a magyar állam meghatározta a helyi és az egyetemes egyházhoz való viszonyát, illetve egyházpolitikájának alakítását.

Az ÁEH irattárában fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint a magyar egyházpolitika irányítói számára 1956 és 1960 környékén a hírszerzés csatornáin kívül a lengyelországi egyházügyi hivatal szolgált értékelhető információkkal. Ezek közül a lengyel vonal különösen is fontos volt, mert az ottani hírszerzés szálai elértek a legmagasabb szentszéki bizottságokig.

Így szerzett értesülést az egyházügyi hivatal a Papi Kongregáció 1957. május 27-ei, a Konzisztoriális Kongregáció június 10-15 közötti megbeszéléseiről, amelyek során a magyarországi egyház helyzetét tárgyalták. Az első tanácskozáson az előterjesztők álláspontja szerint a magyar püspöki kar intézkedései egyaránt kompromittálták a Vatikánt és Mindszenty bíboros személyét, ami miatt javasolták, hogy az Államtitkárság vegye napirendre a magyar kérdést. És nem látták időszerűnek a magyar prímás esetleges külföldre juttatását.⁸⁸⁴

A Konzisztoriális Tanács későbbi összejövételén az a vélemény alakult ki, hogy az Opus Pacis megalakításával, amit a Vatikán ellenében tettek, a magyar püspökök „*alárendelték a püspöki kart az államnak*”,⁸⁸⁵ védelmükbe vették azokat a békepapokat, akik együttműködtek a kommunistákkal, holott a Vatikán állandóan támadta őket. A tanács e helyzet kialakulásáért Hamvas Endrét tette felelőssé.⁸⁸⁶ „... *éles vita alakult ki a bíborosok és az államtitkárság (Tardini) között. A bíborosok álláspontja az volt a vitában, hogy keményen bírálni kell az*

⁸⁸⁴ MNL OL XIX-A-21-d-0042/1957. Horváth János tájékoztató jelentése a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban, 1957. szeptember 11. 3.

⁸⁸⁵ MNL OL XIX-A-21-d-0042/1957. Horváth János tájékoztató jelentése a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban, 1957. szeptember 11. 4.

⁸⁸⁶ 1958. május 30-án a Szentszék figyelmeztetésben részesítette Hamvas Endrét. Ld. Card. Piazza 693/57. sz. levele Hamvas Endre püspökhöz, Kalocsa, Érseki Levéltár, Hamvas Endre különgyűjtemény, rendezetlen.

*Opus Pacist, még akkor is, ha szembe kerülnek az egész katolikus egyházzal Magyarországon. Szükség esetén el kell ítélni az egész püspöki kart a kommunista kormány támogató magatartásáért. Az államtitkárság (Tardiniék) álláspontja az volt a vitában, hogy óvatosan kell a kérdéshez hozzájárulni, nem szabad elítélni az egész püspöki kart, mert az kompromittálná a Vatikánt továbbá, hogy ne lépjenek fel nyíltan a kommunistabarát papokkal szemben. Ugyanakkor kifejtették, hogy a hittanoktatás terén a kormány részéről tett engedmények nem kompenzálhatják az Opus Pacist. A magyar püspöki kar hibája, hogy ilyen értelemben fogta fel a helyzet rendezését.*⁸⁸⁷ A feljegyzés szerint a tanácskozáson végül az a döntés született, hogy figyelemmel kísérik a békepapi mozgalom munkáját, arról alkotott negatív véleményükről, már most rétesítik Grósz Józsefet.⁸⁸⁸

Mindezekhez megjegyzésként még hozzáfűzte a lengyel egyházügyi hivatal dokumentuma, hogy a varsói prímás kérte a Szentszéket, ismerje el a magyar állam és a püspöki kar közötti megegyezést, és ugyanezt az álláspontot képviselte a bécsi nuncius is. Ezt a kérést azonban az illetékes hivatalok elutasították mondván, hogy Magyarországon a lengyel állapotoktól eltérő a helyzet. Erre csak akkor lenne lehetőség, ha a magyar kormány valamennyi papot szabadon bocsátaná, ezt tekinthetnék tárgyalási alapnak.⁸⁸⁹

Horváth János a párt legfelsőbb vezetéséhez közvetített jelentés kommentárjában megállapítja: máshonnan szerzett információi alapján is arra számít, hogy a Vatikán és a magyar állam közötti ellenséges viszony fokozódni fog, amelyben azonban a püspöki kar több kérdésben a magyar álláspontot fogja támogatni.⁸⁹⁰

Ennek a jelentésnek azonban az információközlésen túl van még egy figyelemre méltó részlete. A sorokból ugyanis jól kiviláglik annak körvonalazódása, hogy Wyszyński bíboros, a bécsi nuncius és az Államtitkárság a magyarországi egyház helyzetének megoldására vonatkozóan más álláspontot képviselt, mint a kuriális bíborosok társasága. A lengyel prímás a kommunizmust „testközelből” ismerte, és bár később nem helyeselte a Casaroli-féle politikai útirányokat, ekkor és az ún. keleti politika idején is szükségesnek tartotta a kapcsolattartás különféle formáinak kialakítását.⁸⁹¹ Az Államtitkárságot pedig Tomek Vince és a bécsi nuncius közvetítésével a győri egyházmegyei kapcsolattartók, Esthy Miklós,

⁸⁸⁷ MNL OL XIX-A-21-d-0042/1957. Horváth János tájékoztató jelentése a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban, 1957. szeptember 11. 4.

⁸⁸⁸ Ld. Grósz, 2011, 1957/210-211.

⁸⁸⁹ MNL OL XIX-A-21-d-0042/1957. Horváth János tájékoztató jelentése a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban, 1957. szeptember 11. 5.

⁸⁹⁰ MNL OL XIX-A-21-d-0042/1957. Horváth János tájékoztató jelentése a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban, 1957. szeptember 11. 5-6.

⁸⁹¹ Vö. Szabó F, 2012, 143-154.

Endrey Mihály informálta, akik 1956-tól kezdődően – ez utóbbi kettő bizonyíthatóan is – a Vatikán eddigi politikájától eltérő megoldásokat kérhettek/kértek az ország viszonylatában.

Vagyis ezen a ponton ragadható meg elsőként a szentszéki diplomáciában annak a véleménynek az előtérbe kerülése, amely az eddigiektől eltérően, a kommunizmusnak nem rövidtávú, hanem hosszú távú fennállásával számol. Ha élesen akarunk fogalmazni ez a szemléletkülönbség a legmarkánsabb eltérés az Amerikai Nagykövetségen tartózkodó Mindszenty és a Vatikánban élő bíborosok – akik elsősorban az újságok és az emigráció szempontjából látták a Kádár-rendszert világot – valamint a rezsím vezetőivel szemtől szembe lévő, sokszor hatásuk alá kerülő egyháziak között, akik tapasztalataik alapján tájékoztatták a Vatikánt.

Ebből a szempontból érdemes hangsúlyoznunk, hogy Wyszyński bíboros már a lengyelországi kommunizmus hajnalán ezt az utat követte. A La Croix hasábjain 1950-ben Jaen Falat újságíró részletesen elemezte a prímás „rendszerstratégiáját”, amelynek egyik fontos felismerése volt szerinte, hogy a stabilizáció kialakítása motiválna a megegyezés keresését, mégpedig azért, hogy legalább abban az adott állapotban megőrizhesse egyházát.⁸⁹² Feltehetőleg ezt remélték azok is, akik 1957-ben a Kelet-közép-európai egyház egészére vonatkozóan ki akarták terjeszteni ugyanezt a politikát.

A francia újságíró fejtegetései – Esthy Miklós Tomek Vincének felvázolt gondolataihoz hasonlóan – arra a megállapításra épülnek, hogy a szovjet államrendszer valójában nem szakított a cári Oroszország ceszaropapista szemléletével és Róma-ellenességével, hanem teljes egészében továbbvitte annak minden vonatkozását. Majd így ír: *„Durva tévedést követne el, aki azt hinné, hogy itt maga a kereszténység, mint olyan a célpont. Nem a kereszténységet akarják elnyomni, hanem a hitszakadást létrehozni, s ezért elsősorban Róma a támadások célpontja. Hogy azután a Rómától elszakított egyházak felmorzsolódnak és a világi hatalom zsákmányaivá válnak, a történelem nem egy esetben bizonyította be.”*⁸⁹³ Az elemző ezek után bemutatja, hogy a lengyel szocialisták azzal a már megszokott kommunista váddal álltak elő a II. világháború után, hogy a lengyel egyház ellensége az új rendszernek, képtelen a vele való megegyezésre. Véleménye szerint ennek a vádnak a romba döntése volt a püspökök által megkezdett tárgyalások oka, és ezzel sikerült elkerülniük azt a csapdát, amely végső soron arra irányult, hogy elszakítsák egymástól a főpapokat a papságtól, a papságot a

---

⁸⁹² Jaen Falat, 1950, 1.

⁸⁹³ Jaen Falat, 1950, 1.

néptől. Idézi *Sapieha bíboros*⁸⁹⁴ és Wyszyński primás levelét, amelyet Wladyslaw Wolski közigazgatásügyi miniszterhez írtak 1950 folyamán: „*Ott, ahol már nem engedhetünk az Egyház tanításainak megsértése nélkül, a lehangosabb fenyegetések és a legigazságtalanabb törvények sem járhatnak eredménnyel.*”⁸⁹⁵ ... *Láthattuk, mint akartak csinálni az egyházzal Magyarországon és Csehszlovákiában, de az itt elkövetett erőszakoskodások csak az egész civilizált állam undorát váltották ki.*”⁸⁹⁶

A püspökök helyzetét a következőképpen mutatja be az újságíró: „*És mennyi türelemről, milyen alázatos tisztánlátásról tettek tanúbizonyságot, amidőn meg tudták őrizni az Egyház megszentelt jogainak minden lényegét, mégpedig azon az áron, hogy csalódást okoztak a közvélemények. Hisz emez jobban szeretne volna, ha vértanúkká válnak. Az aláíró püspökök személyükben kompromittálták magukat. Holott a közvélemény jobban szeretne volna őket „hajlíthatatlannak” és rettenthetetlennek látni. A megegyezés azonban sehol sem sérti a tanítás tisztaságát, az Egyház belső fegyelmét és a hitet.*”⁸⁹⁷ Majd felteszi a kérdést, mit fizetett ezért az Egyház? Elvállt a földalatti ellenállási mozgalmaktól, mert lojalitásáról biztosította a rendszert, együttműködést ígért a közrend fenntartásában, és támogatásáról biztosította a békemozgalmat.

Úgy érezzük, a La Croix cikke találóan ragadja meg azt a szocialista rezsím viszonyai között alkalmazott politikát, ami már ismerős számunkra a berlini nuncius, a későbbi államtitkár, XII. Piusz Hitler-ellenes lépései kapcsán. Ennek az új világrendbe történő átültetésével maga a pápa is foglalkozott még 1956 során. Akkor ugyanis közvetítők segítségével kereste a kapcsolatot a kommunista országok ideológusaival, hogy könnyítsen a helyi egyházak súlyos állapotán. Fejérdy András kutatásai szerint a szovjeteknek a magyar forradalomhoz való viszonya, egyfajta próbakő volt a pápa számára annak mérlegelésében, hogy a közeledésnek van-e realitása. A magyarországi események végkifejlete azonban teljesen kiábrándította a pápát és ezért felhagyott minden ilyen próbálkozással.

Ám ez a kapcsolatteremtési készség a magyar kommunisták irányában még élt 1957 januárjában, a vatikáni diplomáciában, hiszen a Szentszék egyfajta gesztusként, de mégis a helyi egyház kommunistákkal kapcsolattartó „vezetőjére”, Grósz Józsefre bízta az Esztergomi Főegyházmegye ordináriusának kiválasztását. Egy 1957 júniusában készült állami feljegyzés így értékeli a korabeli vatikáni politikát: Endrey kinevezése „*olyan következtésre ad okot,*

⁸⁹⁴ Adam Stefan Sapieha (1867 – 1951) 1893-ban szentelték pappá, 1911-ben püspökké, 1925-től krakkói érsek, 1946-ban bíboros.

⁸⁹⁵ Jaen Falat, 1950, 8.

⁸⁹⁶ Jaen Falat, 1950, 7.

⁸⁹⁷ Jaen Falat, 1950, 11.

hogy ki nem mondvá ugyan, de a tényektől kényszerítve nem helyeselheti Mindszenty egyházpolitikai irányzatát, mert ezzel könnyen önmaga kényszerítheti igen nehéz helyzetbe a magyar katolikus egyházat. E felvetésünket csak alátámasztotta Endrey püspök Bécsben tett látogatása, ahol többek között a bécsi nunciussal és más, a Vatikánhoz közelálló magas egyházi méltóságokkal tárgyalt, kifejtve a maga lojalitáson alapuló kompromisszumos egyházpolitikai vonalát. E politikai vonalat a jelenlevők hegybenhagyták [sic!], amit túlzás nélkül tekinthetünk a Vatikán jóváhagyásának. Ezt támasztják alá egyébként azok a Vatikánból érkező legutóbbi levelek vagy megkeresések is, amelyek a kalocsai érseknek, mint a püspöki kar elnökének íródnak, de nem mulasztják el azt a figyelmeztetést tartalmazni, hogy a problémát beszélje meg az illetékesekkel is.”⁸⁹⁸ Vagyis a Szentszék már ekkor szerette volna a problémák tárgyalásos úton történő megoldását.

Nyilván mindezek ismeretében született meg Miklós Imre 1957. október 15-ei jelentése, amelyet *A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala előtt álló legfontosabb közvetlen feladatok* címmel Hollós Ervinnek, a BM egyházi kérdésekért felelős munkatársának küldött. Ebben a következőket írta: „Tovább erősítjük és szélesítjük a katolikus püspöki karban azt a reális lehetőséget, hogy politikailag bizonyos függetlenség alakuljon ki a Vatikánnal szemben.”⁸⁹⁹ Ennek érdekében az ÁEH feladatéként annak előmozdítását jelölte meg, hogy előmozdítsa a püspökök kiállítását az állam mellett a különféle társadalmi ünnepek alkalmával, főpapokat juttasson a Hazafias Népfront Tanácsába és elérjék az 1956-ban szerephez jutott papoknak a leváltását. 1958 márciusának végéig az állam be akarta tölteni az egri érseki széket, az év közepéig pedig segédpüspökök kinevezését szerette volna elérni.⁹⁰⁰ A jelentésnek gyakorlatilag folytatása az a vitaanyag, amely az egyházpolitika helyzetéről készült 1957 decemberében. Ennek írója eredményként említi azt a taktikát, amivel a dekrétumok megjelenése idején kitértek a Vatikánnal való döntő összecsapás elől, mivel ezzel bizonyították a békepapok számára, hogy nem akarnak egyházszakadást.⁹⁰¹ A békepapi mozgalomról ugyanakkor megjegyzi, hogy az adminisztratív nyomás hatására jött létre, célja pedig az volt, hogy megossza az egyháziakat és elszigetelje a lojális és reakciós papságot. „Fontos és helyes feladat volt, hogy a csoportokon keresztül politikai bázisra tegyünk szert és

⁸⁹⁸ MNL OL XIX-A-21-d-0042/1957. Horváth János tájékoztató jelentése a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban, 1957. szeptember 11. 4-5.

⁸⁹⁹ MNL OL XIX-A-21-d-0049/1957. Miklós Imre 1957. október 15-ei tájékoztatója Hollós Ervinnek, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala előtt álló legfontosabb közvetlen feladatokról.

⁹⁰⁰ MNL OL XIX-A-21-d-0049/1957. Miklós Imre 1957. október 15-ei tájékoztatója Hollós Ervinnek, a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala előtt álló legfontosabb közvetlen feladatokról.

⁹⁰¹ MNL OL XIX-A-21-d-0058/1957. Vitaanyag az egyházpolitikai helyzetről, 1957. december 31. 3-4.

*katolikus vonalon legalább egy réteget szembeállítsunk a Vatikánnal.*⁹⁰² Ezen a területen azonban változást szorgalmaz az előterjesztő, az elszigetelés helyére a megnyerést helyezi, kiemelve, hogy ezután a püspöki kar irányában „*arra kell törekedni, hogy egyre kevesebb lehetőségük legyen az állam felé tett lojalitásukat visszavonni.*”⁹⁰³

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az állam egyházpolitikai stratégiájában gyakorlatilag ugyanazok a lépések szerepeltek, mint a szentszéki diplomácia új irányzatánál, vagyis az elszigetelés helyett a megnyerés hangsúlyozása, csak éppen ellenkező előjellel és a bomlasztás céljával.

A római magyar nagykövetség jelentése szerint 1957-ben azonban a Szentszék egyéb hivatalai még abban reménykedtek és azért küzdöttek, hogy a nyugati hatalmakat rá tudja venni a szocialista államok bojkottálására.⁹⁰⁴ A Kúria berkein belül ugyanis úgy látták, hogy nem stabilak, vagyis minden pillanatban összedőlhetnek ezek a diktatúrák. És miként erre már utaltunk, nyilván ez állhatott a magyar egyház vezetőivel és a rendszerrel szemben alkalmazott határozottabb szentszéki lépések ösztönzésének hátterében valamint a magyar pártvezetés számításában is, hogy ez a szembenállás a jövőben csak fokozódni fog. Ugyanakkor az egyházpolitika magyarországi irányítói arra is számíthattak, hogy a helyi püspökök akár el is térhetnek ettől a római állásponttól – hiszen Wyszyński bíboros a jelentések szerint egy állítólagos konfliktusba került emiatt a pápával⁹⁰⁵ –, így érdekükben állt egyfajta politikai eltávolodás szorgalmazása. A Szentszék és a magyar állam kapcsolatát tehát ebben az helyzetben találta XII. Pius pápa 1958. október 9-i halála.

Új fordulatot hozott azonban XXIII. János pápasága, akinek uralkodásának kezdetén előtérbe került a szocialista országokkal való viszony megváltoztatásának szükségességét hangsúlyozó Ottaviani bíboros politikája. A kardinális látva a magyar kormány nemzetközi elismerését, és ennek kapcsán a magyar prímás helyzetének egyre bonyolultabb megítélését, egy esetleges kapcsolatrendezés idejére lehetségesnek gondolta Mindszenty József elmozdítását. A szentszéki diplomácia meghatározó alakja hangsúlyozta, hogy ennek azonban nem szabadna feltételek nélkül megtörténnie, mert akkor ezen az úton más esetekben bármelyik állam a Szentszékkel „likvidálhatná” a neki nem tetsző főpapokat. Egyet értett Wyszyńskivel abban is, hogy egy esetleges *modus vivendi* létrejötte esetén, egyfajta békepapi mozgalom is működhetne, de civilek nélkül, püspöki irányítással, és nem módosítva a

⁹⁰² MNL OL XIX-A-21-d-0058/1957. Vitaanyag az egyházpolitikai helyzetről, 1957. december 31.10.

⁹⁰³ MNL OL XIX-A-21-d-0058/1957. Vitaanyag az egyházpolitikai helyzetről, 1957. december 31. 12.

⁹⁰⁴ MNL OL XIX-A-21-d-004-18-1958. A római követség 1958. december 3-i jelentése a pápaválasztásról.

⁹⁰⁵ MNL OL XIX-A-21-d-004-5/1958. A varsói magyar nagykövetség 1958. április 11-i jelentés az egyház és állam viszonyáról. 1-2.

dekrétumok által sújtottak állapotán. Ottaviani ugyanakkor Grósz József viselkedésével nem volt megelégedve, szerinte a kalocsai érsek átlépte a politikai semlegesség vonalát, de személyét nem akarta kritizálni a még nagyobb zavarok esetlege kialakulása miatt. Mindezek következtében Ottaviani és Tardini egyre inkább a megegyezést szorgalmazták.⁹⁰⁶ Ezt nagyban segítette Wyszyński bíboros további „mozgolódása”. Ő ugyanis már a konklávé előkészületei során egy memorandumot osztott szét a szocialista országok egyházainak témájában, és a pápa megválasztása után is – a rendszer hosszú távú fennmaradására hivatkozva – a modus vivendi kialakítását preferálta.⁹⁰⁷ A lengyel hatóságoknak ezt az értesülését alátámasztják a későbbi kutatások és helyzetértékelések is, amelyek megegyeznek annak állításában, hogy a lengyel kardinális szükségesnek tartotta a szocialista rendszerekkel való tárgyalások rendjét, ám később nem értett egyet annak a Casaroli bíboros által kivitelezett formájával.⁹⁰⁸

Az új pápa és a varsói érsek politikájának legerőteljesebb ellenzője *Francis Spellman kardinális*,⁹⁰⁹ New York érseke volt, aki ellenezte Wyszyński álláspontját. Mindezek következtében viszont a magyar egyházpolitika irányítói is pozitívan ítélték meg az új pápát,⁹¹⁰ és azt is világosan látták, hogy a XII. Pius-féle ellenállás-stratégiának végső felszámolásában XXIII. János számára is akadályt jelentenek az előző szemlélet markáns képviselői (*Stepinac*,⁹¹¹ Mindszenty), akik közül Mindszenty Magyarországról történő kivitelét már korábban is támogatta volna Roncalli pápa.⁹¹²

Azt nem tudjuk, hogy Domenico Tardini államtitkár asztalára eljutott-e már a 18/1959. IV. 6. sz. végrehajtási utasítás híre akkor, amikor május 9-én kelt levelében a püspöki kar elnökét arra kérte, hogy tudakolódjon afelől, melyik egyházmegyébe szükséges segédpüspök kinevezése. Ugyanakkor reményre adott okot, hogy Kovács Vince püspök váci, Schwarz Eggenhofer Artúr kanonok esztergomi, Brezanóczy Pál egri, Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzóvá történő kinevezését Grósz József előterjesztése nyomán 1957. július

⁹⁰⁶ MNL OL XIX-A-21-d-004-9-1959 A római nagykövetség 1959. február 24-i jelentése a vezető kardinálisok Magyarországgal kapcsolatos álláspontjáról. 1-2.

⁹⁰⁷ MNL OL XIX-A-21-d-004-18-1958. A római követség 1958. december 3-i jelentése a pápaválasztásról.

⁹⁰⁸ Vö. Szabó F., 2012, 145-153.

⁹⁰⁹ Spellmann, Francis Joseph (1889 – 1967) bíboros. 1916-ban szentelték pappá a bostoni egyházmegye tagjaként, 1932-ben lett bostoni segédpüspök. 1939-től New York-i érsek, 1946-ban bíboros, a II. Vatikáni Zsinat elnökségének tagja.

⁹¹⁰ MNL OL XIX-A-21-d-004-19/a-1958. A római követség 1958. november 26-i jelentése a pápaválasztásról.

⁹¹¹ Stepinac, Alojzije Viktor (1898 – 1960) bíboros. 1931-ben a zágrábi egyházmegye tagjaként szentelték pappá, 1934-ben püspökké, 1937-től zágrábi érsek. Elítélte mindkét szocializmust, 1946-ben letartóztatták, elítélték, 1951-ben házi őrizetben tartották. 1952-ben bíborosi kinevezést kapott. Halálát a szobájában elhelyezett mérgek okozták. 1998-ban avatták boldoggá.

⁹¹² MNL OL XIX-A-21-d-004-21-1958. A római követség 1958. december 5-i jelentése a konklávéről., 1-2. és MNL OL XIX-A-21-d-004-5/1960. A belgrádi követség 1960. február 24-i jelentése Jugoszlávia és a Vatikán kapcsolatáról. 1.

25-én utólagosan jóváhagyott az Elnöki Tanács.⁹¹³ Esty Miklós egy későbbi feljegyzésében azt írja, hogy 1959 májusában, Rómában tartózkodott, és állítása szerint az ő közvetítésének köszönhető a kinevezések és azok jóváhagyása.⁹¹⁴ Az ÁEH a Szentszéknek ezt a lépését ugyanis ismét úgy értelmezte, hogy Róma tudomásul vette a végrehajtási rendelet hatályát, és hogy kész a kompromisszumra, mert az állam számára (is) megfelelő személyeket hozott helyzetbe.⁹¹⁵ Esty megjegyezte, hogy *„ebben az esetben a magyar kormány nem ragaszkodott mereven a törvényerejű rendelet betűihez, s a négy kinevezést utólag tudomásul vette, s az ezen minőségben való működésükhöz az államhatósági hozzájárulást megadta.”*⁹¹⁶

Érdekes módon a kinevezések lehetőségéről tudakozó májusi bíborosi levélre adott válaszában Grósz József nem hivatkozott a végrehajtási utasításra, csak az 1957-es szabályzásra, amely állami engedélyhez köti a püspökök hivatalba lépését. Jelezte ugyanakkor, hogy csaknem valamennyi egyházmegye segédpüspökre szorulna, illetve megemlítette: Hamvas és Brezanóczy személyét egyaránt alkalmasnak tartja az egri érseki székhely betöltésére, bár utalt rá, hogy ennek érvényesítése is nehézkesen megy.⁹¹⁷

Ugyanakkor ennek kapcsán a Szentszék és talán Grósz József is úgy gondol(hat)ta, hogy a kinevezések nyilvánosságra hozása előtti egyeztetés és Rómának az az előzékenysége, amelyet a júliusi kinevezéseknél mutatott, alkalmat ad a hierarchia helyreállításának kísérletére, illetve azzal számolhattak, hogy az apostoli kormányzóvá történő kinevezések a diktatúra számára is elfogadhatók.⁹¹⁸ Mindemellett pedig Rómában olyan hírek terjedhettek el a püspöki székek betöltésének pártállami szabályzásáról, amelyek aggodalomra ad(hat)tak okot.

IV. 2. 6. A problémák kiéleződése: az 1959-es törvényerejű rendelet betű szerinti alkalmazása

A pápaság új irányvonala ugyanakkor a feszültségek egyéb módon történő élezésében nem mérsékelte a magyar állam egyházpolitikáját, sőt valószínűleg az egyházon belüli egység

⁹¹³ MNL OL XIX–A–21–d–009-6/1959. Olt Károly 1959. július 4-i előterjesztése az apostoli kormányzók kinevezése ügyében.

⁹¹⁴ MNL OL XIX–A–21–d–0050-1/1962. Esty Miklós feljegyzése Tóth Jánossal folytatott levelezéséről. 1. Fejérdy is alátámasztja, hogy 1959. május 25 és június 13-a között Esty Rómában járt. Fejérdy, 2011. 36. lábjegyzet.

⁹¹⁵ MNL OL XIX–A–21–d–0028/1959. Olt Károly, 1959. június 29-i feljegyzése Grósz József előterjesztéseiről.

⁹¹⁶ MNL OL XIX–A–21–d–0050-1/1962. Esty Miklós feljegyzése Tóth Jánossal folytatott levelezéséről. 1.

⁹¹⁷ MNL OL XIX–A–21–a–K-13-7/1959/Eln. Grósz József 1959. május 8-i levele Miklós Imréhez az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében.

⁹¹⁸ ÁBTL 3. 2. 3. Mt–764/4. „Amadeo” 403–404.

bomlasztása érdekében is állt a diktatúrának, mert ennek kiéleződésétől remélhette egy esetleges fölé- és alárendelt kapcsolatrendszerű tárgyalási sorozat megindulását. Ennek érdekében újból hangsúlyos szerepet kapott a helyi egyház kritikájának mesterséges felerősítése a Vatikán politikai irányvonalának vonatkoztatásában. Ezt a sajtó, a politikai nyilatkozatok által kifejezetten azért akart kiprovokálni az állami hatóság, hogy érzékeltesse Grósz Józsefnek és a többi püspököknek a pápával való szembenállását,⁹¹⁹ az ún. haladó papok elvi harcát. Ehhez társult a belső ellentétek elmélyítése, a káptalanok összetételének megváltoztatása,⁹²⁰ a főpapi szövegekben az állami propaganda támogatása.⁹²¹ Vagyis a pártállam célja a Vatikántól való folyamatos leszakadás kiépítése volt.⁹²²

Ebben a folyamatban a püspöki kar vezetője előtt igen bizonytalan út állt, mert miközben a konkrét harcokat neki kellett megvívnia a hatóságokkal, ő maga nem ismerte, nem látta a Szentszék gondolkodásában megindult átalakulást, és azt sem tudhatta, hogy a következő pillanatban milyen irányt vesz a diktatórikus megszorítás. Amikor Grósz József kihallgatást kért Münnich Ferenc miniszterelnöktől, találóan jegyezte meg a Münnich elé kerülő jelentés: a püspökök azért jönnek, hogy dokumentálják a Vatikán előtt, protestálnak; illetve ígéretet kapjanak, hogy nem nevez ki az állam püspököt, nem lesz az, mint Kínában.⁹²³

Jelenleg a helyzet-kihasználás gondolattal illetve az előbb bemutatott problémákkal való szembesüléssel tudjuk magyarázni Belon Gellért pécsi valamint Winkler József szombathelyi segédpüspökké és kvázi koadjutorrá történő kinevezését, amelynek bullája egyfajta vészforgatókönyv-szerű szövegezéssel is felér:

„Ezek a választottak, mihelyt beleegyezésüket nyilvánították, azonnal elnyerhetik a püspökké szentelést, s hivatalukat azonnal elfoglalhatják, s nem lesz szükséges a pecsét alatt kiadandó apostoli levelet bevárni, és ha más módon cselekedni nehéz lesz, nem fog kívántatni, hogy együttszentelő püspökök közreműködjenek... Dicső Szentatyánk, hogy ezen egyházmegyék folytatólagos kormányzásáról gondoskodják, akként határozott, hogy ha a székek megüresednek – ami bárcsak minél későbbben történék –, vagy akadályozva lesznek – amitől Isten óvjon –, a segédpüspökök ezek kormányzását azonnal átvegyék, mint a Szentszék tetszésétől függő apostoli kormányzók, olyan felhatalmazással és hatalommal rendelkezve, aminők a megyés püspököket megilletik.”⁹²⁴

⁹¹⁹ MNL OL XIX-A-21-d-0044/1959. Emlékeztető az ÁEH 1959. október 9-i munkaértekezletéről. 10.

⁹²⁰ MNL OL XIX-A-21-d-0044-2/1959. Emlékeztető az ÁEH 1959. október 20-i munkaértekezletéről. 10.

⁹²¹ MNL OL XIX-A-21-d-0044/1959. Emlékeztető az ÁEH 1959. október 9-i munkaértekezletéről. 10.

⁹²² MNL OL XIX-A-21-d-0044-4/1959. Katona Román 1959. december 28-i feljegyzés Olt Károly részére. 19.

⁹²³ MNL OL XIX-A-21-d-0044-4/1959. Katona Román 1959. december 28-i feljegyzés Olt Károly részére. 20.

⁹²⁴ KFL Grósz József különgyűjtemény, 8829/59. Domenico Tardini 1959. október 7-i levele Grósz Józsefnek a püspöki kinevezésekről.

E kinevezések ügyében Belon Gellért neve egyszerűen sokkolta a Bács-Kiskun-megyei egyházügyi előadót, Szakács Gyulát, aki Belont Grósz egyfajta rossz szellemeként mutatta be jellemzésében, holott Bárd János szerint, mivel Belon Gellért 1958-ban került Bajára esperesnek, a Vatikán arra számított, hogy személyével kapcsolatban az államnak nem lesz kifogása.⁹²⁵

A kalocsai érsek a felszentelés előtti állami engedélykérés alkalmával⁹²⁶ hangsúlyozta, hogy az illető személyek egyelőre nem végeznek egyházkormányzati funkciót, ami arra enged következtetni, hogy a Vatikán azt az utat akarta ekkor járni, amelyet Fejérdy András később úgy határozott meg, mint egy olyan egyházkormányzati helyreállítást, amely először ideiglenes megoldásokra – szentségi funkció, apostoli kormányzóság – törekszik, majd pedig véglegesen is ordináriusi jogkörhöz juttatja az illetőket.⁹²⁷ Tomek Vincének a kinevezéseknek ezt a rendjét javasolta Esthy Miklós is, így a Szentszék ebben a helyzetben joggal gondolhatta, hogy olyan módon jár el, miként azt az egyházpolitika irányítói informális úton nekik javasolták.⁹²⁸

Fontos megjegyeznünk, hogy mindkét 1959-es kinevezési alkalmat megjelölte a fokozatosság, hiszen az apostoli kormányzók listájában csak egy korábban már felszentelt püspök szerepelt, a többiek nem emelkedtek erre a méltóságra, míg Belon és Winkler ugyan nem kapott egyházkormányzati jogkört, de felszentelésre alkalmasnak tartotta őket a Vatikán. Szakács Gyula előterjesztéséből azonban azt is tudjuk, hogy Grósz József 1957-ben Belon Gellértet egri érseknek is jelölte, és bár az állam is jóváhagyta bajai esperes-plébánossá történt kinevezését, esetleges püspökké szentelését már akkor ellenezte. Éppen ezért az állam itt betű szerint alkalmazta a kinevezési rendeletet 18/1959. IV. 6. sz. végrehajtási utasítását.⁹²⁹

„Van azonban a mi Köztársaságunkban az elnöki tanács által 1957-ben 22. szám alatt kiadott törvényerejű rendelet, amely szerint a püspökök kinevezéséhez és a püspöki hivatal gyakorlásához kívántatik a fenti elnöki tanácsnak előzetes hozzájárulása. Kísérletet tettem a már megtörtént kinevezés után a hozzájárulást megszerezni, de eredmény nélkül, amint az a

⁹²⁵ MNL OL XIX–A–21–d–0034–8/1962. Szakács Gyula 1962. szeptember 6-i feljegyzése Bárd Jánosról.

⁹²⁶ KFL Grósz József különgyűjtemény, 2593/59. Grósz József kalocsai érsek 1959. október 20-i levele Olt Károlynak a püspöki kinevezésekről.

⁹²⁷ Vö. Fejérdy, 2013, 298–300.

⁹²⁸ Vö. Tomek, 1957, IV. 18.

⁹²⁹ MNL OL XIX–A–21–d–009–3/1959/Eln. Olt Károly előterjesztése Belon Gellért és Winkler József püspöki kinevezésének megtagadásáról, 1959. november 5. és MNL OL XIX–A–21–d–009–6/1959. Olt Károly 1959. július 4-i előterjesztése az apostoli kormányzók kinevezése ügyében.

*másolatban és latin fordításban csatolt iratból kitűnik. Mivel tehát a kinevezettek a püspöki hivatalt nem gyakorolhatják, ezért püspöki szentelést sem nyertek.*⁹³⁰

Esty Miklós ezt az esetet a következőképpen kommentálta: Grósz „*...nem viselkedett őszintén, s olyan előterjesztéseket juttatott Rómába a legális úton kívül, melyek ahhoz vezettek, hogy a magyar kormány Belon és Winkler segédpüspöki és jövőbeni apostoli adminisztrátori kinevezéséhez a hozzájárulást már nem adta meg.*”⁹³¹

Fejérdy András kutatásainak eredményei azt valószínűsítik, hogy ez az aggodalom a Szentszéket konkrét lépésekre készítette.⁹³² A kutató figyelt fel arra először, hogy a Regnum-perben elítélt Rózsavölgyi László nyomozati anyagában a nemzeti egyház létrehozásának állambiztonsági terve a Vatikán részéről egy titkos hierarchia kiépítését, legalábbis annak kezdeti lépéseit indukálta. Rózsavölgyi saját kezűleg írt vallomásában arról olvashatunk, hogy őt XXIII. János pápa 1960. szeptember 15-én kelt bullája alapján szentelték püspökké 1960. november 5-én. „*Feladatomban az lett volna, hogy akkor, amikor a nemzeti egyházat létrehoznák, szerepeljek a katolikus egyházban. Addig azonban irregularitás terhe mellett semmiféle püspöki működést kifejtésem nem szabad, még arról sem beszélhetek, hogy felszenteltek. Amikor szereplésem aktuálissá válik – akkor valaki – vatikáni futár jelentkezik a felszentelő püspöknél, úgy, ha már ő sem működhet, akkor megbíz engem.*”⁹³³ Rózsavölgyi vallomásában megemlíti egy budapesti találkozót, amelyen többek között – a Béccsel korábban kapcsolatot tartó – Póka György is jelen volt, illetve egy vatikáni futár, aki „*arról beszélt, hogy mi a Vatikán álláspontja arra az esetre, ha nemzeti egyházat alakítanának itthon. Milyen legyen a papság viszonya az egyházi hatósággal. Az 1944-ben*⁹³⁴ *hozott és 1950-ben megerősített felhatalmazás azonnal érvénybe lép. Hogyan lehet a lelkipásztorkodást megoldani. Megbeszélés tárgya volt, hogy kik azok, akik a nemzeti egyházon ma már dolgoznak, és kik azok, akik ebben részt fognak venni, mit lehet e téren várni a jelenlegi püspöki kartól. A fent említett felhatalmazás azt tartalmazza, hogy fogságban, internálás alatt és a római egyház akadályoztatása esetén minden papnak az egész területre felhatalmazása, jurisdictiója van. Tehát mindenütt gyóntathat, eskethet, különleges esetekben is feloldozhat, egészen rövid formulával keresztelhet. Budapest, 1961. jan. 26. Rózsavölgyi.*”

⁹³⁰ KFL Grósz József különgyűjtemény, 8829/59. Domenico Tardini 1959. október 7-i levele Grósz Józsefnek a püspöki kinevezésekről.

⁹³¹ MNL OL XIX–A–21–d–0050-1/1962. Esty Miklós feljegyzése Tóth Jánossal folytatott levelezéséről. 1.

⁹³² Vö. Fejérdy, 2010. A titkos püspökszentelés(ek) és az egyházzszakadás kérdése összefüggésének tárgyalásakor a következőkben az ő kutatási eredményeire támaszkodom.

⁹³³ Rózsavölgyi saját kezű vallomása. Budapest, 1961. január 26. Werner Alajos és társai. ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/2 304. Idézi: Fejérdy, 2010.

⁹³⁴ A Szentszék a primásnak a háborús helyzet miatt több olyan jogkört delegált, amit békés viszonyok között csak Róma gyakorolhatott.

A regnumos pap fogdaügynöke azt is tudni vélte, hogy XXIII. János rendelkezése értelmében Endrey Mihály lett a titkos prímás,⁹³⁵ Rózsavölgyi mellett Póka György a másik kinevezett püspök, és további személyeket jelöltek ki az egyházmegyék élére.⁹³⁶ És bár Rózsavölgyi László peranyagából végül kimaradt a titkos püspökszentelés miatti vád, Belon Gellértnek egy 1984-ből fennmaradt életrajz-interjújából viszont tudjuk, hogy egy fiatal pap bajai plébánossága idején felkereste a titkos püspökké szentelés lehetőségével, ám ő azt elutasította, aminek híre később eljutott az ÁEH-ba, s ezt érdemei közé sorolták.⁹³⁷

A kérdés elemzése kapcsán egyetértünk Fejérdy Andrással abban, hogy Rózsavölgyi esetében a titkos püspökké szentelés miatti vád ejtését az egyházpolitika átalakulása befolyásol(hat)ta. Ez a változás 1959-cel, az ÁEH újbóli önállósodásával kezdődött meg, amikor bizonyos pontokon elvált egymástól a belügyi szervek és a hivatal egyházpolitikája. A pártvezetésben és ezen keresztül az ÁEH-ban ugyanis érvényre jutott az a szemlélet, amely a forradalom után mindennél világosabban mutatta, hogy az egyházakkal is hosszú távon kell számolni.⁹³⁸ Felismerték, hogy egy szakadás az állam számára még ellenőrizhetlenebbé, átláthatatlanabbá tenné a katolikus egyház életét, ezért előtérbe helyezték a kifárasztására és a megnyerés politikáját. A Politikai Bizottság 1960. március 1-jei ülésén Kádár János a következőket mondta: *„Az anyag említi a Vatikánhoz való hűséget. Ez is komplikált kérdés, és ajánlom, vizsgáljuk meg, mit akarunk. A Vatikánhoz való hűséget nem tenném most vita tárgyává, illetve kettébontanám ezt. Katolikus püspök, ha nem hű a Vatikánhoz, nem is katolikus püspök többé. Azt mondanám, hogy hitelvi kérdésekben tudomásul vesszük, hogy a maga pápája Rómában van, de ha ezt elismerjük, annál inkább meg tudjuk követelni, hogy világi kérdésekben ne fogadhassa el a Vatikán véleményét... Lehet, hogy később azt mondjuk, szakadjanak el a Vatikántól, de most nem ilyen idő van. Hitelvi kérdésekben felettesük a*

⁹³⁵ Endrey Mihály 1958. szeptember 3-án engedélyt kért az ÁEH-tól, hogy benyújthassa lemondását (Vö. MNL OL XIX-A-21-a-E-15-12/1958/Eln.), amit Miklós Imre elnök-helyettes szeptember 4-i válaszlevelében támogatott (Vö. MNL OL XIX-A-21-a-E-15-12/1958/Eln.). 1958. szeptember 8-án Endrey a Szentatjának is levelet írt ebben az ügyben (Vö. MNL OL XIX-A-21-a-E-15-12/1958/Eln.), ám erre nem érkezett válasz és ezért tovább gyakorolta hivatalát. Néhány hónappal később, 1958. december 5-én Turai István meglátogatta Schwarz-Eggenhofer Artúrt, aki Endrey visszavonulása után a főegyházmegye kormányzását az állam tudomása szerint ellátta. Turai megjegyzi, hogy Schwarz azt mondta neki, tegnap nem tudta őt meglátogatni, mert Endreynél volt. *„Ezek után, mintegy megjegyzésésként megkérdeztem tőle, – Tessék mondani, helynök úr, hogy is áll itt a helyzet tulajdonképpen? Ki kormányoz itt, Endrey püspök úr vagy Ön? Schwarz azt válaszolta erre, ne értsem félre a dolgot.”* Telepő Sándor ÁEH munkatárs ezek után elment Endreyhez és arra kérte, mondjon le az AC elnökségről valamint az Opus Pacis tagságról. *„Csak abban az esetben hajlandó az említett két funkcióról lemondani, ha Rómából megérkezik a felmentéséhez való hozzájárulás.”* – Turai István 1958. december 5-i feljegyzése, MNL OL XIX-A-21-a-E-27-29/1958/Eln.

⁹³⁶ 224-es fogdaügynök jelentése. Budapest, 1960. december 9. Werner Alajos és társai. ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/3 177-181. Idézi: Fejérdy, 2010.

⁹³⁷ A hanganyag másolata a szerző gyűjteményében található meg.

⁹³⁸ Miklós Imre szóban adott közlése a cikk szerzőjének.

római pápa, politikai ügyekben azonban nem. [...] Nem volna helyes azt ajánlani, hogy szakadjanak ki a Vatikánból, és magyar egyházat alakítsanak. Ez nem időszerű most.”⁹³⁹

Az új irányzat szerint elegendő volt tudni és azt befolyásolni, amivel próbálkozik a Vatikán, de a konkrét lépéseket nem akarták megtorolni, mert kifizetődőbbnek mutatkozott erősíteni XXIII. János pápának a szocialista világgal kapcsolatot kereső irányvonalát. Ugyanígy a Vatikán is bebiztosította magát arra az esetre, ha nem sikerülne ez a konszolidációs politikája, aminek bizonyítéka titkos hierarchia kiépítésére való próbálkozás. De a belügyminisztériumi tervek is készen álltak arra, hogy bármelyik pillanatban aktualizálják korábbi törekvésüket,⁹⁴⁰ aminek bizonyítékát egy 1962-es jelentésben is megtaláljuk: *„A magyar rk. egyház Vatikántól való politikai adminisztratív elszakítása érdekében megkezdjük a papság 20%-át kitevő egri egyházmegye politikai átszervezését, a papi békemozgalom kiszélesítését azzal a céllal, hogy megteremtjük a Vatikánnal való szembenállás politikai feltételeit. 25 ügynökkel rendelkezünk, 50 reakciós pap kizárására tettünk javaslatot... a többi egyházmegyében is a magasabb funkciókban lévő haladóbb személyek kiválasztását és beszerzését a Vatikán-ellenes erők fejlesztése céljából.*”⁹⁴¹

Mindezek alapján azt mondhatjuk tehát, hogy az egymással való hosszú távú számolás kényszerének belátása vezette el a Szentszéket és a magyar pártállamot előző politikai stílusának megváltoztatására, a későbbi tárgyalások megindítására.

IV. 2. 7. Az 1956 utáni magyar egyházpolitika a szocialista országok viszonylatában

Végezetül érdemes a magyar egyházpolitika útiránykeresését a korabeli – e szempontból különösképpen is együttműködő – szocialista országok koordinátái között elhelyeznünk. Ez azért is lényeges kérdés számunkra, mert 1958-tól Csehszlovákia, Lengyelország valamint Magyarország rendszeres, Kínával pedig alkalmi tájokozódási és tájékoztatási fórumokon cserélte ki tapasztalatait, vagyis figyelmet szenteltek a többi állam tapasztalatának. Az egyeztetések fennmaradt feljegyzései alapján azt mondhatjuk, hogy ezen országoknak egyházpolitikai célkitűzése egységes volt abban, hogy a helyi egyházak és Róma politikai

⁹³⁹ Kádár János kijelentése a Politikai Bizottság 1960. március 1-jei ülésén. MNL OL M–KS 288. f. 5. cs. 172. ő. e. 32.

⁹⁴⁰ A kérdés – Miklós Imre elmondása szerint – bizonyos pártideológusok, így *Lukács György* gondolatvilágában a Bulányi-ügy szítása közepette is jelen volt. A Bokor-mozgalmat ugyanis jó lehetőségnek látták az egyház egységének megbontására.

⁹⁴¹ Vö. ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/1 369-372., valamint Kiszely, 2001, 106.

kapcsolatát meg kell szüntetni, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a helyi egyházaknak politikai támogatást kell adniuk a szocialista rezsimnek számára.

Ennek elérése érdekében Kína választotta a legradikálisabb megoldást: az önálló nemzeti egyház megteremtését. *„Az egyházak nemzetközi kapcsolatait illetően, az a véleményük az elvtársaknak, hogy a Vatikán és Kína viszonya a kibékíthetetlen ellentétek kategóriájába tartozik. Ezért helyezték előtérbe a katolikus egyházban az önkormányzatot, amely a közvetlenül a Vatikánnal való politikai és gazdasági kapcsolat megszüntetését jelenti, közvetve a vallási kapcsolat megszüntetésének céltudatos előkészítése is. Eddig 20 katolikus püspököt választottak meg a Vatikán megkerdezése nélkül.*⁹⁴²

1960-ra a pekingi követség jelentése szerint Kínában sikerült elérni, hogy a papság püspököket válasszon, s hogy ezeket a főpapokat még az érvényesen szentelt ordináriusok részesítsék a szentelésben. Ezzel a Vatikántól való függés megszüntetését akarták kiépíteni. Emellett a papság, a püspökök átnevelése és a termelőmunkába való bevonása volt a másik terület, ahol ezt a célt elő tudták mozdítani.⁹⁴³

A nemzeti egyház kérdése kapcsán ugyanebben az évben a varsói nagykövetség is adott az ÁEH számára információkat. Egy kisebb faluban, Lengyelországban is felmerült ennek lehetősége, amit a lengyel pártvezetés igyekezett a maga számára kihasználni és támogatni,⁹⁴⁴ illetve Gdanskban egy pap ugyancsak követelte egy önálló egyház felállítását.⁹⁴⁵ Csehszlovákiában ezt ekkor már nem ilyen direkt irányban próbálták elérni, hanem a működési engedély megadásának korlátozásával, aminek kiadása az állammal való lojalitás függvénye volt.⁹⁴⁶ Ez a három ország egyébként azért is fogott össze ebben az évben, mert kiderítették, hogy a Szentszék a varsói prímás közvetítésével Csehszlovákián keresztül juttatja el Magyarországra rendelkezéseit, amelyek immár nem az exkommunikáció középpontba helyezésére, hanem a helyi egyházak és a Róma közötti egység megteremtésére irányultak.

1959-ben tovább folytatódtak ezek az információcserék a lengyel – magyar – csehszlovák felek képviselői között. A lengyel fél szerint XXIII. János pápa gesztusokkal közeledik országukhoz: nem nevez ki német püspököt lengyel területre, az emigráció különféle próbálkozásai mellett nem áll ki. Saját politikájukat úgy jellemezte, hogy azzal számolnak, az egyházzal hosszútávon kell együtt élniük, ezért a püspökök lojalitását akarják megnyerni, a

⁹⁴² MNL OL XIX-A-21-d-004-3/1958. 58. A pekingi nagykövetség 1958. június 9-i jelentése 3.

⁹⁴³ MNL OL XIX-A-21-d-004-3/1960. A pekingi nagykövetség 1960. február 6-i jelentése. 3.

⁹⁴⁴ MNL OL XIX-A-21-d-004-5/1958. A varsói magyar nagykövetség 1958. április 11-i jelentés az egyház és állam viszonyáról. 1-2.

⁹⁴⁵ MNL OL XIX-A-21-d-004-5/1960. A belgrádi követség 1960. február 24-i jelentése Jugoszlávia és a Vatikán kapcsolatáról. 2.

⁹⁴⁶ MNL OL XIX-A-21-d-004-22/1958. A prágai nagykövetség 1958. december 20-i jelentése. 3.

papokat pedig arra rábírní, hogy különféle megnyilatkozásaikban támogassák a rendszert. A lengyel hatóságok célja a törvényi szigorítások növelése volt, mert ez – véleményük szerint – tárgyalóasztalhoz kényszeríti az egyház előljáróit. A lengyel egyház vezetői szerintük leginkább a laicizálástól félnek, mert az közömbössé teszi az embereket.

A csehszlovák fél a pápa által eszközölt, de általuk el nem ismert püspökkinevezéseket említette meg, és annak a vatikáni szándéknak az érzékelését hangsúlyozta, hogy immár nem nyílt szembenállásra, hanem egyfajta közeledésre törekednek Rómában.⁹⁴⁷

De miről számoltak be a magyar egyházpolitika képviselői? Ők az egyezményeket hangsúlyozták, amely alapján az egyházpolitika működik, s hogy azon dolgoznak, az egyház maga kezelje, szigetelje el a kebelén belül működő reakciót, amit a bomlasztással tudnak elérni. Itt említik például Endrey Mihály kiszorítását az egyházi közéletből, vagy azt az eredményt, hogy Hamvas Endre és Grósz József a rendszer számára szimpatikus megnyilatkozásaikon keresztül a Szentszékkal is szembe kerültek. Az ún. haladó papokat és a püspököket egy szervezetbe gyűjtik, s ha ezt szorítással teszik, akkor eredményes is ez a reprezentáció. A magyar delegáció képviselői a „szovjet út” követőiként mutatták be magukat. Ennek eszménye, hogy éket kell verni a Vatikán és a püspökök közé, valamint be kell bizonyítani, hogy a szocializmus és az egyház együttélése követhető modell. Azért, hogy ezt elérjék 1956 óta tudatosan növelték a Róma és a püspökök közötti távolságot, ugyanakkor pedig megerősítették a szocialista országok papjaival való kapcsolatot. Haladó erőket juttattak az egyházi vezetésbe, a kinevezéseket engedélyhez kötötték és segítették a dekrétummal sújtott papokat. Meglátásuk szerint Hamvas Endrben Grósz Józsefben már nem bíznak Rómában, emiatt pedig a Szentszék is bizonytalan a lépésekben. A magyar pártvezetés célja, hogy csak hitéleti kérdésekben legyen kapcsolatban a helyi és az egyetemes egyház vezetése.⁹⁴⁸

Ha összehasonlítjuk a négy kommunista ország helyzetét, azt látjuk, hogy a magyar egyházpolitika irányítói 1957-től kezdődően egészen a rendszer bukásáig, a kínai – csehszlovák – lengyel tengely mentén tájékozódtak, ennek tükrében próbálták kiválasztani saját elgondolásukat.

Megállapíthatjuk, hogy a négy fél célja közös volt, és ez abban állt, hogy a keresztény hit szerepét az ateizmus vallásos megnyilvánulásai vegyék át. Az ötvenes évek első felének tapasztalata is azonosságot mutatott ezeknél az országoknál, mégpedig annak belátását, hogy

⁹⁴⁷ MNL OL XIX–A–21–d–0031-1/1959. Összefoglaló tájékoztató a lengyel, csehszlovák és magyar Párt és Egyházügyi Hivatalai küldötteinek értekezletéről, Varsó, 1959. szeptember 21-23. 5, 8.

⁹⁴⁸ MNL OL XIX–A–21–d–0031-1/1959. Összefoglaló tájékoztató a lengyel, csehszlovák és magyar Párt és Egyházügyi Hivatalai küldötteinek értekezletéről, Varsó, 1959. szeptember 21-23. 5, 8.

ez a cél rövid idő alatt nem érhető el, és ezért a katolikus egyház vonatkozásában ki is alakították ennek a folyamatnak néhány támpontját. Ebben az első lépés egy Rómától politikailag független helyi egyház megteremtése volt, amely adott esetben magával hozhat valamiféle szakadást. Ezzel párhuzamosan elkezdték kialakítani az egyházszervezetnek az államigazgatása keretei közé való integrálását, majd annak előmozdítását, hogy a vallás is a szocialista ember kialakításának legyen eszköze, ami magával hozhatja a társadalom széleskörű materialista felfogását.

Ugyanakkor a négy ország egyfajta tájékozódási pontot jelentett egymás számára. Ezek között Kína volt a legradikálisabb, ahol az egyházszakadás nyílt vállalásával indított az állam. Ez a modell Magyarországon elsősorban a Belügyminisztérium koncepciójához állt legközelebb.

Csehszlovákiában, pontosabban a kommunista egyházpolitika hangsúlyait jobban befolyásoló cseh vidékeken a vallás szerepe sokkal kisebb jelentőségű volt, mint Magyarországon, de ebben az országban meghatározó volt a nemzetiségek és a vallási hovatartozás összekapcsolódása. Miközben pedig egyre erőteljesebb lett az elnyomás, elkezdett kibontakozni a földalatti egyház (pl. a görög katolikus egyház felszámolása, a titkos püspökszentelések sorozatának megjelenése stb...). Ez ugyancsak nem illett a magyar helyzetre, hiszen Magyarországon nem volt olyan karakterisztikus a vallási-nemzetiségi megosztás és nem bontakozott ki a földalatti egyház. Éppen ezért a cseh példa a békepapság szerepének és az egyházkormányzat lefedésének módszereit tekintve lehetett példa a magyar fél számára.

A lengyelországi állam – egyház viszony arányait tekintve azonban a magyarországi helyzetre vonatkozóan túl tág volt, hiszen ott a katolikusok száma, a nemzeti identitás, a második világháború eseményei és a lengyel prímás politikája egészen más helyzetet teremtett a két fél kapcsolatában. A lengyel példa viszont a magyar egyház vezetői számára jelentett modellt, amelyet az is mutat, hogy Hamvas Endre 1956-ban, a forradalom után szerette volna ebbe az irányba kimozdítani a megfeneklett egyházpolitikát. Ennek a forradalom utáni időszakban talán esélye is lett volna, ám a kádári megtorlás ennél jóval radikálisabb irányba vitte a társadalom-, azon belül is az egyházpolitikát.

Ebben a helyzetben a magyar kommunista egyházpolitika kidolgozta hosszú távú tervét, amelynek középpontjában a „személyzeti politika” állt, ebből a szempontból átvéve a kínai és a cseh mintát. Az ÁEH először a Központi Szeminárium tanszékeinek ellenőrzését vonta befolyása alá, feltételezve, hogy a Szentszék is itt keresi majd jelöltjeit. Ezek a tanszékvezetők aztán püspöki székekbe kerülve már nem csak növendékeiknek adták át

többszörösen megszárt gondolataikat, hanem az egyházkormányzatban is érvényesíteni tudták azokat.

Ugyanakkor valamilyen szinten bennük a Vatikán is megbízott, mert alkalmasnak és képzettségük folytán – az esetleges erkölcsi és politikai problémák ellenére – kellőképpen intelligensnek látta őket arra, hogy elkerüljék az egyházzsakadás veszélyét, amely a kezdetekben még fenyegetőleg hatott a keleti politikára. Emellett pedig többségük külföldi vagy germanikus (pl. Cserháti József, Bánk József, Timkó Imre, Lékai László) képzettsége folytán megalapozott lehetett az a remény, hogy kellő határozottsággal érvényesítik az egyház intézményi oldalának fennmaradását, ami – miként láttuk – létkérdése volt a korabeli egyháznak. És ez stratégia nem más, mint XII. Piusz politikája a hitleri birodalom viszonylatában.

Ez a folyamat és XIII. János Pacem in terris enciklikája azonban hatása volt a békepapi mozgalomra is, mert a papi csoport képviselői retorikát váltottak. Korábban az evangéliumi tekintélyre hivatkozva támadták a pápát, amit szép lassan felcserélt a pápai tekintélyre való hivatkozás. Vagyis a diktatúra működtetői felismerték, terveiket Magyarországon nem tudják megvalósítani római tekintély nélkül, ezért felhagytak annak direkt támadásával. Persze ezzel azt a látszatot keltették, hogy a Szentatya is az ő oldalukon áll. Ennek kiváló példája Brezanóczy Pál esete, aki a zsinatra való kiutazása előtt tartótisztjától feladatként kapta meg, hogy fényképeztesse le magát a pápa társaságában, mert egy ilyen fotó kiváló segítség hazai népszerűségének növelésére.

IV. 3. KITEKINTÉS

Ezt a folyamatot vitte tovább VI. Pál pápa szemléletváltása az egyház és a világ kapcsolatának kérdésében.

A diplomata-teológus pápa gondolkodását annak a szakadéknak az áthidalása határozta meg, amely az egyház és a világ között kialakult a szekularizáció következtében. A II. vatikáni zsinat második ülészakájának kezdetén mondott beszéde is e gondolkör köré épült. Róma püspökeként ennek keretében szólt a kommunista országok vezetőihez: *„Amikor fájlaljuk ezeket a bajokat, kemény szavak helyett inkább őszinte, emberséges buzditással kívánunk azokhoz fordulni, akiknek hibája ez a szomorú állapot: hagyjanak fel végre az ok nélküli ellenségeskedéssel a katolikus vallás iránt.”*⁹⁴⁹ Ecclesiam suam kezdetű enciklikájában pedig kijelentette: *„Mielőtt a világot hithez vezetnénk, hogy megtérítsük, közeledni kell hozzá, és beszélni kell vele.”*⁹⁵⁰ A pápa ebben a keretben szólt a Kelet-európai országokról, ahol az Egyház már csak hallgatni és szenvedni tud.⁹⁵¹ Eközben viszont a „római hangulat” is megváltozott, amiről Zágón József Mindszenty Józsefnek írt levelében így ír: *„A zsinat óta az egyháziak elvetették a kardot, a harc helyett a meggyőzés, a párbeszéd lett divattá.”*⁹⁵²

De ugyanezt mondhatjuk Mindszenty József bíborosról is, akinek gondolkodását ugyanúgy meghatározta az egyház és világ kapcsolata, csak ekkor annak a világnak az összetevői, amelyből a „szabad” Mindszenty érkezett, és amelyben egykor még politizált felmorzsolódtak vagy lényegesen átalakultak. Montini pápa számára az intézményes egyház stabilitásának megőrzése ugyanúgy kulcskérdés volt, mint elődjeinek vagy Mindszenty Józsefnek, de neki ezzel a kérdéssel, egy sokkal súlyosabb helyzetben kellett szembenéznie. Az „intézményesítés” azonban mindig a karizmák élének csorbulásával, olykor háttérbe szorulásával jár. Ezt pedig a VI. Pál pápa idején folytatott ostpolitik elviselhetőbbnek tartotta, mint a szentségi rend objektív oldalának csorbulását, hisz a szentségi élet a karizmának is éltető forrása.

⁹⁴⁹ Megnyitó beszéd a II. vatikáni zsinat második ülészakáján, 1963. szeptember 29. In: Benkő Antal, Három pápa, Prugg Verlag, Eisenstadt, 1979. 21. Érdekes egybeesés, hogy a Magyar Katolikus Egyház az első és második vatikáni zsinat idején egyaránt politikai nyomás alatt állt.

⁹⁵⁰ Ecclesiam suam, 107. pont. Az enciklikát teljes terjedelmébe közli: Az Egyház küldött – VI. Pál pápa apostoli műve, szerk. Kránitz Mihály, SZIT, 2009, 135-184.

⁹⁵¹ Nemeshegyi, 2009. 72.

⁹⁵² A levelet teljes terjedelmében közli: Somorjai Ádám, Régi és új a Mindszenty-kutatásban, Zágón József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez, in: Vigília, 75. évf., 548-551.

A kommunista rezsim jól érzékeltte ezt a „római nézetet”, a teológus pápa törekvéseit. Látták ugyanis, hogy a Szentszék mindent alárendel a püspökkinevezések kérdésének, azaz ahogy Agostino Casaroli megállapította,⁹⁵³ a keleti politika egyetlen és legfontosabb célja a látható egyházszerkezet biztosítása volt.⁹⁵⁴ A Szentszék ezért is kezelte egymástól elválasztva Mindszenty bíboros és a magyar egyház problémáit. Tárgyalásainak célja ugyanis elsősorban nem a Mindszenty-kérdés megoldása, hanem a magyarországi egyház helyzetének stabilizálása és pasztorális lehetőségek kiszélesítése volt.⁹⁵⁵ Ennek érdekében pedig a félfogyó Mindszenty személyét is beáldozza.

Úgy, ahogy Lengyelországban a varsói prímás ezt már kipróbálta: a Szentszékkel való kapcsolattartás által erősítették az egyházat,⁹⁵⁶ saját maguk semlegesítették az állammal szembeforduló belső erőket és minimum semlegességet képviseltek a politikában azért, hogy hosszútávon megőrizhessék és szélesíthessék az egyház szabadságát.⁹⁵⁷

Ez figyelhető meg az 1964-es megállapodás eredményein is, hiszen annak egyetlen jelentős fejleménye a megüresedett hierarchia pótlásának lehetősége volt. Ami valóban csak lehetőséget jelentett, s ennek jó példája, hogy 1973-ban a magyar-vatikáni kapcsolatok másik fordulópontjánál, a Mindszenty-kérdés rendezése közben, Miklós Imre azzal zsarolta a vatikáni diplomáciát, amennyiben a bíboros nem mond le az Esztergomi Főegyházmegeye vezetéséről, nem tárgyalnak tovább a püspöki kinevezésekről.⁹⁵⁸

De mindezeknek az alapvetően teológiai törekvéseknek igenis volt politikai összetevői és következménye. VI. Pál pápa ugyanis határozottan felismerte azt a veszélyt, hogy az egyház intézményes jelenléte egyre jobban háttérbe szorul kora társadalmában. Ez akadályt jelentett az egyház evangéliumi küldetésének gyakorlásában, hiszen így a világpolitika színpadán sem tudott küzdeni azokért az alapvető jogokért – mint a vallásszabadság, család, az élethez való jog kérdése –, amelyek megóvása egyre inkább prófétai feladatává vált. Ehhez azonban kapcsolatot kellett találni a korabeli nagyhatalmak mindkét térfelén, amit a szentszéki

⁹⁵³ Casaroli, 2001, 130 – 131.

⁹⁵⁴ A Bulányi György személyéhez kapcsolódó Bokor-mozgalom egyházkritikája éppen ez volt: vajon kellenek-e nekünk püspökök, ha ez az állammal kötött kompromisszum eredménye. Kérdésünk, vajon ez a kérdés nem annak az egyházképnek a következménye, amely az egyház látható valóságát háttérbe szorítva vissza akar menni egy intézmény előtti egyházmodellhez, aminek szimbolikus fordulópontját a konstantini békében határozza meg?

⁹⁵⁵ MNL OL XIX–A–21–d–004–12/1960. A varsói nagykövetség 1960. június 15-i jelentése állam és egyház viszonyáról. 1.

⁹⁵⁶ MNL OL XIX–A–21–d–004–12/1960. A varsói nagykövetség 1960. június 15-i jelentése állam és egyház viszonyáról. 1. és MNL OL XIX–A–21–d–004–16/1960. A varsói nagykövetség 1960. augusztus 29-i jelentése állam és egyház viszonyáról.

⁹⁵⁷ MNL OL XIX–A–21–d–004–16/1960. A varsói nagykövetség 1960. augusztus 29-i jelentése állam és egyház viszonyáról. 5.

⁹⁵⁸ Állami Egyházügyi Hivatal, Krónika 1., Feljegyzés a magyar és a szentszéki delegáció 1973. május 14-16 közötti budapesti tárgyalásáról, 17. (Kézirat Miklós Imre hagyatékából, a szerző tulajdonában).

diplomácia azzal próbált elérni, hogy a közös alapkérdésekre koncentrált. Ahhoz azonban, hogy mindezt képviselni tudja az adott történelmi szituációban, egy bizonyos mértékben el kellett távolodnia a nyugati hatalmaktól, a kommunista blokk felé pedig utat kellett találnia. Ennek a hangsúlyeltolódásnak lett az eredménye, hogy a Szentszék megerősítette helyzetét a nemzetközi közösségben, illetve, hogy a Helsinki Záróokmányban el tudta helyeztetni a szabadságjogok embertől elidegeníthetetlen jogát, a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítását. És ne feledjük, ez teremtette meg azt a politikai közeget, amelyre II. János Pál felépíthette társadalomtanát!⁹⁵⁹

A doktori disszertáció végéhez érkezve szeretnénk az olvasó elé idézni módszertani felvetésünket, amely szerint az egyházi vezetők számára az egyház elsősorban teológiai valóság és nem egy profán társaság. Ebből következőleg arra kerestük a választ, vajon az egyháztan – egyházkép kulcs lehet-e a történelmi valóság hiteles megértéséhez? Véleményünk szerint igen, maguk a pártállam emberei is ezeknek kijátszásával törtek Isten népére. Magyarországon a protestáns közösségeknél ez gyorsabban ment végbe. A püspökcserék és az egyházkerületek központosításával a pártállam nagyjából meg tudta valósítani, hogy szabályozása alá vonja a hívő közösségeket, ezért a református és evangélikus egyházban már nem kellett alkalmazni a véres egyházüldözést, a látványos, nagy pereket. A katolikusok esetében a pártállami nyomás intézményes elfogadását megakadályozta az egyház hierarchikus felépítése, amelynek megőrzése a keleti politika, meghódítása pedig a kommunista törekvések célja volt. A látható hierarchia fenntartása ugyanis a Szentszék számára az a létminimumot jelentette, aminek épsége fölött Róma örködni akart és tudott.⁹⁶⁰ A pártállam viszont e kérdéskörön keresztül szeretette volna különféle zsarolásokkal elérni, hogy az intézményes egyház jobban beilleszkedjen abba a szerepkörbe, amit neki szánt. A Szentszék ebben a helyzetben úgy látta, a hierarchiának ez a kompromisszumos léte a vasfüggöny országokban célravezetőbb a teljes megsemmisülésénél vagy a kontroll nélküli állami investitúránál. Ehhez társult az a „kommunikációs stílus”, amely VI. Pál személyéhez kapcsolható: a kommunizmust végső soron csak belülről lehet megdönteni, ennek érdekében pedig – ha áldozatok árán is, de – el kell jutni hozzá. Ezt tette meg a belülről, keletről jött ember II. János Pál pápa. És akkor ismét feltesszük a kérdést, őt vajon csak a politikai események motiválták?

⁹⁵⁹ Fejérdy, 2010. 130.

⁹⁶⁰ Ennek előnyeiről, hátrányairól és Közép-európai tanúságairól ld. Tomka M, 1995.

V. ÖSSZEFOGLALÁS

V. 1. ÖSSZEFOGLALÓ

Doktori disszertációnk alap-kérdésfelvetése az volt, hogy a teológia adhat-e értelmezési kulcsot a történeti események elemzése során. Válaszadásunkban arra a következtetésre jutottunk, hogy mivel a kegyelmi rendnek van történeti vonatkozása; az istenhit nélkül megmagyarázhatatlan az istentagadás; a felvilágosodás a protestantizmus elmeit magánviselő gondolkodás, a marxizmus pedig egy szekularizált ószövetségi messiásvárás, a történeti vizsgálódás sem zárhatja ki, sőt feltételezi a kérdések és válaszok teológiai olvasatát.

Megállapítottuk, hogy azzal a szemlélettel, amellyel ezek az ideológiák e világ keretei között értelmezték csupán az embert és a történelem fonalát, szükségszerű ütközésbe kerültek a keresztény egyházakkal. Ebben a szembekerülésben az ortodoxok és a protestáns közösségek – mivel nem volt egy nemzetek feletti hierarchiájuk –, hosszabb-rövidebb ellenállások után betagozódtak az adott államok társadalmi rendjébe, és ezzel elindultak önmaguk és hitletémenyük intézményes szekularizációjának útján. A római pápák ugyanezen körülmények között az egyház szervezetének minél alacsonyabb szintig történő megerősítésére törekedtek, amelyet az intézményes, modern államok mintájára alakítottak és szabályoztak, hogy megőrizzék a hívő közösség egységét és szakrális mivoltát. Így azonban a nemzetállamokban és diktatúrákban úgy jelent meg a katolikus egyház, mint egy állam az államban. Ezért Rómának folytonos harcot kellett vívnia e státusz fenntartására.

Az 1956-os forradalmat megelőző folyamatok és a forradalom leverése utáni hónapok azt a reményt hordozták a magyar egyház vezetői számára, hogy a Rákosi-éra után kialakul egyfajta jogbiztonság. Ám a Kádár-rezsim a forradalom tanúságaként belátta, hogy az egyház sohasem lesz ministránsa, de be kell rendezkedni a vele való hosszú távú „együttlakásra”. Így a kádári egyházpolitika célja az egyház intézményi oldalának, a hierarchiának a diktatúra képére és hasonlatosságára való formálása lett, amihez elképzelhetőnek tartotta akár az állami investitúrát. A magyar katolikus egyház felismerte ezt és ezért olyan információkat juttatott Róma felé, amelyek azt sugallták, a Szentszék is találja meg a szocializmussal való együttélés átvészelésének módozatát. Ezek a folyamatok a lengyel prímás és a bécsi nunciatúra közvetítésével hatással voltak az Államtitkárságra, amely XXIII. János pápával együtt elkezdte alkalmazni azt a diplomáciát, amely már XII. Piusznak Hitler birodalmához való viszonyát is meghatározta. Ennek eredményeként a helyi egyházak szakítottak az ellenállási

mozgalmakkal, vezetőiket meg kellett feleltetniük a rendszer bizonyos elvárásainak, de cserébe megőrizhették a Rómával való egységet és a hit dogmatikai tisztaságát, mint Krisztushoz tartozásuk alapját.

V. 2. SUMMARY

The fundamental question of my doctoral dissertation is, can theology provide a key during the analysis of historic events. In seeking an answer I arrived at the conclusion, that since the order of grace has a historic aspect, without faith in God it is impossible to explain denial of God, and in addition historical examination of enlightenment thinking, which incorporates protestant elements, and Marxism, which is a type of secular Old Testament messianic desire cannot exclude and in fact supposes a theological approach to the questions and answers.

We can assert that the approach, with which these ideologies sought to explain worldly parameters, man, and history, necessarily conflicted with the Christian churches. In this confrontation the Orthodox and Protestant communities, not having a super-national hierarchy, after some resistance sooner or later became incorporated into the given state's societal order, and thus began the institutional secularization of themselves and their deposit of faith. Under the same conditions the Roman Papacy worked to strengthen church organizations at the lowest level, which they organized and regulated according to a modern state's model. This was done to preserve the unity of the faithful and the church's sacred nature. Thus within nation states and under dictatorships the Catholic Church worked like a state within a state. Rome had to fight a continuous battle to maintain this status.

The events preceding the 1956 Revolution and those in the months following the defeat gave hope to the leaders of the Hungarian church that after the Rákosi era some kind of legal certainty might evolve. The Kádár regime saw the evidence of the Revolution and recognized that the church would never be its lap dog and that they have to arrange some sort of long term "cohabitation". The policy towards the churches of the Kádár regime made it a goal to form church institutions and hierarchy into its own likeness and image, they even imagined state investiture. The Hungarian Catholic Church recognized this and sent information to Rome suggesting that the Holy See find a way to survive coexistence with socialism. These attempts through the Polish Primate and the nunciature in Vienna reached the Secretariat, with whom John XXIII began a diplomacy that had defined Pius XII's relationship to Hitler's empire. The result was that the local churches broke ties with the resistance movements and its leaders had to meet certain expectations of the regime, and in exchange they could

preserve their union with Rome and the purity of their dogmatic faith as the basis of their belonging to Christ.

V. 3. EPILÓGUS

Július 5. Tegnap a placetum regium fölelevenítéséről olvastam. Furcsa, álnok dolog: az államit és egyházat szétválasztják, az állam azonban továbbra is beleszól az egyház ügyeibe. Furcsa dolog az is, hogy voltaképpen az apostoli királyság karizmatikus világából meríti ügyeit. Természetesen tudom, miről van szó és szegény kommunistáink nem sejtik, hogy az üdvösség eszközeivé lettek: a püspöki karnak, a magyar hierarchiának kell most végigjárnia azt az utat, amelyen a hívek már évek óta rajta vannak. Az úr nem lehet kisebb a szolgánál, a pástornak is ki kell innia a szégyen és förtelme poharát. Ebben a teljes kiszolgáltatottságban, a babiloni sorsnak ebben a fojtogató közösségében kell a magyar Sionnak várnia a szabadulást.

Ma a püspöki kar hűségnyilatkozatát olvasom. Voltaképpen nincs rá megjegyzésem: ismét, ezzel is teljesebbé vált valami. Érzem benne az erőszakot, az államhatalom könyörtelenségét, de ugyanakkor az Úr igazságosságát és irgalmát is. Inkább Istennek kell engedelmeskednünk, mint az embereknek. Erről a magyar hierarchia – mindig a védelmezett, de folyton elmaradó nagyobb jó és békesség érdekében – annyiszor látszott megfélemlkezni. A kormány a világ fiainak körmönfont okosságával ezt követelte most is, és főpásztoraink következetesek kényszerültek lenni. Ezt csak az Úristen kérheti tőlük számon. Mi sem keserűségből, vagy akár kárörömből nem dobhatunk most rájuk követ. Egy azonban bizonyos: ha újra méltók leszünk a szabadságra, ennek a magatartásnak nem szabad folytatódnia. Püspöki karunk elődeinek ragyogóan helytelen szerepjátzásáért, annyi sok mulasztásáért, önmagának régebbi tétovázásáért vezekel most, hogy méltó legyen, hogy végre igazán teljesen azzá legyen, amire a Mester választotta: nincs kibúvó.

Olvasom a nyilatkozatot és a szavaknak döbbenetes polaritását, kétértelműségét érzem, amikor szeretett hazánkról, a béke ügyéről, a reakció elítéléséről beszél. Alig hiszem, hogy mindez már árthatna akár az Egyház, akár a papság tekintélyének. A kegyelemben az Egyház a mi szülőanyánk, ott virrasztunk mellette.

A halál ajándéka és irgalma tehát elmaradt. Élni kell, de a töviskoszorúban a dicsőség megígért koronájára kell ismernünk. Egyet tehetünk most: sírjunk, hogy könnyeink tisztára mossanak bennünket és mindnyájunkat.

(Bálint Sándor, Breviárium, Mandala Kiadó, Szeged, 1997. 34-36.)

FORRÁSOK

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

3. szekció Hálózati, operatív és vizsgálati iratok

3. 1. A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék

3. 1. 2. Munkadossziék

M–16629 „Miklós Péter”

M–17288 „Szabó Lőrinc” – „Rónai Imre”

M–25502 „Janik Imre”

M–30613 „Kiss János”

M–32402 „Dr. Mátyási Miklós”

M–36278 „Kerekes”

3. 1. 5. Operatív dossziék.

O–10973 dr. Balogh István

O–11543 Görögkeleti egyház

O–12547/1-7 Badalik Bertalan

O–13405/1–3a „Magyar Római Katolikus Püspöki Kar”

O–14963/1 „Canale”

O–18635/1 a „Váci püspökségen lévő reakció”

3. 1. 9. Vizsgálati dossziék

V–96674/7 „P. Vezér Ferenc és társai”

V–146695/1, 2, 3. „Werner Alajos és társa”

3. 2. A BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék

3. 2. 3. Mt-dossziék

Mt–764/4. „Amadeo”

3. 2. 7. Csoportdossziék.

Cs–2/1 „Hontalanok”

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

M szekció – Magyar Dolgozók Pártja és Magyar Szocialista Munkáspárt iratai

276. fond – Magyar Dolgozók Pártja iratai

53. csoport – Központi Vezetőség Politikai Bizottságának iratai

284. ő. e. MDP KV Politikai Bizottságának 1956. május 4-i ülése 10. napirendi pont Különfélék: A Püspöki Kar elnöki tisztének betöltése.
54. csoport – Központi Vezetőség Titkárságának iratai
400. ő. e. MDP KV Titkárságának 1956. május 21-i ülése 4. napirendi pont Káderjavaslatok – Varga József, Miklós Imre.
89. csoport – Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztály iratai
278. ő. e. 311–313, MDP Agitációs és Propaganda Osztály iratai, Varga József levele Nógrádi Sándorhoz.
288. fond – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai
5. csoport – Központi Bizottság Politikai Bizottságának iratai
2. ő. e. MSZMP IB 1956. november 16-i ülése, Jegyzőkönyv, Beszámoló a Nagy Imre-csoport helyzetéről.
17. ő. e. MSZMP IB 1957. március 5-ei határozata
39. ő. e. MSZMP KB PB 1957. augusztus 13-i ülése, Jelentés a katolikus egyházban kialakult helyzetről.
52. ő. e. MSZMP KB PB 1957. november 26-i ülése, Személyi javaslatok (Grósz József).
87. ő. e. MSZMP KB PB 1958. július 22-i határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcáról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól.
172. ő. e. MSZMP KB PB 1960. március 1-i határozata az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb problémáiról.

XIX – Az államigazgatás felső szervei 1945-

A – Központi kormányzervek

21 – Állami Egyházügyi Hivatal

a – Elnöki iratok

7–1956 A pápa karácsonyi rádióüzenetének fordítása.

Telefonon felvetett kérdésekről tájékoztatás.

60–3/1956 Egyházi ingatlanok vételárának kiegyenlítése.

- 95/1956 Badalik Bertalan levele Horváth János ÁEH-elnökhöz.
- 110/1956 Shvoy Lajos püspök panasza.
- 111/1956 Az Eszterházy-kastély építési költségeinek rendezése.
- 114/1956 Fehérváry Gy. Tamás „ókatolikus püspök” panasza.
A Magyar Ókatolikus Egyház szeptemberi deklarációja.
- 120/1956 Horváth János levele Miklós Imréhez.
- 121/1956 Horváth János levele Hegedüs András miniszterelnökhöz.
- 125/1956 Horváth János levele Baranyai Jánoshoz, a Fővárosi Tanács elnökhelyetteséhez.
- 142/1956 Javaslatok a katolikus társadalomban végbemenő átalakulások tökéletesítésére.
- 188/1956 Badalik Bertalan veszprémi püspök ügyének kivizsgálása iránti kérelem.
- 193/1956 Feljegyzés az egyházi középiskolák helyzetéről.
- 206/1956 A Vigilia és az Új Ember a Népművelési Minisztériumhoz intézett igénye.
- 260/1956 Munkaviszonyok felmondása.
- 261/1956 Az esztergomi, valamint a Fejér egyházmegyéek részére a kongrua kiutalások leállítása.
- 262/1956 Horváth János levele Baranyai Jánoshoz, a Fővárosi Tanács elnökhelyetteséhez.
- B–178/1957 Egyházi gyűlések engedélyezése.
- B–272/1957 Fegyvertartási engedély Horváth János részére.
- E–183–16/1957 Gálik István jelentése.
- E–223/1957 Brezanóczy Pál egri káptalani helynök életrajza.
- H–39–2/1957 Vázlat a német elvtársakkal folytatandó beszélgetéshez.
- K–9/1957 Horváth Richárd levele az ÁEH főosztályvezetőjéhez.
- K–15/1957 Római katolikus levéltárak kezelése.

K–48/1957 Rimóczi Özséb budapesti városmajori plébános ügye.

K–51-1/1957 Hitoktatásban való részvétel szabályozása.

K–64/1957 Kalocsai érsek levele; a székesfehérvári kormánybiztos – Gálik István – kinevezésének visszavonásáról.

K–70/1957 A Katolikus Püspöki Kar levele a Minisztertanács elnökéhez.

K–73/1957 Grósz József levele Horváth János elnökhöz Endrey Mihály kinevezéséről.

K–106-1/1957 Katolikus Püspöki Kar tagjainak meghívása az ÁEH-ba.

K–106-2/1957 Katolikus Püspöki Kar tagjainak meghívása az ÁEH-ba.

K–107/1957 Diszpozíciók intézése az ÁEH-val egyeztetve.

K–123–6/1957 Új Ember és Vigilia lapkiadási engedélye.

K–135/1957 Tézisek a római katolikus püspöki karral folytatandó beszélgetéshez.

K–163/1957 Húsvéti körmenetek.

K–195-2/1957 Egyházi nyomtatványok kiadásának engedélyezése.

K–200/1957 Népkonyhák segélyezése, megállapodás az Actio Catholica és a Magyar Vöröskereszt nevében.

K–230/1957 Dr. Szörényi Andor professzor megválasztása a Hittudományi Akadémia dékánjává.

K–266/1957 Szerzetes papok alkalmazása.

K–268/1957 Endrédi Vendel zirci apát és Hagyó Kovács Gyula ciszterci szerzetes kegyelmi ügye.

K–273/1957 Horváth János levele Endrey Mihályhoz.

K–273–1/1957 Horváth János levele a magyarországi ordináriusokhoz.

K–288/1957 Államsegély változatlan folyósítása a lelkeseknek.

K–325/1957 Vértés Andor levele Miklós Imréhez.

Sz-8-1/1957 Dr. Farkas Dénes, volt püspöki helynök jelentése az 1956. október 23. utáni eseményekről a püspökség területén.

K-13-7/1959/Eln. Grósz József 1959. május 8-i levele Miklós Imréhez az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében.

N-22-1/1961, 7-9. Bubnó László, 1961. június 5-i levele

N-22-1/1961. 6. Névtelen Levél a miskolci exarchátusból

N-22-1/1961. A borsodi görög katolikus békepapok levele

N-22-3/1961. Madai András 1961. január 30-i feljegyzése

N-22-4a/1961. Madai András jelentése 1961. március 13-i ózdi kiszállásáról

N-22-1a/1961. Madai András 1961. szeptember 4-i feljegyzése

c – Adattár

00.0/32 Beresztóczy Miklós, Feljegyzés a mai magyar egyházpolitika irányairól, 1959(?)

131/4 Írásba foglalt feleletek az orientalis kongregáció referensének, Mgr. Rizzinek szóban feltett kérdéseire.

d – Titkosan ügykezelt iratok

001/1957. Feljegyzés a római katolikus egyházzól.

008/1957. Horváth János 1957. február 4-i előterjesztése az Elnöki Tanácsnak

0011/1957. – Horváth János, Előterjesztés az egyházpolitikai helyzet rendezésére, 1957. február 7.

0031/1957 Miklós Imre tájékoztatója a magyarországi egyházpolitikai helyzetről, 1957. június 24.

0042/1957. Horváth János tájékoztató jelentése a Vatikán álláspontjáról a magyarországi püspöki kar helyzetével kapcsolatban, 1957. szeptember 11.

0049/1957. Miklós Imre 1957. október 15-ei tájékoztatója Hollós Ervinnek, a Művelődésügyi Minisztérium

Egyházügyi Hivatala előtt álló legfontosabb közvetlen feladatokról

0058/1957. Vitaanyag az egyházpolitikai helyzetről, 1957. december 31.

004-5/1958. A varsói magyar nagykövetség 1958. április 11-i jelentés az egyház és állam viszonyáról

004-7/1958. A varsói nagykövetség 1958. május 13-i jelentése

004-18-1958. A római követség 1958. december 3-i jelentése a pápaválasztásról

004-19/a-1958. A római követség 1958. november 26-i jelentése a pápaválasztásról

004-21-1958. A római követség 1958. december 5-i jelentése a konklávéről

004-22/1958. A prágai nagykövetség 1958. december 20-i jelentése

0020/1958. Gál Tivadar 1958. június 20-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról

0029-3/1958. Aczél György művelődésügyi miniszter-helyettes 1958. július 7-i előterjesztése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról

0029-3/1958. Zakar János 1958. június 19-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról

0029-5/1958. 1958. július 7-i feljegyzés az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról

0029-6/1958. Miklós Imre 1958. július 7-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról

0029-7/1958. Miklós Imre 1958. július 25-i előterjesztése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról

- 0029-7/1958. Halász Sándor 1958. augusztus 1-jei az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról
- 004-9-1959 A római nagykövetség 1959. február 24-i jelentése a vezető kardinálisok Magyarországgal kapcsolatos álláspontjáról
- 006/1959. Gál Tivadar 1959. február 9-i feljegyzése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról
- 006-1/1959. Benke Valéria művelődésügyi miniszter előterjesztése az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról
- 006-2/1959. Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter 1959. március 17-i megjegyzései az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról
- 006-3/1959. Ágoston Pál ügyész 1959. március 16-i megjegyzései az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasításáról
- 009-3/1959/Eln. Olt Károly előterjesztése Belon Gellért és Winkler József püspöki kinevezésének megtagadásáról, 1959. november 5.
- 009-6/1959. Olt Károly 1959. július 4-i előterjesztése az apostoli kormányzók kinevezése ügyében
- 0028/1959. Olt Károly, 1959. június 29-i feljegyzése Grósz József előterjesztéseiről
- 0028/1959. Az ÁEH válaszevél tervezete Grósz Józsefnek az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében
- 0031-1/1959. Összefoglaló tájékoztató a lengyel, csehszlovák és magyar Párt és Egyházügyi Hivatalai küldötteinek értekezletéről, Varsó, 1959. szeptember 21-23.
- 0044/1959. Emlékeztető az ÁEH 1959. október 9-i munkaértekezletéről

- 0044-2/1959. Emlékeztető az ÁEH 1959. október 20-i munkaértekezletéről
- 0044-4/1959. Katona Román 1959. december 28-i feljegyzés Olt Károly részére
- 0046/1959. A Grósz József látogatását előkészítő 1959. október 24-i feljegyzés Münnich Ferenc miniszterelnök számára
- 0046/1959. Grósz József által írt levél töredéke, az egyházi állások betöltését szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében
- 0046/1959. Miklós Imre 1959. december 6-i feljegyzése az egyházi állások betöltésének szabályozásáról
- 0051/1959. Feljegyzés az ÁEH képviselőinek Hamvas Endrével folytatott 1959. október 19-i beszélgetéséről
- 0053/1959. Szakács Gyula feljegyzése Belon Gellért és Winkler József püspöki kinevezésének megtagadásáról, 1959. november 2.
- 002-1/1960. Feljegyzés a Politikai Bizottság 1960. január 19-i, egyházpolitikai tanácskozásáról
- 004-3/1960. A pekingi nagykövetség 1960. február 6-i jelentése
- 004-5/1960. A belgrádi követség 1960. február 24-i jelentése Jugoszlávia és a Vatikán kapcsolatáról
- 004-5/1960. A belgrádi nagykövetség 1960. február 29-i jelentése
- 004-20/1960. A belgrádi követség 1960. november 15-i jelentése Jugoszlávia és a Vatikán kapcsolatáról
- 004-12/1960. A varsói nagykövetség 1960. június 15-i jelentése állam és egyház viszonyáról
- 004-16/1960. A varsói nagykövetség 1960. augusztus 29-i jelentése állam és egyház viszonyáról
- 010-1/1961 – Jegyzőkönyv az 1961. március 3-i országos értekezletről, Olt Károly hozzászólása

0011-9/1961. Emlékeztető az 1961. február 9-i
munkaértekezletről

0029-1/1962 Feljegyzés, Miklós Imre, Herling Jakab,
Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd beszélgetéséről

0034-4/1962. Thököly István jelentése

0034-8/1962. Szakács Gyula 1962. szeptember 6-i feljegyzése
Bárd Jánosról

0050-1/1962. Esthy Miklós feljegyzése Tóth Jánossal folytatott
levelezéséről

J – Külügyi igazgatás szervei

1 – Külügyminisztérium

j – Titkosan ügykezelt iratok

Olaszország–4/c–004969/1959 (6. d.), Soós Lőrinc id. szóvivő
levele a külügyminiszterhez.

GyEL – Győri Egyházmegyei Levéltár

Papp, 1956 – Papp Kálmán, 1956-os naplójegyzetek, Egyházmegyei Levéltár, Győr – A
Győri Püspökség Levéltára – Papp Kálmán hagyatéka.

Papp, 1957 – Papp Kálmán, 1957-es naplójegyzetek, Egyházmegyei Levéltár, Győr – A
Győri Püspökség Levéltára – Papp Kálmán hagyatéka.

KFL – Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

I. 1. a. Püspökkari iratok

– Grósz József különgyűjtemény, 1958, (rendezés alatt). Grósz József kalocsai
érsek levele Sinka Imrénéhez.

– Grósz József különgyűjtemény, 1960, (rendezés alatt). Grósz József
feljegyzése 1960-ból.

1136/59. Grósz József levéltervezete az egyházi állások betöltését szabályozó
kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében.

1136/59. Grósz József 1959. április 30-i levele az egyházi állások betöltését
szabályozó kormányrendelet végrehajtási utasítása ügyében.

Grósz József különgyűjtemény, rendezetlen, Grósz József feljegyzése a
püspökkari konferencia előkészítéséhez.

1706/59. Grósz József kalocsai érsek 1959. július 3-i levele Papp Kálmán győri püspökhöz

2593/59. Grósz József kalocsai érsek 1959. október 20-i levele Olt Károlynak a püspöki kinevezésekről

8829/59. Domenico Tardini 1959. október 7-i levele Grósz Józsefnek a püspöki kinevezésekről

659/1960. Grósz József kalocsai érsek 1960. február 19-i levele Domenico Tardini államtitkárnak a püspökszentelések elmaradásáról

Archivio Generale delle Scuole Pie (AGSP)

Tomek Vince naplója, Tomek Vince hagyatéka, Naplók, 25. kötet. 1957. IV. 22. Tomek, 1957

SzCsPL – Szeged–Csanádi Püspöki Levéltár

2333/1956 – Jegyzőkönyv a Witz Bélának átadott tárgyakról.

2451/1956 – Hamvas Endre levele a Congregatio Consistorialishoz.

2451/6/1956 – Hamvas Endre levele Szabó Imréhez.

Prot. N. 912/50 – A Sacra Congregatio Consistorialis levele Hamvas Endréhez.

Nógrád Megyei Levéltár

Kiss, 1992 – Kiss István Nógrád megyei ÁEH-megbízott iratai, Visszaemlékezések.

Hanganyag

Barankovics István visszaemlékezése, New York, 1970. In: Kereszténydemokrácia Magyarországon, Barankovics István Alapítvány, 2009 (DVD).

Közlöny

1957. évi 22. tvr. In: Magyar Közlöny, 1954. március 24. 35. sz.

18/1959. In: Magyar Közlöny, 1959. április 6. 6. sz.; Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1959. Kiadja a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága, Budapest, 1960. 210.

Saját tulajdonban

- Balogh I., 1960 Balogh István, Balogh István visszaemlékezései, szerk.: Borovi József. (Kézirat)
- Hollós, 1991 Dr. Hollós János: A Hajdúdorogi Egyházmegye püspöke és papjai állami elnyomása az 1956 előtti és 1956 utáni időszakban, 1991.
- Turay, 1959 Turay István levele Olt Károly elnökhöz, 1959. október 6. (Fénymásolatban Miklós Imre hagyatékából, Szabó Csaba és Kálmán Peregrin tulajdonában).
- Borai, 1959 Borai Emil levele Olt Károly elnökhöz, 1959. október 6. (Fénymásolatban Miklós Imre hagyatékából, Szabó Csaba és Kálmán Peregrin tulajdonában).
- Miklós, 2001–2003 Miklós Imre visszaemlékezései, Kálmán Peregrin és Szabó Csaba által 2001 és 2003 között készített interjú. (a szerzők tulajdonában), 2001–2003, (hanganyag).

IRODALOM

- A katolikus békemozgalom, 1970 *A katolikus békemozgalom húsz éve.* Ecclesia, Budapest, 1970. 51–66.
- Adriányi, 2004. Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2004.
- Adriányi, 2007 Adriányi Gábor: *Egy élet nyomában.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.
- Állambiztonsági Tankönyv, 2012 Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor (Szerk.) *Hogyan üldözzünk egyházakat? – Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek.* L'Harmattan, Budapest, 2012.
- Alszegehy, 2009 Nemeshegyi Péter, Fecskeszemmel. Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.
- Alszegehy – Flick, 2012 Alszegehy Zoltán SJ – Maurizio Flick SJ: *A katolikus dogma fejlődése.* In: *Dogmafejlődés, dogmaértelmezés.* Szerk. és ford.: Tózsér Endre SP és Várnai Jakab OFM, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 11-110.
- Balás, 2010 Balás István: *A magyar egyházak mozgástere a proletárdiktatúra idején (1948 – 1989),* In: *Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945-1990.* Szerk. Mirák Katalin, Luther Kiadó, Budapest, Háló 1., 2010, 47–89
- Balogh M., 1998 Balogh Margit: *Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére.* In: *Évkönyv 7. Magyarország a jelenkorban.* Szerk. Standeisky Éva – Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1999, 227–241. <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv99/balogh>
- Balogh M., 2006 Balogh Margit: *A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig.* In: *A katolikus egyház 1956-ban,* szerk.: Rosdy Pál. Új Ember, Budapest, 2006, 11–54.

- Balogh M., 2007 Balogh Margit: A forradalom és a katolikus egyház. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007, 29–49. (A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve.)
- Balogh M., 2008a Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2008, 65–102.
- Balogh M., 2008b *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok, I–II*. Szerk.: Balogh Margit. METEM, Budapest, 2008.
- Balogh–Gergely, 1993 Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993. (História Könyvtár Kronológiák, Adattárak I.)
- Balogh–Gergely, 2005 Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. kötet*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005. (História Könyvtár Okmánytárak 2.)
- Balthasar, 2004 Hans Urs von Balthasar: *Vizsgáljatok meg mindent – Beszélgetés Angelo Scolával*. Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2004.
- Bank–Soós, 2007 Bank Barbara – Soós Viktor Attila: „A nép nevében halál”. Páter Vezér Ferenc és a pálosszentkúti ügy. *Decus solitudinis – Pálos évszázadok*. Szerk.: Öze Sándor – Sarbak Gábor. Budapest, 2007, (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti Konferenciák 4/1.) 264–272.
- Barberini, 2008 *La politica del dialogo, Le carte Casaroli sull’ ostpolitik vatikana*. Gondozta Giovanni Barberini, Società Editrice il Mulino, Bologna, 2008.
- Barnovský, 2007 Barnovský, Michal: A görög katolikus egyház Szlovákiában a második világháború után. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*.

- (Historia Hungarico – Slovaco – Hungarica – 2.) Szerk.: Balogh Margit, Kossuth Kiadó, Budapest, 2008, 263–277.
- Beke, 1992 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919-1945 között. I-II. kötet.* Szerk.: Beke Margit. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII. Sorozatszerkesztő: Adriányi Gábor. Aurora Kiadó, München-Budapest, 1992.
- Beke, 1996 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk.: Beke Margit. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XIV. Sorozatszerkesztő: Adriányi Gábor. Argumentum, Köln-Budapest, 1996.
- Békemozgalom, 1975 *25 éves a Katolikus Papi Békemozgalom.* Budapest, 1975.
- Beresztóczy, 1970a Hegyi Béla: Beszélgetés Beresztóczy Miklóssal a papi békemozgalomról. In: *Vigilia*, 1970, 294–300.
- Beresztóczy, 1970b Beresztóczy Miklós: *A katolikus békemozgalom 20 éve.* Ecclesia, Budapest, 1970.
- Blet, 1997 Pierre Blet SJ: *XII. Piusz és a második világháború – a Vatikán archívumai alapján.* Új Ember, Budapest, é.n.
- Casaroli, 2001 Casaroli, Agostino: *A türelem vértanúsága – A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989).* Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- Császár–Soós, 2003 Császár István – Soós Viktor Attila: *Magyar Tarziciusz, Brenner János élete és vértanúsága 1931–1957,* Brenner János Emlékhely Alapítvány, 2003.
- Cserhádi, 1990 Cserhádi József: *Fényvillanások a hosszú éjszakában, Dokumentációs visszaemlékezés a vallásüldözés harminc évéről,* Pécs, 1990.
- Daniélou, 2006 Jean Daniélou: *A történelem misztériuma.* Kairosz, Budapest, 2006.
- Dogmaértelmezés, 2012. *Dogmafejlődés, dogmaértelmezés.* Szerk. és ford.: Tözsér Endre SP és Várnai Jakab OFM, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.
- Dulles, 2003 Avery Dulles: *Az egyház modelljei.* Vigilia, Budapest, 2003.

- Dulles, 2005 Avery Dulles: *A kinyilatkoztatás modelljei*. Vigilia, Budapest, 2005.
- Elmer, 1994 Elmer István: *Börtönkereszt, Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*. METEM, Budapest, 1994.
- Endrey, Feljegyzések, 1957 Endrey Mihály: *Feljegyzések az 1957. április 21-27. közötti bécsi utazással kapcsolatban*. Magyar, autogr. h.n., 1957. 5.p., Váci Egyházmegyei Könyvtár. 1850 utáni kéziratok.
- Endrey, Napló, 1957. Endrey Mihály: *Napló 1950. 1954. 1956. 1957. május* Magyar-francia. Autogr. H.n. 1950-1957. 36, 30-31.
- Fejérdy, 2007 Fejérdy András: XII. Piusz és a magyar 1956. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007, 65–79.
- Fejérdy, 2010 Fejérdy András: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén. Az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostpolitikban. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerk. Bánkuti Gábor és Gyarmati György. L'Harmattan Kiadó, Budapest 2010. 129–155.
- Fejérdy, 2011 Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959-1965*. Budapest, 2011, MTA Történettudományi Intézet.
- Fejérdy, 2013 Fejérdy András: Szentszéki stratégiák a magyarországi püspöki székek betöltése érdekében 1945–1964 között. In: *Történelmi Szemle*. LV. 2. szám, 291–306.
- Fekete, 2009 Fekete Károly: *A Barmeni Teológiai nyilatkozat*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2009.
- Gárdonyi, 2004 Gárdonyi Máté: A Magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején. In: *Vigilia*, 69. évf. 25–32.
- Gárdonyi, 2010 Gárdonyi Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás, A katolikus egyház stratégiái „a népi demokráciában” In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerk. Bánkuti Gábor és Gyarmati György. L'Harmattan Kiadó, Budapest 2010. 31-42.

- Gergely, 1984 Gergely Jenő A püspöki kar tanácskozásai, A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944, Gondolat, Budapest, 1984.
- Gergely, 1985 Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. (Négy évtized.)
- Gergely, 1990 Gergely Jenő: *1950-es egyezmény: A szerzetesrendek feloszlata Magyarországon.* Vigilia Kiadó, Budapest, 1990.
- Grósz, 1995 *Grósz érsek naplója.* Szerk.: Török József. Szent István Társulat, Budapest, 1995.
- Grósz, 2011 *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957,* a bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat válogatta és jegyzetekkel ellátta: Kálmán Peregrin; közreműködött: Soós Viktor Attila. Budapest, Szent István Társulat – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2011.
- Hatalom és egyház, 2009 *Hatalom és egyház Kelet-Európában.* Moszkva, Rosszpen, 2009.
- Havassy, 1990. Havassy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései 1944 – 1989.* Havassy Gyula dokumentumgyűjteménye, Magánkiadás, 1990.
- Hetényi, 1992 Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I., Az esztergomi, győri, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, veszprémi, munkácsi g.k., eperjesi g.k., hajdúdorogi g.k. egyházmegyék üldözött papjai.* Lámpás Kiadó, Abaliget, 1992.
- Hetényi, 1994 Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II., A Kalocsa-bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradi, egyházmegyék üldözött papjai.* Lámpás Kiadó, Abaliget, 1994.
- Hetényi, 1996 Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III., Eger, Kassa, Rozsnyó, Szatmár, Szepes, Nagyszombat, Besztercebánya, Nyitra egyházmegyék üldözött papjai.* Lámpás Kiadó, Abaliget, 1996.

- Hetényi, 2012   Hetényi Varga Károly: *Pásztor volt vagy béres? – A Magyar Katolikus Egyház a Harmadik Birodalom árnyékában*. Szent István Társulat, Budapest, 2012.
- Ispánki, 1995   Ispánki Béla: *Az évszázad pere*. Lámpás Kiadó, Abaliget, 1995.
- Izstorija Russzkoj Pravoszlavnoj Cerkvi. Novij Patriarsij Period. Tom I. 1917-1970. Voszkreszenyije, Sankt-Peterburg, 1997. 898.o. Hidász Ferenc OFM ford.
- Jean Falat 1950   Jean Falat: *Van-e egyetértés a lengyel állam és a püspöki kar között?* in: *La Croix*, 1950. június 4-8. sz.
- Kahler, 2005   Kahler Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv 3*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.
- Kahler, 2007   Kahler Frigyes: *Rejtély Öskün, Szekuli Pál segédlelkész titokzatos halála*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.
- Kálmán, 2007a   Kálmán Peregrin OFM: *Az egyház 1956 után*. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány Évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László, LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007, 207–234.
- Kálmán, 2007b   Kálmán Peregrin OFM: *Megállapodás-tervezet 1956-ból*. In: *Vigilia*, 2007, 739–748.
- Kálmán, 2008   Kálmán Peregrin OFM: *Ferences alapítás és újraalapítás – A megmaradás érdekében. Adalékok a Kapisztrán-rendtartomány iskolavállalásához*. In: *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány Évkönyve 2008. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László, LÖKA – Új Ember, Budapest, 2008, 247–258.
- Kálmán, 2010   Kálmán Peregrin OFM: *Dogma – történet. Módszertani kérdésfelvetés a katolikus egyház 1945 és 1990 közötti történetének értelmezéséhez*. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 13–30.

- Kapiller, 2007 Kapiller Ferenc: *Szeretetből szenvedni – Kovács Ferenc gencsapáti káplán életáldozata*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvág, 2007.
- Kasper, 1996 Walter Kasper: *Jézus a Krisztus*. XX. századi keresztény gondolkodók 11. sorozat, Vigilia, Budapest, 1996.
- Kasper, 2003 Walter Kasper: *Jézus Krisztus Istene*. Osiris, Budapest, 2003.
- Katolikus Szó, 1975 *Katolikus Szó Naptára az 1975. évre*. Szerk. a Katolikus Szó Szerkesztő Bizottsága, Budapest, 1975.
- Király, 1946 P. Király (König) Kelemen OFM: *Hitlerizmus és kereszténység – A németországi evangélikus hitvalló egyház harca a nemzeti szocializmussal*. Budapest, Ferences Missziók Országos Központja, 1946.
- Kiss, 2006 Kiss Réka: Fejezetek a budapesti reformátusság második világháború utáni történetéből az 1970-es évekig. In: *Reformátusok Budapesten 2*. Szerk. Kósa László, Argumentum, Budapest, 2006. 1369–1421.
- Kiss, 2010 Kiss Réka: Az egyházpolitika és a református egyház a forradalmat követő évtized egyházi pereinek tükrében. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 289–305.
- Kiszely, 2001 Kiszely Gábor: *Állambiztonság 1956–1990*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- Leeuwen, 2010 Arend Theodor van Leeuwen: *Kereszténység a világtörténelemben – Üdvösség és szekularizáció*. Szent István Társulat, Budapest, 2010.
- Lénárd, 1995 Lénárd Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1995.
- Lénárd-Tímár-Szabó-Soós, 2006 Lénárd Ödön, Timár Ágnes, Szabó Gyula, Soós Viktor Attila: *Utak és útvesztők*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.
- Lénárd, 2008 Lénárd Ödön: *Történelemszemlélet*. METEM, 2008.

- Marossi, 1988 Marosi Izidor: Hitoktatás. In: *Magyar Katolikus Almanach II, A Magyar Katolikus Egyház élete 1945-1985*. 1988. 631–635.
- Mészáros, 1992 Mészáros István: *A hazai történettudomány 1948 – 1992 közötti Mindszenty-képe*. Esztergom, 1992.
- Mészáros, 1994 *Mészáros István: ...Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1957–1975. II.*, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994.
- Mészáros, 2001 Mészáros István: *Mindszenty és az „Ostpolitik”, Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957-1971*. Kairosz, Budapest, 2001.
- Mészáros, 2006 *Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*. Szerk. Mészáros István. Szent István Társulat, Budapest, 2006.
- Mindszenty, 1989 Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1989.
- Mitrochin, 2000 Andrew, Christopher – Mitrochin, Vaszilij: *A Mitrochin-archívum – A KGB otthon és külföldön*. Talentum, 2000.
- MKE 1956, 2007 *Magyar Katolikus Egyház 1956*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007, 235–241.
- Mózessy, 2007 Mózessy Gergely: Az 1956-ot követő megtorlás hatása Kisberk Imre életútjára. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány Évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László, LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007. 123-141.
- Mózessy, 2010 Mózessy Gergely: „Az Állami Egyházügyi Hivatal előterjesztésére és hozzájárulásával...” – Egyházi kitüntetések és a pártállam. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor Attila – Szabó Csaba – Szigeti László. Szent István Társulat – Luther Kiadó, Budapest, 2010. 251–269.

- Müller, 2007   Gerhard Ludwig Müller: *Katolikus dogmatika a teológia tanulmányozásához és alkalmazásához*. Kairosz, Budapest, 2007.
- Nemeshegyi, 2009   Nemeshegyi Péter SJ: Egyház és világ VI. Pálnál. In: *Az Egyház küldött – VI. Pál pápa apostoli műve*. Szerk. Kránitz Mihály, Szent István Társulat, 2009, 63–80.
- Onasch – Cipin, 1999   Konrad Onasch – Valiszlav Cipin: *Az orosz ortodox egyház története*. Budapest, MKPK Egyháztörténeti Bizottsága, Ecclesia Sancta 4, Budapest, 1999.
- Orbán, 2001   Orbán József Gyula: *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956*. METEM, Budapest, 2001.
- Örfi, 1997   Örfi Mária: *Lángolj és világíts. Fejezetek Endrédy Vendel zirci apát életéből*. Szent István Társulat, Budapest, 1997.
- Pál, 1995   Pál József: *Békepapok, Katolikus Békepapok Magyarországon (1950-1989)*. Egyházfórum, 1995.
- Parragi, 1956   Parragi György: Egy vezércikk visszhangja. In: *Magyar Nemzet* 1956. július 8.
- Petes, 2009   Petes Róbert: „Egy nagy jó érdekében...” – *Illegális tevékenység a győri egyházmegyében az 1956-os forradalom után*. 2009. (kézirat)
- Petróci, 1997   Petróci Sándor: Emlékek Pétery József püspökről. Sajtó alá rendezte: Török József, Szent István Társulat, Budapest, 1997.
- Puciłowski, 2007   Puciłowski, Josef OP: A Lengyel és a Magyar Katolikus Egyház 1956-ban. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László, LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007. 59–64.
- Reinhardt, 2001   Reinhard Thöle: *Bevezetés az ortodoxia világába*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2001.
- Riccardi, 2000   Riccardi, Andrea: *Keresztények a vértanúság századában*. Új Ember, Budapest, 2000.
- Riebs   Gunnar, Riebs: *XXIII. János. Kortársak emlékeznek a zsinat pápájára*. Új Ember, Budapest, én.

- Rosdy, 2006 *A katolikus egyház 1956-ban.* Szerk.: Rosdy Pál. Új Ember Kiadó, Budapest, 2006.
- Saad, 1983 Saád Béla: *Tíz arckép, Saád Béla riportkönyve.* Ecclesia, Budapest, 1983.
- Salacz, 1988 Salacz Gábor: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964).* Görres Gesellschaft, München, 1988.
- Scheffczyk, 2012 Leo Scheffczyk: *A katolikus hit világa, igazság és alak.* Szent István Társulat, Budapest, 2012.
- Schütz, 1937
- Shvoy, 2002 Shvoy Lajos: *Önéletrajz.* Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2002. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I.)
- Somorjai, 2008 Somorjai Ádám: Politikai és lelkipásztori szempontok az egyházkormányzatban. In: *Vigilia*, 2008, 823–830.
- Somorjai, 2009 Somorjai Ádám: Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar: kiútkeresés 1963 tavaszán. In: *Vigilia*, 2009, 469–474.
- Somorjai–Zinner, 2008 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Soós, 2005 Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan OP életútja, *Domonkos Szemle* különszám. 2005/1.
- Soós, 2006 Soós Viktor Attila: „Biztos jelentés egy belső embertől” – Farkas Dénes szombathelyi püspöki helynök jelentése az 1956-os forradalom eseményeiről, Kovács Sándor püspök és mások magatartásáról. In: *Vasi Szemle*, 2006. LX. évfolyam, 5. szám. 565–590.
- Soós, 2007a Soós Viktor Attila: 50 éve mozdították el Badalik Bertalan veszprémi püspököt. In: *A Magyar Katolikus Egyház XX. századi történetéből, Badalik Bertalan veszprémi püspök elhurcoltatásának 50. évfordulójára.* Szerk.: Trosits András, Veszprém, 2007. (Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Konferenciasorozat 7.)

- Soós, 2007b Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan veszprémi püspök internálása. In: ArchivNet 7. (2007), 4. szám, <http://www.archivnet.hu/old/index.phtml>
- Soós, 2008 Soós Viktor Attila: Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök az állambiztonsági szervek szemüvegén keresztül. In: *Vasi Szemle*, 2008. LXII. évfolyam, 6. szám. 945–953.
- Soós, 2010 Soós Viktor Attila: Ügynök történet két tükörben. „Mátrai” fedőnevű ügynök portréja saját szemszögéből és az állambiztonsági szervek fennmaradt iratai alapján. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945-1989.* Szerk.: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2010. 157–188.
- Stehle, 1993 Stehle, Hansjakob: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten.* Zürich, 1993.
- Suttner, 1994 E. C. Suttner: *A katolikus egyház a Szovjetunióban.* MKPK - Egyháztörténeti Bizottsága, Ecclesia Sancta 2., Budapest, 1994.
- Szabó, 2001 Szabó Csaba: *A Grösz-per előkészítése 1951.* Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2001. (Párhuzamos Archívum.)
- Szabó, 2005 Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolata a hatvanas években.* Szent István Társulat – MOL, Budapest, 2005.
- Szabó 2007a Szabó Csaba: Mindszenty József „ismeretlen” rádiószózata. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956.* A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László, LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007, 99–114.
- Szabó 2007b Szabó Csaba: Mindszenty József szabadon töltött napjai 1956-ban. In: *ÁVH – Politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956.* Szerk.: Okváth Imre. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2007, 223–234.

- Szabó, 2008 Szabó Csaba: Bosszú vagy kiiktatás? Gondolatok a Turchányi-per kapcsán (1957). In: *Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon*. Szerk.: Szederjesi Cecília. Nógrád Megyei Levéltár – 1956-os Intézet, Budapest, 2008, 259–269.
- Szabó F, 2012. Szabó Ferenc SJ: *A Vatikán keleti politikája közelről – Az Ostpolitik színe és visszája*. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.
- Szabó – Soós, 2006 Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: „Világosság” – *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*. Új Ember – LÖKA, 2006.
- Szántó, 1983 Szántó Konrád OFM: *A katolikus egyház története III.*, Ecclesia, Budapest, 1983.
- Szántó, 1991 Szántó Konrád OFM: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*, Mécses, Budapest, 1991.
- Szántó, 1993 Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Szent Maximilián Lap és Könyvkiadó, Miskolc, 1993.
- Székely, 2011 Székely Tibor: 1957-1961 „Kisaplázadás” A Római Katolikus Püspöki Kar és a Központi Szeminárium kispapjai naplója a forradalom bukásától a kispaplázadás felszámolásáig az Állambiztonság és az Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumai tükrében. OSZK MEK <http://mek.oszk.hu/09500/09579/09579.pdf>
- Szende, 2009 Szende Ákos: A fekete bárány is a nyájhoz tartozik? – Adatok Farkas Dénes Szombathelyi püspöki helynök (1951–1956) pályafutásához. In: *Vasi Szemle*, 2009. LXIII. évfolyam 2. szám, 146–171.
- Tabajdi–Ungváry, 2008 Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. 1956-os Intézet – Corvina, Budapest, 2008.

- Timkó, 1971 Timkó Imre: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Szent István Társulat, 1971.
- Tomka, 2005 Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk, Egyházüldözés 1945 – 1990 és az ügynökkérdés*. Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- Tomka M, 1995 Tomka Miklós: *Csak katolikusoknak*, Corvinus Kiadó, 1995, 73-98.
- Tóth, 1985 Tóth Péter: *A katolikus egyház az 1956-os ellenforradalmat követő konszolidáció időszakában. (Különös tekintettel dr. Hamvas Endre csanádi püspök tevékenységére)*. 1985, (doktori disszertáció), MOL, Állami Egyházügyi Hivatal, Adattár, 62. doboz.
- Török, 2005 „Egyházamért kész vagyok meghalni” – P. Dr. Dudás Miklós szerzetes-püspök emlékére. Szerk.: Török István Izsák OSBM, 2005 [?]. (Baziliták sorozat I.)
- Ungváry, 2006 Ungváry Krisztián: Mozgástér és kényszerpályák, In: *Élet és Irodalom*, 2006. február 3.
- Varga, 2008 Varga Lajos: Dokumentumok Kenyeres Lajos vértanúságának történetéhez. In: *Vigilia*, 2008, 867–871.
- Vigh, 2007 Vigh Szabolcs: Az Állami Egyházügyi Hivatal elfoglalása 1956. november 3-án. In: *Magyar Katolikus Egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007*. Szerk.: Szabó Csaba – Szigeti László. LÖKA – Új Ember, Budapest, 2007, 235–241.
- Wiedenhofer, 1997 Siegfried Wiedenhofer, Ekkleziológia. In: *A dogmatika kézikönyve II*. Szerk. Theodor Schneider, *Vigilia*, 1997, 49–92.
- Wolf, 2010 Hubert Wolf: *A pápa és az ördög – A vatikáni levéltárak és a harmadik birodalom*. Szent István Társulat, Budapest, 2010.